สำนักวิทยบริการฯ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

วิทยานิพนธ์ งานวิจัย

HV 130204

ประเพณีงานศพ: การศึกษารูปแบบที่เหมาะสมทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ ในการจัดพิธีกรรมของชาวพุทธ เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร

พระศรีธีรพงศ์ (อุดม สารบรรณ)

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
พ.ศ. 2564

สงวนลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

ใบอนุมัติวิทยานิพนธ์

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

คณะกรรมการสอบได้พิจารณาวิทยานิพนธ์ของ พระศรีธีรพงศ์ (อุดม สารบรรณ) แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กฤษณ์ ขุนลึก)

กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.ทรงคุณ จันทจร)

กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.สัญญา เคณาภูมิ)

กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.รังสรรค์ สิงหเลิศ)

กรรมการ
(อาจารย์ ดร.ระพีพันธ์ ศิริสัมพันธ์)

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

มหาวิทยาลัยอนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต ของมหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.รังสรรค์ สิงหเลิศ)
คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไพศาล วรคำ)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
วันที่.....เดือน 26 มี.ค. 2564 ปี.....

ชื่อเรื่อง	:	ประเพณีงานศพ: การศึกษารูปแบบที่เหมาะสมทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจในการจัดพิธีกรรมของชาวพุทธ เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร
ผู้วิจัย	:	พระศรีธีรพงศ์ (อุดม สารบรรณ)
ปริญญา	:	ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (วัฒนธรรมศาสตร์) มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
อาจารย์ที่ปรึกษา	:	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.รังสรรค์ สิงหเลิศ อาจารย์ ดร.ระพีพันธ์ ศิริสัมพันธ์
ปีการศึกษา	:	2563

บทคัดย่อ

การวิจัยในครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาคติธรรมและความเป็นมาของประเพณีงานศพของชาวพุทธ 2) เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันประเพณีงานศพตามหลักพระพุทธศาสนาของชาวพุทธ เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร 3) เพื่อศึกษารูปแบบที่เหมาะสมในการจัดการประเพณีงานศพที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวพุทธ เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร ใช้พื้นที่ภาคกลางของประเทศไทยเป็นพื้นที่การศึกษา โดยผู้วิจัยเลือกพื้นที่กรุงเทพมหานคร เป็นพื้นที่วิจัย และเจาะจงเลือกพื้นวัดในเขตราษฎร์บูรณะที่มีอยู่ทั้งหมด 7 วัด กลุ่มผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ กลุ่มผู้รู้ กลุ่มผู้ปฏิบัติ และกลุ่มให้ข้อมูลทั่วไป จำนวน 70 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสำรวจ แบบสังเกต แบบสัมภาษณ์ แบบการสนทนากลุ่ม และแบบการประชุมเชิงปฏิบัติการ ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งภาคเอกสารและภาคสนาม โดยใช้รูปแบบวิจัยเชิงคุณภาพทางวัฒนธรรม นำข้อมูลที่ได้มาตรวจสอบความถูกต้องแล้ววิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้แล้วนำเสนอผลการวิจัยด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์

ผลการวิจัยพบว่า 1) ประเพณีงานศพ ได้สะท้อนคุณค่าของชีวิต และให้คติธรรมดังนี้ 1.1) ประเพณีการปฏิบัติต่อคนป่วยใกล้ตาย ให้คติธรรม คือ การมีสติก่อนตาย ความไม่ประมาท และการเห็นสัจธรรมของชีวิต 1.2) ประเพณีการปฏิบัติต่อศพ ให้คติธรรม คือ ความกตัญญูกตเวที และการเข้าใจหลักไตรลักษณ์ 1.3) ประเพณีการสวดศพ ให้คติธรรม คือ การอุทิศส่วนกุศลแก่คนตาย และการมีน้ำใจ 1.4) ประเพณีการบวชหน้าศพและจูงศพ ให้คติธรรม คือ ความกตัญญูกตเวที 1.5) ประเพณีการเผาศพ ให้คติธรรม คือ การเห็นสัจธรรมของชีวิต และความไม่ประมาท 16) ประเพณีการเก็บอัฐิ ให้คติธรรม คือ ความกตัญญูกตเวที และความเชื่อเรื่องการเกิดใหม่ 2) พิธีกรรม ความเชื่อ และขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมงานศพ เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานครประกอบด้วยพิธีกรรมดังนี้ คือ การรดน้ำศพ การมัดตราสัง การสวดพระอภิธรรม การเช่นไหว้ศพ การบำเพ็ญกุศล การเวียนเมรุ การล้างหน้าศพ การเผาศพ การแปรรูป การเก็บอัฐิ และการฉลองอัฐิ 3) รูปแบบที่เหมาะสมในการจัดการ

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

ประเพณีงานศพของชาวพุทธในเขตราษฎร์บูรณะ ขึ้นอยู่กับสถานภาพและความพอใจของผู้จัดงาน สรุปได้เป็น 3 รูปแบบ คือ การจัดงานศพขนาดใหญ่ การจัดงานศพขนาดกลาง และการจัดงานศพขนาดเล็กหรือการจัดงานศพในรูปแบบสงเคราะห์

คำสำคัญ: ประเพณีงานศพ; รูปแบบที่เหมาะสม; การประเมินการอ่าน; การจัดพิธีกรรมของชาวพุทธ

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY



อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

Title	:	Funeral Tradition: Study of Social Cultural and Economic Appropriate Model on Buddhist Ceremony, Rat Burana District, Bangkok, Thailand
Author	:	Phra Srithirapong (Udom Saraban)
Degree	:	Doctor of Philosophy (Cultural Science) Rajabhat Maha Sarakham University
Advisors	:	Associate Professor Dr.Rungson singhalert Associate Professor Dr.Rapeepan Sirisumpan
Year	:	2020

ABSTRACT

The purposes of the research were 1) to study the morale and history of funeral tradition of Buddhism, 2) to study the current condition of funeral tradition based on the Buddhism principles for the Buddhists, and 3) to investigate an appropriate model of funeral ceremony based on the culture of the ways of life of Buddhists, Rat Burana District, Bangkok, Thailand. The research sites were seven temples in Rat Burana District, Bangkok. They were selected by purposive sampling. Forty key informants were experts, practitioners and general informants. The research instrument was a survey form, an observation form, an interview form, a group discussion note-taking form, and guidelines for the workshop, and a recording advice. The data of the qualitative cultural research were collected from documentary studies and field studies. The accuracy of the data was examined and analyzed based on the research objectives. The descriptive analysis was employed for the research results.

Results of the research were as follows: 1) The study showed that the people understood and realized the reality of life by preparing themselves before the death without carelessness. The funeral ceremony reflected the value of life, the morale found in the funeral ceremony for the preparation of dying people and the relatives consisting of carelessness, and reality of life after the death. The treatment of the corpse was morale consisting of gratitude, understanding the trinity and praying for

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

funeral. Regarding the morale, the treatment was to devote the charity to the death and understanding other people, funeral ordination, leading the corpse, the gratitude, and excellent property. Burning the corpse indicated the reality of life and the carelessness. Whereas, collecting the ash, making a merit to devote the death for the future best world. 2) The ritual, belief and steps of the funeral ceremony were composed of pouring water on face of the corpse, wrapping a body, praying for funeral ceremony, sacrificing, charity, circumnavigation, washing the face of the corpse, burning the corpse, transformation, collecting the ash, and feasting. However, the ceremony has not been conducted yet such as bathing the corpse, dressing the corpse before the religious ceremony. 3) The changes of the funeral ceremony affected the ways of life of people in community. The host of the funeral ceremony always encountered the debts of the expenses for the funeral ceremony. Some families spent more money in organizing the ceremony than their incomes. The study indicated that the practical guidelines for the funeral ceremony should be appropriate based on the religious principles and the tradition in their community. The relatives should ask for useful advice from the leaders, monks and ministers in community before they performed the funeral ceremony appropriately.

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

Keywords: Funeral Tradition, an Appropriate Model, Ceremony for Buddhists



Major Advisor

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จสมบูรณ์ได้ด้วยดี เพราะความเอื้ออาทรด้วยดีจากหลายฝ่ายด้วยกัน ผู้วิจัยขอกล่าวนามไว้ ณ ที่นี้ ด้วยความรู้สึกอันซาบซึ้งและขอบคุณเป็นอย่างยิ่ง

ขอกราบขอบพระคุณ พระธรรมเจดีย์ (สมคิด เขมจารี ป.ธ.9) เจ้าอาวาสวัดทองนพคุณ และเจ้าคณะภาค 11 ผู้สนับสนุนส่งเสริมผู้วิจัยให้มีโอกาสในการปฏิบัติงานในหน้าที่ต่างๆ ด้วยดีมาโดยตลอด และอำนวยความสะดวกเป็นอย่างดียิ่งตลอดระยะเวลาที่ทำการศึกษาวิจัยครั้งนี้

ขอกราบขอบพระคุณพระมหาชนินทร์ ชวนปญฺโญ ป.ธ.7 แห่งวัดอุตมพิชัย จังหวัดร้อยเอ็ด ผู้ฝึกฝนอบรมผู้วิจัยให้มีความรักและเห็นคุณค่าของการทำงาน

ขออนุโมทนาขอบคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.รังสรรค์ สิงหเลิศ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก และอาจารย์ ดร.ระพีพันธ์ ศิริสัมพันธ์ ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำข้อคิดเห็น ตรวจสอบและแก้ไขวิทยานิพนธ์มาโดยตลอดผู้วิจัยจึงขอขอบคุณไว้ ณ โอกาสนี้ ผู้วิจัยขออนุโมทนาขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กฤษณ์ ขุนลึก ที่กรุณาให้เกียรติเป็นประธาน โดยมีรองศาสตราจารย์ ดร.ทรงคุณ จันทจร เป็นกรรมการและรองศาสตราจารย์ ดร.สัญญา เคณาภูมิ เป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิในการสอบวิทยานิพนธ์ ซึ่งได้กรุณาตรวจสอบแก้ไขวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ให้ถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้น รวมถึงเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคามทุกท่านที่ให้ความสะดวกและประสานงานในการจัดทำวิทยานิพนธ์ ตลอดจนค้นคว้าหาข้อมูลในการจัดทำวิทยานิพนธ์ของผู้วิจัยในครั้งนี้จนสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

อนึ่ง ขออนุโมทนาขอบคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ไพศาล วรคำ คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม คณาจารย์ และบุคลากรประจำบัณฑิตวิทยาลัยทุกท่านที่ประสิทธิ์ประสาทความรู้และแนะนำช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ ตลอดระยะเวลาที่เข้าศึกษาและทำการวิจัยนี้ ขออนุโมทนาขอบคุณท่านผู้อำนวยการจิตเกษม ทองนาค ผู้คอยให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์และช่วยพิสูจน์อักษรให้ด้วยความอุตสาหะเป็นอย่างยิ่ง อีกทั้งขอขอบคุณท่านผู้เป็นเจ้าของตำราและบทความทุกเรื่องที่ผู้วิจัยได้ใช้ค้นคว้าสำหรับงานวิจัยและขอบูชาน้ำใจของเพื่อนนักศึกษาและกัลยาณมิตรทุกท่านที่มีส่วนช่วยเหลือเกื้อกูลตลอดระยะเวลาที่ทำการวิจัยด้วยความรู้สึกซาบซึ้งและขอบคุณ

ส่วนที่เป็นประโยชน์อันจะพึงมีจากงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยขอบูชาพระคุณของบิดามารดา พระอุปัชฌาย์อาจารย์ และทุกท่านที่มีส่วนร่วมในการวิจัยครั้งนี้ หากจะพึงมีข้อผิดพลาดบกพร่อง ผู้วิจัยต้องขออภัยและยินดีรับผิดชอบทุกประการ

พระศรีธีรพงศ์ (อุดม สารบรรณ)

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

สารบัญ

หัวเรื่อง **หน้า**

บทคัดย่อ ..... ก

ABSTRACT ..... ค

กิตติกรรมประกาศ ..... จ

สารบัญ ..... ฉ

สารบัญตาราง ..... ฌ

สารบัญภาพ ..... ญ

บทที่ 1 บทนำ 1

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา 1

1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย 9

1.3 คำถามในการวิจัย 9

1.5 นิยามศัพท์เฉพาะ 10

1.6 ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย 11

บทที่ 2 การทบทวนวรรณกรรม 12

2.1 ประเพณีงานศพ: องค์ความรู้เกี่ยวกับหลักคำสอนเกี่ยวกับความตาย ในพระพุทธศาสนาเถรวาทและประวัติความเป็นมาความหมายความสำคัญ และแนวทางปฏิบัติ 13

2.2 ศาสนา: หลักธรรม ศรัทธาความเชื่อวัฒนธรรม ประเพณีพิธีกรรม แนวคิดความหมายและความสำคัญ 85

2.3 การมีส่วนร่วม: ปรัชญาและแนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง และเศรษฐกิจชุมชน 138

2.4 บริบทพื้นที่วิจัย 153

2.5 ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง 158

2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง 172

2.7 กรอบแนวคิดในการวิจัย 190

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

หัวเรื่อง **หน้า**

บทที่ 3 วิธีการดำเนินการวิจัย 192
3.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา 193
3.2 วิธีวิจัย 193
3.3 ระยะเวลาในการวิจัย 194
3.4 พื้นที่วิจัย 195
3.5 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง 195
3.6 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย 196
3.7 การเก็บรวบรวมข้อมูล 197
3.5 การจัดทำข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล 199
3.6 การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล 199
บทที่ 4 ผลการวิจัย 200
ระยะที่ 1 การศึกษาคติธรรมของประเพณีงานศพของชาวพุทธ เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร 200
ระยะที่ 2 การศึกษาสภาพปัจจุบันประเพณีงานศพตามหลักพระพุทธศาสนาของชาวพุทธ เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร 255
ระยะที่ 3 การศึกษารูปแบบที่เหมาะสมในการจัดการประเพณีงานศพที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวพุทธในเขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร ที่เหมาะสมกับเศรษฐกิจสังคม บนฐานวัฒนธรรม 255
บทที่ 5 สรุป อภิปรายผล ข้อเสนอแนะ องค์ความรู้ใหม่ และนวัตกรรมใหม่ 266
5.1 สรุป 266
5.2 อภิปรายผล 275
5.3 ข้อเสนอแนะ 279
5.4 องค์ความรู้ใหม่ 279
5.5 นวัตกรรมใหม่ 280
บรรณานุกรม 281

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

หัวเรื่อง หน้า

ภาคผนวก 290
ภาคผนวก ก รายนามผู้ให้สัมภาษณ์ และรายชื่อกลุ่มตัวอย่างและภูมิลำเนา
รายนามผู้ให้สัมภาษณ์ 291
ภาคผนวก ข เครื่องมือในการวิจัย 294
การเผยแพร่ผลงานวิจัย 308
ประวัติผู้วิจัย..... 309

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

สารบัญตาราง

ตารางที่ หน้า

2.1 การเปรียบเทียนศาสนาและไสยศาสตร์ 105
4.1 คติธรรมที่ได้รับจากประเพณีงานศพ 224
4.2 สภาพปัจจุบันการจัดงานศพของวัดในเขตราษฎร์บูรณะ 240
5.1 รูปแบบการจัดงานศพ 3 รูปแบบ 278

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

สารบัญภาพ

ภาพที่ หน้า

2.1 สำนักงานเขตราษฎร์บูรณะ 155
2.2 ที่ตั้งและอาณาเขตของเขตราษฎร์บูรณะ 157
4.1 ประชุมกลุ่ม ณ วัดสารอด 211
4.2 เมรุวัดเกียรติประดิษฐ์ 229
4.3 เมรุวัดแจงร้อน 230
4.4 เมรุวัดบางปะกอก 232
4.5 เมรุวัดประเสริฐสุทธาวาส 234
4.6 เมรุวัดราษฎร์บูรณะ 236
4.7 เมรุวัดสน 237
4.8 เมรุวัดสารอด 239
4.9 การตั้งโต๊ะหมู่บูชา 242
4.10 การรดน้ำศพ 243
4.11 การบรรจุศพ 243
4.12 สถานที่ตั้งศพ 245
4.13 สถานที่ตั้งรูปของผู้ตาย 246
4.14 การจัดพิธีบำเพ็ญกุศลบังสุกุลปากหีบ 247
4.15 พระสงฆ์สวดพระอภิธรรม 247
4.16 การบรรจุศพ 248
4.17 การฌาปนกิจศพที่วัดสารอด 249
4.18 การบวชหน้าไฟ 250
4.19 การแสดงพระธรรมเทศนาในงานศพ 250
4.20 เคลื่อนศพไปสู่เมรุ 251
4.21 เคลื่อนศพไปสู่เมรุ 252
4.22 เก็บอัฐิ 253
4.23 ที่บรรจุอัฐิวัดราษฎร์บูรณะ 254

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

ภาพที่ หน้า

4.24 การลอยอังคาร 254
4.25 ประเพณีงานศพ: การศึกษารูปแบบที่เหมาะสมทางสังคมวัฒนธรรม และเศรษฐกิจ
ในการจัดพิธีกรรมของชาวพุทธ เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร 265

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

บทที่ 1
บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ความตาย เป็นสิ่งที่เป็นนามธรรมที่คนทั้งหลายไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตา การที่จะรู้ว่าเป็นความตายได้ ก็ต่อเมื่อมีบุคคลในสังคมหมดลมหายใจ สภาพร่างกายไม่สามารถทำงานได้นั่นเอง ในทางวิทยาศาสตร์การแพทย์กล่าวว่า "การตายของคน คือ การหมดลมหายใจ หัวใจหยุดเต้น และถือเป็นที่สุดเมื่อผลตรวจวัดสมองของมนุษย์ผู้นั้นไม่พบการทำงานของคลื่นสมอง เรียกว่า สมองตาย สมองตายหมายความว่า สภาวะที่สมองถูกทำลายจนสูญเสียการทำงานโดยสิ้นเชิง คือว่าสิ้นชีวิตแล้ว" (อภิธาน สมใจ, 2541, น. 12)

สังคมต่าง ๆ ย่อมมีมุมมองเรื่องความตายแตกต่างกัน เช่น สังคมชาวพุทธมีความเชื่อว่า ความตายเป็นการแตกดับของขันธ์ 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ สังคมชาวคริสต์มีความเชื่อว่าความตายเป็นเรื่องที่พระเจ้าเป็นผู้กำหนดต่อชีวิตของมนุษย์ เป็นต้น การที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่าวิถีชีวิตความเป็นอยู่ สภาพสังคม ความเชื่อ จารีตประเพณี วัฒนธรรม และหลักคำสอนที่ได้รับการถ่ายทอดมามีลักษณะที่แตกต่างกัน มนุษย์เป็นสัตว์สังคม มีการรวมกลุ่มกันเป็นหมู่คณะ ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนเป็นหลักแหล่งอย่างมั่นคง จนเกิดการเรียนรู้ปรับตัวเข้าหากันกลมกลืนเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต ทั้งในด้านการประกอบอาชีพ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ความมั่นคงปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน รวมทั้ง "ความสัมพันธ์ทางด้านจิตใจ ด้านความเอื้ออาทรเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน จนมีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกันและเป็นส่วนหนึ่งของหน่วยที่เป็นส่วนรวมนั้น หน่วยที่มนุษย์รวมกันเป็นกลุ่มภายใต้เงื่อนไขเช่นนี้ เรียกว่า สังคม" (เสฐียรโกเศศ, 2515, น. 2) ปัจจัยของการรวมเป็นสังคมมนุษย์ได้ คือ "ค่านิยม (Value) ซึ่งโดยความหมายแล้ว ค่านิยม หมายถึงหลักการเกี่ยวกับลักษณะที่พึงประสงค์ของสิ่งต่างๆ ที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมทางสังคมของผู้ที่ยึดถือหลักการนั้น" (Theodore Caplow, 1975, p. 412) หรือ "ความคิดที่เป็นนามธรรมและยอมรับกันเกี่ยวกับคุณลักษณะที่พึงประสงค์หรือที่ถูกต้อง" (John E. Conklin, 1984, p. 498) เป็นมาตรฐานหรือหลักการที่เป็นพื้นฐานสำหรับการเลือกเป้าหมายทางสังคมและส่วนบุคคล ซึ่งเป็นเกณฑ์ในการพิจารณาแนวทางและผลปฏิบัติ (Mavis Hiltunen and Hohn Biesanz, 1978, p. 481)

พื้นฐานของความเป็นมนุษย์ทางมานุษยวิทยา ความเชื่อเกิดจากหลายประการที่สำคัญ คือ เกิดจากความกลัวและความไม่รู้ กลัวสภาพดินฟ้าอากาศ กลัวสิ่งที่จะทำให้เกิดทุกข์ มนุษย์จึงหาวิธีป้องกัน แก้ไขความกลัวต่าง ๆ ประกอบกับความสำคัญของศาสนาเริ่มมีบทบาทเข้ามาผสมผสานมากขึ้นทำให้มนุษย์ได้กำหนดรูปแบบการปฏิบัติเพื่อแก้ไขความกลัว มีการสร้างองค์ความรู้ที่เกิดจากไม่รู้ตามความเชื่อเดิมและความศรัทธาทางศาสนาเดิมจนเกิดเป็นพิธีกรรม (Ritual) ขึ้น สิ่งเหล่านี้เมื่อผ่านกระบวนการคัดสรรทางสังคมระยะหนึ่งแล้วจนกลายเป็นพิธีกรรมและถูกปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นระเบียบแบบแผนเป็นรูปแบบที่แสดงให้เห็นวิธีคิด ความรู้สึก หรือการกระทำในลักษณะต่าง ๆ ที่ตกทอดกันมา ซึ่งเรียกว่า ประเพณี (Tradition) ประเพณีและพิธีกรรมมักถูกกล่าวถึงพร้อมกันในสังคมวัฒนธรรมไทย ประเพณีเป็นแบบแผนของการปฏิบัติที่เป็นภาพรวม แต่พิธีกรรมเป็นขั้นตอนการปฏิบัติที่สอดแทรกในพิธีกรรมนั้นๆ

ในเรื่องนี้ สมปราชญ์ อัมมะพันธ์ ได้สรุปไว้ว่า “พิธีกรรมเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของประเพณี ทั้งประเพณีทางศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณีจะต้องมีพิธีกรรมหรือแนวทางปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งที่เกิดจากความคิดความเชื่อของคนในสังคมที่ประพฤติปฏิบัติเหมือน ๆ กันสืบต่อกันมา เมื่อเป็นเช่นนี้ พิธีกรรมก็กลายเป็นประเพณีของสังคมนั้น ๆ และหากปฏิบัติกันทั้งประเทศก็จะกลายเป็นประเพณีของคนทั้งประเทศ หรือเรียกว่า กิจประเพณี” (สมปราชญ์ อัมมะพันธ์, 2536, น. 19)

ข้อความดังกล่าวนี้สอดคล้องกับ ธวัช ปุณโณทก ที่ได้สรุปไว้ว่า “ประเพณีที่ใกล้ชิดกับคนในสังคมมาก คือ ประเพณีส่วนบุคคล ซึ่งเริ่มตั้งแต่ประเพณีเกี่ยวกับการเกิด ประเพณีเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตตั้งแต่วัยเด็ก วัยผู้ใหญ่ และวัยชรา และประเพณีที่เกี่ยวกับการตาย ซึ่งเมื่อบุคคลที่เคารพรักถึงแก่ความตายจึงมีประเพณีการปลงศพเกิดขึ้น การปลงศพจึงถือเป็นหน้าที่ของบุตรหลานหรือบริวารใกล้ชิดที่มีชีวิตอยู่ต้องจัดการให้เสร็จสิ้นอย่างสมเกียรติ สมกับความรักความเคารพที่มีให้แก่บุคคลเหล่านั้น โดยความหมายแล้วการปลงศพ หมายถึงการปลดเปลื้องภาระที่แบกไว้ในเรื่องศพให้เสร็จธุระไป” (ธวัช ปุณโณทก, 2526, น. 25)

การปลงศพในประเทศไทยมีทั้งการเผาและการฝังตามความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนาที่นับถือ การฝังศพเป็นพิธีกรรมตามความเชื่อของคนไทยที่นับถือศาสนาอิสลาม และศาสนาคริสต์ รวมทั้งคนไทยเชื้อสายจีนที่นับถือศาสนาพุทธแบบมหายาน ส่วนการเผาศพเป็นพิธีกรรมตามความเชื่อของคนไทยที่นับถือศาสนาพุทธแบบเถรวาท ที่เชื่อว่า “ประเพณีและพิธีกรรม รวมทั้งรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่ใช้ในการปลงศพแตกต่างกันไปตามท้องถิ่นและสถานะของศพ ตั้งแต่ศพชาวบ้านทั่วไป ศพข้าราชการ ศพเจ้านายชั้นสูง ศพพระสงฆ์ จนถึงพระศพของเชื้อพระวงศ์ และพระบรมศพของพระมหากษัตริย์ ในสังคมมนุษย์จะเผา ที่ประพฤติปฏิบัติร่วมกันอย่างต่อเนื่องสืบทอดจนเป็นมรดกทางวัฒนธรรมสืบต่อกันมาจากอดีต เป็นสิ่งประดิษฐ์คิดค้นสร้างสรรค์ขึ้นที่เผยแพร่กระจายมาจาก

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

สังคมอื่น ๆ จนเป็นที่ยอมรับและยึดถือเป็นแบบแผนประพฤติปฏิบัติร่วมกัน จนกลายเป็นวัฒนธรรมของสังคม" (พระยาอนุมานราชธน, 2531, น. 113)

ประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับวิถีการดำเนินชีวิตในสังคมมนุษย์โดยทั่วไปที่ยากที่จะหลีกเลี่ยงได้ เช่น ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกิด การตาย การทำบุญ เป็นต้น โดยเฉพาะเกี่ยวกับเรื่องความตายนั้น ถือว่าเป็นสิ่งที่สำคัญยิ่ง เมื่อมีคนตายแล้วจะต้องจัดการให้เป็นไปตามประเพณีนิยม ตามพิธีกรรมทางศาสนาของตน กล่าวเฉพาะพิธีกรรมเกี่ยวกับความตายนั้นในสังคมไทยภาคต่าง ๆ ก็จะมีความหลากหลายในการประพฤติปฏิบัติ เพื่อเป็นการทำบุญอุทิศให้แก่คนตาย เพราะในระหว่างที่ดำรงชีวิตอยู่นั้น บุคคลในชุมชนต่าง ๆ ย่อมมีความสัมพันธ์กันโดยฐานะใดฐานะหนึ่ง เริ่มจากความสัมพันธ์ภายในครอบครัวจนถึงความสัมพันธ์กับบุคคลทั่วไป ด้วยเหตุนี้ สิ่งหนึ่งที่ทุกคนในชุมชนนั้น ๆ จะต้องประสบพบเจออย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ก็คือความตาย เพราะทุกคนที่เกิดมาในโลกนี้ไม่ว่าจะเป็นเด็ก ผู้ใหญ่ คนโง่ คนฉลาด คนมั่งมี และคนยากจน ทุกคนล้วนจะต้องตายด้วยกันทั้งนั้น (ที.ม. 10/185/131) คนที่เกิดมาแล้วจะไม่ตายเป็นอันไม่มี คนเราที่มีชีวิตอยู่ได้นานก็อยู่ได้ชั่วระยะเวลาเพียง 100 ปี หรือจะอยู่เกินไปกว่านั้นบ้างก็มีเพียงเล็กน้อยเท่านั้น (สำ.ส. 15/145/184)

อนึ่ง ความตายนี้ เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมทำให้บุคคลที่เกี่ยวข้องเกิดความเศร้าโศกเสียใจ มีคำกล่าวไว้ว่า น้ำตาที่รินหลั่งเพราะความเศร้าโศกเสียใจอันมีสาเหตุมาจากการต้องประสบกับความสูญเสียบุคคลที่ตนรักในแต่ละครั้ง ดูเหมือนว่าจะมีประมาณเพียงน้อยนิด แต่ในความเป็นจริงแล้วหาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะมีหลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนาที่ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า เมื่อรวบรวมน้ำตาที่ไหลรินของบุคคลแต่ละคนที่เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏเข้าด้วยกันแล้ว ย่อมมีจำนวนมากกว่าน้ำในมหาสมุทรเลยทีเดียว (ขุ.เถรี. 26/496-501/635-636) อีกทั้งน้ำตาแห่งความสูญเสียนี้ย่อมเกิดขึ้นแม้แก่บุคคลผู้เป็นโสดาบัน เช่น ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี นางวิสาขามหาอุบาสิกา เป็นต้น ไม่จำต้องกล่าวถึงบุคคลทั่วไป แต่สำหรับบุคคลผู้ที่พิจารณาความตายได้อย่างถูกต้องตามหลักทางพระพุทธศาสนาแล้ว แม้จะไม่ได้บรรลุธรรมขั้นสูง ก็จะทำให้ไม่ต้องร้องไห้เศร้าโศกเสียใจเมื่อคราวที่ประสบกับความพลัดพรากจากคนผู้เป็นที่รัก

อีกประการหนึ่ง ความตายเป็นฉากสุดท้ายของชีวิตมนุษย์ เป็นการสูญสิ้นทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่มีใครต้องการจะประสบพบเจอ แม้คำพูดเกี่ยวกับความตายก็ไม่มีใครอยากจะได้ยิน เพราะถือว่าเป็นเรื่องที่เป็นอัปมงคล แต่บุคคลในโลกนี้ก็หลีกหนีความตายไปไม่พ้น เพราะเป็นสัจธรรมที่ทุกคนจะต้องประสบพบเจออย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังนั้น บุคคลที่อาศัยอยู่ในสังคมต่าง ๆ จึงให้ความสำคัญกับประเพณีการจัดงานศพเป็นอย่างยิ่ง เมื่อมีคนตายเกิดขึ้นแล้ว คนในครอบครัวก็จะนำศพไปประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ตามความเชื่อทางศาสนาของตน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ชุมชนชาวพุทธในภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย ย่อมมีประเพณีและรูปแบบจัดการประเพณีงานศพแตกต่างกันไปตามความเชื่อ

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJAPHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

เกี่ยวกับประเพณีในชุมชนนั้น ๆ ที่สืบทอดมาเป็นเวลานาน ประเพณีงานศพในแต่ละถิ่นมีขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ หลายขั้นตอนจนกว่างานจะแล้วเสร็จ การจัดงานศพมีความเกี่ยวข้องด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ การประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับงานศพในปัจจุบันมีค่าใช้จ่ายค่อนข้างสูง ดังที่ศูนย์วิจัยกสิกรไทย จำกัด ได้สำรวจและสรุปสาระไว้ว่า "ธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับการจัดงานศพทำให้เกิดเม็ดเงินหมุนเวียนประมาณ 35,000 ล้านบาทต่อปี ซึ่งปริมาณเม็ดเงินที่หมุนเวียนมีแนวโน้มขยายตัวอย่างต่อเนื่อง โดยการคำนวณจากค่าใช้จ่ายเฉลี่ยในการจัดงานศพ อย่างไรก็ตามค่าใช้จ่ายเฉลี่ยในการจัดงานศพนี้จะแตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับรายละเอียดปลีกย่อยตามความต้องการของเจ้าภาพ การจัดพิธีแตกต่างกันตามความเชื่อทางศาสนา นอกจากนี้ ค่าใช้จ่ายนี้ยังแตกต่างกันอย่างมากสำหรับงานศพในกรุงเทพมหานคร เมืองธุรกิจใหญ่ๆ และต่างจังหวัดซึ่งจากการสำรวจพบว่าค่าใช้จ่ายในการจัดงานศพในกรุงเทพมหานคร โดยเฉลี่ยจะสูงกว่าต่างจังหวัดประมาณ 3 เท่าตัว" (www.kasikornresearch.com.)

จะเห็นได้ว่า ประเพณีการจัดงานศพ มีเม็ดเงินในเชิงธุรกิจเกี่ยวข้องอยู่ในเกณฑ์สูง จนเกิดผู้ประกอบการธุรกิจหลายรายพยายามแย่งชิงสัดส่วนการตลาดในธุรกิจงานศพ เพราะเป็นช่องทางการสร้างรายได้อย่างมหาศาล ธุรกิจอาหารและเครื่องดื่ม ธุรกิจร้านจัดดอกไม้ ธุรกิจสิ่งพิมพ์และของชำร่วย บรรดาผู้ประกอบการที่เกี่ยวข้องกับการจัดงานศพอิงอยู่กับวัดหรือโรงพยาบาล เพราะเป็นแหล่งที่จะทราบว่าจะมีลูกค้าต้องการใช้บริการเมื่อใด บางวัดมีการประมูลแข่งขันกันเพื่อแย่งการผูกขาดการดำเนินงานเกี่ยวกับงานศพในวัดแต่ผู้เดียว นอกจากนี้ ยังเกิดมีธุรกิจรับจัดงานศพอย่างครบวงจร โดยผู้ประกอบการที่มีอาชีพในการรับจัดงานขยายประเภทของธุรกิจเข้ามาแย่งชิงสัดส่วนตลาดในธุรกิจงานศพ โดยอาศัยข้อได้เปรียบในแง่ของการดำเนินการต่างๆ อย่างเบ็ดเสร็จอำนวยความสะดวกให้กับญาติของผู้ตาย ซึ่งเดิมนั้นทางญาติของผู้ที่เสียชีวิตจะต้องวิ่งวุ่น ตั้งแต่ติดต่อเจ้าหน้าที่ในการแจ้งตาย ติดต่อกับวัดที่ต้องการจัดงานศพ และทางวัดจะติดต่อดำเนินการต่างๆ ให้จัดรถมารับศพเพื่อไปดำเนินการตามพิธีทางศาสนาไปจนถึงการเผาหรือฝังเสร็จเรียบร้อยตามความประสงค์ของญาติผู้ตาย ประเพณีเป็นความประพฤติที่คนในสังคมกำหนดขึ้นร่วมกันสร้างขึ้น โดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญอยู่ 2 ประการ 1) เพื่อให้ผู้จัดกระทำ ซึ่งเป็นสมาชิกในสังคมได้รับสิ่งที่เป็นสิริมงคล มีความสุขกายสบายใจ 2) เพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์แก่พืชผลไร่นาของสมาชิกในสังคมนั้น ๆ (สายทิพย์ นุกูลกิจ, 2533, น. 19)

ตามหลักทางพระพุทธศาสนา ประเพณีพิธีกรรมทุกประเภท จะเน้นความเรียบง่าย สะดวก ประหยัด และรักษาสิ่งแวดล้อม เพราะถือว่า "มนุษย์ทุกคนเมื่อตายไปแล้ว คือ การไปสู่สุคติ ความเป็นจริงปัจจุบันพิธีศพของชาวพุทธภาคกลาง เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร กลายเป็นพิธีที่ซับซ้อนทำกันอย่างยิ่งใหญ่ สิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมากเช่นกัน ตั้งแต่ค่าหีบศพ ดอกไม้ประดับเมรุ ค่าบำรุงศาลา ค่าอาหาร ค่าเครื่องดื่ม ค่าบริการธรณีสงฆ์ ค่าสายสิญจน์ ผ้าขาว ปัจจัยถวายพระที่สวดพระ

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

อภิธรรม ค่าดอกไม้จันทน์ ของที่ระลึกในวันฌาปนกิจศพ จะแปรเปลี่ยนไปตามจำนวนวันที่ตั้งศพ หากตั้งไว้หลายวัน ค่าใช้จ่ายก็จะสูง พิธีศพของชนชั้นกลางเลียนแบบขุนนาง ชนชั้นสูง และอิทธิพลที่แพร่หลายไปทั่ว แม้แต่ในภูมิภาคอื่น ๆ ของประเทศไทย" (ปราณี วงษ์เทศ, 2534, น. 14) หากพิจารณาถึงค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นจากประเพณีจัดพิธีศพ นับแต่การเคลื่อนย้ายศพเข้าวัดจนกระทั่งร่างกายผู้ตายมอดไหม้เป็นเถ้าธุลี มีกระบวนการที่สลับซับซ้อนแตกต่างไป ขึ้นอยู่กับฐานะและความพึงพอใจของเจ้าภาพ เมื่อปีพุทธศักราช 2538 บริษัทศูนย์วิจัยกสิกรไทยได้ประมาณการค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับประเพณีการจัดงานศพโดยเฉลี่ยค่าใช้จ่ายต่อคน คิดจากระดับปานกลางที่ใช้ในพิธีการแต่ละแบบสามารถจำแนกได้ดังนี้ "ประเพณีงานศพแบบไทยเสียค่าใช้จ่ายเฉลี่ยประมาณ 55,000 บาทต่อศพ แบบจีนเสียค่าใช้จ่ายเฉลี่ยประมาณ 150,000 บาทต่อศพ" (บริษัทศูนย์วิจัยกสิกรไทย, 2538, น. 6) และ "ค่าใช้จ่ายทั้งหมดในพิธีศพของคนไทยจำนวน 30 ราย เริ่มตั้งแต่มีผู้เสียชีวิต จัดการกับศพ (ฉีดยาป้องกันการเน่าพอง พิธีอาบน้ำศพ และรดน้ำศพจนถึงบรรจุศพในโลง) สวดพระอภิธรรม ฌาปนกิจ เก็บอัฐิ ทำบุญ 7 วัน 50 วัน และ 100 วัน รวมค่าใช้จ่ายทั้งสิ้นแล้วประมาณ 15,000-60,000 บาท" (กอบกุล อุทัยรัตน์, 2528, น. 183-184)

ประเพณีงานศพของชาวพุทธภาคกลาง เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร เป็นภูมิปัญญาที่ซ่อนอยู่ในในพิธีศพ อาจมีความแตกต่างกันไปบ้างในรายละเอียดปลีกย่อยและความนิยมของบุคคลในชุมชน ส่วนใหญ่จะมีลักษณะการประกอบพิธีเป็นแนวเดียวกัน เช่น การบอกหนทางให้แก่ผู้ป่วยใกล้ตาย การอาบน้ำศพ การแต่งตัวศพ การมัดศพหรือมัดตราสัง การตามไฟหน้าศพ การสวดพระอภิธรรมศพ การเซ่นไหว้ศพ การนำศพไปเผา การเผาศพ และการเก็บอัฐิ ล้วนมีประเพณี และวัฒนธรรมเป็นแนวปฏิบัติสืบทอดกันมาอย่างยาวไกล เมื่อสังคมเจริญขึ้นจึงมีการผสมผสานด้านวัฒนธรรมและพิธีกรรมต่าง ๆ ในกลุ่มชนและท้องถิ่นอื่น ๆ ซึ่งทำให้ทราบถึงพัฒนาการในขั้นตอนพิธีการของภูมิปัญญา ตลอดทั้งแนวคิดความเชื่อเกี่ยวกับพิธีศพด้านต่าง ๆ ของกรุงเทพมหานคร จนเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ ทั้งชาวไทยพุทธดั้งเดิมและไทยเชื้อสายจีน มีการผสมกลมกลืนวัฒนธรรมสองสายเข้าด้วยกัน และมีวัฒนธรรมพราหมณ์พุทธเข้ามาเกี่ยวพันจนกลายเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นแบบไทยๆ "ประเพณีพิธีกรรมปลงศพเป็นประเพณีที่ส่งผลกระทบต่อความรู้สึกนึกคิด ชีวิตความเป็นอยู่ เป็นการสูญเสียทั้งในฐานะเป็นสมาชิกในครอบครัว ชุมชน และสังคมในวงกว้าง ทุกสังคมจะมีพิธีกรรมเกี่ยวกับความตายที่ล้วนสะท้อนถึงความคิดของมนุษย์ที่มีความเชื่อในเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติที่มีต่อมนุษย์อีกด้วย พิธีกรรมเกี่ยวกับความตายจึงเป็นเรื่องที่แสดงออกในรูปแบบและสัญลักษณ์ตามอิทธิพลของภูมิปัญญาความเชื่อของคนกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสืบเนื่องมาจากอดีตและกำลังจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วในสังคมปัจจุบัน" (กัณฑิมา เรไร, 2543, น. 125–126)

มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

สภาพการณ์เกี่ยวกับประเพณีการจัดงานศพของชาวไทยพุทธและชาวไทยจีนพุทธภาคกลาง เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร สอดคล้องกับศูนย์วิจัยกสิกรไทย ที่ได้ศึกษาลักษณะสำรวจ ผลการศึกษาได้ผลสำรวจและประเมินไว้สรุปได้ว่า ธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับการจัดงานศพทำให้เกิดเม็ดเงินหมุนเวียนประมาณ 35,000 ล้านบาทต่อปี โดยเงินค่าใช้จ่ายเหล่านี้จะเริ่มคำนวณกันตั้งแต่การเคลื่อนย้ายศพเพื่อนำไปประกอบพิธีทางศาสนาไปจนกระทั่งเผาหรือฝังตามความต้องการของญาติ ค่าใช้จ่ายในการจัดงานศพย่อมแตกต่างกันไปตามความพึงพอใจของเจ้าภาพเป็นหลักโดยแยกเป็นค่าใช้จ่ายสำคัญที่จะต้องจ่าย มีดังนี้

1. ค่าโลงศพ ราคาโลงศพแตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับประเภทของไม้หรือวัสดุที่ใช้ทำโลง เช่น โลงไม้ยาง โลงไม้เนื้อแข็ง โลงไม้อัด โลงมุก เป็นต้น ตลอดถึงความแตกต่างของลวดลายที่ตกแต่งโลงศพ โดยมีราคาโลงศพต่ำสุดประมาณ 3,000 บาท และสูงสุดถึงกว่า 200,000 บาท ซึ่งจะเป็นโลงศพที่มีการติดตั้งอุปกรณ์พิเศษ เช่น โลงศพประดับมุก โลงศพติดเครื่องปรับอากาศ เป็นต้น

2. ค่าดอกไม้ประดับหน้าศพและเมรุ ราคาประมาณ 8,000-15,000 บาท ค่าใช้จ่ายแตกต่างกันตามประเภทและปริมาณของดอกไม้ที่ใช้ รวมถึงรูปแบบของการจัดดอกไม้ เช่น การจัดแบบสวนน้ำตก เป็นต้น ในบางงานศพต้องเปลี่ยนดอกไม้หลายรอบ เพราะดอกไม้มีอายุการใช้งานประมาณ 2-3 วัน ในรายที่สวดหลายวัน อาจจะต้องเปลี่ยนดอกไม้ 2-3 ชุด และในวันเผาเจ้าภาพบางรายต้องการตกแต่งเมรุให้ดูสวยงามด้วย

3. ค่าอาหารเลี้ยงแขก ค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับอาหารที่จัดเลี้ยงหลังการสวดพระอภิธรรมในแต่ละคืนจะแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับรูปแบบของอาหาร เช่น การเลี้ยงข้าวต้ม เลี้ยงของว่างประเภทน้ำชากาแฟ เป็นต้น ถ้าเจ้าภาพให้ทางวัดจัดการให้ ทางวัดจะคิดเป็นค่าใช้จ่ายต่อหัว โดยให้ทางเจ้าภาพประมาณจำนวนแขกในแต่ละคืนมาให้ในบางกรณีเจ้าภาพสั่งอาหารมาเอง ค่าใช้จ่ายก็ขึ้นอยู่กับประเภทและจำนวนแขกเช่นกัน จากการสำรวจข้อมูลเฉพาะวัดในกรุงเทพมหานคร ราคาในการจัดเลี้ยงอาหารในงานศพแต่ละคืนเฉลี่ยประมาณ 2,000-5,000 บาท ขึ้นอยู่กับจำนวนแขกที่มาร่วมงาน แต่หากเจ้าภาพมีฐานะเลี้ยงเป็นโต๊ะจีนจะเริ่มต้นที่ราคา 5,000 บาทขึ้นไปจนถึง 10,000 บาท ซึ่งค่าอาหารนี้ยังไม่นับรวมในกรณีที่เจ้าภาพต้องการเหมาให้ทำอาหารถวายพระฉันเช้าและฉันเพลในระหว่างที่ตั้งศพ รวมทั้งเลี้ยงพระและญาติในวันที่มีการเผาศพ นอกจากนี้เจ้าภาพบางรายยังมีการว่าจ้างทำอาหารในพิธีการเลี้ยงพระในวันครบรอบ 7 วันด้วย

4. ค่าใช้จ่ายเบ็ดเตล็ด ค่าใช้จ่ายส่วนนี้จะแตกต่างกันอย่างมาก โดยบางวัดจะแจกแจงรายการค่าใช้จ่ายเบ็ดเตล็ดเหล่านี้มาให้เจ้าภาพพิจารณาอย่างละเอียด แต่บางวัดจะเก็บค่าใช้จ่ายส่วนนี้ในลักษณะเหมารวม โดยค่าใช้จ่ายเบ็ดเตล็ดที่สำคัญ คือ ค่าบำรุงศาลา ซึ่งค่าใช้จ่ายในส่วนนี้ยังแตกต่างกันที่ขนาดของศาลา ประเภทของศาลา และจำนวนวันที่ตั้งศพ ถ้าศาลาขนาดใหญ่ค่าใช้จ่ายจะสูงกว่าศาลา

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

ขนาดเล็ก และถ้าศาลาที่มีเครื่องปรับอากาศค่าใช้จ่ายจะสูงกว่าศาลาธรรมดา ค่าธรณีสงฆ์กรณีที่ญาติต้องเก็บศพผู้เสียชีวิตไว้ก่อนยังมิได้ประกอบพิธีเผาหรือนำไปฝัง บางวัดจะมีโกดังเก็บศพไว้ และกำหนดให้เก็บศพไว้ไม่เกิน 100-150 วัน เสียค่าบำรุงวัด 500-1,000 บาท ค่าบำรุงเมรุและค่าน้ำมันเผาศพประมาณ 2,000 บาท เจ้าหน้าที่จัดการศพทั้งรดน้ำศพและเผาศพประมาณ 1,000 บาท ค่าผ้าบังสุกุล เครื่องไทยธรรมถวายพระสวดพระอภิธรรม รวมทั้งดอกไม้ธูปเทียนถวายพระประมาณ 1,000 บาทต่อคืน อนึ่ง เจ้าภาพบางรายยังมีค่าใช้จ่ายเพิ่มในส่วนนี้ ถ้าต้องการถวายสังฆทาน ติดกัณฑ์เทศน์ เป็นต้น รวมถึงค่าใช้จ่ายเบ็ดเตล็ดอื่น ๆ ได้แก่ ค่าเครื่องตราสัง ค่ารถไปรับศพ ค่าแรงคนงานไปรับศพ ค่าแรงงานคนงานบรรจุศพ ค่าสายสิญจน์ ค่าเฝ้าจุดธูปหน้าศพกลางวันและกลางคืน ค่าดอกไม้จันทน์ ค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับของระลึกในงานเผาศพอีกด้วย เจ้าภาพบางรายยังมีค่าใช้จ่ายเพิ่มเติมเป็นสินน้ำใจเพิ่มเติมให้กับเจ้าหน้าที่ที่ดูแลศาลาด้วย

ด้วยสภาวการณ์ทางสังคมที่เปลี่ยนแปลง เนื่องจากวิถีชีวิตความเป็นอยู่ สภาพสังคม ความเชื่อ จารีตประเพณี วัฒนธรรม และหลักคำสอนที่ได้รับการถ่ายทอดมานั้นมีลักษณะที่แตกต่างกัน เป็นสาเหตุที่ก่อกำเนิด “ธุรกิจบริการจัดงานศพ หรือออแกไนซ์งานศพ” (กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม, 2552, น. 1) เป็นธุรกิจที่เกิดจากสภาวการณ์ในแต่ละวันมีผู้เสียชีวิตและสถิติการเสียชีวิตของคนไทยจำนวนมาก บางครั้งญาติ ๆ ต้องเร่งรีบในการจัดพิธีศพ บางครอบครัวไม่ทราบว่า “จะต้องเริ่มจากจุดไหนก่อนหรือต้องจัดพิธีอย่างไรให้ถูกต้องตามหลักศาสนา อีกทั้งไม่มีเวลาในการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ และสถานที่เพื่อจัดงานศพ จึงได้เกิดธุรกิจบริการจัดงานศพขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของบุคคลในสังคม” (กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม, 2552, น. 2) การจัดงานศพในปัจจุบัน มีความแตกต่างกันไปตามปัจจัยด้านการเงินของเจ้าภาพ เป็นเงื่อนไขสำคัญ นอกจากฐานะทางเศรษฐกิจแล้ว ทัศนคติของเจ้าภาพก็มีส่วนในการกำหนดรูปแบบงานศพ เจ้าภาพบางคนจัดงานศพอย่างใหญ่โต เนื่องด้วยผู้ตายมีบุญคุณมากต่อลูกหลาน ขณะที่บางคนเลือกที่จะจัดงานอย่างประหยัด เพื่อหลีกเลี่ยงความสิ้นเปลืองบางอย่างที่มองว่าไม่จำเป็น และพยายามที่จะให้งานออกมาอย่างสมฐานะ หรือระดับกลาง ๆ เช่นกัน “การจัดงานศพมีรายละเอียดปลีกย่อยมาก จึงทำให้เกิดธุรกิจครอบคลุมการบริการอย่างครบวงจร โดยมีระดับราคาตั้งแต่ 120,000–400,000 บาท ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับจำนวนวันที่จะจัดพิธีศพและรายละเอียดปลีกย่อยต่าง ๆ ตามความต้องการของลูกค้า” (กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม, 2552, น. 3)

ธุรกิจการจัดงานศพจะอยู่ในธุรกิจบริการรับการจัดงานแสดงต่าง ๆ ธุรกิจเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง เพราะช่องว่างทางการตลาดมาก “บรรดาผู้ประกอบการในธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับงานศพจึงหันมาสนใจในการขยายช่องทางการดำเนินธุรกิจการจัดงานศพอย่างจริงจัง รวมทั้งการรับจัดงานศพอย่างครบวงจร ซึ่งเริ่มจากการเจาะตลาดระดับบนหรือผู้มีรายได้ระดับสูง โดยเฉพาะในกลุ่มลูกค้าที่ไม่มีเวลา

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

และไม่อยากจะยุ่งยากในเรื่องการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานต่าง ๆ รวมถึงคำแนะนำในการจัดพิธีตามประเพณีและหลักศาสนาอย่างถูกต้องครบถ้วน โดยเฉพาะงานพิธีศพแบบจีนซึ่งจะมีการทำพิธีกงเต๊กและพิธีฝังศพเพิ่มขึ้น สำหรับผู้ที่สนใจจะทำธุรกิจในด้านนี้ ก่อนลงมือทำธุรกิจจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการศึกษาขั้นตอนวิธีการจัดงานศพของทุกศาสนาให้เข้าใจก่อน และต้องมีทีมงานจัดทำอย่างน้อย 2 ทีม มีสายสัมพันธ์ที่ดีและเครือข่ายในการดำเนินธุรกิจครบถ้วนไม่ว่าจะเป็น วัด ร้านอาหาร ร้านขายโลงศพ ร้านดอกไม้ และอื่น ๆ ซึ่งการทำธุรกิจบริการจัดงานศพเป็นงานที่ยาก เพราะต้องทำแข่งกับเวลา ต้องเป็นคนกระตือรือร้น มีความพร้อมที่จะทำงานอยู่ตลอดเวลาสำหรับธุรกิจบริการจัดงานศพครบวงจรนี้ ถึงแม้การทำงานจะเป็นธุรกิจประเภทหนึ่งแต่ในขณะเดียวกันก็ต้องคิดว่าเป็นงานบุญด้วย ในเรื่องของรายได้นั้นจะไม่สูงมากนัก เฉลี่ยแล้วจะมีกำไรอยู่ที่ประมาณร้อยละ 10 ของราคา” (กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม, 2552, น. 4)

จากปัญหาดังกล่าว จึงทำให้ผู้วิจัยต้องการศึกษารายละเอียดในเรื่องนี้ว่า ชาวพุทธในภาคกลางโดยเฉพาะกรุงเทพมหานคร กับภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย มีรูปแบบการจัดประเพณีงานศพอย่างไรบ้าง รูปแบบการจัดประเพณีงานศพทางพระพุทธศาสนามีความเหมาะสมกับความเป็นอยู่ของชุมชนหรือไม่ ความฟุ่มเฟือยในการจัดประเพณีงานงานศพมีสาเหตุมาจากอะไรบ้าง จะลดความฟุ่มเฟือยในประเพณีงานศพได้อย่างไร โดยที่ไม่มีผลเสียต่อวัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามของชุมชน อีกทั้งทำอย่างไรประชาชนจึงจะมีความเข้าใจคำสอนเกี่ยวกับความตายในพระพุทธศาสนา มีแนวทางในการบรรเทาความโศกเศร้าเสียใจในเมื่อมีคนอันเป็นที่รักตายไป หรือเมื่อความตายมาถึงตนก็จะได้ไม่ต้องสะดุ้งหวาดหวั่น และทำอย่างไรจึงจะได้คู่มือในการจัดประเพณีงานศพอย่างถูกต้องตามหลักทางพระพุทธศาสนา การสร้างรูปแบบในการจัดการประเพณีงานศพที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวพุทธที่เหมาะสมกับเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรม จึงเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้วิจัยจะศึกษาเรื่องนี้อย่างเป็นระบบ บนฐานวัฒนธรรม

มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครสวรรค์
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย

การศึกษาเรื่อง ประเพณีงานศพ: การศึกษารูปแบบที่เหมาะสมทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ ในการจัดพิธีกรรมของชาวพุทธ เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร นี้ผู้วิจัยได้กำหนดความมุ่งหมายของการวิจัยไว้ 3 ข้อหลัก ดังนี้

1. เพื่อศึกษาคติธรรมและความเป็นมาของประเพณีงานศพของของชาวพุทธ
2. เพื่อศึกษาสภาพปัจจุบันประเพณีงานศพตามหลักพระพุทธศาสนาของชาวพุทธ เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร
3. เพื่อศึกษารูปแบบที่เหมาะสมในการจัดการประเพณีงานศพที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวพุทธ เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร ที่เหมาะสมกับเศรษฐกิจสังคม บนฐานวัฒนธรรม

1.3 คำถามในการวิจัย

การศึกษาเรื่อง ประเพณีงานศพ: การศึกษารูปแบบที่เหมาะสมทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ ในการจัดพิธีกรรมของชาวพุทธ เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร มีคำถามในการวิจัยดังนี้

1. คติธรรมและความเป็นมาของประเพณีงานศพ ของชาวพุทธ เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร มีลักษณะอย่างไร
2. สภาพปัจจุบันประเพณีงานศพ ตามหลักพระพุทธศาสนาของชาวพุทธ เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร เป็นอย่างไร
3. รูปแบบที่เหมาะสมในการจัดการประเพณีงานศพที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวพุทธในเขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร ที่เหมาะสมกับเศรษฐกิจสังคมบนฐานวัฒนธรรม จะมีวิธีการและกระบวนการใดบ้าง

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

1.4 นิยามศัพท์เฉพาะ

ในการวิจัยครั้งนี้ ได้มีศัพท์เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัย และเพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัย ผู้วิจัยจึงได้นิยามศัพท์ไว้ดังนี้

ความตาย หมายถึง การหมดลมหายใจ หัวใจหยุดเต้น และถือเป็นที่สุดเมื่อผลตรวจวัดสมองของมนุษย์ผู้นั้นไม่พบการทำงานของคลื่นสมอง ที่เรียกว่า สมองตาย คือ สภาวะที่สมองถูกทำลายจนสูญเสียการทำงานโดยสิ้นเชิง ซึ่งถือว่าเป็นการสิ้นชีวิตแล้วนั่นเอง

เศรษฐกิจ หมายถึง กิจกรรมของมนุษย์แต่ละคน และกิจกรรมของสังคมโดยรวมของมนุษย์ที่เกี่ยวกับการผลิตสินค้าและบริการ การแลกเปลี่ยนหรือซื้อขายสินค้าและบริการ การบริโภคสินค้าและบริการ ในการศึกษาวิจัยนี้ หมายถึงค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ในการจัดประเพณีงานศพ

สังคม หมายถึง คนจำนวนมากที่มาอยู่ร่วมกัน มีความรู้สึกที่สอดคล้องกันทางทัศนคติ คุณธรรม และวัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ อีกทั้งคนในสังคมมีความสัมพันธ์ต่อกัน ซึ่งอาจเป็นทางตรงหรือทางอ้อมก็ได้ เช่น สังคมไทยมีขนาดใหญ่แม้คนในสังคมไทยจะแยกกันออกเป็นหลายครอบครัวอาศัยอยู่ในชนบทหรือในเมืองต่าง ๆ และอาจนับถือศาสนาแตกต่างกัน เช่น ศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม หรือศาสนาอื่นใดก็ตาม แต่คนเหล่านั้นทั้งหมดก็จัดว่าเป็นส่วนหนึ่งของสังคมใหญ่คือสังคมไทยเหมือนกัน

วัฒนธรรม หมายถึง ลักษณะพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ ซึ่งเป็นวิถีชีวิตของมนุษย์ ทั้งบุคคลและสังคมที่ได้วิวัฒนาการต่อเนื่องมาอย่างมีแบบแผน

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

การจัดประเพณีงานศพ หมายถึง การจัดประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับงานศพที่บุคคลจะพึงปฏิบัติตามพิธีกรรมทางศาสนาของตน ซึ่งเป็นไปด้วยความเชื่อและความศรัทธา ในการศึกษาวิจัยนี้ หมายถึง การจัดประเพณีพิธีกรรมทางศาสนาพุทธเถรวาทในประเทศไทย

ชาวพุทธ หมายถึง บุคคลผู้ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาเป็นที่พึ่ง เป็นแนวทางปฏิบัติ และเป็นแบบแผนการดำเนินชีวิต เรียกโดยทั่วไปว่า “พุทธศาสนิกชน” โดยเฉพาะในการศึกษาวิจัยนี้ หมายถึงชาวพุทธในประเทศไทยที่นับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท

รูปแบบ หมายถึง แบบผัง แนวทาง หรือวิธีการที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นตัวแบบในการจัดการพิธีกรรมงานศพของชาวพุทธ ในเขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร ที่เหมาะสมทางสังคมวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้

การศึกษาเรื่อง ประเพณีงานศพ: การศึกษารูปแบบที่เหมาะสมทางสังคมวัฒนธรรม และเศรษฐกิจ ในการจัดพิธีกรรมของชาวพุทธ เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร ครั้งนี้ มีความสำคัญของการวิจัย ดังนี้

1. ได้รูปแบบแนวทางหรือวิธีการที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นตัวแบบในการจัดการพิธีกรรมงานศพของชาวพุทธ ในเขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร ที่เหมาะสมทางสังคมวัฒนธรรม และเศรษฐกิจ

2. วัดในเขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร หรือวัดในสถานที่อื่น ๆ สามารถนำรูปแบบการจัดการประเพณีงานศพที่เหมาะสมนี้ไปใช้เป็นแนวปฏิบัติ

3. ได้ข้อสนเทศสำหรับให้ส่วนราชการ หรือองค์กรที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา นำรูปแบบการจัดการประเพณีงานศพ ไปประยุกต์ใช้กับวัดตามภูมิภาคต่าง ๆ ให้เหมาะสมทางสังคมวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

บทที่ 2
การทบทวนวรรณกรรม

การศึกษาเรื่อง ประเพณีงานศพ: การศึกษารูปแบบที่เหมาะสมทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ ในการจัดพิธีกรรมของชาวพุทธ เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร เป็นการศึกษาหลักคำสอนเกี่ยวกับความตาย ในพระพุทธศาสนาเถรวาท ประวัติความเป็นมาของประเพณีงานศพ แนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับความตายในพระพุทธศาสนาเถรวาท ของชาวพุทธภาคกลาง กรุงเทพมหานคร และรูปแบบในการจัดการประเพณีงานศพที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวพุทธในภาคกลาง เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร บนฐานวัฒนธรรมที่เหมาะสมกับเศรษฐกิจสังคม อย่างสมบูรณ์ ผู้วิจัยได้รวบรวมเรียบเรียง วิเคราะห์ สังเคราะห์ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

ประเพณีงานศพ: องค์ความรู้เกี่ยวกับหลักคำสอนเกี่ยวกับความตายในพระพุทธศาสนาเถรวาท และประวัติความเป็นมาความหมายความสำคัญและแนวทางปฏิบัติ

1. ความตาย: แนวคิดกระบวนการ และหลักคำสอนเกี่ยวกับความตายในพระพุทธศาสนาเถรวาท
2. องค์ความรู้เกี่ยวกับประเพณีงานศพของชาวพุทธ
3. ประเพณีการปฏิบัติต่อศพ ของชาวพุทธภาคกลาง

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

ศาสนา: หลักธรรม ศรัทธความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม แนวคิดความหมาย และความสำคัญ

1. แนวคิดเกี่ยวกับศาสนา
2. หลักศรัทธาและความเชื่อในพุทธศาสนาเรวาทความหมาย และแนวคิด
3. องค์ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมนิยาม และความหมาย
4. องค์ความรู้เกี่ยวกับประเพณี และพิธีกรรม

การมีส่วนร่วม: ปรัชญาและแนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงและเศรษฐกิจชุมชน

1. แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม (The idea of participation)
2. แนวคิดเกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
3. แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชน (The Idea of Community Economy)

บริบทพื้นที่วิจัย

ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

1 ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ (Functional Theory)

2. ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Diffusion Theory)

3. ทฤษฎีนิเวศวัฒนธรรม

4. ทฤษฎีสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. งานวิจัยในประเทศ

2. งานวิจัยต่างประเทศ

ผลการรวบรวมเรียบเรียง ปรากฏดังนี้

2.1 ประเพณีงานศพ: องค์ความรู้เกี่ยวกับหลักคำสอนเกี่ยวกับความตายในพระพุทธศาสนาเถรวาท ประวัติความเป็นมาความหมายความสำคัญ และแนวทางปฏิบัติ

2.1 ความตาย: แนวคิด กระบวนการ และหลักคำสอนเกี่ยวกับความตายในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ความตายเป็นธรรมชาติของสัตว์โลกที่มีมาพร้อมกับการเกิด และเป็นสิ่งที่ใกล้ชิดกับมนุษย์มากที่สุดกว่าสิ่งอื่นใด เพราะมนุษย์ทุกคนต่างก็มีประสบการณ์เกี่ยวกับเรื่องความตายด้วยกันทั้งนั้น เช่น ประสบกับการสูญเสียบุคคลผู้เป็นที่รักของตน มีปู่ ย่า ตา ยาย เป็นต้น แต่ผู้คนก็พากันหวาดหวั่นพรั่นพรึงกลัวต่อความตาย ทั้งที่ความตายเป็นสิ่งที่ไม่น่ากลัวเลย เพราะเป็นสิ่งที่ทุกคนที่เกิดมาจะต้องพบเจอ ไม่มีใครที่จะรอดพ้นไปได้แม้สักคนเดียว ความตายไม่ใช่สิ่งที่น่ากลัว แต่สิ่งที่น่ากลัวน่าจะเป็นภาวะก่อนตายมากกว่า ดังพุทธพจน์ยืนยันอยู่ว่า “ถ้าเวลาก่อนตายบุคคลเป็นผู้มีจิตเศร้าหมองก็มีหวังต้องไปสู่ทุคติอย่างแน่นอน แต่ถ้าเวลาก่อนตายเป็นผู้มีจิตผ่องใสก็มีหวังไปสู่สุคติแน่นอน” (ม.มู. 12/70/48) พระไตรปิฎกได้กล่าวถึงเรื่องการตายไว้ว่าเป็นสิ่งที่น่าสังเวชใจ เป็นทุกข์ เป็นอุทาหรณ์ให้เร่งรีบปฏิบัติตนเพื่อพ้นจากการตาย เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะอายุคนเรามีเพียงจำกัดเท่านั้น คือ อย่างน้อยๆ ก็ไม่เกิน 100 ปี ดังปรากฏในพระพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย อายุคนเรานี้สั้นนัก ชาติหน้ายังจะต้องไปเกิด กุศลควรสร้างไว้ พรหมจรรย์ควรประพฤติ ไม่มีใครเลยที่เกิดแล้วไม่ตาย ภิกษุทั้งหลาย คนใดอายุยืน คนนั้นจะอยู่ได้แค่ 100 ปี หรือเกินกว่าบ้างก็เล็กน้อย การตายเป็นสิ่งที่ทุกคนหลีกเลี่ยงไม่พ้นและไม่รู้ได้ว่าจะตายลงเมื่อใด จงรีบกระทำแต่กรรมดีและปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์ เพราะนานหนัก

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

หนาแล้วที่เธอทั้งหลายได้ประสบกับความทุกข์ในการตายของบิดา มารดา บุตร ธิดา พี่น้องชายหญิง ทั้งหลาย ก็ในขณะที่ประสบความทุกข์เช่นนั้นเธอทั้งหลายได้หลั่งน้ำตาลงบนหนทางอันยาวนี้มากกว่า น้ำในมหาสมุทรทั้ง 4" (องฺ.ติก. 20/36/191-194) ความตายเป็นวัฏจักรของสรรพสิ่ง เป็นสัจธรรม ของชีวิต มนุษย์ที่ยังมีชีวิตจะต้องเผชิญกับความตาย ซึ่งเป็นเรื่องที่หลีกหนีไม่ได้ การเกิดของมนุษย์ ควบคู่กับความตาย ชีวิตที่เกิดมาได้รับความทุกข์สุข เจ็บไข้ไม่สบาย แก่ชรา แล้วตายในที่สุด ชีวิตก็ คือการเดินทางไปสู่ความตาย เมื่อถึงความตายชีวิตนี้ก็แตกสลายไป ความตายก็นับว่าเป็นภัยคุกคาม ของมนุษย์ เพราะเป็นอุปสรรคของชีวิต และที่ถือว่าเป็นปรากฏการณ์ของมนุษย์ทุกคน ความตายมี สาเหตุแตกต่างกัน ตายเพราะหมดอายุ ตายเพราะหมดกรรม ตายเพราะเกิดอุบัติเหตุ ตายเพราะ หมดทั้งอายุและกรรม บางคนตายตอนเป็นทารก บางคนตายตอนเป็นหนุ่มสาว หรือตายตอนเป็น ผู้ใหญ่และชรา ด้วยเหตุนี้นับตั้งแต่โบราณจึงมีนักปรัชญา นักการศาสนา นักวิทยาศาสตร์ นักวิชาการ และอื่นๆ ที่พยายามค้นคว้าทดลอง เพื่อพิสูจน์ความจริงเรื่องความตาย ทัศนะเกี่ยวกับความตายจึงมี ความแตกต่างกันในหลายมิติ

ทัศนะเกี่ยวกับความตายในพุทธปรัชญาเถรวาทถือว่า "ความตายเป็นปรากฏการณ์อย่างหนึ่ง ของชีวิตของมนุษย์ ทำให้มนุษย์เข้าใจว่าชีวิตในการดำรงอยู่สิ้นสุดลงที่ความตาย แต่ก็มีมนุษย์ที่เข้าใจ ว่าชีวิตมิใช่สิ้นสุดที่ความตาย แล้วแท้จริงความตาย คืออะไร ในเชิงปรัชญาทั้งปรัชญาตะวันตกและ ปรัชญาตะวันออก พยายามอธิบาย ตีความ ให้เกิดความกระจ่างชัดในเรื่องความตาย ปรัชญามิใช่เกิด มาจากความเชื่อ ปรัชญาเกิดมาจากความสงสัยต่อปรากฏการณ์ที่ได้สัมผัส แล้วพยายามแสวงหา ข้อเท็จจริง หาเหตุผลนำมาอธิบาย เพื่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ ๆ การที่จะอธิบายความหมายความตาย ต้องเข้าใจระบบความเชื่อ ประสบการณ์ ความสัมพันธ์ของมนุษย์ที่มีต่อชีวิต เป็นต้น ความตายถือว่า เป็นอภิปรัชญา เป็นความจริงของมนุษย์ที่เกิดมาต้องตาย" (พระอนุชิต ปทุมวณฺโณ (หวังวนวัฒน์), 2549, น. 5)

ความตายตามทัศนะในเชิงปรัชญา ทั้งในทัศนะเชิงปรัชญาตะวันตก และทัศนะเชิงปรัชญา ตะวันออก พออธิบายโดยสังเขปได้ดังนี้

1. ทัศนะความตายของชาวตะวันตก ได้พยายามศึกษา ค้นหา และอธิบายความหมายของ ความตายและสามารถแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะใหญ่ ๆ ดังนี้

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

1.1 ความตายในมิติปรัชญาจิตนิยม มีองค์ประกอบ 2 ประการ ดังนี้

1.1.1 ร่างกายที่มีการเปลี่ยนแปลง ไม่คงที่ มีเกิดมีดับ

1.1.2 จิต หรือวิญญาณ ที่มีความสำคัญมากกว่าร่างกาย เพราะเป็นตัวตนที่แท้จริงของมนุษย์เป็นตัวการที่ทำให้มนุษย์รู้จักเรียนรู้ และมีอารมณ์รู้สึกได้ เมื่อมีดบาดมือเลือดไหล การไหลของเลือดเป็นเรื่องของสรีระ แต่การรู้สึกเจ็บเป็นเรื่องของจิต ตัวการกระทำ การฟัง รับรู้ คิด แล้วเห็นคล้อยตามนั้นมิใช่ร่างกาย แต่เป็นบางอย่างซึ่งเป็นส่วนหนึ่งเท่า ๆ กับร่างกาย สิ่งนั้นคือจิตหรือวิญญาณแต่มิใช่สมองหรือสสาร (สิริจิตต์ ปันเงิน, 2542, น. 8)

เพลโต (plato) ได้ให้ทัศนะไว้ว่า “สภาวะของวิญญาณเป็นสิ่งอมตะ เป็นนิจจัง และเป็นนิรันดร์ ทำให้เพลโตเชื่อว่าตายแล้วเกิด ชีวิตมิได้ยุติลงที่หมดลมหายใจ แต่ชีวิตเป็นสิ่งอมตะนิรันดร เพราะชีวิตเป็นวิญญาณ และมิใช่ลมหายใจ การหมดลมหายใจจึงมิใช่การหมดชีวิต แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงลงของชีวิต” (อ้างถึงใน บุณย์ นิลเกษ, 2526, น. 25) ความตายเป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงของรูปพลังงาน เมื่อตายร่างกาย (สสาร) ก็จะแปรรูปเป็นธาตุย่อย ๆ แยกออกไป ในทางพุทธปรัชญามีทัศนะว่า ชีวิตเกิดขึ้นจากการรวมตัวของธาตุ 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ เมื่อตายแล้วร่างกายก็จะแตกสลายเหลือแต่ธาตุดิน แต่วิญญาณหรือจิตที่อาศัยอยู่ในร่างกายจะไม่แตกสลาย ไม่สูญหายไปไหน เป็นวิญญาณอมตะ ซึ่งนักปรัชญาแบบจิตนิยม เชื่อว่าปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับร่างกาย เป็นการกระทำของวิญญาณหรือจิต ร่างกายคือการขัดขวาง คุกขัง มิให้วิญญาณหรือจิตแสดงออกมาได้ตรง ๆ จึงต้องผ่านร่างกาย เมื่อใดที่ร่างกายดับไปหรือตายไป วิญญาณก็จะเป็นอิสระ วิญญาณที่เป็นอมตะไม่สามารถทำหน้าที่อย่างสมบูรณ์ได้ ต้องอาศัยอยู่กับร่างกายในโลกนี้ หลังจากตายแล้ววิญญาณจึงจะทำหน้าที่ให้สมบูรณ์ในโลกหน้าได้ ปรัชญาแบบจิตนิยมให้ความสำคัญต่อวิญญาณหรือจิตว่าเป็นอมตะ ไม่สูญหายไปไหน แต่ร่างกายต้องมีความเปลี่ยนแปลง เสื่อมสลายไปในที่สุด พวกจิตนิยมจึงได้ให้ทัศนะเรื่องความตายว่า เป็นเพียงปรากฏการณ์ธรรมชาติ ที่มีอิทธิพลต่อมนุษย์ที่เกิดมาบนโลก ทุกคนเกิดมาก็ต้องไม่พ้นความตาย ความตายเป็นการดับสิ้นของร่างกาย เมื่อร่างกายดับสิ้นแล้ววิญญาณหรือจิต (Soul, Spirit หรือ Mind) จะได้หลุมพ้นจากเครื่องพันธนาการคือร่างกาย และเข้าสู่อีกภาวะหนึ่งของจิตหรือวิญญาณต่อไป ฉะนั้น ปรัชญาแบบจิตนิยมจึงมีความเชื่อในเรื่องโลกหน้าชีวิตหลังความตายและการเกิดใหม่ของวิญญาณ

1.2 ความตายในมิติแบบปรัชญาประเภทสสารนิยม มองชีวิตเป็นเพียงการสิ้นสุดลงบนโลกนี้เท่านั้น มีการพัฒนาการ สร้างสรรค์ สุดท้ายเคลื่อนไหวไปสู่ ความแก่ ความตายในที่สุด ไม่มีจุดมุ่งหมายอะไรเลย ไม่เหมือนกับปรัชญาแบบจิตนิยม ที่ตายแล้ววิญญาณจะต้องเข้าสู่ภาวะอีกอย่างหนึ่ง นั่นคือการดำเนินต่อไปสู่สภาวะหลังความตาย ปรัชญาแบบสสารนิยม มองชีวิตเกิดมาจากอะตอม เป็นหน่วยเล็กที่สุดรวมตัวกันก่อเป็นร่างกายและจิตหรือวิญญาณ ธรรมชาติของ

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

มนุษย์เป็นการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไปอย่างเป็นระบบที่เรียกว่าจักรกล ถ้าสิ่งหนึ่งเคลื่อนไหวหรือเปลี่ยนแปลงไปก็เพราะมีสิ่งภายนอกตัวมันมาผลักให้มันเป็นเช่นนั้น ปรัชญาแบบสสารนิยมพยายามอธิบายว่า มนุษย์เกิดมาจากอะตอมที่เป็นหน่วยเล็กที่สุด และอะตอมนี้ก็ก่อตัวกลายเป็นมนุษย์ขึ้นมา เมื่อร่างกายเสื่อมสลายแล้ว ก็จะแตกสลายกลับกลายเป็นอะตอม มีนักปรัชญาท่านหนึ่งชื่อว่า ลูคริติอุส เป็นนักปรัชญาประเภทสสารนิยม ได้ให้ทัศนะต่อความตายว่า “ไม่จำเป็นต้องกลัวความตาย เพราะความตายคือการสลายตัวของกลุ่มปรมาณู ที่ประกอบกันขึ้นเป็นตัวเรา ไม่มีโลกหน้าที่จะตัดสินและลงโทษเพราะการทำความผิดของเรา” (อดิศักดิ์ ทองบุญ, 2540, น. 160)

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า ปรัชญาสสารนิยมได้ให้รายละเอียดไว้ว่า โลกแห่งความจริงก็คือโลกแห่งปรากฏการณ์ ความตายก็คือการสิ้นสุดของโลกแห่งปรากฏการณ์ ชีวิตจบลงตรงนี้เท่านั้น ชีวิตหลังความตายจะไม่เกิดขึ้น เพราะฉะนั้น เราไม่ต้องคิดอนาคตว่าเป็นอย่างไร ให้ทำปัจจุบันให้ดีก็พอ และความตายแบบสสารนิยม ไม่เชื่อในเรื่องวิญญาณหรือจิตว่าเป็นอมตะ แต่เชื่อเรื่องสสารวัตถุว่า อะตอมเป็นตัวก่อให้เกิดมนุษย์ แล้วเมื่อมนุษย์ตายแล้ว ร่างกายก็จะสลายกลับกลายเป็นอะตอม ความตายในแบบสสารนิยมจึงเป็นแค่การสิ้นสุดลงของชีวิต ชีวิตหลังความตายหรือความเชื่อเรื่องโลกหน้าไม่มีจริง

2. ทัศนะความตายแบบปรัชญาตะวันออก ที่เป็นปรัชญาชีวิต เป็นปรัชญาปฏิบัติ แนวคิดทางปรัชญาที่ค้นคิดขึ้นมาได้นั้น ได้นำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวัน โดยลักษณะอย่างนี้ปรัชญาตะวันออกจึงควบคู่ไปกับศาสนาอยู่เสมอ แนวคิดทางปรัชญาตะวันออกที่เป็นพื้นฐานนั้น “มาจากความเชื่อของชาวอารยันที่เชื่อเรื่องวิญญาณนิยม (Animism) ได้มีการพัฒนาระบบความเชื่อเรื่อยมา จนพอมาถึงยุคพระเวทจึงเป็นระบบปรัชญาตะวันออกหรือปรัชญาอินเดีย ปรัชญาตะวันออกมิใช่เฉพาะปรัชญาฮินดูเท่านั้น ยังรวมไปถึงปรัชญาอินเดียทั้งหมด ปรัชญาจีน และปรัชญาญี่ปุ่น แต่ในปรัชญาอินเดียสามารถแบ่งออกได้ 2 สาย คือ สายอาสติกะ (Orthodox) คือ กลุ่มหรือระบบปรัชญาฝ่ายที่เชื่อถือในคัมภีร์พระเวท และยอมรับความสำคัญของคัมภีร์พระเวท สายนาสติกะ (Hetero-Dox) คือ กลุ่มหรือระบบปรัชญา ฝ่ายที่ไม่เชื่อถือในคัมภีร์พระเวท และไม่ยอมรับความสำคัญของคัมภีร์พระเวท เช่น ปรัชญาเชน ปรัชญาจารวาก และพุทธปรัชญา แต่เนื่องจากว่าพื้นฐานแนวคิดในเรื่องอภิปรัชญาเกี่ยวกับความตายนั้น ปรัชญาตะวันออก เชื่อเรื่องวิญญาณนิยม (Animism) ดังนั้น ทัศนะความตายทางปรัชญาตะวันออก จึงมองว่า ความตายเป็นปรากฏการณ์ส่วนหนึ่งของมนุษย์ที่เกิดมา สุดท้ายก็ต้องตาย ร่างกายดับสิ้นและเสื่อมสลาย แต่วิญญาณไม่ตาย เป็นอมตะ ยังต้องดำเนินต่อไปตามภาวะของวิญญาณอยู่ นั่นหมายความว่า ปรัชญาตะวันออกเชื่อชีวิตหลังความตายโลกหน้า การเวียนว่ายตายเกิดของวิญญาณ แต่มีปรัชญาจารวากที่ไม่มีความเชื่อในเรื่องวิญญาณนิยม มองเรื่องความตายว่า ตายแล้วดับสูญ ไม่มีโลกหน้า ไม่มีชีวิตหลังความตาย ฉะนั้น เราต้องแสวงหา

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

ความสุขบนโลกนี้ให้เต็มที่ บำเรอร่างกายให้มีแต่ความสุข เพราะว่าหากตายแล้วจะไม่ได้รับความสุขอีก" พระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกุโร (2538, น. 301)

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า ปรัชญาตะวันออกมีทัศนะต่อความตายเป็น 2 ทัศนะ คือ ทัศนะเชื่อว่าความตายเป็นปรากฏการณ์ของชีวิตมนุษย์ทางร่างกายเท่านั้น เมื่อมนุษย์ตายแล้วกายก็จะดับสูญไปกลายเป็นธาตุดิน แต่วิญญาณที่อาศัยอยู่ในร่างกายยังต้องดำเนินต่อไปตามภาวะของวิญญาณ วิญญาณเป็นอมตะไม่มีวันตาย แล้ววิญญาณนี้ก็จะเข้าสู่ภาวะแห่งชีวิตหลังความตาย โลกหน้าและการเวียนว่ายตายเกิดต่อไป และอีกทัศนะหนึ่งนั้น มองว่าความตายก็เป็นปรากฏการณ์อย่างหนึ่งของชีวิตมนุษย์เหมือนกันแต่มนุษย์จะไม่มีวันเกิดอีกเพราะสิ้นสุดลงบนโลกนี้เท่านั้น ไม่มีโลกหน้า หรือปรโลก วิญญาณที่อาศัยอยู่ในร่างกายก็จะดับสูญไปกับร่างกาย จึงไม่มีความเชื่อในเรื่องโลกหน้าและชีวิตหลังความตาย

3. ทัศนะความตายทางศาสนา ศาสนาทุกศาสนา มีทัศนะต่อชีวิตมนุษย์แบบทวินิยม (Dualism) ชีวิตแบ่งออกได้ 2 อย่าง คือ กายกับจิต หรือรูปกับนาม ความตาย คือ การดับสิ้นของร่างกาย แตกสลายของธาตุ 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ แต่จิตหรือวิญญาณเป็นอมตะไม่มีวันตาย เมื่อร่างกายแตกดับแล้ววิญญาณหรือจิตที่เคยอาศัยก็ออกจากร่างกาย คือ รูป เข้าสู่สภาวะของการเกิดใหม่ เผชิญกับชีวิตหลังความตายต่อไป ศาสนามองความตายเป็นแค่ปรากฏการณ์ในชีวิตมนุษย์ ที่ต้องพบเจอ เป็นความจริงที่หลีกหนีไม่พ้น ตราบใดที่มนุษย์ยังต้องเกิด ความตายก็จะเกิดกับมนุษย์ทุกชาติต่อไป แต่สิ่งที่ศาสนาให้ความสำคัญ นั่นคือวิญญาณหรือจิตมากกว่าเรื่องกาย ร่างกายดับสิ้นเสื่อมสลาย ไม่คงที่เปลี่ยนแปลง วิญญาณหรือจิต (Soul, Spirit หรือ Mind) ยังคงอยู่ ยังต้องดำเนินเข้าสู่ปรโลกหรือภพภูมิตามคติความเชื่อของแต่ละศาสนา ศาสนาสั่งสอนให้มนุษย์เชื่อว่า ชีวิตหลังความตายมีลักษณะอย่าไรภพภูมิของวิญญาณหรือจิตเป็นอย่างไร พยายามให้เราปฏิบัติในสิ่งที่ดี ช่วงที่ยังมีชีวิตอยู่ เพื่อว่าหลังจากตายแล้วชีวิตหลังความตายของวิญญาณจะไปสู่ภพที่ดี ตามทัศนะความตายทางศาสนาเชื่อเรื่องวิญญาณหรือจิต ดังนี้

ทัศนะของ พระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกุโร) (2538), บุณย์ นิลเกษ (2527) และฟื้น ดอกบัว (2539) ได้ให้ทัศนะไว้ สรุปได้ดังนี้

1. ศาสนาโซโรอัสเตอร์ มีทัศนะว่า "คนตายแล้วต้องเกิดใหม่ แต่ก่อนจะเกิดใหม่ ต้องได้รับผลดีผลชั่วที่ทำไว้เมื่อเป็นคนให้หมดก่อน โดยถูกส่งขึ้นสวรรค์บ้าง ลงนรกบ้าง ตามความดีความชั่ว"

2. ศาสนาชินโต มีทัศนะว่า "เมื่อคนตายแล้ววิญญาณจะไม่ตาย เพราะวิญญาณเป็นอมตะ วิญญาณจะอยู่ในโลกวิญญาณ แต่ก็มีความสัมพันธ์กับโลกนี้ และวิญญาณผู้ตายจะเลื่อนสูงขึ้นไปตามลำดับ จนเป็นเทพเจ้าได้ในที่สุด"

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

3. ศาสนาเต๋า มีทัศนะว่า “วิญญาณเป็นอมตะจึงไม่ตายตามร่างกาย ความสุจริตเป็นทางนำวิญญาณไปสู่เต๋า หรือการดำเนินชีวิตให้กลมกลืนกับธรรมชาติมีชีวิตอยู่อย่างสงบ รู้ทันความจริง นี่แหละเป็นทางไปให้ถึงจุดหมายสูงสุดของชีวิตคือเต๋า” พระญาณวโรดม (ประยูร สนฺตงฺกุโร) (2538, น. 305)

4. ศาสนาเชน มีทัศนะว่า “วิญญาณเป็นอมตะจึงไม่ตายตามร่างกาย ทันทีที่คนตายวิญญาณจะไปถือเอาร่างใหม่ ส่วนจะดีหรือไม่ก็ขึ้นอยู่กับกรรมที่เคยทำไว้ คนที่มีบาปมากก็ตกนรก ส่วนผู้มีบุญมากก็จะขึ้นสวรรค์ วิญญาณหนัก ยิ่งทำบาปมากก็ยิ่งหนักมาก ถ้าหนักที่สุดก็ตกนรกขุมที่ 7 ซึ่งเป็นนรกขุมที่ลึกที่สุด แต่ตรงกันข้ามใครทำบุญ วิญญาณจะเบายิ่งทำบุญมากยิ่งเบามากจนไปเกิดสวรรค์ ชั้นที่ 16 เป็นชั้นสูงสุด” (บุณย์ นิลเกษ, 2527, น. 37)

5. ศาสนาขงจื้อ มีทัศนะที่แตกต่างไปจากศาสนาอื่น ๆ บ้างประการ เช่น “เมื่อคนตายแล้ววิญญาณจะไม่ตาย เพราะวิญญาณเป็นอมตะ วิญญาณจะไปอยู่ในโลกวิญญาณคอยดูแลสุขทุกข์ของลูกหลาน ญาติพี่น้อง ส่วนวิญญาณใดที่มีความดีมาก ก็จะได้เลื่อนไปอยู่ในสวรรค์เป็นเทพเจ้าชั่วนิรันดร์ ส่วนวิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงจุดหมายสูงสุดของชีวิตก็โดยการปฏิบัติคุณธรรมตามที่บรรพบุรุษสั่งสอนไว้”

6. ศาสนาคริสต์ มีทัศนะว่า “วิญญาณเป็นอมตะ มีโลกหน้า และนรกสวรรค์ ตลอดทั้งเชื่อวันพิพากษาโลก และการกลับฟื้นคืนชีพ เมื่อคนตายแล้ววิญญาณยังคงมีอยู่รอคอยวันพิพากษาโลก เมื่อถึงวันพิพากษาโลก อวัยวะของร่างผู้ที่ตายแล้วจะถูกนำมาประกอบติดต่อกันครบทุกส่วนไม่สูญหาย เป็นร่างปกติดังเดิม แล้วถูกนำไปเฝ้าเทพเจ้าพระเยซู แล้วพระเยซูจะทรงตัดสินบุญบาปตามกรรมที่ผู้นั้นทำไว้ ใครเป็นคนทำบุญก็ขึ้นสวรรค์เสวยทิพย์สุขและอยู่กับพระเจ้าชั่วนิรันดร์ ส่วนคนบาปก็จะตกนรก ภูมิแห่งความทุกข์ทรมานตลอดไป”

7. ศาสนาอิสลาม มีทัศนะว่า “เมื่อคนตายแล้ววิญญาณจะไม่ตาย เพราะเป็นอมตะจะอยู่ในภูมิหนึ่งเรียกว่า อัล เบลซาฮัค คอยวันพิพากษาโลก ซึ่งพระอัลเลาะห์เท่านั้นที่ทรงทราบว่าจะถึงเมื่อไร เมื่อถึงวันพิพากษาโลก เทพอิสราฟิลจะเป่าแตรขึ้น ทุกร่างจะลุกออกจากหลุมฝังศพ วิญญาณจะต่อร่างกายส่วนต่าง ๆ เข้าด้วยกัน เป็นคนปกติและถูกนำไปเฝ้าพระอัลเลาะห์ เพื่อรับการตัดสินบุญบาป คนที่ทำความดีไว้มากกว่าความชั่วก็จะถูกส่งขึ้นสวรรค์ ส่วนคนใดมีความชั่วก็จะตกนรก”

8. ศาสนาพุทธ มีทัศนะว่า “เมื่อคนตายแล้วเพียงแต่ร่างกายตายเท่านั้น ส่วนวิญญาณยังต้องเวียนว่ายตายเกิดร่ำไป คนอาจเกิดเป็นสัตว์ สัตว์อาจเกิดเป็นคนก็ได้ ทั้งนี้ก็เป็นไปตามอำนาจกรรมที่ได้กระทำไว้ นอกจากนี้ก็อาจไปเกิดในทุคติภูมิ มีนรก เปรต อสุรกาย และสัตว์เดรัจฉาน หรือไปเกิดในสุคติภูมิมีมนุษย์ เทวดา พรหมก็ได้ การที่ไปเกิดในภูมิต่าง ๆ ก็เพราะมนุษย์ตลอดทั้งสัตว์ทั้งหลายมีกิเลส เมื่อมีกิเลสจึงเป็นเหตุให้ทำกรรม เมื่อทำกรรมจึงได้รับวิบากหรือผลของกรรม แล้วก็เกิดกิเลสอีก วนเวียนอยู่อย่างนี้ ดุจเดินรอบวงเวียน ไม่ไปถึงไหน แต่ก็เดินไปไม่มีที่สิ้นสุด จนกว่าสิ้น

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

กิเลส จึงเขาสู่นิพพานไม่ต้องวนเวียนว่ายในวัฏสงสาร ไม่มีทุกข์กายทุกข์ใจอีกต่อไป นิพพานเป็นโลกุตตรภูมิเหนือสมมติ อยู่เหนือกระแสโลก ไม่อาจพรรณนาได้ แต่ก็เป็นสภาวะที่มีอยู่ ไม่ได้สูญสิ้นไม่มีอะไรเลย" (ฟื้น ดอกบัว, 2539, น. 158)

ชาย โพธิสิตา (2550, น. 15) ได้ให้แนวคิดลักษณะเทียบเคียงไว้ว่า "ขันธ์หรือส่วนประกอบแต่ละส่วนก็มีส่วนประกอบย่อยของมันอีก จำนวนมากบ้าง น้อยบ้าง ตามลักษณะของขันธ์ข้อนั้นๆ ตัวอย่างเช่น รูปหรือส่วนประกอบที่จัดว่าเป็นส่วนกายภาพนั้น มีส่วนประกอบย่อยลงไปอีกถึง 28 อย่าง ในจำนวนนี้ ส่วนประกอบที่เราคุ้นเคยกันโดยมาก คือ เรื่องของธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มหาภูตรูป อันได้แก่ ปฐวีธาตุ คือ ธาตุดิน (Solid Element) ได้แก่ บรรดาสิ่งที่มีสภาพเป็นของแข็งกินเนื้อที่ อาโปธาตุ คือ ธาตุน้ำ (Fluid Element) ได้แก่ ของเหลวหรือสภาวะที่ดูดซึม เตโชธาตุ คือ ธาตุไฟ (Element of Heat or Radiation) ได้แก่ อุณหภูมิหรือสภาวะที่แผ่ความร้อน และวาโยธาตุ คือ ธาตุลม (Element of Vibration) ได้แก่ สภาวะที่เคลื่อนไหว ส่วนประกอบย่อยอื่น ๆมีอยู่อีกมากมาย ชีวิตที่ประกอบด้วยขันธ์ 5 นี้ เป็นชีวิตในระดับที่คนทั่วไปมักไม่ได้สังเกตเห็น หรือไม่ได้ตระหนัก เพราะการดำเนินไปและการทำหน้าที่ของส่วนประกอบแต่ละส่วนเป็นกระบวนการที่ละเอียดอ่อน สังเกตรู้ได้ยาก แม้การทำหน้าที่ของส่วนที่เป็นรูปธรรม เช่น การทำงานของอวัยวะภายในบางส่วน เราแทบไม่สามารถสังเกตได้เลย เพราะทุกอย่างดำเนินไปอย่างเป็นธรรมชาติต่อเมื่อเกิดปัญหาขึ้นกับอวัยวะส่วนนั้น ๆ เราจึงจะสามารถสังเกตได้ หรือใส่ใจอยากจะรู้ไม่ต้องพูดถึงการทำหน้าที่ของส่วนที่เป็นนามธรรมก็ได้"

พระดุษฎี เมธังกุโร (2544, น. 10) ได้ให้ทัศนะไว้สรุปได้ว่า "ถ้าเกิดการเปลี่ยนแปลงชนิดที่ทำให้สิ่งที่เป็นเหตุปัจจัยของชีวิตหมดไป ก็ถือว่าเป็นความตาย ตามหลักความเชื่อในพุทธศาสนาความเปลี่ยน แปลงของเหตุปัจจัยที่ทำให้ชีวิตหมดไป (คือตาย) อาจเกิดได้ในกรณีต่อไปนี้สิ้นอายุขัย (อายุกขยมรณะ) คือ ตายเพราะสิ้นอายุ ซึ่งเป็นไปตามกฎธรรมชาติของสรรพสิ่งที่เกิดมา กล่าวคือ ทุกสิ่งตกอยู่ในกฎแห่งการเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และดับไป ชีวิตของมนุษย์ที่เกิดมานั้น แม้จะไม่มีโรคภัยหรือเหตุอื่นให้เสียชีวิตไปก่อนวัยอันควร ก็ดำรงอยู่ได้ชั่วระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น ถ้าจะเปรียบก็คงจะเหมือนชิ้นส่วนอีเลคโทรนิคชิ้นหนึ่ง ซึ่งมีอายุการใช้งานจำกัดอยู่ระยะหนึ่ง เมื่อพ้นจากนั้นไป ชิ้นส่วนนั้นก็หมดสภาพ คือไม่สามารถทำหน้าที่ของมันได้ต่อไป ชีวิตของคนเราก็คล้ายกัน นั่นคือมีอายุขัยที่จำกัด นอกจากนี้ อายุขัยของคนเรายังไม่เท่ากันและเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย 5 ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยที่สนับสนุนและเอื้ออำนวยหลายด้าน เช่นความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีด้านการแพทย์ สภาพแวดล้อมในการทำงาน และรูปแบบตลอดจนพฤติกรรมการดำรงชีวิตเป็นต้น การตายเพราะสิ้นอายุขัยนั้น อาจเปรียบได้กับตะเกียงที่ไส้หมด แม้น้ำมันจะยังเหลืออยู่ แต่ก็ไม่สามารถจะให้เปลวไฟที่มีแสงสว่างต่อไปได้สิ้นกรรม (กัมมักขยมรณะ) คือ ตายเพราะสิ้นกรรม กรรมนั้นคือการกระทำซึ่งมีผลสืบเนื่องตามมา (Con-

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

sequences) อาจเป็นกรรมที่ทำในอดีต ซึ่งอาจไกลออกไปจนถึงในอดีตชาติ หรืออาจเป็นกรรมที่ทำในปัจจุบัน เช่น การดูแลอนามัยเป็นต้น และอาจเป็นกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมก็ได้ ขึ้นอยู่กับว่าการกระทำที่ได้ทำลงไปนั้นเป็นฝ่ายดีหรือไม่ดี กรรมที่ทำไว้นั้นมีหน้าที่ช่วยสนับสนุนรูปและนาม (ชีวิต) ในภพที่เราเกิดมา เมื่อผลกรรมสิ้นไป ชีวิตก็สิ้นไปเปรียบเหมือนตะเกียงที่น้ำมันหมด แม้ไส้ตะเกียงจะยังเหลืออยู่ เปลวไฟและแสงสว่างก็หมดไปสิ้นทั้งอายุและกรรม (อุภยักขยมรณะ) คือทั้งอายุขัยและกรรมสิ้นไปในเวลาเดียวกัน การตายในกรณีเช่นนี้ จะเห็นได้ เช่น การตายของผู้สูงอายุที่แก่หง่อม รูปและนาม (ร่างกายและจิตใจ) หมดสภาพ อีกทั้งกรรม คือ การกระทำที่จะเป็นแรงสนับสนุนให้รูปและนามทำหน้าที่ของมันก็หมดไป เปรียบเหมือนตะเกียงที่ทั้งน้ำมันและไส้หมดไปด้วยกัน มีเหตุหรือกรรมอย่างอื่นมาตัดรอน (อุปัจเฉทมรณะ) ทำให้ชีวิตสิ้นไปกะทันหัน ทั้งที่น่าจะอยู่ต่อไปได้ ในกรณีนี้ทั้งอายุและกรรมยังไม่หมด แต่เกิดเหตุทำให้เสียชีวิตกะทันหัน เช่น การตายด้วยอุบัติเหตุ หรือโรคระบาดเฉียบพลันร้ายแรง ท่านเปรียบการตายในกรณีเช่นนี้เหมือนกับตะเกียงที่ทั้งน้ำมันและไส้ยังคงมีอยู่ แต่ไฟดับไปเพราะเหตุอื่น เช่น มีลมพัดมาแรง (เหตุภายนอก) จนทำให้เปลวไฟดับไป เป็นต้น ไม่ว่าความตายจะเกิดขึ้นในกรณีใด สิ่งที่เหมือนกันก็คือ ในทุกกรณีล้วนมีเหตุปัจจัยที่สามารถอธิบายได้ และความตายในทุกกรณีเป็นเรื่องความเปลี่ยนแปลง”

พระราชวรมุนี (2529, น. 199) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับความตายกับชาติหน้า สรุปได้ว่า “พุทธศาสนาจะไม่ได้ปฏิเสธเรื่องของชาติหน้าและเรื่องการตายแล้วเกิด แต่ก็ไม่ได้ให้ความสำคัญแก่เรื่องนี้มากเหมือนกับเรื่องที่เกี่ยวโดยตรงกับชีวิตในโลกนี้ พระสูตรทั้งหลายกล่าวบรรยายเรื่องชาติก่อน ชาติหน้า นรก สวรรค์ไว้น้อยนัก โดยมากท่านเพียงเอ่ยถึงหรือกล่าวถึงเท่านั้น แสดงถึงอัตราส่วนของการให้ความสนใจแก่เรื่องนี้ว่ามีเพียงเล็กน้อย ในเมื่อเทียบกับคำสอนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตในโลก หรือข้อปฏิบัติจำพวกศีล สมาธิ ปัญญา พระคัมภีร์พุทธศาสนา ไม่ได้ปฏิเสธเรื่องตายแล้วเกิด หรือเรื่องชาติหน้า จะเห็นได้จากคำสอนเรื่องปฏิจจสมุปบาท ที่สามารถสรุปเพื่อตอบคำถามนี้ได้ว่า ตราบใดที่ยังมีเหตุปัจจัยอยู่ แม้ตายแล้วก็ยังเกิดใหม่ได้อีก เหตุปัจจัยของการเกิดใหม่นั้นส่วนหนึ่งเกี่ยวกับเรื่องกรรมและผลของกรรมในรูปแบบต่าง ๆ ประเด็นที่ต้องการเน้นในที่นี้ คือ ในทัศนะของพุทธศาสนา การให้ความสนใจในเรื่องของชาติหน้า มีประโยชน์น้อย เพราะถึงคัมภีร์จะกล่าวไว้อย่างไร เรื่องนี้ก็ไม่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยประสบการณ์ตรงของใคร เนื่องจากคนที่มีประสบการณ์ด้วยการตายจริง ๆ เขาก็ตายไปแล้ว ไม่สามารถกลับมาบอกเล่าประสบการณ์ของเขาให้คนที่ยังมีชีวิตอยู่รู้ได้ว่าตายไปแล้วเกิดใหม่หรือไม่ สิ่งที่คนที่ยังมีชีวิตอยู่ทำได้ดีที่สุด ก็แค่เชื่อหรือไม่เชื่อตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์หรือตามที่คนอื่นชี้แจงไว้เท่านั้น แต่การเชื่อหรือไม่เชื่อ ก็เป็นคนละเรื่องกับความจริง เพราะว่าความเชื่อนั้น ถึงอย่างไรก็เป็นเพียงความเชื่อเท่านั้น ไม่ใช่สิ่งที่จะถือว่าเป็นความจริง ถ้าความจริงปรากฏว่าตายแล้วเกิด ถึงใครจะเชื่อหรือไม่เชื่อ ความจริงอันนี้ก็ยังเป็นความจริงอยู่นั่นเอง”

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

สำนักวิทยบริการฯ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม วิทยานิพนธ์ งานวิจัย

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า ทัศนะความตายทางศาสนาส่วนใหญ่มีความเชื่อวิญญาณที่เป็นอมตะ เชื่อชีวิตหลังความตาย การเวียนว่ายตายเกิด เมื่อตอนเป็นมนุษย์กระทำเช่นใดก็จะได้รับผลเช่นนั้น เพื่อความเข้าใจชัดเจนถึงหลักคำสอนเรื่องความตายในพระพุทธศาสนาในแง่มุมต่าง ๆ จะได้แยกประเด็นการศึกษาองค์ความรู้เกี่ยวกับหลักคำสอนเรื่อวความตายในพระพุทธศาสนาเถรวาทและประวัติความเป็นมา เกี่ยวกับประเพณีงานศพ ความหมาย และแนวทางปฏิบัติ โดยแยกประเด็นในการศึกษา ดังนี้

1.1 ความหมายเกี่ยวกับความตาย

ความตาย (Death) มาจากศัพท์ภาษาบาลีหลายคำด้วยกัน แต่ที่มักได้ยินได้ฟังอยู่เป็นประจำก็คือคำว่า “มรณะ ซึ่งประกอบด้วย มร ธาตุ แปลว่า ตาย ลง ยุ ปัจจัย แปลง ยุ เป็น อณ สำเร็จรูปเป็น มรณ แปลว่า ความตาย และยังมีคำที่บ่งถึงความตายอื่นอีก เช่น กาลกิริยา แปลว่า การทำกาละ” (วิ.ม. 4/164/246) “ปลย แปลว่า ความตาย มจฺจุ แปลว่า ความตาย” (ขุ.ธ. 25/21/31) “อจฺจย แปลว่า ความล่วงไป นิธน แปลว่า ความตาย” (ขุ.อป. 33/159/408) “นาส แปลว่า ความพินาศ กาล แปลว่า ความตาย ทำที่สุดแห่งอัตตภาพ อนฺต แปลว่า ความตายที่เป็นไป จวน แปลว่า การเคลื่อนไป” (วิ.ภิกฺขุนี. 3/793/77-78)

1.1.1 ความหมายตามพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

พระคัมภีร์ต่าง ๆ ในพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะในพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อันเป็นคัมภีร์หลักที่ใช้ศึกษาและเรียบเรียง เล่มที่ 12 ข้อที่ 456-457 หน้าที่ 494-495 ได้อธิบายความหมายของความตายไว้ว่า “การตาย หรือ มรณ์ หมายถึง ความสิ้นสุดของชีวิต หรือการตาย คือ การที่ขันธ์ 5 (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) แตกสลาย การทอดทิ้งร่างกาย ความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์ การที่ชีวิตสูญสิ้น ความสิ้นไป ความเสื่อมไป ความแตกแห่งขันธ์ ความทำลายไป ความไม่เที่ยง ความหายไปแห่งธรรมเหล่านั้นอันใด นี้เรียกว่ามรณะ” ดังปรากฏคำอธิบายในพระสุตตันตปิฎกว่า พระสารีบุตรได้กล่าวถึงการตายไว้ว่า “ผู้ตายไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์ ทั้งกายสังขาร คือลมหายใจเข้าออกก็ดับไป วจีสังขาร ได้แก่ วิตก วิจาร คือความตรึกความตรองก็ดับไป และจิตสังขาร คือ สัญญา และเวทนา คือ ความกำหนดได้หมายรู้ก็ดับไป อายุก็หมดสิ้นไป ไออุ่น คือไฟที่เกิดแก่กรรมก็สงบ อินทรีย์ ได้แก่ ตา หู จมูกลิ้น กาย ก็แตกทำลายไป” (ม.มู. (ไทย) 12/456-457/494-495) ความหมายของความตายแยกพระคัมภีร์ได้ดังนี้

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

1.1.1.1 พระคัมภีร์สังยุตตนิกาย นิทานวรรค (สำ.นิ. 16/2/4, 27/53) และพระคัมภีร์วิภังค์ (อภิ.วิ. 35/193/164) ได้ให้ความหมายของความตายไว้ว่า “ความตาย หมายถึง ความจุติ ความเคลื่อนไป ความทำลายไป ความหายไป ความตายกล่าวคือมฤตยู ความทำกาละ ความแตกแห่งขันธ์ ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ จากหมู่สัตว์นั้น ๆ” นอกจากนี้ ในพระคัมภีร์อื่น ๆ เช่น พระคัมภีร์ทีฆนิกาย มหาวรรค (ที.ม. 10/390/325) พระคัมภีร์มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ (ม.มู. 12/123/119) และพระคัมภีร์ขุททกนิกาย มหานิเทส (ขุ.ม. 29/41/150) ก็ได้ให้ความหมายของความตายไว้ในแนวเดียวกันนี้

1.1.1.2 พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้ให้ความหมายของความตายไว้ 2 มิติ คือ (1) ความตาย หมายถึงการขาดไปแห่งชีวิตที่นับเนื่องในภพหนึ่ง (วิสุทธิ. 1/167/250) (2) ความตายหมายถึงความแตกแห่งขันธ์ทั้งหลายในภพทั้งปวง หรือความก้าวไป(เคลื่อนไป) สู่ร่างอื่นแห่งสัตว์ (วิสุทธิ. 2/619/197)

1.1.1.3 พระคัมภีร์อรรถกถา เช่น อรรถกถาแห่งพระคัมภีร์ทีฆนิกาย มหาวรรค (ที.ม.อ. 2/390/413) และอรรถกถาแห่งพระคัมภีร์ขุททกนิกาย มหานิเทส (ขุ.ม.อ. 1/41/249) ได้ให้ความหมายของคำที่บ่งถึงความตายจากความหมายของคำในข้อ 1 อันเป็นการอธิบายเสริมเพื่อให้มีความชัดเจน ดังนี้ 1) ความจุติของเหล่าสัตว์นั้น ๆ จากหมู่สัตว์นั้น ๆ หมายถึงสภาพที่เป็นเอง ด้วยอำนาจการเคลื่อนจากภพเดิม 2) ความเคลื่อนไป หมายถึงภาวะที่เป็นอาการ เป็นคำแสดงลักษณะ ด้วยคำที่แสดงภาวะ 3) ความทำลายไป หมายถึงความแตกแห่งขันธ์ทั้งหลาย เป็นคำแสดงความเกิดขึ้นและดับไปแห่งจุติขันธ์ 4) ความหายไป หมายถึงความหายไป ความมอดม้วยของสัตว์ผู้ถึงความตาย เป็นคำแสดงภาวะของสิ่งที่วิโรธิปัจจัยกระทบแตกไปของจุติขันธ์ที่แตกไปโดยปริยายอย่างใดอย่างหนึ่ง 5) ความตายกล่าวคือมฤตยู หมายถึงมัจจุมรณะ มิใช่หมายถึงความตายชั่วขณะ ทั้งมิใช่หมายถึงสมุจเฉทมรณะเป็นต้น 6) ความทำกาละ หมายถึงการทำกาละคือตาย การกระทำสภาวะที่ทำที่สุด 7) ความแตกแห่งขันธ์ หมายถึงความแตกแห่งขันธ์ทั้งหลายที่แยกเป็นขันธ์หนึ่ง คือ ภพของสัตว์ที่มีขันธ์หนึ่งคือรูปขันธ์ ได้แก่ อสัญญีภพ ขันธ์สี่ คือ ภพของสัตว์ที่มีขันธ์ 4 ได้แก่ สัญญีภพ และขันธ์ห้า คือ ภพของสัตว์ที่มีขันธ์ 5 ได้แก่ กามภพและรูปภพ 8) ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ จากหมู่สัตว์นั้น ๆ หมายถึงมรณะ ซึ่งมุ่งถึงสัมมติมรณะ ดังที่ชาวโลกมักพูดกันว่า นายติสสะตาย นายผุสสะตาย

1.1.1.4 อรรถกถาแห่งพระคัมภีร์สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ได้อธิบายความหมายของคำว่าความแตกแห่งขันธ์ เป็นต้น ไว้ดังนี้ว่า “เมื่อกล่าวโดยปรมัตถ์ ขันธ์เท่านั้นย่อมแตก ไม่มีสัตว์ไรๆ ตาย แต่เมื่อขันธ์ทั้งหลายแตก สัตว์ก็ย่อมตาย จึงมีโวหารว่า เมื่อขันธ์ทั้งหลายแตกแล้ว สัตว์ก็ชื่อว่าตาย” (สำ.นิ.อ. 2/2/14-15)

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

1.1.2 ความหมายเกี่ยวกับความตายโดยทั่วไป

ราชบัณฑิตยสถาน (2525, น.347) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ความตายหมายถึงการสิ้นใจ การสิ้นชีวิต การไม่เป็นอยู่ต่อไป การเคลื่อนไหวไม่ได้”

พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตฺโต, 2531, น. 55) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ความตายหมายถึงความสลายแห่งขันธ์ ความขาดชีวิตินทรีย์ หรือความเสื่อมกับความสลายแห่งธรรมต่าง ๆ เหล่านั้น ๆ”

สิวลี ศิริไล (2548,น.62-63) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ความตายในความหมายเดิมหมายถึงชีวิตโดยองค์รวมยุติลงและสิ้นลม ในประเทศตะวันตกหลายประเทศ ได้มีการยอมรับการตายทางสมองอย่างเป็นทางการ และมีกฎหมายรองรับ ซึ่งมีผลต่อการที่ฝ่ารักษาพยาบาลจะตัดสิ้นใจยุติวิธีการรักษาและมีผลต่อการเปลี่ยนถ่ายอวัยวะ เมื่อญาติยินยอมโดยสมัครใจ ในกฎหมายไทยระบุความหมายของคำว่า “ความตาย” ว่าคือคนที่สิ้นชีวิต และตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ มาตรา 15 กล่าวถึงสภาพบุคคลสิ้นสุดลงเมื่อตาย ความหมายของความตามตามกฎหมายไทย จึงหมายถึงการตายของมนุษย์โดยองค์รวมทั้งหมด ไม่ใช่การตายของอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่ง”

ประยูร ดิษฐานพงศ์ (2546, น. 11-13) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ความตายคือจิตจุติ (ดับ) เคลื่อนออกจากร่างกายไปปฏิสนธิ (เกิด) ใหม่ ตามอำนาจของผลแห่งกรรม ความตายเป็นลักษณะที่ร่างกายไม่สามารถมีชีวิตอยู่ต่อไปได้อีก หรือความตายคือจิต (ขันธ์) เป็นผู้ตาย ตายแล้วก็ไปเกิดอีก การเกิดจิต (ขันธ์ 5) เป็นผู้เกิด ทั้งความตายและความเกิดเป็นเรื่องของจิต จิตทำหน้าที่ตายดวงหนึ่ง จิตทำหน้าที่เกิดอีกดวงหนึ่ง ไม่ใช่ดวงเดียวกัน จุติจิตเป็นจิตที่ทำหน้าที่ตายปิดฉากชีวิต ปฏิสนธิจิตเป็นจิตที่ทำหน้าที่เกิดเปิดฉากชีวิตในภพใหม่”

พระมหาประวัติ คงฺคปญฺโญ (2493, น.80-81) ได้ให้ทัศนะไว้สรุปได้ว่า “จิตกับกายเกี่ยวเนื่องกัน ความจริงข้อนี้แม้ในพระสุตตันตปิฎกปัจจยาการก็กล่าวว่าผู้ที่มีความเห็นว่าชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น หรือชีพก็อันอื่น สรีระก็อันนี้ ความเห็นของผู้นั้นหาถูกไม่ เพราะทั้งชีพทั้งร่างกายย่อมมีส่วนสัมพันธ์ใกล้ชิด คือ อาศัยกันและกันเกิดขึ้น กล่าวคือเมื่อใดส่วนชีพ คือ วิญญาณทำงานประสานกับส่วนสรีระคือร่างกาย เมื่อนั้นมันก็สำแดงพฤติกรรม (Behavior) ของมันออกมาในรูปแห่งความรู้สึกนึกคิด (Sensation and cause Consciousness) ต่าง ๆ ลักษณะที่สรีระมีพฤติกรรมดังกล่าวนี้เองที่ส่อแสดงให้เราเห็นว่าอินทรีย์นั้นยังมีชีวิตอยู่ แต่ถ้าเมื่อใด ส่วนชีพคือวิญญาณกับส่วนสรีระคือร่างกายนั้นไม่มีพฤติกรรมดังกล่าวนั้น แปลว่า คน ๆ นั้นตาย คือหมดความรู้สึกนึกคิด (Sensation and Consciousness) นั้น ๆ เมื่อเปรียบเทียบกับเรื่องพลังงานไฟฟ้า เห็นได้ว่าแสงสว่างของไฟฟ้าที่ปรากฏให้เห็นทางดวงไฟชนิดต่าง ๆ นั้นย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยอุปกรณ์อื่น มีสายและเครื่องกำเนิดไฟฟ้า (GenErAtor) เป็นต้น หากมีแต่อันหนึ่งอันใด ไฟฟ้าก็ไม่มี ในขณะที่คนเรายังมีชีวิตอยู่ยังไม่ตาย

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

จิตกับกายย่อมมีส่วนสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน คือต่างอาศัยซึ่งกันและกัน ดังไฟฟ้าอาศัยอุปกรณ์อื่น ๆ ฉะนั้น แต่ถ้าเป็นขณะที่คนเราปราศจากชีวิตคือตาย ตอนนี้จิตกับกายแยกจากกันได้ดังที่ไฟฟ้ามีอยู่ แม้ว่าจะขาดอุปกรณ์ที่ทำให้เกิดแสงสว่าง ทั้งนี้เพราะจิตกับไฟฟ้าเหมือนกันโดยลักษณะ"

จากความหมายต่าง ๆ ของความตายดังที่ได้กล่าวมานั้น จึงเป็นอันสรุปได้ว่า ความตายที่ปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนา และหนังสือเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องล้วนแสดงถึงการทอดทิ้งร่างกายไว้ การขาดสิ้นชีวิตในภพหนึ่ง และความตายในที่นี้มุ่งถึงความตายของคนเท่านั้น กล่าวคือ การหมดลมหายใจ หัวใจหยุดเต้น และถือเป็นที่สุดเมื่อผลตรวจวัดสมองของมนุษย์ผู้นั้นไม่พบการทำงานของคลื่นสมอง ที่เรียกว่า สมองตาย คือ สภาวะที่สมองถูกทำลายจนสูญเสียการทำงานโดยสิ้นเชิง ซึ่งถือว่าเป็นการสิ้นชีวิตแล้วนั่นเอง

1.2 ประเภทของความตาย

พระไตรปิฎกแบ่งความตายออกเป็น 2 ลักษณะ ประกอบด้วย

1.2.1 ความตายทางกายภาพ

ความตายที่สิ้นชีวิตของมนุษย์ และสัตว์ทั่วไป ทำให้ร่างกายแตกสลายไปในพระไตรปิฎกได้ให้ความหมายของคำว่า "ตาย" ในลักษณะนี้ไว้ คือ "ความจุติ ความเคลื่อนไป ความตาย กล่าวคือ มฤตยู การทำกาละ ความแตกแห่งขันธ์ ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์" (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2543, น. 58) พระไตรปิฎกทีฆนิกาย มหาวรรค ภาษาไทย และบาลี ให้รายละเอียดไว้สรุปได้ว่า "มรณะ" มีเกณฑ์ตัดสิน 3 ประการ ประกอบด้วย อายุ ไออุ่น และวิญญาณละกายไป กายก็ถูกทอดทิ้ง (ที.ม. (ไทย) 10/390/325.; ที.ม. (บาลี) 10/390/260) "นอนนิ่งเหมือนท่อนไม้ที่ปราศจากเจตนา" (สำ.ข. (ไทย) 12/456/495.; สำ.ข. (บาลี) 12/456/405) "สัตว์ผู้ตาย คือ ทำกาละไปแล้ว มีกายสังขาร วจีสังขาร และจิตสังขาร ดับละงับไป มีอายุหมดสิ้นไป ไม่มีไออุ่น มีอินทรีย์แตกทำลาย" (สำ.ส. (ไทย) 12/456/495.; สำ.ข. (บาลี) 12/456/405) หมายถึง"ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์เนื่องอยู่กับภพอันหนึ่ง" (คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543, น. 1) ได้แก่การสิ้นชีวิตของสัตว์โลกในภพหนึ่ง ๆ โดยปกติหมายถึงการสิ้นชีวิต ซึ่งกำหนดเอาชาติหนึ่งที่สมมติกันว่าเป็นคนเป็นสัตว์ พระพุทธศาสนายอมรับว่ามนุษย์มีส่วนประกอบอยู่ 2 ส่วนคือ รูปและนาม รูป คือ ส่วนที่มองเห็นได้ด้วยตาทั้งหมด และนาม คือ ส่วนที่มองไม่เห็นด้วยตาเปล่าหรือจิตใจนั่นเอง

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

ส่วนประกอบเหล่านี้เมื่อแยกออกมาแล้ว มีส่วนประกอบสำคัญอยู่ 5 ประการดังนี้ (1) รูป คือ ร่างกาย และส่วนประกอบที่เป็นร่างกาย (2) เวทนา คือ ความรู้สึก สุข ทุกข์ และเฉย ๆ (3) สัญญา คือ ความจำได้หมายรู้ในอารมณ์ (4) สังขาร คือสภาพปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่ว หรือเป็นกลาง ๆ (5) วิญญาณ คือ การรับรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ (สำ.ข. (ไทย) 17/2/6-11; สำ.ข. (บาลี) 17/215-8) เมื่อส่วนประกอบทั้ง 5 ประการนี้ สูญสิ้นไป มนุษย์จึงได้ชื่อว่าตายแล้ว ในขณะที่มนุษย์จะตายนั้น มีนิมิต 3 อย่างปรากฏแก่ผู้ตาย ได้แก่ (1) กรรม คือ สิ่งที่ผู้ทำในขณะใกล้จะตาย (2) กรรมนิมิต คือ นิมิตมีรูปเป็นต้นที่เคยทำไว้ที่ปรากฏแก่ผู้ตาย ให้ผู้ตายระลึกถึงสิ่งที่เคยทำไว้ในอดีต (3) คตินิมิต คือ นิมิตที่ปรากฏแก่ผู้ตายโดยปรากฏเป็นสถานที่ที่ผู้ตายจะไปเกิด (คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2548, น. 149)

1.2.2 ความตายทางจิตวิญญาณ

บุคคลแม้ยังมีชีวิตอยู่ก็อาจชื่อว่าตายได้เช่นเดียวกัน ความตายในลักษณะนี้ไม่อาจมองเห็นได้ทางกายภาพ เป็นองค์ประกอบทางด้านจิตใจ ตัวอย่างเช่น “ความไม่ประมาทเป็นทางแห่งอมตะ ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย คนผู้ไม่ประมาทชื่อว่าย่อมไม่ตาย คนประมาทจึงเหมือนคนตายแล้ว” (ขุ.ธ. (ไทย) 25/21/31.; ขุ.ธ. (บาลี) 25/21/19) กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือการตายจากคุณธรรมความดีต่าง ๆ นั่นเอง มนุษย์ที่มีความทุกข์อยู่เช่นปัจจุบันนี้ ก็เพราะว่าเป็นผู้ตายทางจิตและวิญญาณ ถ้ามนุษย์มีคุณธรรมความดีประจำจิตใจก็จะไม่ตาย คนที่ตายในลักษณะนี้ก็ยังต้องการที่จะแสวงหาสิ่งที่ต้องตายต่อไป การแสวงหาสิ่งที่ประเสริฐก็คือการแสวงหาสิ่งที่จะไม่ต้องตาย “บุคคลผู้ทำความเพียรพยายามอย่างลูกผู้ชาย แม้จักต้องตาย ก็จะไม่ถูกญาติ เทวดา และพรหมทั้งหลายนินทาทั้งจะไม่เดือดร้อนในภายหลัง” (ขุ.ชา. (ไทย) 28/125-126/203.; ขุ.ชา. (บาลี) 28/125-126/68) การตายทางจิตวิญญาณ ยังมีรายละเอียด แยกได้ดังนี้

1.2.2.1 กาลมรณะ ได้แก่ ความตายตามกาล หรือความตายที่ถึงเวลาแล้ว มี 3 ประเภท คือ (1) ความตายเพราะหมดบุญ หมายความว่า เหตุปัจจัยที่จะให้อายุดำรงอยู่ต่อไปได้ยังมีอยู่ แต่บุญที่เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิตหมดลง ในพระคัมภีร์กล่าวไว้ว่า มัวเสวยสมบัติเพลิดเพลินไป ไม่ได้บำเพ็ญบุญเพิ่ม ทำให้บุญที่มีอยู่หมดลง แล้วต้องไปเกิดที่ใหม่ต่อไป (2) ความตายเพราะหมดอายุ หมายความว่า ตายเพราะหมดอายุขัย เช่น โลกมนุษย์ในปัจจุบันนี้มีกำหนดอายุขัย 75 ปี คนทั้งหลายที่มีชีวิตอยู่ถึงกำหนดอายุขัยหรือมีชีวิตอยู่เกินกำหนดอายุขัยไปบ้างแล้วตายไป (3) ความตายเพราะหมดทั้งบุญและอายุ หมายความว่า จะมองด้านบุญก็หมดลง มองด้านอายุก็หมดลงเช่นกัน คือหมดทั้งบุญที่จะให้ชีวิตดำรงอยู่ต่อไปได้ หมดทั้งอายุ คือดำรงชีวิตอยู่มาได้จนครบอายุกัปทีเดียว

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

1.2.2.2 อกาลมรณะ ได้แก่ ความตายโดยกาลอันไม่สมควร หรือความตายที่ยังไม่ถึงเวลา ที่เรียกว่าอุปัททวมรณะ คือ ความตายเพราะอำนาจกรรมเข้าไปตัดรอน หมายความว่า บุคคลนั้นยังมีเหตุปัจจัยที่จะให้ชีวิตดำรงอยู่ต่อไปได้จนหมดอายุ แต่เป็นเพราะกรรมชั่วที่บุคคลนั้นได้กระทำในปัจจุบันจึงส่งผลให้บุคคลนั้นตายทันที หรือเพราะผลแห่งกรรมชั่วในภพก่อนตามทัน จึงทำให้บุคคลนั้นต้องตายอย่างฉับพลันทันที ดังคนที่ทำร้ายพระอริยเจ้า กรรมชั่วก็จะส่งผลให้เขาได้รับในทันที

พระสัทธัมมโชติก ธัมมาจริยะ (2539, น. 276-278) ได้อธิบายเรื่องนี้เพิ่มเติมไว้ว่า อกาลมรณะ เป็นความตายเพราะอุปัจเฉทกกรรม ย่อมทำให้บุคคลตายในเวลาที่ไม่สมควร เช่น ตายเพราะหิวข้าว กระหายน้ำ ถูกงูกัด ถูกวางยา ถูกไฟเผา จมน้ำ ถูกอาวุธ หรือตายเพราะโรคต่าง ๆ เช่น โรคลม ดีพิการ โรคเกี่ยวกับเสมหะ โรคสันนิบาต ตายเพราะฤดู เพราะดีและเสมหะพิการพร้อมกัน ตายเพราะอากาศ เป็นต้น บุคคลที่ตายเพราะเหตุต่าง ๆ ดังกล่าวมานั้น หากพิจารณาให้ดีก็จะเห็นว่า การที่บุคคลได้รับความตายดังกล่าวนั้น เป็นเพราะกรรมในอดีตของเขานั่นเอง จะเว้นจากกรรมในอดีตไม่ได้ คือ จะต้องมีกรรมในอดีตอุดหนุน และมีเหตุปัจจุบันเป็นผู้จัดการ ดังคำว่า “ท่านมหาราช ผู้ใดในโลกนี้เคยทำให้คนอื่นตายลงด้วยการอดข้าว ผู้นั้นแม้ยังอยู่ในวัยเด็กก็ตาม วัยหนุ่มสาวก็ตาม วัยแก่ก็ตาม ย่อมได้ถูกเบียดเบียนด้วยการให้อดข้าวและตายลงเพราะความหิวข้าวนั่นเอง เป็นดังนี้ตลอด 100,000 ชาติ และผู้ที่เคยทำให้คนอื่นตายลงด้วยการอดน้ำ ให้งูกัด วางยาพิษ เอาไฟเผา ถ่วงน้ำ ฆ่าโดยใช้อาวุธ เป็นต้น ผู้นั้นย่อมตายด้วยการอดน้ำ ถูกงูกัด ถูกวางยา ถูกไฟเผา จมน้ำ ถูกอาวุธ เช่นเดียวกัน”

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาคที่ 2 (วิสุทธิ. 2/543/149) ได้กล่าวถึงความตาย 2 ประเภทไว้ ได้แก่

1. สังขตลักขณมรณะ ได้แก่ ความตายแห่งสังขตลักษณะ ดังคำว่า ความแก่และความตายสงเคราะห์ได้โดยขันธ์ 2 หมายถึงขณิกมรณะที่กำหนดเอาความสิ้นไปแห่งสังขารทั้งหลาย

2. เอกภาวปริยาปันนชีวิตินทริยัปปพันธวิจเฉทมรณะ ได้แก่ ความตายคือความขาดการติดต่อกันไปแห่งชีวิตินทรีย์ที่เนื่องอยู่ในภพหนึ่ง ดังคำว่า สัตว์ที่เกิดมาแล้วมีภัยจากความตายเป็นนิจ (ขุ.สุ. 25/482/641) หมายถึงปรากฏมรณะ คือ ความตายที่ปรากฏเห็นได้ ที่กำหนดเอาความขาดไปแห่งชีวิตินทรีย์ (วิสุทธิ. มหาฏีกา 2/543/221) สรุปก็คือ ความตายที่มีความขาดไปแห่งชีวิตินทรีย์

พระคัมภีร์อรรถกถาอังคุตตรนิกาย เอกนิบาต (องฺ.เอกก.อ. 1/453/470) ได้กล่าวถึงความตายไว้ 3 ประเภท ได้แก่

1. สัมมติมรณะ ได้แก่ ความตายของสัตว์ที่สมมติเรียกกันว่า นาย ก. ตาย นาย ข.ตาย ต้นไม้ตาย เป็นต้น เป็นความตายของสัตว์ผู้เกิดได้ใน 31 ภูมิ เป็นเพียงความสิ้นสุดแห่งชีวิตที่เกิดขึ้นในภพหนึ่ง ๆ เท่านั้น ไม่ว่าจะเกิดเป็นมนุษย์สุดประเสริฐ เกิดเป็นเทวดาผู้วิเศษ เกิดเป็นพรหมผู้มีอายุยืนยาว หรือเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉานบางชนิดที่มีอายุแสนสั้น เมื่อตายลงแล้วก็ยังต้องเกิดใหม่อยู่ร่ำไป

2. ขณิกมรณะ ได้แก่ ความดับแห่งรูปนามทุก ๆ ภังคขณะ กล่าวคือ เมื่อนามรูปดับลงแล้ว ก็เกิดขึ้นใหม่สืบต่อกันไปอย่างไม่ขาดสาย จนกว่าจะบรรลุนิพพาน ความตายประเภทนี้มนุษย์ประสบอยู่ตลอดเวลา แต่เพราะรูปนามเกิดดับอย่างรวดเร็วสืบต่อกันไปอย่างไม่ขาดสาย และเพราะยังมีปัญญาญาณไม่กล้าแข็ง จึงทำให้มองเห็นการเกิดดับของรูปนามที่สืบต่อกันเป็นกลุ่มก้อนเดียวกัน และไม่รู้สึกเสียใจ หรือหวาดกลัวกับความตายประเภทนี้เลย

3. สมุจเฉทมรณะ ได้แก่ การนิพพานของพระอรหันต์ ซึ่งไม่มีการเกิดขึ้นแห่งรูปนามอีก หมายถึงการนิพพานของพระอรหันต์ ความตายชนิดนี้ เป็นความตายครั้งสุดท้ายของพระขีณาสพ ผู้สิ้นอาสวะกิเลสแล้ว

พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาคที่ 1 (วิสุทฺธิ. 1/167/251) และในพระคัมภีร์อรรถกถาวิภังค์ (อภิ.วิ.อ. 1/193/108) ได้กล่าวถึงความตายไว้ 3 ประเภทเหมือนกัน เป็นเพียงแต่สลับลำดับกัน ดังนี้

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

1. สมุจเฉทมรณะ ได้แก่ ความตายเด็ดขาด หมายถึงความตายอย่างเด็ดขาดในวัฏฏทุกข์ของพระอรหันต์ ได้แก่ การกระทำกาละที่ไม่มีปฏิสนธิของพระอรหันต์

2. ขณิกมรณะ ได้แก่ ความตายชั่วขณะ หมายถึงความตายในขณะหนึ่งๆ ของสรรพสิ่ง ความทำลายไปแห่งสภาวธรรมทั้งที่มีรูปและไม่มีรูปในปัจจุบัน

3. สัมมติมรณะ ได้แก่ ความตายที่สมมติกัน หมายถึงความตายที่ชาวโลกสมมติกัน เช่น เมื่อเห็นต้นไม้ตาย ก็พูดกันว่า ต้นไม้ตาย เห็นคนตายก็กล่าวกันว่า นายติสสะตาย นายปุสสะตาย

พระคัมภีร์วิสุทธิมรรคมหาฎีกา (วิสุทฺธิ.มหาฏีกา 1/167/342) ได้กล่าวอธิบายถึงความตายทั้ง 3 ประเภทเพิ่มเติมไว้อีกดังนี้

1. สมุจเฉทมรณะ คือ ความตายที่ขาดสูญทุกอย่างแห่งสันดานของพระอรหันต์ ขณะปัจจุบันที่กำหนดความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปแห่งสังขตธรรมดับไปทั้งหมด

2. ขณิกมรณะ คือ ความตายที่กำหนดเวลาไว้

3. สัมมติมรณะ คือ ความตายที่เข้าใจกันทั่วไป

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ (2539, น. 276-278) ได้จำแนกความตายออกเป็น 5 ประเภท ได้แก่

1. ชาติปัจจยามรณะ ได้แก่ ความตายเพราะความเกิดเป็นปัจจัย

2. อุปักกมมรณะ ได้แก่ ความตายเพราะการกระทำ

3. สรสมรณะ ได้แก่ ความตายโดยสภาพคือตายเอง

4. อายุขยมรณะ ได้แก่ ความตายเพราะสิ้นอายุ

5. ปุญญขยมรณะ ได้แก่ ความตายเพราะสิ้นบุญ

นอกจากนี้ ท่านยังได้จำแนกความตายออกเป็นอีก 9 ประเภท ได้แก่

1. สัมมติมรณะ ได้แก่ ความตายที่สมมติเรียกกันว่า นาย ก. ตาย ต้นไม้ตาย

2. สันตติมรณะ ได้แก่ การสืบต่อกันของรูปนาม ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงเป็นระยะๆ เช่น รูปที่เกิดขึ้นในเวลาไม่สบาย เมื่อหายแล้ว รูปไม่สบายนั้นก็ดับไป รูปสบายเกิดขึ้นใหม่ เมื่อมีความเสียใจเกิดขึ้น ต่อมามีความดีใจเกิดขึ้น ความเสียใจนั้นก็หายไป

3. ขณิกมรณะ ได้แก่ ความดับไปของรูปนามทุก ๆ ภังคขณะ

4. สมุจเฉทมรณะ ได้แก่ การปรินิพพานของพระอรหันต์ที่ไม่มีการเกิดต่อไป

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

5. ชาติขยมรณะ ได้แก่ ความตายที่สุดสิ้นภพในภพหนึ่ง ๆ

6. อุปักกมมรณะ ได้แก่ การกำหนดอายุก็ยังไม่สิ้น กรรมก็ยังไม่สิ้น แต่ถึงความตายโดยอาศัยความพยายามของตัวเอง หรือของคนอื่นด้วยอำนาจอุปัจเฉทกรรม

7. สรสมรณะ ได้แก่ ความตายที่ถึงกำหนดอายุและกรรม

8. อายุขยมรณะ ได้แก่ ความตายที่ถึงกำหนดอายุ แม้ว่าจะไม่สิ้นกรรมก็ตาม

9. ปุญญขยมรณะ ได้แก่ ความตายที่ถึงกำหนดของบุญและกรรม แม้ว่ายังไม่สิ้นอายุ

พระคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินี (อภิ.วิ.ฏีกา. 1/-/25) โดยท่านพระอนุรุทธาจารย์ได้สรุปสาเหตุแห่งความตายของบุคคลไว้ 4 ประการ ดังนี้

1. อายุขยมรณะ ได้แก่ ความตายเพราะสิ้นอายุ คือ ตายเพราะสิ้นอายุ คำว่า “อายุ” นั้น โดยตรง หมายถึงชีวิตรูป แต่ในที่นี้ หมายถึงกำหนดอายุขัย กล่าวคือ เทวดาและพรหมมีกำหนดอายุเป็นไปตามภูมิที่ตนเกิดอยู่ เช่น เทพชั้นจาตุมหาราชิกามีอายุยืนถึง 9 ล้านโกฏิปีในโลกมนุษย์ทีเดียว ส่วนในโลกมนุษย์นั้น ในปัจจุบันมีกำหนดอายุขัย 75 ปี คนทั้งหลายที่มีชีวิตอยู่ได้ต่ำกว่าถึงกำหนดอายุขัยก็มี ที่มีชีวิตอยู่ได้ถึงกำหนดอายุขัยก็มี ที่มีชีวิตอยู่ได้เกินกำหนดอายุขัยก็มี “สัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ แม้ว่าอำนาจกรรมยังมีเหลืออยู่ แต่เมื่อมีชีวิตอยู่มาจนครบอายุขัยแล้วก็ต้องตายไปเป็นส่วนมาก” (ที.สี. อ. 1/40/102) ผู้ที่มีอายุเกินกว่าอายุขัยที่กำหนดไว้นั้นมีเพียงเล็กน้อย ซึ่งท่านเหล่านั้นต้องมีกรรมในอดีตที่เกี่ยวกับการไม่ฆ่าไม่เบียดเบียนสัตว์ คอยค้ำจุนให้ร่างกายดำรงอยู่ได้นานเป็นพิเศษ หรืออำนาจแห่งชนกกรรมที่ยังมีกำลังเหลืออยู่ และปัจจุบันนกุศลทิฏฐธัมมเวทนียกรรมที่เกิดจากการสมาทานรักษาเบญจศีลไว้ได้อย่างบริสุทธิ์ผุดผ่อง ทั้งยังมีการรักษาสุขภาพอนามัยอยู่เป็นอย่างดีเสมอมา สาเหตุต่าง ๆ ดังกล่าวมานั่นเองที่ช่วยอุดหนุนให้บุคคลนั้น ดำรงอายุอยู่ได้เกินกว่าอายุขัย ดังนั้น ในสมัยพุทธกาลจึงปรากฏมีบุคคลทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ที่มีชีวิตอยู่จนมีอายุ 90 ปีบ้าง 100 ปีบ้าง หรือเกินกว่านั้นบ้าง เช่น พระอานนทเถระ พระมหากัสสปเถระ นางวิสาขามหาอุบาสิกา ซึ่งล้วนมีชีวิตอยู่จนมีอายุ 120 ปี ส่วนพระพากุลเถระมีอายุยืนนานถึง 160 ปี ถึงท่านเหล่านั้นจะมีอายุยืนเกินกว่ากำหนดอายุขัย แต่ก็ไม่สามารถดำรงชีพอยู่จนมีอายุเป็น 2 เท่าของกำหนดอายุขัยได้เลย

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

2. กัมมขยมรณะ ได้แก่ ความตายเพราะสิ้นกรรม คือ ความตายเพราะสิ้นกรรม คำว่า “กรรม” ในที่นี้ หมายถึงชนกกรรมที่ทำหน้าที่ให้เกิดปฏิสนธิในภพนั้น ๆ และอุปัตถัมภกกรรมที่ทำหน้าที่อุดหนุนให้รูปนามที่เกิดจากชนกกรรมให้ดำรงอยู่ได้ในภพนั้น ๆ การสิ้นสุดแห่งชนกกรรมและอุปัตถัมภกกรรมนั้นแหละ ชื่อว่ากัมมขยมรณะ ดังนั้น สัตว์ที่เกิดมาด้วยอำนาจแห่งชนกกรรมและอุปัตถัมภกกรรม ย่อมมีชีวิตอยู่ได้ 1 สัปดาห์บ้าง 1 เดือนบ้าง 1 ปีบ้าง 10 ปีบ้าง 20 ปีบ้าง หรือว่าเกินกว่านั้น แต่ก็มิใช่จะมีชีวิตอยู่ยาวนานตลอดอายุขัย สัตว์เหล่านั้นย่อมจะตายลงใน 1 สัปดาห์บ้าง 1 เดือนบ้าง 1 ปีบ้าง หรือตายในระหว่างที่ยังไม่ถึงกำหนดอายุขัย เช่น มนุษย์ในปัจจุบันอายุยืนหรืออายุสั้น ก็ล้วนต้องตายลงในเวลาที่ไม่เหมาะสม เพราะกำลังของชนกกรรมและอุปัตถัมภกกรรมหมดสิ้นลง อย่างนี้เรียกว่า ตายเพราะสิ้นกำลังแห่งชนกกรรมและอุปัตถัมภกกรรม อุปมาเหมือนการดับลงของเปลวไฟของตะเกียงที่น้ำมันหมด แม้ว่าไส้จะยังมีเหลืออยู่ แต่เปลวไฟก็ต้องดับมอดลง แม้การแสดงถึงความตายของเหล่าเทวดา เช่น ความตายของท้าวสักกเทวราช ณ ถ้ำอินทคูหา

ที่เรียกว่า “ปุญญขยมรณะ” นั้น แท้ที่จริงแล้วก็คือการตายเพราะสิ้นกำลังแห่งชนกกรรมและอุปัตถัมภกกรรมนั่นเอง

3. อุภยขยมรณะ ได้แก่ ความตายเพราะสิ้นอายุและสิ้นกรรม คือ ความตายเพราะสิ้นอายุและสิ้นกรรม ความตายประเภทนี้ ได้แก่ ความตายของบุคคลผู้มีชีวิตอยู่จนครบอายุขัย และอำนาจแห่งกุศลชนกกรรม อกุศลชนกกรรม กุศลอุปัตถัมภกกรรม และอกุศลอุปัตถัมภกกรรม ก็หมดสิ้นลงพอดี อุปมาเหมือนเปลวไฟแห่งตะเกียงที่มอดดับลงเพราะไส้และน้ำมันหมดลงพร้อม ๆ กัน เช่น คนที่เกิดมาในสมัยที่มนุษย์มีกำหนด 75 ปีเป็นอายุขัย และอำนาจของกุศลชนกกรรม และอุปัตถัมภกกรรม ได้ทำหน้าส่งผลและอุปถัมภ์ให้ผู้นั้นมีอายุได้เพียง 75 ปีเท่านั้น เมื่อผู้นั้นมีชีวิตอยู่ครบ 75 ปีแล้วก็ตายไป อย่างนี้ก็เรียกได้ว่า ความตายของผู้นั้นเป็นอุภยขยมรณะ แม้พวกสัตว์ที่เกิดในอบายภูมิที่ถือกำเนิดมาด้วยอำนาจแห่งอกุศลชนกกรรมก็เช่นเดียวกัน เมื่อสัตว์เหล่านั้นมีชีวิตอยู่ครบอายุขัยแล้วตายลง ก็เรียกได้ว่าเป็นความตายชนิดอุภยขยมรณะนั่นเอง

4. อุปปัจเฉทมรณะ ได้แก่ ความตายเพราะประสบอุปัททวเหตุ โดยอายุและกรรมยังไม่สิ้น คือ ความตายเพราะประสบอุปัททวเหตุ โดยที่อายุและกรรมยังไม่สิ้น เป็นความตายที่กรรมเข้าไปตัดวิบากและกัมมชรูปที่เกิดจากชนกกรรม ได้แก่ อกุศลกรรม 12 กามาวจรกุศลกรรม 8 และอรหัตตมรรคกรรม 1 เช่น บุคคลผู้เกิดด้วยอำนาจของชนกกรรมดำรงชีวิตอยู่ยังไม่ถึงกำหนดอายุขัย และอำนาจของชนกกรรมก็ยังไม่สิ้น แต่ด้วยอำนาจแห่งอกุศลกรรม หรือกุศลกรรมที่เคยทำมาในภพก่อน ๆ หรือที่ทำในภพนี้เข้ามาตัดรอนทำให้ผู้นั้นตายลงอย่างฉับพลัน ด้วยความหิวกระหาย ถูกอสรพิษฉกกัด ถูกวางยาพิษ ถูกไฟไหม้ จมน้ำ หรือถูกคมอาวุธ อุปมาเหมือนเปลวไฟที่ต้องมอดดับลงทั้งที่ยังมีไส้และน้ำมันเหลืออยู่ เพราะเหตุที่เป็นปฏิปักษ์ มีน้ำ ไฟ หรือลมเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งเข้าเบียดเบียนอย่างกระทันหัน

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

สรุปว่า สาเหตุแห่งความตายทั้ง 4 ประการนี้ บุคคลผู้ที่ตายด้วยสาเหตุ 3 ประการ คือ อายุขยมรณะ กัมมขยมรณะ และอุภยขยมรณะ เรียกว่า “กาลมรณะ” เพราะเป็นความตายเมื่อถึงเวลา ส่วนผู้ที่ตายด้วยอุปัจเฉทมรณะ เรียกว่า “อกาลมรณะ” เพระเป็นความตายที่ยังไม่ถึงเวลา เหล่าสัตว์จะเกิดในภพภูมิหรือกำเนิดใดก็ต้องประสบกับสาเหตุแห่งความตาย 4 ประการนี้อย่างใดอย่างหนึ่งอย่างแน่นอน คือ นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตจนถึงจุติจิตนั้น มีวิถีจิตเกิดขึ้นมากมายหลายชนิด แต่เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วคงมี 2 ประเภท คือ ปัญจทวารวิถีจิต และมโนทวารวิถีจิต ในเวลาปกติวิถีจิตทั้ง 2 นั้นเกิดขึ้นทำหน้าที่สลับกันไปตามเหตุตามปัจจัยที่ปรากฏเกิดขึ้นในขณะนั้น ๆ ส่วนในเวลาใกล้ตายวิถีจิตที่เกิดขึ้น มีชื่อเรียกว่า มรณาสันนวิถี วิถีจิตประเภทนี้มีชวนจิตเพียง 5 ขณะเท่านั้นเกิดขึ้นโดยมีกรรม กรรมนิมิต หรือคตินิมิตอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ และเกิดแก่ปุถุชนขึ้นไป

จนถึงอนาคามีบุคคล สำหรับปุถุชน กระแสจิตใกล้ตายย่อมมีได้ทั้งทางปัญจทวาร คือ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และทางมโนทวาร คือ ทางใจ

พระสัทธัมมโชติก ธัมมาจริยะ (2539,น.276-278) ได้อธิบายและจำแนกสาเหตุแห่งการตายของบุคคลไว้ 5 ประการ ประกอบด้วย

1. ชาติปัจจยมรณะ ได้แก่ ความตายเพราะความเกิดเป็นปัจจัย คือ ความตายเพราะความเกิดเป็นปัจจัย หมายถึงความตายปรากฏขึ้นเพราะอาศัยความเกิดเป็นเหตุ ความตายเป็นผลของความเกิด ได้แก่ อาการที่กำลังดับของโลกียวิบากและกัมมชรูปที่เรียกว่าภังคขณะ ซึ่งสงเคราะห์เข้าในวิปากวัฏ เพราะโลกียวิบากและกัมมชรูปจะเกิดมีได้ต้องอาศัยกัมมภวะ ถ้าขาดกัมมภวะแล้ว อุปปัตติภวะก็เกิดมีไม่ได้ และถ้าอุปปัตติภวะไม่มี ชาติก็มีไม่ได้เช่นกัน ความตายประเภทนี้จึงได้แก่ ความตายของสัตว์ทั้งหลายที่สมมติกันอยู่ในโลกนี้ คือ ตั้งแต่เกิดจนตาย

2. อุปักกมมรณะ ได้แก่ ความตายเพราะการกระทำ คือ ความตายเพราะการกระทำ หมายถึงความตายเพราะกรรมเข้าไปตัดวิบากและกัมมชรูป กล่าวคือบุคคลนั้นมีอายุยังไม่หมดอายุขัย อีกทั้งอำนาจของชนกกรรมก็ยังไม่หมด แต่ด้วยอำนาจแห่งอกุศลกรรมหรือกุศลกรรมที่ได้ทำมาแล้วในภพก่อน หรือในภพนี้เข้ามาตัดรอนให้ผู้นั้นต้องตายลงเสียก่อน

3. สรสมรณะ ได้แก่ ความตายโดยสภาพคือตายเอง คือ ความตายโดยสภาพคือตายเอง หมายถึงความตายด้วยสิ้นสุดทั้งบุญและอายุ กล่าว คือ บุคคลนั้นมีอายุยืนอยู่ได้จนกระทั่งครบอายุขัย และอำนาจของกุศลกรรมหรืออกุศลกรรมหมดลงพร้อมกับความสิ้นสุดแห่งอายุ เช่น บุคคลผู้เกิดมาในสมัยที่มีอายุขัย 75 ปี และอำนาจแห่งกุศลกรรมของผู้นั้นก็มีอำนาจอยู่ได้ 75 ปีเช่นเดียวกัน เมื่อผู้นั้นมีอายุอยู่จนถึง 75 ปี ก็ตายลง หรือแม้สัตว์ที่เกิดในอบายภูมิที่เกิดมาจากอกุศลกรรมก็เช่นเดียวกัน เช่น อายุขัยของสุนัข มีกำหนดอายุ 12 ปี และสุนัขที่เกิดมานั้นมีอำนาจอกุศลชนกกรรมอยู่ได้ 12 ปี เมื่ออายุขัยครบ 12 ปี ก็ตายลง

4. อายุขยมรณะ ได้แก่ ความตายเพราะสิ้นอายุ คือ ความตายเพราะสิ้นอายุ หมายถึงความตายเพราะสิ้นอายุขัย คำว่า อายุ หมายเอาอายุขัยซึ่งเป็นการกำหนดขอบเขตแห่งการตั้งอยู่ของชีวิต อายุของมนุษย์ไม่แน่นอน ขึ้นลงตามศีลธรรม เมื่อเวลาอายุขัยขึ้นก็ขึ้นสูงไปจนถึงอสงไขยปี เมื่อเวลาอายุขัยลงก็ลงต่ำไปจนถึง 10 ปี ปัจจุบันกำหนดอายุ 75 ปีเป็นอายุขัย ดังนั้นสัตว์ในโลกนี้แม้ว่าอำนาจกรรมยังมีอยู่ แต่เมื่อครบอายุขัยแล้วก็ตายไปเป็นส่วนมาก ผู้ที่มีอายุยืนเกินกว่าอายุขัยที่กำหนดไว้นั้นก็มีอยู่บ้าง หากแต่มีน้อย ท่านเหล่านั้นต้องมีกรรมในอดีตที่เกี่ยวกับการไม่ฆ่าไม่เบียดเบียนสัตว์ ช่วยอุปถัมภ์ชีวิตและร่างกายให้ดำรงอยู่ได้นานเป็นพิเศษ หรืออำนาจแห่งชนกกรรมก็ยังมีกำลังอยู่ อีกทั้งมีกรรมฝ่ายดีในปัจจุบัน คือ การรักษาศีล 5 ไว้ได้บริสุทธิ์ หรือมีการรักษาสุขภาพอนามัยไว้ได้อย่างดี เหตุต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้แหละที่ช่วยให้ผู้นั้นมีอายุอยู่ได้นานจนเกินอายุขัย

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

ดังในปัจจุบันนี้ ผู้ที่มีอายุยืนถึง 80 หรือ 90 ปี หรือ 100 ปีก็ยังปรากฏอยู่ ในสมัยพุทธกาลมีกำหนดอายุขัย 100 ปี แต่ผู้ที่มีอายุขัยเกิน 100 ปี ก็มีหลายท่าน เช่น พระอานนท์ พระมหากัสสปะ และนางวิสาขามีอายุ 120 พระพากุละมีอายุ 160 ปี ถึงจะมีบุคคลผู้มีอายุเกินไปจากกำหนดไว้ก็ตาม แต่ก็จะไม่อายุเกินไปจนถึง 2 เท่าของอายุขัยที่กำหนดไว้ในสมัยนั้น ๆ

5. ปุญญขยมรณะ ได้แก่ ความตายเพราะสิ้นบุญ คือ ความตายเพราะสิ้นบุญ หมายถึงความตายเพราะสิ้นสุดแห่งบุญ อันเป็นความตายของพวกเทวดาและพรหม หรือความตายเพราะสิ้นสุดแห่งกรรม อันเป็นความตายของมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉาน คำว่า กรรม ในที่นี้หมายถึงชนกกรรม คือ กรรมที่ย่อมทำให้วิบากเกิดขึ้น มีหน้าที่ส่งผลให้เกิดปฏิสนธิในภพนั้น ๆ และอุปถัมภกกรรม คือ กรรมที่ช่วยอุดหนุนกรรมอื่น มีหน้าที่ช่วยอุดหนุนให้นามรูปที่เกิดจากชนกกรรมให้ตั้งอยู่ได้ในภพนั้น ๆ การสิ้นสุดแห่งชนกกรรมและอุปถัมภกกรรมนั้นชื่อกัมมขยะ

สรุปว่า บุคคลที่เกิดมาโดยมีอำนาจแห่งชนกกรรมและอุปถัมภกกรรมนี้ตั้งอยู่ได้เพียง 1 เดือนบ้าง 1 ปีบ้าง หรือ 5 ปีบ้าง หรือ 10 ปีเป็นต้นบ้าง แต่คงดำรงอยู่ได้ถึงกำหนดอายุขัยของผู้นั้น เป็นเหตุให้ผู้นั้นตายลงในขณะที่มีอายุได้เพียง 1 เดือนบ้าง 1 ปีบ้าง 10 ปีเป็นต้นบ้าง จึงกล่าวได้ว่า ความตายประเภทนี้เป็นความตายโดยความสิ้นสุดแห่งกรรม เปรียบเหมือนกับดวงประทีปที่หมดน้ำมันแล้ว แม้ว่าไส้ยังมีอยู่ก็ตาม แต่แสงประทีปนั้นก็ต้องดับลง

พระพุทธศาสนาเถรวาทได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับปรากฏการณ์ก่อนตายของบุคคลไว้ โดยแยกออกเป็น 2 ลักษณะ ประกอบด้วย

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

1. มรณาสันนกาล คือ กาลเวลาที่บอกให้รู้ว่าใกล้จะตาย จะเป็นการเตือนให้รู้ล่วงหน้า เพื่อให้เตรียมตัวไม่ใช่ตายในขณะนั้น อาจจะเร็วหรือช้า เป็นนาที เป็นชั่วโมง เป็นวัน เป็นเดือน เป็นปี ก็ได้ หรือที่เรียกกันว่าเตือนก่อนตาย มรณาสันนกาลนี้ มีความเกี่ยวข้องกับมรณาสันนวิถีและบุคคลด้วย หลักสูตรพระอภิธรรมชั้นมัชฌิมตรี (2547, น. 219-222) ได้อธิบายไว้ว่า เมื่อว่าโดยระยะเวลาใกล้ตายแล้ว มรณาสันนกาล มี 2 อย่าง ได้แก่ (1) อาสันนกาล คือ เวลาใกล้ตาย หมายถึงวิถีจิตใกล้ตายชนิดธรรมดา ได้แก่ วิถีจิตใกล้ตายที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ที่จะตายภายในเวลา 1-2 นาที หรือ 1-2 ชั่วโมง เป็นต้น สำหรับบุคคลประเภทนี้ ท่านเรียกว่าบุคคลผู้ใกล้จะตาย (2) ปัจจาสันนกาล คือ เวลาใกล้จวนตาย หมายถึงวิถีจิตใกล้จะสิ้นขาดใจแล้ว ได้แก่ วิถีจิตใกล้ตายที่เกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ที่จะตายภายในเวลาไม่ถึง 10 วินาที หรือไม่ถึง 20 วินาที จุติจิตเกิดขึ้นทำหน้าของตน และรูปที่เกิดจากกรรม (กัมมชรูป) ครั้งสุดท้ายได้ดับลงพร้อมกับขณะแตกดับ (ภังคขณะ) ของจิตที่เคลื่อน (จุติจิต ตาย) สำหรับบุคคลประเภทนี้ ท่านเรียกว่า บุคคลผู้ใกล้จวนตาย

มรณาสันนกาลนี้จะมีเหตุการณ์แปลก ๆ ของแต่ละคนไม่เหมือนกัน เช่น บางคนมีลางสังหรณ์ใจแปลก ๆ โดยที่เจ้าตัวจะไม่รู้มาก่อน บางครั้งพูดเป็นนัย ๆ เช่น บางคนพูดว่า อาหารมื้อสุดท้ายนี้อร่อยจริง ต้องกินมาก ๆ ต่อไปคงไม่ได้กินอีกแล้ว หรือบางคนพูดว่า แม่ ลูกกราบลาแล้ว ต่อไปคงไม่ได้มาอีกแล้ว เป็นต้น มีมรณาสันนกาลปรากฏเป็นการดี เพราะถือว่าถ้าผู้ที่ได้พบกับเหตุการณ์ดังกล่าว เท่ากับว่ามีเทวทูตคือความตายมาเตือนให้รู้ว่าเตรียมตัวตายได้แล้ว แต่ยังมีเวลาเหลืออยู่เพียงเล็กน้อย อย่าได้ประมาทให้รีบทำความดี ทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล เจริญจิตภาวนา พยายามให้จิตเกาะอยู่กับสิ่งที่เป็นบุญเป็นกุศล ทำจิตให้สบายไม่คิดกังวลห่วงใยใด ๆ มีสติระลึกรู้ถึงบุญกุศลที่ตนได้ทำไว้ หากทำได้เช่นนี้ มรณาสันนกาลที่เกิดขึ้น ก็จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง เนื่องจากสัตว์มีลมปราณทุกจำพวกต้องประสบกับความตายอย่างแน่นอน เพราะโดยธรรมชาติในภพหนึ่ง ๆ นั้น เมื่อสัตว์ถือกำเนิดด้วยอำนาจกรรมที่ให้เกิดคือชนกกรรมทำหน้าที่ปฏิสนธิมาแล้ว ลำดับจิตก็จะเกิดสืบต่อเป็นสันตติต่อไปไม่ขาดสายจวบจนถึงจุติจิตจากภพนั้น ๆ

2. มรณาสันนวิถี คือ วิถีจิตที่เกิดในเวลาใกล้ตาย หรือกระแสของจิตใกล้ตาย วิถีจิตใกล้ตายนี้ เมื่อว่าโดยจำนวนย่อมมีมากมายหลายร้อยวิถี มิใช่เป็นวิถีจิตที่เกิดขึ้นเป็นวิถีสุดท้ายในภพหนึ่ง ๆ เท่านั้น และจิตที่เสพอารมณ์คือชวนจิตที่เกิดขึ้นในวิถีจิตใกล้ตายนี้ ย่อมจะมีกำลังลดน้อยลง เพราะในเวลาที่กระแสจิต และหทัยวัตถุซึ่งเป็นที่อาศัยเกิดของธรรมที่เกิดร่วมกันมีกำลังอ่อนลง วิถีจิตใกล้ตาย จึงมีจิตที่เสพอารมณ์เพียงเล็กน้อย นี้กล่าวโดยทั่วไป หากกล่าวเฉพาะคนที่ตาย คนทุกคนจะมีมรณาสันนวิถี คือวิถีจิตใกล้ตาย จิตในขณะนั้นจะทำหน้าที่ระลึกรู้อารมณ์ รับอารมณ์ครั้งสุดท้ายจะเป็นบุญหรือบาปของผู้ที่ใกล้จะตาย อารมณ์ที่มาปรากฏนี้เป็นเหมือนผู้นำทางว่าจะไปเกิดในภพใด อารมณ์ที่ปรากฏครั้งสุดท้ายนี้มาจากกรรมที่มีอำนาจมากที่ผู้นั้นได้กระทำไว้นั่นเอง ในขณะที่จะตายนั้น จิตของคนเรา จะบังคับให้นึกคิดเรื่องใด ๆ ตามที่เราต้องการไม่ได้ เพราะจิตขณะนั้นดุจคนนอนหลับจิตนึกคิดเรื่องต่าง ๆ ตามกำลังอำนาจของกรรมที่ได้กระทำไว้แล้ว และจิตได้สะสมสิ่งนั้น ๆ ไว้ (ประยูร ดิษฐานพงศ์, 2546, น. 42-43) การที่ผู้นั้นได้ทำกรรมต่าง ๆ ไว้ระหว่างชีวิตอยู่ จิตจะเก็บรวบรวมสะสมเอาไว้หมด กรรมที่มีอำนาจมากกว่า จิตก็จะนึกคิดแต่กรรมนั้น ๆ ก่อน ซึ่งมาปรากฏเป็นอารมณ์สุดท้ายก่อนตาย มรณาสันนวิถีเกิดขึ้นแก่ผู้ใด เป็นที่มั่นใจได้ว่า ผู้นั้นจะต้องตายอย่างแน่นอน

พระคัมภีร์อภิธรรม (2547, น. 220) ได้กล่าวถึงอารมณ์ของบุคคลผู้กำลังจะตายไว้ 3 ประการ ประกอบด้วย (1) กรรมอารมณ์ (2) กรรมนิมิตอารมณ์ (3) คตินิมิตอารมณ์ เพราะธรรมดาจิตที่เกิดขึ้นแต่ละขณะนั้นจะต้องมีอารมณ์เป็นที่ยึดเหนี่ยว ในปฏิสนธิกาล จิตที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิ ในปวัตติกาล จิตที่ทำหน้าที่ภวังค์ และในมรณกาลจิตที่ทำหน้าที่จุติ ย่อมมีอารมณ์ 6 ที่เรียกว่ากรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ และคตินิมิตอารมณ์ ที่จิตที่รับอารมณ์ใกล้ตายที่เกิดทางทวาร 6 รับมาจากภพก่อน ในปวัตติกาล วิถีจิตที่เกิดขึ้นนั้นก็มีอารมณ์ 6 ทั้งที่เป็นปัจจุบันอารมณ์ อดีตอารมณ์ หรือ

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

อนาคตอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นที่ยึดหน่วงอยู่เสมอ และในเวลาใกล้จะตาย ไม่ว่าจะเป็นอบายสัตว์ มนุษย์ เทวดา หรือจะเป็นพรหมก็ตามทีเถิด เมื่อมรณาสันนกาลคือเวลาใกล้ตายมาถึงเข้าแล้ว นิมิตทั้ง 3 อย่างก็ฉุดดึงจิตวิญญาณของผู้นั้นไปสู่ภูมิใดภูมิหนึ่งอันสมควรแก่กรรมเป็นต้นนั้น ๆ เพื่อความเข้าใจในเรื่องกรรม กรรมนิมิต และคตินิมิต ในเวลาใกล้ตาย พระพุทธศาสนามีรายละเอียด ดังนี้

1. กรรมหรือกรรมอารมณ์ คือ การจัดแจงกระตุ้นเตือนชักชวนโน้มน้าวจิตไปในทางที่ดี ที่เรียกว่า กุศลเจตนา หรือในทางไม่ดี ที่เรียกว่า อกุศลเจตนา อันเป็นสภาวธรรมล้วน ๆ หาใช่รูป เสียงเป็นต้นแต่อย่างใดไม่ ด้วยเหตุนี้ กรรมนี้จึงไม่สามารถปรากฏทางอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งได้ คงปรากฏเฉพาะแต่ทางมโนทวารเพียงอย่างเดียวเท่านั้น เช่น บุคคลผู้มีความดีหรือความชั่วอยู่แต่ภายในจิตใจเป็นส่วนมาก ซึ่งไม่ค่อยปรากฏออกมาทางกายหรือทางวาจา จวบจนถึงเวลาใกล้ตาย การกระทำความดีหรือความชั่วทางกายทวารและทางวจีทวารก็ยังไม่ปรากฏ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว กรรมอารมณ์ย่อมมีโอกาสที่จะเข้ามาเป็นอารมณ์ของจิตที่เสพอารมณ์ใกล้ตาย บุคคลบางคนในโลกนี้ก่อนที่บำเพ็ญกุศลมีการให้ทาน รักษาศีล หรือเจริญภาวนา เป็นต้น หรือก่อนที่จะทำทุจริตทางกาย ทางวาจา อันเป็นเหตุผิดศีลล่วงกรรมบถนั้น เขาจะครุ่นคิดอยู่เป็นเวลานานอยู่เสมอ ๆ เสียก่อนแล้วจึงกระทำการนั้น ๆ ในภายหลังตามที่ตนครุ่นคิดไว้ บุคคลประเภทนี้ หากคิดแล้วยังไม่มีโอกาสกระทำสิ่งที่ตนครุ่นคิดไว้ด้วยกายหรือด้วยวาจา จนกระทั่งเวลาใกล้ตายปรากฏแล้ว กรรมอารมณ์ย่อมมีโอกาสที่จะเข้ามาเป็นอารมณ์ของจิตที่เสพอารมณ์ใกล้ตาย เพราะความจริง สัตว์ทั้งหลายล้วนเวียนตายเวียนเกิดในสังสารวัฏเป็นเวลาช้านานมาแล้ว ล้วนมีกุศลกรรมและอกุศลกรรมที่เคยทำมานอนเนื่องอยู่ในขันธสันดานด้วยกันทั้งนั้น ดังนั้น กุศลกรรมหรืออกุศลกรรมที่จะทำหน้าที่ชนกกรรมย่อมมาปรากฏเฉพาะหน้าเป็นอารมณ์ของกระแสจิตใกล้ตายในเวลาใกล้ตาย ก็กุศลกรรมและอกุศลกรรมที่ทำหน้าที่ให้ปฏิสนธิวิญญาณพร้อมทั้งวิปากกรรมชรูปเกิดขึ้นในภพที่ 2 มีอยู่ 2 อย่าง คือ (1) อุปปัชชเวทนียกรรมที่ทำในภพนี้ (2) อปราปริยเวทนียกรรมที่เคยทำไว้ในภพก่อน ๆ กรรมทั้ง 2 อย่างนี้ย่อมมีอยู่ในขันธสันดานอย่างมากมายเหลือที่จะคณนาได้เลยทีเดียว และกุศลกรรมและอกุศลกรรมทั้ง 2 อย่างย่อมนอนเนื่องอยู่ในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย เมื่อใดกุศลกรรมและอกุศลกรรมดังกล่าวนั้นจะเข้าทำหน้าที่ชนกกรรมในภพที่ 2 ย่อมจะปรากฏอย่างเด่นชัดในมโนทวาร โดยเป็นอารมณ์ของกระแสจิตใกล้ตายของบุคคลผู้ดำรงอยู่ในเวลาใกล้ตาย

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

2. กรรมนิมิตหรือกรรมนิมิตอารมณ์คือ อารมณ์ทั้ง 6 ที่ได้เคยประสบมาแล้ว เนื่องด้วยการกระทำทางกาย ทางวาจา และทางใจของตนนั้นเป็นกรรมนิมิตอารมณ์ และกรรมนิมิตอารมณ์นี้ ย่อมปรากฏได้ทางทวารทั้ง 6 ดังนั้น บุคคลผู้กระทำด้วยกายวาจาใจในการบริจาคทาน สมาทานศีล หรือเจริญภาวนา เป็นต้น หรือประกอบทุจริตจนก้าวล่วงอกุศลกรรมบถต่าง ๆ มีปาณาติบาตเป็นต้นอยู่เนือง ๆ เสมอมา หาได้ใคร่ครวญครุ่นคิดไว้ก่อนเป็นเวลานาน ๆ ก่อนไม่ คงคิดขึ้นและกระทำลงไปในขณะนั้นเลยทีเดียว บุคคลเหล่านี้ แม้ว่าในเวลาใกล้ตายจะมิได้สร้างกุศลกรรมความดี หรืออกุศลกรรมความชั่วเลย แต่การกระทำดังกล่าวมานั้นย่อมปรากฏชัดเจนในเวลาใกล้ตาย และกรรมนิมิตนี้ ท่านพระอนุรุทธาจารย์ ได้แสดงรายละเอียดไว้ (สงคห. 1/90/34) มี 2 อย่าง ได้แก่

2.1 อุปลัทธกรรมนิมิต ได้แก่ อารมณ์ 6 คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สภาพของรูป สภาพของนาม และบัญญัติ ที่ตนได้เคยประสบพบเห็นมา โดยความเป็นประธานในเวลากระทำกุศลกรรมหรืออกุศลกรรม

2.2 อุปกรณกรรมนิมิตได้แก่ อารมณ์ 6 คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ สภาพของรูป สภาพของนาม และบัญญัติที่ตนได้เคยประสบพบเห็นมา อารมณ์ 6 นั้นมิใช่ปรากฏโดยความเป็นประธาน เพียงแต่เป็นเครื่องอุดหนุน ในขณะที่กระทำกุศลกรรมหรืออกุศลกรรม อารมณ์ 6 ดังกล่าวมานี้หมายเอาเฉพาะที่เกี่ยวกับการกระทำของแต่ละบุคคลๆ เท่านั้น ที่ตนได้เคยประสบพบเห็นมาแล้วในขณะที่กระทำกุศลกรรม อกุศลกรรม และเมื่อจำแนกกุศลกรรม อกุศลกรรม โดยอุปลัทธกรรมนิมิตและอุปกรณกรรมนิมิตแล้ว มีตัวอย่าง ดังนี้

1. ฝ่ายกุศลกรรมที่เกี่ยวกับทาน จำแนกได้ดังนี้ คือ

ก. การเลี้ยงพระ การใส่บาตร การถวายผ้ากฐิน เครื่องไทยธรรม การสร้างสถานศึกษา ตลอดจนสร้างวัด สร้างอาราม สร้างวิหาร อาหารคาวหวาน พระภิกษุสามเณรผู้เป็นปฏิคาหก จัดเป็นอุปลัทธกรรมนิมิต

ข. พระพุทธรูป ดอกไม้ ธูป เทียน ถ้วยชาม จาน ช้อน ขัน ถาด อาสนะ โต๊ะ เก้าอี้ อาคารสถานที่ศึกษา โบสถ์ วิหาร ศาลา เครื่องดนตรี แขกที่รับเชิญมาในงาน เครื่องมือในการก่อสร้าง ช่างไม้ ช่างปูน ตลอดจนบุคคลที่มาช่วยเหลือในกิจการนี้ จัดเป็นอุปกรณนิมิต

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

2. ฝ่ายกุศลกรรมที่เกี่ยวกับศีล จำแนกได้ดังนี้ คือ

ก. ภิกษุสามเณรผู้ให้ศีล การกล่าวคำให้ศีลของผู้ให้ การเปล่งวาจารับศีลของตน ถ้าเป็นการบวชนาค อัฏฐบริขาร ภิกษุสงฆ์ โบสถ์ การสวดกรรมวาจา จัดเป็นอุปลัทธกรรมนิมิต

ข. เครื่องไทยธรรม เครื่องสักการะ ตลอดจนบุคคลและสถานที่ ถ้าเป็นการบวชนาค เครื่องใช้สอยที่นอกจากอัฏฐบริขาร ภาชนะใส่เครื่องไทยธรรม บุคคลที่มาร่วมอนุโมทนาในงาน การแห่เวียนรอบโบสถ์ แตรวงที่บรรเลงในงาน จัดเป็นอุปกรณกรรมนิมิต

3. ฝ่ายกุศลกรรมที่เกี่ยวกับภาวนา จำแนกได้ดังนี้ คือ

ก. ถ้าเรียนปริยัติ การศึกษาเล่าเรียนธรรม หนังสือธรรม การท่องการสาธยายทบทวนสิ่งที่เรียนมาแล้ว ครูอาจารย์ผู้คอยบอกคอยอธิบาย ถ้าเจริญสมถะ องค์กัมมัฏฐานต่าง ๆ มีกสิณเป็นต้น อิริยาบถนั่ง การบริกรรม อุคคหนิมิต ปฏิภาคนิมิต อัปปนา ครู อาจารย์ ถ้าเจริญวิปัสสนา รูป นาม อิริยาบทน้อยใหญ่ สติที่คอยกำหนดรู้ และครูอาจารย์ผู้คอยแนะนำพร่ำสอนปรับแต่งอินทรีย์ จัดเป็นอุปลัทธกรรมนิมิต

ข. ถ้าเรียนปริยัติ อาคารเรียน ตัวนักศึกษา อุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้ประกอบการสอน ถ้าเจริญสมถะ บุคคล สถานที่และเรื่องอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องที่เกี่ยวกับการเจริญสมถะ ถ้าเจริญวิปัสสนา สถานที่สัปปายะ อุปกรณ์ครื่องใช้ต่าง ๆ ตลอดจนผู้คนที่เกี่ยวข้องกับการเจริญวิปัสสนา จัดเป็นอุปกรณกรรมนิมิต

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

4. ฝ่ายอกุศลกรรมที่เกี่ยวกับปาณาติบาต จำแนกได้ดังนี้

ก. สัตว์ที่ถูกฆ่า ถูกตี กิริยาอาการและความโหดร้ายของตน จัดเป็นอุปลัทธกรรมนิมิต

ข. สถานที่ อุปกรณ์เครื่องใช้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการฆ่าสัตว์ หนัง เนื้อและกระดูกสัตว์ เป็นต้น จัดเป็นอุปกรณนิมิต

5. ฝ่ายอกุศลกรรมที่เกี่ยวกับอทินนาทาน จำแนกได้ดังนี้ คือ

ก. วัตถุสิ่งของต่าง ๆ กิริยาอาการของตน ตลอดจนความละโมบที่เกิดขึ้นในใจ จัดเป็นอุปลัทกรรมนิมิต

ข. สถานที่ประกอบกรรม เครื่องใช้ทุกชนิด ตลอดจนอาวุธที่ใช้ในการฆ่าสัตว์ จัดเป็นอุปกรณกรรมนิมิต

6. ฝ่ายอกุศลกรรมที่เกี่ยวกับกาเมสุมิจฉาจาร จำแนกได้ดังนี้ คือ

ก. บุคคลที่ตนร่วมประเวณี กิริยาอาการที่แสดงออกรวมทั้งตนเอง จัดเป็นอุปลัทธกรรมนิมิต

ข. สถานที่ การกล่าววาจาเกี้ยวพาราสีชักชวน ข่มขู่บังคับ ตลอดจนกระทั่งอุปกรณ์ที่ใช้ในการมีเพศสัมพันธ์เป็นต้น จัดเป็นอุปกรณกรรมนิมิต

7. ฝ่ายอกุศลกรรมที่เกี่ยวกับมุสาวาท จำแนกได้ดังนี้ คือ

ก. คำพูดที่ไม่เป็นจริง และวัตถุก็มิใช่เรื่องจริง จัดเป็นอุปลัทธกรรมนิมิต

ข. ผู้สดับรับฟัง จัดเป็นอุปกรณกรรมนิมิต

8. ฝ่ายอกุศลกรรมที่เกี่ยวกับสุราเมรัย จำแนกได้ดังนี้ คือ

ก. ตัวน้ำเมา อาการมึนเมาสุรา จัดเป็นอุปลัทธกรรมนิมิต

ข. ภาชนะบรรจุสุราเมรัย กับแกล้ม บุคคลผู้ร่วมวงดื่ม สถานที่ตลอดจนเครื่องใช้ชนิดอื่น ๆ จัดเป็นอุปกรณกรรมนิมิต

3. คตินิมิตหรือคตินิมิตอารมณ์ คือ อารมณ์ทั้ง 6 ที่จักได้ประสบเห็นและเสวยในในภพหน้าเป็นคตินิมิต และคตินิมิตนี้ปรากฏได้ทางทวารทั้ง 6 ผู้ที่มีกุศลเจตนาหรืออกุศลเจตนาอย่างแรงกล้า ในขณะที่ทำความดีหรือความชั่ว ซึ่งเป็นตัวมุญจเจตนา ทั้งธรรมที่เป็นบริวารของกุศลหรืออกุศลเจตนาล้วนกำลังแรงกล้าเหมือนกัน เช่น ขณะบำเพ็ญความดีมีการบริจาคทาน สมาทานศีล หรือเจริญภาวนาอยู่นั้น ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา เป็นต้น ได้ปรากฏขึ้นอย่างชัดเจน หรือในขณะประกอบทุจริต มีปาณาติบาต อทินนาทาน เป็นต้นอยู่นั้น ตัณหา มานะ ทิฏฐิ โทสะ โมหะ อิสสา มัจฉริยะ เป็นต้น ได้ปรากฏขึ้นอย่างชัดเจน เพราะเหตุนั้น บุคคลเหล่านี้ ในเวลาใกล้ตาย คตินิมิตย่อมปรากฏขึ้น

ในเวลาที่บุคคลประกอบคุณงามความดีหรือประพฤติทุจริตประกอบมิจฉาชีพนั้น ย่อมมีปุพพเจตนาและอปรเจตนาเกิดขึ้นติดต่อกันไปอย่างไม่สร่างซา ขยายความว่า ถ้าบุคคลจะทำกุศลก็คิดนึกไปในการงานของกุศลนั้น ๆ สำเร็จเห็นเป็นภาพมีกิริยาอาการที่เกี่ยวกับการกระทำ การพูดของตนและคนอื่นตลอดจนถึงวัตถุสิ่งของต่าง ๆ เกี่ยวข้องกับการให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนาว่า จะต้องเป็นไปอย่างนี้ ๆ ครั้นทำสำเร็จแล้วก็ยังมาหวนคิดถึงการงานต่าง ๆ เหล่านี้อีก แล้วก็ยังชื่นชมยินดี เห็นเป็นภาพปรากฏอยู่ในใจอย่างมิรู้ลืมได้เลย ถ้าจะทำอกุศลกรรมก็เช่นกัน คือ ก่อนที่จะไปปล้น หลอกลวง ฉ้อโกง ในการงานต่าง ๆ นั้น บุคคลประเภทนี้ คิดนึกวางแผนการที่เกี่ยวกับการงานนั้น ๆ สำเร็จเห็นเป็นภาพว่าจะต้องทำอย่างนี้ ๆ ครั้นการงานนั้นสำเร็จลงแล้ว ก็ยังเฝ้าครุ่นคิดถึงงานนั้น ๆ ด้วยลีลาการกล่าวด้วยวาจาของตนและคนอื่น ๆ ตลอดจนวัตถุสิ่งของที่ประกอบ

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

ในการทำงานนั้น ๆ ด้วยความภาคภูมิใจ เห็นเป็นมโนภาพปรากฏอยู่โดยไม่เลือนหายไป ดังนั้น ความเป็นไปแห่งปุพพเจตนาและอปรเจตนาทั้งสองดังกล่าวมาแล้วนี้ ในเวลาใกล้จะตาย คตินิมิตจึงมีโอกาสปรากฏได้เช่นกัน อีกประการหนึ่ง ในด้านกุศลกรรมนั้น ก่อนที่จะทำ หรือหลังจากทำแล้ว บางคนชอบจินตนาการคิดนึกไปถึงมนุษยสมบัติและสวรรค์สมบัติต่าง ๆ นานาประการ บุคลประเภทนี้เมื่อใกล้จะตาย คตินิมิตจึงมีโอกาสปรากฏได้เหมือนกัน

สำหรับคตินิมิตนี้ ท่านพระอนุรุทธาจารย์ ได้อธิบายไว้ไว้เป็น 2 นัย ดังนี้

1. อุปลัพภคตินิมิต คือ อารมณ์ 6 ของภพชาติที่ตนจะพึงเห็น
2. อุปโภคคตินิมิต คือ อารมณ์ 6 ของภพชาติที่ตนจะไดพึงเสวย

เมื่อจำแนกอารมณ์ 6 อย่าง โดยอุปลัพภคตินิมิตและอุปโภคคตินิมิตแล้ว จะได้มีอธิบายถึงบุคคลผู้จะไปเกิดในภพภูมิต่าง ๆ ประกอบดังนี้

1. สำหรับบุคคลผู้จะไปเกิดในพรหมโลกนั้น ไม่มีคตินิมิตทั้ง 2 ที่กล่าวมา จะมีก็เพียงแต่บัญญัติกรรมนิมิต หรือมหัคคตกรรมนิมิตเท่านั้น
2. สำหรับบุคคลผู้จะไปเกิดในเทวโลก

ก. เห็นราชรถ วิมาน เทพบุตร เทพธิดา เครื่องประดับ สวน สรรค์ สระโบกขรณีสวรรค์ นี้จัดเป็นอุปลัพภคตินิมิต

ข. ถ้ารู้สึกว่าตนเองไปนั่งอยู่ในราชรถ กำลังเที่ยวไปในสวนสวรรค์ หรือสถานที่ต่าง ๆ มีความสดชื่นเบิกบานใจ มีโอกาสบริโภคสุธาโภชน์ร่วมกับเทพบุตร เทพธิดา สวมใส่อาภรณ์ทิพย์ นี้จัดเป็นอุปโภคคตินิมิต

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

3. สำหรับบุคคลผู้จะไปเกิดในมนุษยโลก

ก. เห็นครรภ์มารดา ห้อง เรือน เครื่องใช้ บ้าน เมือง ตำบล หมู่บ้าน ตลอดจนผู้คน นี้จัดเป็นอุปลัพภคตินิมิต

ข. ถ้ารู้สึกว่าตนกำลังเดินไปในที่นั้น ๆ หรืออยู่ในสถานที่นั้น ๆ กำลังสนทนาปราศรัยกับผู้คน ประกอบการงานอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ หรือมีความรู้สึกคล้าย ๆ กับว่าตนได้ถือปฏิสนธิอยู่ในครรภ์มารดา นี้จัดเป็นอุปโภคคตินิมิต

4. สำหรับบุคคลผู้จะไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน

ก. เห็นสัตว์ต่าง ๆ มีสุนัข นก ปลา วัว เป็นต้น สถานที่อันเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ดิรัจฉาน มีต้นไม้ ป่า เขา เป็นต้น นี้จัดเป็นอุปลัพภคตินิมิต

ข. ถ้ารู้สึกว่าตนกำลังลังเป็นสัตว์ดิรัจฉานชนิดใดชนิดหนึ่ง หรือกำลังเล่นอยู่กับสัตว์เหล่านั้นเป็นต้น นี้จัดเป็นอุปโภคคตินิมิต

5. สำหรับบุคคลผู้จะไปเกิดเป็นเปรตหรืออสุรกาย

ก. เห็นแนวไพรที่รกชัฏ หุบเหวอันกันดาร ทะเลที่เวิ้งว้าง แม่น้ำที่มีกระแสเชี่ยวกราก แนวเขาที่สงบเยือกเย็นวังเวงเป็นที่น่าหวาดกลัว เปรตชนิดต่าง ๆ อสุรกายชนิดต่าง ๆ นี้จัดเป็นอุปลัพภคตินิมิต

ข. ส่วนถ้ารู้สึกตนว่ากำลังเดินไป หรืออยู่ในสถานที่ต่าง ๆ ดังกล่าวมานั้น ร่างกายของตนปรากฏเป็นสิ่งที่น่าเกลียด น่าขยะแขยง น่าสะพึงกลัว กำลังแสวงหาน้ำดื่ม กำลังแสวงหาอาหารบริโภค หรือกำลังอดอยาก หิวโหยสุดประมาณเจียนจะขาดใจเสียให้ได้ นี้จัดเป็นอุปโภคคตินิมิต

5. สำหรับบุคคลผู้จะไปเกิดในนรก

ก. เห็นเครื่องประหาร เครื่องลงทัณฑ์ สุนัขเขี้ยวเหล็ก กาปากเหล็ก แร้งปากเหล็ก ล้วนกำลังข่มขู่จู่โจมเข้าทำร้ายแสดงอาการอันน่าสะพึงกลัว พระยายมราช นายนิรยบาล สัตว์นรกชนิดต่าง ๆ ตลอดจนสถานที่ลงทัณฑ์ นี้จัดเป็นอุปลัพภคตินิมิต

ข. ถ้ารู้สึกตนว่า กำลังถูกฉุดกระชากอย่างรุนแรง ทุกทุบตี ถูกสัตว์นรกขบกัด จิกตี ถูกจองจำด้วยเครื่องพันธนาการต่าง ๆ ท่องเที่ยวไปในสถานที่ที่มีสัตว์ถูกจองจำแสดงสีหน้าแววตาบ่งบอกถึงความหวาดกลัวอย่างสุดขีด กำลังถูกสอบสวนเรื่องการทำบาปกรรมตามร่างกายเกิดความเจ็บปวดอย่างรุนแรง เหมือนถูกเผาด้วยเปลวไฟอันร้อนแรง ประหนึ่งจะหลอมละลายเรือนร่างให้กลายเป็นธุลีไปในพริบตา ถูกคมอาวุธทำร้ายอย่างโหดเหี้ยม เป็นต้น นี้จัดเป็นอุปโภคคตินิมิต (ขุ.ธ.อ.1/96/98)

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

จากที่ได้กล่าวมา พอที่จะสรุปได้ว่า สัตว์ทั้งหลายเมื่อเวลาใกล้จะตายนั้น อารมณ์ 6 ที่เป็นกรรม กรรมนิมิต หรือคตินิมิต จะปรากฏเป็นอารมณ์ด้วยอำนาจแห่งกรรมก่อนแล้วจึงถึงแก่ความตาย และอารมณ์ 6 นี้เองจะเป็นอารมณ์ของปฏิสนธิจิต ภวังคจิต และจุติจิตในภพต่อไป

ตัวอย่างบุคคลที่ไปเกิดในนรก มีเรื่องนายจุนทสูกริกเป็นตัวอย่าง ดังนี้

“นายจุนทสูกริก เป็นชาวเมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ มีอาชีพเลี้ยงหมู โดยไปซื้อหมูจากชาวบ้านมาเลี้ยงจนเติบโตแล้วฆ่านำเนื้อไปขายเลี้ยงดูลูกเมียเป็นเวลา 55 ปี ตลอดระยะเวลาที่มีชีวิตอยู่ เขาไม่เคยทำบุญกุศลเลย แม้ว่าพระพุทธเจ้าจะประทับอยู่ในใกล้ ๆ ก็ตาม ความคิดที่จะนำดอกไม้สักกำหนึ่งไปบูชาแด่พระพุทธองค์หรือจะถวายภัตตาหารแด่พระพุทธองค์ก็ไม่เคยเกิดขึ้นในความคิดของเขาเลย ในบั้นปลายแห่งชีวิต เขาป่วยหนักได้รับความทุกข์ มีความเร่าร้อนในร่างกายเหมือนไฟในนรกแผดเผา ได้เที่ยวร้องเหมือนหมูไปทั่วบ้าน คนในบ้านจึงช่วยกันจับมัดเขาอย่างแน่นหนาแล้วอุดปากมิให้ร้องกลัวเสียงจะดังออกไปข้างนอก ถึงกระนั้น ก็ยังมีเสียงดังออกไปให้ข้างนอกได้ยิน เพราะ

อำนาจของกรรมของเขา จนคนในบ้านต้องปิดประตูอย่างแน่นหนาแล้วจับเขาขังไว้ในบ้าน เขาเที่ยวร้องอยู่อย่างนั้น จนคนบ้านใกล้เรือนเคียงไม่ได้หลับนอนกัน แม้คนที่เดินผ่านไปมาเมื่อได้ยินเสียงนั้นก็นึกว่าเขาฆ่าหมูกัน เขาได้รับความทุกข์ทรมานและได้รับความเร่าร้อนเหมือนถูกไฟในนรกแผดเผาเป็นเวลา 7 วัน ในวันที่ 8 ก็ตายแล้วไปเกิดในอเวจีมหานรก”

(ขุ.ธ.อ.1/96–98)

ตัวอย่างบุคคลที่ไปเกิดเป็นเปรต มีเรื่องธนปาลกเศรษฐีเป็นตัวอย่างดังนี้

“สมัยที่พระพุทธเจ้าของเรายังไม่เสด็จอุบัตินั้น ณ นครเอรกัจฉะ ในปัณณรัฐ มีเศรษฐีคนหนึ่งชื่อว่า ธนปาลกะ เป็นผู้ไม่มีศรัทธาไม่มีความเลื่อมใส เป็นคนตระหนี่จัด ไม่ยอมใช้จ่ายอะไรในตอนอวสานแห่งชีวิต เศรษฐีป่วยหนักแล้วได้ตายไปเกิดเป็นเปรตในที่กันดารแห่งทะเลทราย เป็นเพราะความเป็นผู้มีไม่เคยมีความคิดที่จะไม่ให้แก่ใคร ๆ มีร่างกายขนาดเท่าต้นตาล มีผิวหนังปูดขึ้นหยาบ มีผมยุ่งเหยิง น่าสะพรึงกลัว มีรูปร่างน่าเกลียด ไม่ได้กินข้าวน้ำ มีคอริมฝีปากและลิ้นแห้งผาก ถูกความหิวกระหายครอบงำ เที่ยวงุ่นง่านไปมาอยู่อย่างนั้นเป็นเวลา 55 ปี”

(ขุ.เปต.อ. 1/108)

ตัวอย่างบุบุคคลที่ไปเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉาน มีเรื่องนายโกตุหลิกะเป็นตัวอย่าง ดังนี้

“สมัยหนึ่ง เมื่อเกิดทุพภิกขภัยขึ้นในแคว้นอัลลกัปปะ นายโกตุหลิกะได้พาภรรยาเดินทางไปยังกรุงโกสัมพี เพื่อความอยู่รอด ไปถึงบ้านคนเลี้ยงโคคนหนึ่ง วันนั้น ในบ้านนั้นมีการทำขวัญแม่โคนม เจ้าของบ้านได้นิมนต์พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งฉันในงานนั้น หลังจากงานมงคลเสร็จแล้ว เจ้าของบ้านเห็นนายโกตุหลิกะและภรรยาจึงสอบถามความเป็นมา เมื่อได้ฟังเรื่องราวที่คนทั้งสองเล่าให้ฟังแล้วก็มีความสงสาร จึงได้สงเคราะห์สองสามีภรรยานั้น สั่งบริวารให้ข้าวปายาสกับเนยใสเป็นอันมาก ภรรายาพูดกับนายโกตุหลิกะว่า พี่จ๋าเมื่อพี่ยังมีชีวิตอยู่ ฉันก็ชื่อว่ามีชีวิตอยู่ พี่ท้องพร่องมานาน ขอพี่จงบริโภคตามความต้องการเถิด แล้วได้วางข้าวปายาสไว้เบื้องหน้าของเขา พร้อมกับเนยใส ตนเองบริโภคเนยใสเหลวแต่น้อยหนึ่งเท่านั้น พอได้ฟังภรรยาพูดเช่นนั้น นายโกตุหลิกะก็ได้บริโภคแต่บริโภคมากไป ตัดความอยากในรสอาหารไม่ได้ เพราะตนหิวมาตั้ง 7-8 วัน เจ้าของบ้านนั้นครั้นได้สั่งบริวารให้ข้าวปายาสแก่สองสามีภรรยาแล้วก็ได้รับประทานอาหาร นายโกตุหลิกะนั่งแลดูอยู่ เห็นเขาให้ข้าวปายาสแก่นางสุนัขซึ่งนอนอยู่ใต้ตั่งแล้วคิดว่า นางสุนัขตัวนี้ ช่างมีบุญจริง ได้อาหารเห็นปาน

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

นี้เป็นประจำ จึงคิดต่อไปว่า ถ้าเราได้ไปเกิดเป็นลูกของสุนัขตัวนี้ก็คงจะดีเป็นแน่ แล้วในตอนกลางคืนอาหารไม่ย่อย เมื่อเวลาใกล้จะตาย จิตของเขาได้นึกถึงนางสุนัขได้กินอาหารอย่างดีเมื่อเย็นนี้ พอตายลงแล้ว ก็ได้ไปเกิดในท้องของนางสุนัขตัวนั้นนั่นเอง”

(ขุ.ธ.อ. 1/128–133)

ตัวอย่างบุคคลที่ไปเกิดเป็นอสุรกาย มีเรื่องปริพาชกชื่อว่าโกรักขัตติยะเป็นตัวอย่างดังนี้

“สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์แก่สุนักขัตตะ ลิจฉวีบุตร ผู้เป็นศิษย์ของปริพาชกชื่อโกรักขัตติยะนั้นไว้ว่า นับจากวันนี้ไปอีก 7 วัน ปริพาชกชื่อว่าโกรักขัตติยะจะถึงแก่ความตายเพราะอาหารไม่ย่อยแล้วจะไปเกิดเป็นอสุรกาย ดังนี้ เมื่อสุนักขัตตะได้ฟังแล้วจึงได้ไปบอกอาจารย์ของตน เมื่อปริพาชกื่อโกรักขัตติยะได้ฟังแล้วก็ได้ระมัดระวังตัวอย่างดีที่สุด แต่แล้วในวันที่ 7 เขาก็ได้ตายเพราะอาหารไม่ย่อยแล้วไปเกิดในหม่อสูรชื่อกาลกัญชิกาตามที่พระพุทธองค์ได้ทรงพยากรณ์ไว้จริง ๆ เป็นผู้มีลำตัวสูงมาก มีเนื้อและเลือดน้อย มีตัวเหลืองดุจใบไม้เหลือง มีตาติดบนหัวคล้ายตาหู มีปากเท่ารูเข็ม ก้มตัวลงกินอาหารด้วยปากเล็ก ๆ นั้น”

(ที.ปา. 11/7-8/8-9; ที.ปา.อ. 1/3/5)

พระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ได้แสดงรายละเอียดเกี่ยวกับกระแสจิตของคนใกล้ตายและไปเกิดในสุคติภูมิ หรือถือปฏิสนธิในสุคติภูมิ เช่น โลกมนุษย์และสวรรค์ โดยมีตัวอย่างประกอบดังนี้

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

ตัวอย่างบุคคลที่ไปเกิดเป็นมนุษย์ ตัวอย่างประกอบดังนี้

1. เรื่องอานันทเศรษฐี ดังมีเรื่องเล่ากันมาว่า “อานันทเศรษฐี มีทรัพย์สมบัติมากมาย แต่เป็นคนตระหนี่จัด เมื่อตายไปแล้วได้เป็นเกิดในตระกูลคนขอทาน มีร่างกายไม่สมประกอบคล้ายปีศาจ วันหนึ่งเขาไปเที่ยวขอทานไปถึงบ้านของตนในสมัยที่เกิดเป็นอานันทเศรษฐี ได้ถูกคนในบ้านจับเหวี่ยงออกมาจากบ้านนั้น ขณะนั้น พระพุทธเจ้าเสด็จไปที่นั้นพอดี จึงได้บอกกับลูกชายของอานันทเศรษฐีนั้นว่า ขอทานคนผู้นี้ที่แท้ก็คืออานันทเศรษฐีผู้เป็นบิดาของเขานั่นเอง”

(ขุ.ธ.อ. 1/-/348–350)

2. เรื่องลูกสาวคนขัดสนชาวเมืองพาราณสี ดังมีเรื่องเล่าไว้ว่า “นางเป็นลูกสาวคนขัดสนชาวเมืองพาราณสีคนหนึ่ง วันหนึ่ง ขณะที่นางกำลังขยำดินเหนียวทาฝาเรือนอยู่นั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งเข้าไปสู่เมืองเพื่อแสวงหาดินเหนียวมาโบกฝากุฏิที่อยู่ของตน ได้มายืนอยู่ ณ ที่ไม่ไกลจากนาง ทำให้นางโกรธ แล้วได้ถวายดินเหนียวไปอย่างไม่พอใจ โดยนางได้วางก้อนดินเหนียวก้อนใหญ่ลงในบาตรของพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์นั้น เมื่อตายไปแล้วนางได้ไปเกิดเป็นลูกสาวคนขัดสน ได้เป็นผู้มีอวัยวะ 5 อย่าง คือ มือ เท้า ปาก นัยน์ตา และจมูก ที่ผิดปกติ ดังนั้น คนทั้งหลายจึงตั้งชื่อให้นางว่า “ปัญจปาปา” แต่ด้วยผลแห่งการถวายดินเหนียวแก่พระปัจเจกพุทธเจ้านั้น ทำให้สรีระของนางได้ถึงพร้อมด้วยผัสสะ ใครสัมผัสเข้าก็ติดอกติดใจทุกคน"

(มงฺคล. 1/64-67)

ตัวอย่างบุคคลที่เป็นเกิดเป็นเทวดา มีตัวอย่างประกอบดังนี้

1. เรื่องธัมมิกอุบาสก ดังมีเรื่องเล่าไว้ว่า “ธัมมิกอุบาสกนั้นอาศัยอยู่ในกรุงราชคฤห์เมืองหลวงแห่งแคว้นมคธ เป็นผู้ตั้งตนอยู่ในศีลในธรรม มีบริวารมาก ยินดีในการจำแนกแจกจ่ายทานต่าง ๆ ทั้งยังได้แนะนำบริวารของตนประพฤติปฏิบัติตามด้วย อุบาสกนั้นมีบุตร 7 คน ธิดา 7 คน เขาได้แนะนำคนในครอบครัวทุกคนให้ทำบุญถวายทานต่าง ๆ อยู่เป็นประจำ ครอบครัวนี้จึงมีชีวิตอยู่เย็นเป็นสุขตลอดมา ในบั้นปลายแห่งชีวิตของธัมมิกอุบาสกนั้น เขาเกิดเจ็บป่วยอย่างหนักนอนอยู่บนเตียงที่บ้านของตน มีความต้องการจะฟังธรรม จึงบอกลูก ๆ ให้ไปนิมนต์ภิกษุมาสวดพระสูตรให้ฟังที่บ้าน เมื่อภิกษุที่ได้รับนิมนต์มาถามว่า อยากฟังพระสูตรไหน จึงบอกว่า อยากฟังมหาสติปัฏฐานสูตร ในขณะที่ภิกษุทั้งหลายเริ่มสวดพระสูตรนั้นอยู่ ปรากฏว่ามีเทวดาจากชั้นต่าง ๆ นำราชรถมารอรับอุบาสกนั้นอยู่ อุบาสกไม่ต้องการให้การฟังธรรมหยุดชะงักลง จึงพูดว่า ท่านทั้งหลายโปรดหยุดรอก่อน เมื่อภิกษุทั้งหลายได้ยินเช่นนั้นก็นึกว่าอุบาสกพูดกับพวกตน จึงพากันหยุดสวด แม้ลูก ๆ ของอุบาสกนั้นก็เข้าใจเช่นนั้นเหมือนกัน ภิกษุทั้งหลายคิดว่า อุบาสกคงไม่อยากฟังธรรมแล้ว จึงพากันกลับวัด เมื่อเวลาผ่านไปได้สักครู่หนึ่ง อุบาสกได้เห็นลูก ๆ พากันร้องไห้อยู่ และไม่เห็นภิกษุทั้งหลาย จึงได้สอบถาม เมื่อรู้ความเป็นไปแล้ว จึงได้เล่าความจริงให้ทุกคนฟังว่า ที่พ่อบอกให้หยุดรอก่อนนั้น พ่อไม่ได้พูดกับภิกษุทั้งหลาย พ่อได้พูดกับพวกเทวดาที่นำราชรถมารับต่างหาก จากนั้น จึงได้ถามลูก ๆ ว่าพ่อจะไปอยู่ในชั้นไหนดี เมื่อได้รับคำตอบว่าชั้นดุสิต จึงให้ลูกนำพวงมาลัย แล้วชัดไปที่ราชรถชั้นดุสิต แล้วได้บอกลูก ๆ ว่าหากต้องการจะไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิตเหมือนกับพ่อ ก็จงพากันทำบุญอย่างที่พ่อเคยทำมาแล้ว แล้วได้ตายไปเกิดเป็นเทวดาในสวรรค์ชั้นนั้น มีอัตภาพทิพย์ มีบริวารมากมาย อยู่ในวิมานแก้วในทันที”

(ขุ.ธ.อ. 1/-/ 99–101)

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

2. เรื่องอนาถบิณฑิกเศรษฐี มีเรื่องเล่าไว้ว่า “อนาถบิณฑิกเศรษฐี เป็นอุบาสกคนสำคัญอีกคนหนึ่งในพระพุทธศาสนา เป็นผู้สร้างวัดพระเชตวันถวายไว้เป็นสมบัติของพระศาสนา ในบั้นปลายแห่งชีวิต ขณะที่ท่านเศรษฐีกำลังป่วยหนักอยู่ที่บ้านนั้น ท่านได้ให้คนไปกราบอภิวาทพระยุคลบาทของพระพุทธเจ้า และให้กราบไหว้เท้าของท่านพระสารีบุตร พร้อมกันนั้นก็ให้นิมนต์ท่านพระสารีบุตรมาเยี่ยมที่บ้าน พระสารีบุตรได้ชวนพระอานนท์ไปเป็นเพื่อน ได้ถามถึงอาการไข้ ท่านเศรษฐีเล่าถวายว่า อาการป่วยของท่านหนักมาก แทบจะทนไม่ได้ มีอาการปวดที่ศีรษะและท้องเป็นอย่างมาก ร่างกายเร่าร้อนเหมือนถูกย่างบนหลุมถ่านเพลิง พระสารีบุตรเมื่อรู้ว่า ท่านเศรษฐีจะมีชีวิตอยู่ได้ไม่นานนัก จึงแสดงธรรมเพื่อไม่ให้ท่านเศรษฐียึดมั่นถือมั่นในอายตนะทั้งภายในและภายนอก เพราะเป็นตัวก่อให้เกิดการรับรู้และความรู้สึกสุข ทุกข์ และไม่ใช่ทุกข์มิใช่สุข ไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นขันธ์ 5 หรือนามรูป โดยเฉพาะรูปก็สักว่าเป็นเพียงองค์ประกอบของธาตุ 4 คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ส่วนนาม คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ถ้าไม่ยึดมั่นถือมั่นสิ่งว่าเป็นตัวตนของเรา ก็จะไม่เป็นทุกข์ เมื่อเศรษฐีได้ฟังธรรมแล้วมีความซาบซึ้งถึงกับน้ำตาไหล ได้ขอให้พระภิกษุทั้งหลายแสดงธรรมเช่นนี้แก่คฤหัสถ์เหล่าอื่นฟังบ้างเพื่อจะได้สำเร็จประโยชน์แก่บุคคลเหล่านั้นต่อไป ครั้นพระเถระทั้งสองกลับไปแล้วไม่นานท่านเศรษฐีก็ถึงแก่กรรมและได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต”

(ม.อุ. 14/383-387/433-439)

กระแสจิตของมนุษย์ใกล้ตายที่ไปเกิดพรหมโลกชั้นรูปพรหม มีตัวอย่างที่กล่าวไว้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทไม่มากนัก เพราะบุคคลผู้จักถือปฏิสนธิในรูปภูมิได้นั้น จะต้องได้ฌานหรือได้สำเร็จเป็นอนาคามีเป็นอย่างต่ำ มีตัวอย่าง"ประกอบ ดังนี้

1. เรื่องธนัญชานิพราหมณ์ ดังมีเรื่องเล่าไว้ว่า “คราวหนึ่ง ธนัญชานิพราหมณ์เจ็บป่วยเป็นไข้หนัก ได้ให้ชายคนหนึ่งไปนิมนต์พระสารีบุตรให้ไปเยี่ยมที่บ้าน พระสารีบุตรทราบข่าวนั้นแล้ว มีความอนุเคราะห์ได้ไปเยี่ยมธนัญชานิพราหมณ์ถึงบ้านแล้วสอบถามอาการว่า อาการไข้ทุเลาบ้างเปล่า ทุกขเวทนาค่อยลดลงบ้างไหม อาการค่อยคลายลงไม่รุนแรงใช่ไหม พราหมณ์นั้นได้เล่าอาการให้พระเถระฟังว่า พระคุณเจ้าสารีบุตร โยมแทบทนไม่ไหว จะไม่ไหวอยู่แล้ว มีแต่กำเริบ ไม่ลดลงเลย อาการมีแต่ยิ่งรุนแรงขึ้น ไม่คลายลงเลย โยมปวดศีรษะมากดุจถูกเหล็กแหลมคมทิ่มแทงศีรษะ โยมปวดท้อง ดุจถูกคนใช้มีดแล่เนื้อที่คมกรีดท้อง โยมรู้สึกร้อนตามร่างกายอย่างมาก ดุจถูกคนจับย่างที่หลุมถ่านเพลิง โยมแทบทนไม่ไหว จะยังอัตภาพให้เป็นไปไม่ได้แล้ว ทุกขเวทนาของโยมกล้ายิ่งนัก มีแต่กำเริบ ไม่ลดลงเลย อาการมีแต่ยิ่งรุนแรงขึ้น ไม่คลายลงเลย จากนั้น พระเถระได้แสดงธรรมแก่พราหมณ์นั้น โดยเริ่มแสดงจากความเป็นไปของภพภูมิต่าง ๆ ตามลำดับไปเพื่อให้เขาได้เห็นความแตกต่างกัน คือ นรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เปรตวิสัย มนุษย์ เทพชั้นจาตุมหาราช เทพชั้นดาวดึงส์ เทพชั้น

ยามา เทพชั้นดุสิต เทพชั้นนิมมานรดี เทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี และพรหมโลก จนธนัญชานิพราหมณ์เห็นว่า พรหมโลกประเสริฐที่สุด จากนั้น จึงได้แสดงทางเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพรหม เมื่อพระเถระแสดงธรรมจบแล้วจากไปไม่นาน ธนัญชานิพราหมณ์ก็ตายไปบังเกิดในพรหมโลก"

(ม.ม. 13/450-453/568-572)

2. เรื่องทีฆาวุอุบาสก ดังมีเรื่องเล่าไว้ว่า "ทีฆาวุอุบาสกชาวกรุงราชคฤห์ เจ็บป่วยเป็นไข้หนัก พระพุทธเจ้าเสด็จไปเยี่ยมถึงที่อยู่แล้วทรงแสดงธรรมให้อุบาสกนั้นฟัง เกี่ยวกับความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ และศีลที่พระอริยะชอบใจ จากนั้น ก็ได้ทรงสอนให้เจริญธรรมอันเป็นส่วนแห่งวิชชา 6 เมื่ออุบาสกนั้นกราบทูลว่ามีธรรมนั้นแล้ว จึงเสด็จกลับไป พุทธองค์ตรัสตอบว่า ทีฆาวุอุบาสกเป็นจากนั้นไม่นาน ทีฆาวุอุบาสกก็ได้ถึงแก่กรรม ภายหลัง ภิกษุทั้งหลายได้ทูลถามถึงคติภพของเขา พระพระอนาคามี ไม่กลับมาเกิดอีก"

(สำ.ม. 19/999/491-493)

3. เรื่องพระภิกษุที่ถูกโจรจับมัดในดงแห่งหนึ่ง ดังมีเรื่องเล่าไว้ว่า "โจรทั้งหลายมัดพระเถระรูปหนึ่งด้วยเถาหญ้านางทิ้งให้นอนอยู่ในดงแห่งหนึ่ง พระเถระนั้นเป็นผู้ได้ฝึกฝนอบรมมาเป็นอย่างดี ขณะที่ถูกพวกโจรผูกมัดให้นอนอยู่อย่างนั้นนั่นแหละก็ได้เจริญวิปัสสนาอยู่ตลอดเวลาเป็นระยะเวลา 7 วัน จนในที่สุดก็ได้บรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลขั้นพระอนาคามีแล้วได้ถึงแก่มรณภาพ ณ ที่นั้นนั้นเองแล้วไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส"

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

(วิสุทฺธิ. 1/19/37)

กระแสจิตใกล้ตายของบุคคลผู้ไปเกิดในพรหมโลกชั้นอรูปพรหม หรือกระแสจิตใกล้ตายของบุคคลผู้จักถือปฏิสนธิในพรหมโลกชั้นอรูปพรหมนั้น ในที่นี้จะยกตัวอย่างดังนี้

1. ท่านอาฬารดาบส กาลามโคตร ผู้ได้ฌานคืออากิญจัญญายตนฌาน ตายแล้วได้ไปเกิดในพรหมโลกชั้นอากิญจัญญายตนภพ

(ม.มู.อ. 2/284/94)

2. ท่านอุทกดาบส รามบุตร ผู้ได้ฌานคือเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน ตายแล้วได้ไปเกิดในพรหมโลกชั้นเนวสัญญานาสัญญายตนภพ

(วิ.ม.อ. 3/10/16)

กระแสจิตใกล้จะตายของบุคคลผู้เป็นพระอนาคามีและพระอรหันต์ ในที่นี้ จะแยกกล่าวเป็น 2 จำพวก คือ บุคคลที่เป็นพระอนาคามีอยู่แล้วบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ก่อนแล้วจึงนิพพาน และบุคคลที่เป็นพระอรหันต์อยู่แล้วปรินิพพาน มีตัวอย่างประกอบ ดังนี้

1. การนิพพานของพระสารีบุตร ดังมีเรื่องเล่าไว้ดังนี้ว่า “เมื่อคราวที่ท่านพระสารีบุตรได้กลับไปภูมิลำเนาเดิมที่บ้านนาฬกคาม แคว้นมคธ ได้โปรดโยมมารดาจนได้บรรลุธรรมมีศรัทธาเชื่อมั่นในพระพุทธศาสนา ณ ที่นั้น ท่านได้เกิดอาพาธหนักได้รับทุกข์อย่างยิ่ง และได้นิพพานด้วยอาพาธนั้น โดยมีพระจุนทะ ซึ่งเป็นพระน้องชายของท่านอยู่ดูแลด้วย พระจุนทะจึงได้เข้าไปบอกข่าวการนิพพานของท่านพระสารีบุตรให้ท่านพระอานนท์ทราบ พระอานนท์จึงนำเรื่องนั้นไปกราบทูลแด่พระพุทธเจ้าพร้อมกับได้กราบทูลให้ทรงทราบถึงความรู้สึกของตนเกี่ยวกับเรื่องนี้ พระพุทธองค์จึงตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายมีตนเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นที่พึ่ง ด้วยการเจริญสติปัฏฐาน 4 ภิกษุเหล่าใดเหล่าหนึ่งในบัดนี้ก็ดี ในเวลาที่เราล่วงไปก็ดี จักมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ ภิกษุเหล่านั้นจักเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุผู้ใคร่ต่อการศึกษา”

(สำ.ม. 19/379/232-234)

2. การนิพพานของพระมหาโมคคัลลานะ ดังมีเรื่องเล่าไว้ดังนี้ว่า “เมื่อคราวที่ท่านพระมหาโมคคัลลานะพักอยู่ที่กาฬสิลานั้น ท่านได้ถูกพวกโจรทำลายจนร่างกายแหลกละเอียด พวกโจรคิดว่า ท่านตายแล้ว จึงได้พากันหลีกหนีไป ขณะนั้น ท่านได้เข้าฌานประสานร่างกายให้เป็นเหมือนเดิมทุกประการแล้ว ได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อกราบทูลลานิพพาน พระพุทธองค์จึงทรงขอให้ท่านแสดงปาฏิหาริย์ต่อเบื้องพระพักตร์เสียก่อนจึงนิพพาน ท่านพระมหาโมคคัลลานะก็เข้าฌานแล้วได้แสดงปาฏิหาริย์อย่างหลากหลาย แล้วกราบทูลลาไปนิพพานยังกาฬสิลานั้นนั่นเอง”

(ขุ.ธ.อ. 1/-/49–52)

3. การนิพพานของพระฉันนะ ดังมีเรื่อเล่าไว้ดังนี้ว่า “เมื่อคราวที่ท่านพระฉันนะเกิดอาพาธหนัก ได้รับทุกข์เป็นอย่างมากนั้น ท่านพระสารีบุตรทราบข่าวจึงได้ไปเยี่ยมพร้อมกับพระจุนทะได้สอบถามอาการอาพาธว่า ท่านฉันนะ ท่านยังสบายดีหรือ ยังพอเป็นอยู่ได้หรือ อาการไข้ทุเลาบ้างไหม ทุกข์เวทนาค่อยลดลงบ้างไหม อาการค่อยคลายลง ไม่รุนแรงใช่ไหม พระฉันนะตอบว่า ท่านสารีบุตร กระผมแทบทนไม่ไหว จะเป็นอยู่ไม่ได้แล้ว อาการมีแต่กำเริบ ไม่ลดลงเลย อาการมีแต่ยิ่งรุนแรงขึ้น ไม่คลายลงเลย กระผมปวดศีรษะมากดุจถูกเหล็กแหลมคมทิ่มแทงศีรษะ กระผมปวดท้อง ดุจถูกคนใช้มีดแล่เนื้อที่คมกรีดท้อง กระผมรู้สึกร้อนตามร่างกายอย่างมาก ดุจถูกคนจับย่างที่หลุมถ่านเพลิง กระผมแทบทนไม่ไหว จะยังอัตภาพให้เป็นไปไม่ได้แล้ว ทุกขเวทนาของโยมกล้ายิ่งนัก

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

มีแต่กำเริบ ไม่ลดลงเลย อาการมีแต่ยิ่งรุนแรงขึ้น ไม่คลายลงเลย ท่านสารีบุตร กระผมจะนำมีดมาฆ่าตัวตาย กระผมไม่อยากมีชีวิตอยู่ พระสารีบุตรได้พูดปลอบใจท่านว่า ท่านอย่าได้ฆ่าตัวตาย ขอท่านจงรักษาตัวให้อยู่ต่อไปเถิด พวกเราต้องการให้ท่านรักษาตัวอยู่ต่อไป หากท่านไม่มีอาหารหรือไม่มียาที่ดี ผมก็จักแสวงหามาให้ หรือหากท่านไม่มีคนรับใช้ที่ดี ผมจะคอยรับใช้เอง ท่านอย่าได้ฆ่าตัวตายเลย ขอท่านจักรักษาตัวให้อยู่ต่อไปเถิด พวกเราต้องการให้ท่านรักษาตัวอยู่ต่อไป พระฉันนะตอบว่า อาหาร ยา หรือคนรับใช้ที่ดีของกระผมก็มีอยู่พร้อมแล้ว อนึ่ง กระผมปรนนิบัติรับใช้พระศาสดาด้วยความเต็มใจตลอดมา จากนั้น ท่านพระสารีบุตรและท่านพระจุนทะได้สนทนาธรรมเพื่อไม่ให้ท่านฆ่าตัวตาย โดยให้พิจารณาว่า อายตนะภายใน 6 อายตนะภายนอก 6 วิญญาณ 6 และธรรมที่พึงรู้แจ้งทางวิญญาณ 6 ไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา แต่เมื่อพระเถระทั้งสองกลับไปท่านพระฉันนะก็ฆ่าตัวตาย ในอรรถกถาอธิบายว่า ในขณะใกล้ตายนั้น ได้มีคตินิมิตปรากฏขึ้นแก่ท่านฉันนะ ทำให้ท่านรู้ว่าตนยังเป็นปุถุชนจึงเกิดความสลดใจแล้วกำหนดวิปัสสนา พิจารณาสังขารด้วยปัญญาจนบรรลุอรหัตตผลพร้อมกับการดับจิต”

(ม.อุ.อ. 3/395/238, สำ.สฬา.อ. 3/87/22)

4. การนิพพานของพระวักกลิ ดังมีเรื่องเล่าไว้ดังนี้ว่า “เมื่อคราวที่ท่านพระวักกลิพำนักอยู่ ณ กัสสปการามนั้น ได้เกิดอาพาธอย่างหนักได้รับทุกข์เป็นอย่างมาก พระพุทธเจ้าทรงทราบว่าพระวักกลิมีความประสงค์จะเข้าเฝ้าพระองค์แต่ไม่มีกำลังพอที่จะเข้าเฝ้าได้ จึงทรงอนุเคราะห์เสด็จไปเยี่ยมพระวักกลิถึงที่อยู่ ได้ตรัสถามถึงอาการอาพาธ เมื่อทรงได้รับทราบอาการอาพาธว่า มีอาการหนักขึ้น จึงตรัสถามว่า วักกลิ เธอไม่รำคาญ ไม่ทุรนทุรายบ้างหรือ เมื่อพระวักกลิกราบทูลว่า ข้าพระองค์รำคาญ ทุรนทุรายมาก จึงตรัสถามว่า เธอติเตียนตนเองโดยศีลได้หรือไม่ เมื่อพระวักกลิกราบทูลว่าติเตียนตนเองไม่ได้โดยศีล จึงตรัสว่า เธอรำคาญทุรนทุรายไปทำไม จะมีประโยชน์อะไรด้วยร่างกายอันเปื่อยเน่าที่เธอเห็นอยู่นี้ ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นก็ชื่อว่าเห็นธรรม ความจริงเมื่อเห็นธรรมก็ชื่อว่าเห็นเรา เมื่อเห็นเราก็ชื่อว่าเห็นธรรม แล้วได้ตรัสสอนให้ท่านพิจารณาขันธ์ 5 ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล้วเสด็จกลับไป ต่อมาท่านพระวักกลิก็ให้บริวารไปตนไปยังวิหารกาฬสิลาข้างภูเขาอิสิคิลิ เมื่อบริวารกลับแล้ว ท่านก็นำศัสตรามาตัดก้านคอฆ่าตัวตาย (สำ.ข.อ. 2/87/343, สำ.สฬา.อ. 3/87/22) วันรุ่งขึ้นพระพุทธเจ้าเสด็จไปยังวิหารนั้น เห็นพระวักกลินอนคอบิดอยู่บนเตียงและในที่นั้นก็ได้มีกลุ่มควันกลุ่มหมอกลอยไปทั่ว พระพุทธองค์จึงได้ตรัสบอกภิกษุทั้งหลายว่า นั่นคือมารผู้มีบาป กำลังค้นหาวิญญาณของพระวักกลิว่าอยู่ที่ไหน ที่จริงแล้ว พระวักกลิไม่มีวิญญาณสถิตอยู่เพราะพระวักกลิได้นิพพานแล้ว

(สำ.ข. 17/87/157-163)

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

5. การนิพพานของพระเจ้าสุทโธทนะ ดังมีเรื่องเล่าไว้ดังนี้ว่า “เมื่อคราวที่พระเจ้าสุทโธทนะ พระพุทธบิดา ทรงอยู่ในภาวะใกล้ตายนั้น ทรงเกิดทุกขเวทนาอย่างแรงกล้าจากความเจ็บปวด ในขณะนั้น พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ กูฏาคามศาลา ป่ามหาวัน ใกล้พระนครเวลาสี ทรงทราบข่าวว่า พระพุทธบิดาประชวรหนัก จึงได้เสด็จไปพร้อมด้วยพระสาวกเป็นอันมาก ทรงบำเพ็ญปิตุอุปัฏฐากธรรม ถวายการพยาบาล กล่าวคือ ในขณะนั้น พระเจ้าสุทโธทนะได้รับการบีบคั้นจากอาหารกล้าเกิดทุกขเวทนายิ่งนัก มีพระอาการทุรนทุราย หมดสติ พระพุทธองค์ทรงยกพระหัตถ์ตั้งพระทัยอธิษฐานจิตเพื่อบำบัดโรคาพาธนั้น แล้วทรงลูบลงที่พระเศียรของพระพุทธบิดา ทรงขัดพระพักตร์ของพระพุทธบิดา จากนั้น พระสารีบุตรนำน้ำมารดให้ อาพาธนั้นได้ทุเลาลง พระอานนท์ได้ยกมือลูบไปตามพระหัตถ์เบื้องซ้าย อาพาธที่พระกายเบื้องซ้ายก็ได้ทุเลาลง จากนั้น พระราหุลได้ยกมือลูบไปที่พระปฤษฎางค์ อาพาธที่พระกายก็ได้ทุเลาลง จนทำให้พระเจ้าสุทโธทนะทรงสำราญพระกายคลายความทุกขเวทนาอันสาหัส ทรงลุกขึ้นอวสานสุดสิ้นเพียงนั้นแล้ว ก็ทูลลาพระบรมศาสดาและลาพระบรมวงศานุวงศ์เสด็จนิพพาน แล้วพระองค์ก็ได้เสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพาน (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2537, น. 206-207)

พระพุทธศาสนาเถรวาทได้แสดงรายละเอียดเกี่ยวกับวิธีแก้ไขอารมณ์ของกระแสจิตใกล้ตายนี้ และใช้ได้เฉพาะบุคคลโดยทั่วไปเท่านั้น ไม่สามารถใช้ได้กับบุคคลผู้ที่บรรลุธรรมแล้ว เพราะท่านเหล่านั้นมีภพที่จะไปเกิดในสุคติภูมิเป็นที่แน่นอนอยู่แล้ว ดังนั้น วิธีแก้ไขอารมณ์ก่อนตายจึงใช้ได้สำหรับบุคคลที่เป็นปุถุชนโดยทั่วไป ที่ยังมีโลภโกรธ หลงอยู่ โดยมีธีสำหรับปฏิบัติ ดังนี้

ในเวลาใกล้ตายของคนเรานั้น เมื่ออารมณ์ 6 ที่เรียกว่า กรรม กรรมนิมิต หรือคตินิมิตปรากฏเป็นอารมณ์แก่บุคคลใด บุคคลนั้นย่อมจะถึงแก่ความตายอย่างแน่นอนแล้วไปเกิดในภพภูมิใหม่ด้วยอำนาจชนกกรรมเข้าทำหน้าที่ อาจมีอุปัตถัมภกกรรมหรืออุปปีฬกกรรมเข้าทำหน้าที่บ้างเป็นระยะ ๆ ถ้าหากทั้งชีวิต อุปฆาตกกรรมไม่มีโอกาสทำหน้าที่เลย บุคคลนั้นก็จะดำเนินชีวิตอยู่ทำบุญบ้างก่อเวรสร้างอกุศลกรรมใหม่ ๆ เพื่อสืบสานวัฏจักรให้หมุนไปโดยไม่สิ้นสุด แต่ถ้าดำเนินชีวิตอย่างมีเป้าหมาย และเพียรรักษาองศาของชีวิตให้มุ่งตรงสู่เป้าหมาย จนในที่สุดเป็นพระอรหันต์แล้วดับขันธ์นิพพานไป เมื่ออารมณ์ 6 ที่เรียกว่า อกุศลกรรม อกุศลกรรมนิมิต หรืออกุศลคตินิมิตปรากฏแล้ว บุคคลนั้นต้องไปเกิดในอบายภูมิแน่นอนหรือไม่ หรือมีวิธีแก้ไขอย่างใดได้หรือไม่ กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ หรือคตินิมิตอารมณ์ที่ปรากฏนั้นเป็นปากทานอกุศลกรรมชนิดครุกกรรม อาสันนกรรม อาจิณณกรรม หรือกฏัตตากรรม ถ้าเป็นครุกกรรมฝ่ายอกุศล ก็ไม่สามารถแก้ไขอะไรได้เลย แต่ถ้าเป็นอาสันนกรรม อาจิณณกรรม หรือกฏัตตากรรมฝ่ายอกุศลก็สามารถแก้ไขได้ แต่ก็มีข้อแม้อยู่อีกว่าในภพปัจจุบันนี้ บุคคลนั้นมีกุศลกรรมประเภทปากทานชนิดไหนบ้างหรือไม่ ถ้าไม่มีก็ไม่สามารถแก้ไขได้ แต่ถ้ามีอยู่ก็ต้องดูว่าเป็นปากทานประเภทไหนใน 3 ประเภทหลังเว้นกุศลครุกรรม ดังนั้น หากบุคคลผู้

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

ใกล้ตายมีอารมณ์ 6 ที่เรียกว่ากรรมอารมณ์เป็นต้น ฝ่ายกุศลปรากฏชัด จิตของผู้นั้นก็จะผ่องใส ไม่ขุ่นมัว ในทางกับกัน หากบุคคลผู้ใกล้ตายมีอารมณ์ 6 ที่เรียกว่ากรรมอารมณ์เป็นต้น ฝ่ายอกุศลปรากฏชัด จิตของบุคคลนั้นก็จะไม่ผ่องใส ขุ่นมัว เศร้าหมอง ในระหว่างนี้ แม้ว่าจะมีใครพูดคุยสนทนาธรรมให้ได้ยินก็ตาม หรือไม่มีการสนทนาธรรมก็ตาม จิตของเขาย่อมยึดกรรมอารมณ์เป็นต้นนั้น เป็นช่วง ๆ กลับมารับรู้อารมณ์ธรรมดาบ้าง ดังนั้น ผู้เฝ้าไข้อยู่ใกล้ชิด หากมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องกรรมอารมณ์เป็นต้นแล้ว ควรพิจารณาหาวิธีแก้ไขหรือสนับสนุนให้เหมาะสม

การช่วยแก้ไขกรรมอารมณ์เป็นต้นในเวลาใกล้ตายนั้น แบ่งเป็น 2 วิธี ประกอบด้วย

1. วิธีช่วยแก้ไขอารมณ์ก่อนตาย วิธีช่วยแก้ไขอารมณ์ในเวลาก่อนสิ้นชีวิตนี้ บุคคลผู้พยาบาลใกล้ชิดที่มีความรู้ความเข้าในเรื่องกรรมนิมิตเป็นต้นและทราบวิธีแก้ไข เมื่อเห็นผู้ป่วยใกล้ตาย มีจิตเศร้าหมอง เดือดร้อน ทุรนทุราย เพราะทุคตินิมิตปรากฏ ควรแก้ไขทุคตินิมิตให้กลับเป็นสุคตินิมิตได้ ตัวอย่างเช่น พระภิกษุผู้เป็นบิดาของพระโสณเถระผู้เป็นพระอรหันต์ ซึ่งอาศัยอยู่ที่วัดโสณคีรี ในสมัยที่ท่านเป็นฆราวาส มีอาชีพเป็นนายพรานล่าสัตว์ นำเนื้อมาขายเลี้ยงชีพ แม้ว่าพระลูกชายจะห้ามปราม แนะนำสัมมาชีพใหม่ให้ก็ไม่ยอมเลิกอาชีพเดิม ครั้นชราภาพลง กลัวเวรกรรมที่ทำไว้จะติดตาม จึงออกบวชเป็นภิกษุในพุทธศาสนา หมั่นปฏิบัติตนอย่างเคร่งครัดตามพระธรรมวินัยมาเป็นอย่างดี แต่เมื่อเวลาใกล้ตายมาถึง กลับแสดงอาการทุรนทุราย เปล่งเสียงร้อยอย่างโหยหวน เพราะอกุศลกรรมนิมิตที่เกี่ยวเนื่องด้วยนิรยภูมิปรากฏให้เห็นเป็นสุนัขล่าเนื้อขนาดใหญ่ได้กระโจนเข้าฟัดอยู่เนือง ๆ พระเถระผู้เป็นบุตรเห็นอาการของภิกษุผู้บิดา รู้ว่า อกุศลคตินิมิตปรากฏแก่บิดา หากบิดามรณภาพลงก็คงเกิดในนิรยภูมิอย่างแน่นอน คิดจะแก้ไขนิมิตนั้นเสียใหม่ จึงใช้สามเณรจัดสถานที่ให้นำดอกไม้อันมีกลิ่นหอมมาประดับ จุดธูปเทียนหอม บูชาพระพุทธรูปที่นำมาประดิษฐานไว้ แล้วให้หามภิกษุผู้เป็นบิดาเข้ามาที่เบื้องพระพักตร์พระพุทธรูป บอกให้รู้ว่าดอกไม้ธูปเทียนนี้บูชาพระพุทธรูป เตือนสติภิกษุผู้เป็นบิดาให้น้อมจิตคิดบูชาพุทธคุณ แล้วให้เจริญพุทธานุสสติ ภิกษุผู้เป็นบิดาก็ปฏิบัติตาม ไม่นานทุคตินิมิตนั้นก็หายไป ปรากฏเป็นสุคตินิมิตที่เกี่ยวด้วยเทวภูมิเข้ามาแทน เกิดปีติโสมนัส จึงบอกพระเถระว่า น้าของเจ้ามาหา จงหลีกทางให้นางเข้ามาด้วย ด้วยเทวคติที่ปรากฏขึ้น และด้วยจิตที่เป็นมหากุศลโสมนัส ครั้นมรณภาพลง จึงไปบังเกิดในเทวภูมิตามสมควรแก่กุศลกรรมที่ส่งผล

2. วิธีช่วยแก้ไขอารมณ์หลังตายแล้ว วิธีช่วยแก้ไขอารมณ์ชนิดนี้ พึงเห็นเรื่องของพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นตัวอย่าง คือ พระองค์ทรงเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภก ผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดของพระพุทธศาสนา เมื่อยังทรงมีพลานามัยสมบูรณ์ ทรงบำเพ็ญกุศลมากมายสุดจะคณนา ในบั้นปลายของพระชนมชีพ ทรงประชวรมีพลานามัยอ่อนแอลงเป็นลำดับ แต่น้ำพระทัยของพระองค์นั้นทรงผ่องใสมาตลอด เพราะทรงยึดถือในนิมิตที่ดี ๆ เพราะทรงระลึกถึงกุศลกรรมต่าง ๆ ที่พระองค์ทรงบำเพ็ญมา แต่ครั้นถึงเวลาใกล้ตายจริง ๆ พระองค์ทรงน้อยเนื้อต่ำใจด้วยคิดถึงอิสริยยศอันยิ่งใหญ่ ในขณะมี

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

พลานามัยสมบูรณ์ ทรงปกครองเมืองใหญ่เมืองน้อยมากมาย ทรงเป็นมหาราชผู้ยิ่งใหญ่ แต่บัดนี้ทรงเหลือมะขามป้อมเพียงผลเดียวเท่านั้นอยู่ในความครอบครอง กระแสจิตของพระองค์เศร้าหมองลงในฉับพลันแล้วสวรรคตไปเกิดเป็นเปรตงูเหลือมขนาดใหญ่ เพราะกระแสจิตเศร้าหมอง ทุคตินิมิตปรากฏ สัมปรายภพของพระองค์จึงเป็นเปตวิสัย ต่อมาพระมหินทเถระ ผู้เป็นพระราชโอรส ได้มาช่วยเหลือ ให้ระลึกถึงกุศลกรรมที่ทรงอุปถัมภ์ในการทำตติยสังคายนา ส่งสมณทูตไปประกาศพระศาสนาในถิ่นต่าง ๆ ประดิษฐานพระพุทธศาสนาในถิ่นนั้น ๆ ช่วยมนุษย์เทวดาเป็นต้น ได้ให้พ้นจากมิจฉาทิฏฐิภัย เป็นสัมมาทิฏฐิกะ มีศรัทธาปสาทะ ออกบรรพชาอุปสมบท บำเพ็ญสมณธรรมจนเป็นพระขีณาสพมากมาย ในชาติที่พระองค์เกิดเป็นมนุษย์ เมื่อระลึกได้ถึงกุศลกรรมอย่างนี้ กุศลกรรมนั้นกลายเป็นอุปฆาตกกรรมตัดรอนวิบากกรรมชรูปที่เกิดจากอกุศลชนกกรรมลงอย่างสิ้นเชิง ทำให้พระองค์ไปถือกำเนิดใหม่ในสุคติภูมิเป็นเทพบุตร ผู้สง่างาม มีรัศมีเจิดจำรัส (มหาวัส. 1/81-86)

จากเรื่องที่ได้กล่าวมานี้ จึงพอที่จะสรุปได้ว่า บุคคลจึงควรศึกษาเรื่องกระแสจิตใกล้ตายให้เข้าใจเป็นอย่างดี จะได้ช่วยเหลือคนเจ็บป่วยในระยะสุดท้ายที่กำลังจะตายจากไปด้วยทุคตินิมิต ให้กลายเป็นผู้จากไปด้วยสุคตินิมิตเข้าถึงสุคติภูมิเสวยสุขสมบัติตามสมควรแก่กุศลกรรมที่เคยทำไว้

2.2 หลักคำสอนเกี่ยวกับกระบวนการของความตายในพุทธศาสนาเถรวาท

หลักคำสอนเกี่ยวกับเรื่องความตายในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นหลักคำสอนที่แสดงให้เห็นเกี่ยวกับกระบวนการความตายในพระพุทธศาสนาเถรวาทมีรายละเอียดสรุปได้ดังนี้

คำสอนเมื่อถึงคราวตายไม่มีใครจะมาต้านทานไว้ได้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคลเมื่อถึงคราวจะตาย บุตรทั้งหลายก็ต้านทานไว้ไม่ได้ บิดาก็ต้านทานไว้ไม่ได้ พวกพ้องก็ต้านทานไว้ไม่ได้ แม้ญาติพี่น้องก็ต้านทานไว้ไม่ได้” (ขุ.ธ. 25/288/122)

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

คำสอนเพื่อไม่ให้ประมาทในความเป็นมนุษย์ขณะที่ยังอยู่ในช่วงวัยหนุ่มสาว ดังพุทธพจน์ที่ว่า “อายุของคนเป็นของน้อย เพราะวันคืนล่วงไป ๆ เปรียบเหมือนอายุของฝูงปลาในน้ำน้อย ความเป็นหนุ่มสาวในวัยนั้นจักทำอะไรได้” (ขุ.ชา. 28/102/199)

คำสอนเพื่อไม่ให้เป็นผู้ประมาทในชีวิต ดังพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคลควรทำวันคืนไม่ให้ไร้ประโยชน์ ด้วยการใส่ใจถึงวิปัสสนาไม่ว่าน้อยหรือมาก ชีวิตของผู้ที่ผ่านวันคืนไปเท่าใด ก็เป็นอันพร่องไปเท่านั้น” (ขุ.เถร. 26/451/416)

คำสอนเพื่อไม่ให้ร้องไห้ถึงบุคคลที่ตายไปแล้ว ดังพุทธพจน์ที่ว่า “คนที่ร้องไห้ถึงคนที่ตายแล้ว เปรียบเสมือนทารกที่ร้องไห้ ต้องการดวงจันทร์ที่โคจรไปในอากาศ” (ขุ.ชา. 27/25/203)

คำสอนเพื่อไม่ให้เศร้าโศกถึงบุคคลที่ตายไปแล้ว ดังพุทธพจน์ที่ว่า “เมื่อความพลัดพรากมีอยู่อย่างไม่ต้องสงสัย ในอัตภาพที่เต็มไปด้วยอันตรายนี้อย่างนี้ บุคคลควรเอ็นดูสัตว์ที่ยังเป็นอยู่ยังเหลืออยู่ ไม่ควรเศร้าโศกถึงสัตว์ที่ตายไปแล้ว” (ขุ.ชา. 27/112/179)

คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นความเสมอกันแห่งคนทุกจำพวก ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ทั้งเด็ก ทั้งผู้ใหญ่ ทั้งคนพาล ทั้งบัณฑิต ทั้งคนมี ทั้งคนจน ล้วนเดินหน้าไปหาความตายทั้งหมด” (ที.ม. 10/185/131-132)

คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นว่าการคร่ำครวญไม่สามารถคุ้มครองคนผู้จะไปสู่ปรโลกได้เลย ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ผู้ที่เบียดเบียนตนเอง ย่อมจะซูบผอม ไม่ผ่องใส สัตว์ทั้งหลายผู้ละไปสู่ปรโลก หาคุ้มครองตนอยู่ด้วยการคร่ำครวญนั้นได้ไม่” (ขุ.สุ. 25/591/643)

คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นว่า การที่บุคคลกำหนดรู้ว่าคนที่ตายไปแล้วไม่สามารถจะฟื้นคืนชีพได้ก็เพราะได้ฟังธรรมของพระอรหันต์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “เพราะฉะนั้น บุคคลฟังธรรมเทศนาของพระอรหันต์แล้ว เห็นคนล่วงลับดับชีวิตไป กำหนดรู้ว่าผู้ล่วงลับดับชีวิตไปนั้น ไม่สามารถฟื้นคืนชีวิตอยู่ร่วมกับเราได้อีก” (ขุ.สุ. 25/596/643)

คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นว่า การร้องไห้ถึงบุคคลที่ตายไปแล้วเป็นต้นไม่ได้ช่วยให้จิตใจสงบสบายเลย ดังพุทธพจน์ที่ว่า “การร้องไห้ ความโศกเศร้า จะช่วยให้จิตใจสงบสบายก็หาไม่ ทุกข์ยิ่งเกิดเพิ่มพูนทับทวี ทั้งร่างกายก็พลอยทรุดโทรม” (ขุ.สุ. 25/590/642)

คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นว่าการร้องไห้ถึงบุคคลที่ตายไปแล้วเป็นสิ่งไร้ประโยชน์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “คนที่ร้องไห้ถึงคนที่ตายแล้ว เป็นสิ่งไร้ประโยชน์ เปรียบเสมือนหม้อน้ำที่แตกแล้วจะประสานให้สนิทเหมือนเดิมไม่ได้” (ขุ.ชา. 27/27/203)

คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นว่า การร้องไห้และการเศร้าโศกถึงบุคคลที่ตายไปแล้วไม่ทำให้ได้รับความสงบใจได้เลย ดังพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคลจะได้รับความสงบใจ เพราะการร้องไห้ เพราะความเศร้าโศกก็หาไม่ ทุกข์ย่อมเกิดแก่ผู้นั้นยิ่งขึ้น และร่างกายของเขามีแต่จะซีดเซียวลง” (ขุ.สุ. 25/590/642)

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นว่า ทรัพย์สมบัติช่วยคนให้มีอายุยืนและไม่ให้แก่ไม่ได้ และชีวิตของมนุษย์นี้น้อยนัก ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ทรัพย์ช่วยคนให้มีอายุยืนไม่ได้ ทั้งช่วยคนให้ละความแก่ก็ไม่ได้ นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวชีวิตนั้นว่าน้อยนัก ไม่ยั่งยืน มีความแปรเปลี่ยนไปเป็นธรรมดา ทั้งคนมั่งมีและคนยากจนก็ย่อมประสบเช่นนั้น ทั้งพาลและบัณฑิตก็ประสบเหมือนกันทั้งนั้น คนพาลนั่นแหละถูกเหตุแห่งทุกข์กระทบเข้าย่อมหวั่นไหวเพราะความเป็นคนโง่ ส่วนบัณฑิตถูกกระทบเข้าก็ไม่หวั่นไหว” (ม.ม. 13/307/370)

คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นว่า บุคคลควรทำความเพียรเสียตั้งแต่ในวันนี้ เพราะชีวิตเป็นของไม่แน่นอน ดังพุทธพจน์ที่ว่า “บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ไม่ควรหวังสิ่งที่ยังไม่มาถึง สิ่งใดล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็เป็นอันละไปแล้ว และสิ่งใดที่ยังไม่มาถึง สิ่งนั้นก็เป็นอันยังไม่มาถึง ส่วนบุคคลใดเห็นแจ้งธรรมที่เป็นปัจจุบัน ไม่ง่อนแง่น ไม่คลอนแคลนในธรรมนั้น ๆ บุคคลนั้นควรเจริญธรรมนั้นให้แจ่มแจ้ง บุคคลควรทำความเพียรตั้งแต่วันนี้ทีเดียว ใครเล่าจะรู้ว่า ความตายจักมีในวันพรุ่งนี้ เพราะว่าความผัดเพี้ยนกับมัจจุราชผู้มีเสนามากนั้น ย่อมไม่มีแก่เราทั้งหลาย พระมุนีผู้สงบเรียกบุคคลผู้มีความ

เพียร ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืน ซึ่งมีปกติอยู่อย่างนี้นั้นแลว่าผู้มีราตรีเดียวเจริญ" (ม.อุ. 14/272/319-320)

คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นว่า บุคคลจะต้องพลัดพรากจากญาติพี่น้องและทิ้งชีวิตไว้ในโลกนี้อย่างแน่นอน ดังพุทธพจน์ที่ว่า "บุคคลแม้จะดำรงชีวิตอยู่ถึง 100 ปี หรือเกินไปบ้างก็ตาม ก็ต้องพลัดพรากจากหมู่ญาติ และต้องละทิ้งชีวิตไว้ในโลกนี้แน่นอน" (ขุ. สุ. 25/595/643)

คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นว่า บุคคลผู้ตั้งอยู่ในธรรมแล้วไม่ต้องกลัวปรโลก ดังพุทธพจน์ที่ว่า "ตั้งอยู่ในธรรมแล้ว ไม่ต้องกลัวปรโลก" (สำ.ส. 15/75/82)

คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นว่า บุคคลผู้ทอดถอนถึงคนที่ตายไปแล้วย่อมบรรเทาความเศร้าโศกไม่ได้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า "ผู้ทอดถอนใจถึงคนที่ตายไปแล้วอยู่เสมอ บรรเทาความเศร้าโศกไม่ได้ ตกอยู่ในอำนาจแห่งความเศร้าโศก ย่อมได้รับทุกข์มากขึ้น" (ขุ.สุ. 5/592/643)

คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นว่า บุคคลไม่ควรร้องไห้ถึงบุคคลที่ตายไปแล้วเพราะไม่มีประโยชน์แก่คนตาย ดังพุทธพจน์ที่ว่า "การร้องไห้ ความเศร้าโศก หรือความร่ำไห้คร่ำครวญอย่างอื่นใด ใคร ๆ ไม่ควรทำเลย เพราะการร้องไห้ เป็นต้นนั้น ไม่เป็นประโยชน์แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้วญาติทั้งหลายก็ยังคงสภาพอยู่อย่างนั้น" (ขุ.ขุ. 25/10/16)

คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นว่า พญามัจจุราชย่อมกลืนกินคนอยู่โดยไม่เลือกเวลา ดังพุทธพจน์ที่ว่า "พญามัจจุราชย่อมกลืนกินข้าพเจ้าทุกเมื่อ ทั้งเวลาเย็นและเวลาเช้า" (ขุ.ชา. 27/154/563)

คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นว่า เมื่อไม่มีกรรมชั่วก็ไม่ต้องรังเกียจความตาย ดังพุทธพจน์ที่ว่า "ข้าพเจ้าไม่มีกรรมชั่วที่ได้ทำไว้แล้วในที่ไหนเลย เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่รังเกียจความตายที่จะมาถึงตน" (ขุ.ชา. 28/1576/432)

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นว่า เมื่อเวลาใกล้จะตายก็ไม่เศร้าโศก ชื่อว่าได้พบนิพพานแล้ว ดังพุทธพจน์ที่ว่า "บุคคลผู้ที่ดำรงชีวิตอยู่โดยไม่เดือดร้อน ในเวลาจวนจะตายก็ไม่เศร้าโศก ชื่อว่าพบนิพพานแล้ว เป็นปราชญ์ แม้จะอยู่ท่ามกลางคนที่เศร้าโศก ก็ไม่เศร้าโศก" (ขุ.อุ. 25/39/251)

คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นว่า ไม่มีใครที่จะสามารถเห็นบุคคลที่ตายจากโลกนี้ไปแล้วได้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า "บุรุษผู้ตื่นขึ้นแล้ว ไม่เห็นสิ่งที่เกี่ยวข้องด้วยความฝัน ฉันใด ใคร ๆ ก็ไม่เห็นชนผู้เป็นที่รัก ซึ่งตายจากไปแล้ว ฉันนั้น" (ขุ.สุ. 25/814/696)

คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นว่า สัตว์ทั้งปวงย่อมถูกชราและมรณะพัดพาไป ดังพุทธพจน์ที่ว่า "ห้วงน้ำที่เต็มฝั่งย่อมพัดพาเอาต้นไม้ที่เกิดอยู่ริมฝั่งให้หักโค่นไปฉันใด สัตว์ทั้งปวงย่อมถูกชราและมรณะพัดพาไปฉันนั้น" (ขุ.ชา. 28/108/200)

คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นว่า สัตว์ทั้งหลายล้วนตกอยู่ในอำนาจมัจจุราช ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ท่านจงดูแม้คนเหล่าอื่นผู้ไกล้จะตายไปตามกรรม และสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ ผู้ตกอยู่ในอำนาจมัจจุราชต่างพากันดิ้นรนอยู่ทั้งนั้น” (ขุ. สุ. 25/593/643)

คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นว่า สัตว์โลกถูกความตายครอบงำ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “สัตว์โลกถูกความตายครอบงำ และถูกความแก่รุมล้อมไว้” (ขุ.ชา. 28/105/199)

คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นว่า อายุของมนุษย์เมื่อผ่านไปแล้วก็ผ่านไปเลยก็ยอมหวนกลับ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ห้วงน้ำที่เต็มฝั่งเมื่อไหลไปย่อมไม่ไหลกลับฉันใด อายุของมนุษย์ทั้งหลายเมื่อผ่านไปก็ย่อมไม่หวนกลับคืนฉันนั้น” (ขุ.ชา. 28/107/200)

คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นว่าบุคคลควรเศร้าโศกถึงตนผู้ตกอยู่ในอำนาจแห่งมัจจุราช ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ถ้าบุคคลจะพึงเศร้าโศกถึงความตายที่ไม่มีแก่สัตว์ผู้เศร้าโศก ควรเศร้าโศกถึงตนผู้ตกอยู่ในอำนาจของมัจจุทุกเมื่อเถิด” (ขุ.ชา. 27/110/179)

คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นว่าแม้แต่กาลเวลาก็ยังกลืนกินตัวของมันเองด้วย ดังพุทธพจน์ที่ว่า “กาลเวลาย่อมกลืนกินสัตว์ทั้งหลาย พร้อมกันไปกับตัวมันเอง” (ขุ.ชา. 27190/116)

คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นว่าไม่เพียงแต่อายุสังขารเท่านั้นที่จะคอยติดตายคนแม้วัยก็ติดตามอยู่ตลอดเวลา ดังพุทธพจน์ที่ว่า “อายุสังขารจะติดตามสัตว์ผู้ยืน นั่ง นอน และเดินไปมาเท่านั้นก็หาไม่ วัยย่อมติดตามเหล่าสัตว์แม้กระทั่งลืมตาและหลับตา” (ขุ.ชา. 27/111/179)

คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นว่าไม่มีอะไรติดตามไปได้เมื่อตายแล้ว ดังพุทธพจน์ที่ว่า “เมื่อตายทรัพย์สักนิดก็ติดตามไปไม่ได้” (ม.ม. 13/307/370)

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นว่าสัตว์ทั้งหลายย่อมเป็นไปตามกรรม ไม่มีใครที่จะสามารถช่วยได้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “เมื่อคนจะตาย ญาติ มิตร หรือสหายก็ช่วยไม่ได้ ทายาททั้งหลายก็ขนทรัพย์สมบัติของเขาไป ส่วนสัตว์ที่ตายไปก็ย่อมไปตามกรรม เมื่อตายไป ทรัพย์ไร ๆ คือ บุตร ภรรยา ทรัพย์ ข้าวของ เงินทอง และแว่นแคว้นก็ติดตามไปไม่ได้” (ม.ม. 13/307/370)

คำสอนเพื่อแสดงให้เห็นสัจจธรรมแห่งชีวิต ดังพุทธพจน์ที่ว่า “กาลล่วงเลยไป คืนผ่านพ้นไป ช่วงแห่งวัยละไปตามลำดับ” (สำ.ส. 15/4/5)

ในพระอภิธรรมสัจจวิภังค์ ท่านได้แสดงแนวคิดเกี่ยวกับความตายไว้ดังนี้ว่า “มรณะเป็นไฉน ความเคลื่อน ภาวะที่เคลื่อน ความทำลาย ความหายไป มฤตยู ความตาย ความทำกาละ ความแตกแห่งขันธ์ ความทิ้งซากศพไว้ ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ จากหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ อันใด นี้เรียกว่ามรณะ” (อภิ.วิ. 77/148/283) ในอรรถกถา สัจจวิภังค์ พระพุทธโฆสาจารย์ แสดงอุปมาเปรียบเทียบชาติ ชรา มรณะ ทั้ง 3 นี้เหมือนกับชาย 3 คน ที่ร่วมมือกันทำการล่อลวงศัตรูไปฆ่าว่า “ชายคนที่ 1 รับหน้าที่เป็นผู้ชักนำศัตรูให้เข้าไปสู่ในป่า โดยการกล่าวสรรเสริญความสวยงามตามธรรมชาติของป่านั้น

ให้ฟัง ทำให้เกิดความอยากไปชม แล้วก็ยอมตัวไปกับชายผู้นั้น เมื่อเข้าไปสู่ในบริเวณป่านั้นแล้ว ชายคนที่ 2 ก็ทำหน้าที่เป็นผู้เบียดเบียนทำร้ายศัตรูนั้นให้ได้รับบาดเจ็บหมดกำลังลง แล้วชายคนที่ 3 ก็ทำหน้าที่ประหาร โดยการเอามีดฟันคอศัตรูนั้นถึงแก่ความตาย ข้อนี้ฉันใด ชายคนที่ 1 เปรียบได้กับชาติ คือเป็นผู้นำสัตว์ทั้งหลายเกิดขึ้นในภพนั้น ๆ เหมือนกับถูกนำให้เข้าไปสู่ในป่า ชายคนที่ 2 เปรียบได้กับชรา คือเบียดเบียนขันธ์ 5 ของสัตว์ทั้งหลายให้ค่อย ๆ แก่ลงตามลำดับ ซึ่งเหมือนกับถูกศัตรูลอบทำร้ายให้หมดกำลังลง ชายคนที่ 3 เปรียบได้กับมรณะ ที่ทำให้ขันธ์ 5 ของสัตว์ทั้งหลายแตกดับลงในภพหนึ่ง ๆ ซึ่งเหมือนกับถูกศัตรูเอามีดประหารให้ตายลงฉันนั้น" (พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมจริยะ, 2538, น. 134)

จากที่ได้กล่าวมา พอที่จะสรุปได้ว่า ความตายถือว่าเป็นสัจธรรมแห่งชีวิต มนุษย์ทุกคนที่เกิดมาในโลกนี้ก็เพื่อก้าวย่างไปสู่ความตายด้วยกันทั้งนั้น ไม่มีใครสักคนจะหลีกพ้นจากความตายไปได้ ความตายจึงนับได้ว่าเป็นจุดสุดท้ายแห่งการมาสู่โลกนี้ของมนุษย์ทุกคน เป็นสิ่งที่มนุษย์จะต้องประสบเหมือนกัน ความตายเป็นธรรมชาติที่มีมาพร้อมกับการเกิด เป็นเพื่อนที่ใกล้ชิดกับมนุษย์มากที่สุดกว่าสิ่งอื่นใด เพราะอย่างน้อยที่สุดมนุษย์ที่เกิดมาในโลกนี้ต่างก็มีประสบการณ์เกี่ยวกับเรื่องความตายนี้ด้วยกันทั้งนั้น เช่น ต้องประสบกับการสูญเสียบุคคลผู้เป็นที่รักของตน เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว เหตุไฉนคนส่วนมากจึงมักขลาดกลัวต่อความตาย พยายามดิ้นรนขวนขวายทุกวิถีทางเมื่อความตายย่างกรายเข้ามาถึง ความจริงแล้วความตายไม่ใช่สิ่งที่น่ากลัว แต่สิ่งที่น่ากลัวน่าจะเป็นภาวะก่อนตายมากกว่า เพราะถ้าเวลาก่อนตายบุคคลเป็นผู้มีจิตเศร้าหมอง ก็มีหวังต้องไปสู่ทุคติ แต่ถ้าเวลาก่อนตายบุคคลเป็นผู้มีจิตผ่องใส ก็มีหวังไปสู่สุคติอย่างแน่นอน

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

2.3 แนวทางปฏิบัติต่อความตายในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระพุทธศาสนาได้สอนแนวทางปฏิบัติต่อความตาย เพื่อให้สลายความกลัวตายออกจากใจ วิธีหนึ่งที่เหมาะสมและสามารถปฏิบัติได้จริงในชีวิตประจำวัน คือ การนึกถึงความตายอยู่เนือง ๆ ที่เรียกว่า "มรณัสสติ" ถือว่าเป็นเรื่องที่สำคัญอย่างหนึ่งที่พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนในโอกาสต่าง ๆ เพื่อความเข้าใจถึงแนวทางปฏิบัติต่อความตายได้อย่างชัดเจน ในแง่มุมต่าง ๆ แยกประเด็นได้ ดังนี้

2.3.1 ความหมายแห่งมรณัสสติ

มรณัสสติ คือ การนึกถึงความตาย เป็นแนวทางปฏิบัติต่อความตายที่พระพุทธองค์ทรงสอนไว้ เป็นกัมมัฏฐานที่มีความจำเป็นอย่างยิ่ง สามารถนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ทุกที่ทุกเวลา บางทีใช้คำว่า "มรณานุสสติ" ก็มี เช่น ในมหานิทเทสตอนหนึ่งว่า บุคคลกำลังเจริญมรณานุสสติย่อมละกามได้โดยการข่มไว้ (ขุ.ม. 29/2/8) มรณัสสติหรือมรณานุสสติ กล่าวโดยสรุปแล้ว มีเนื้อหาสาระเป็นอันเดียวกัน แต่ในงานวิจัยนี้ จะใช้คำว่า "มรณัสสติ แปลว่า การนึกถึงความตาย การนึกถึงความตายที่ต้องมีเป็นธรรมดา อันหมายถึงการนึกถึงความตายที่จะมีแก่ตนอย่างแน่นอน"

2.3.1.1 ความหมายในพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

พระคัมภีร์ต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนา ได้ให้คำนิยามแห่งมรณัสสติไว้ดังนี้ คือ

1) พระคัมภีร์อรรถกถาอังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต (องฺ.เอกก.อ. 1/297/420) ได้ให้คำนิยามแห่งมรณัสสติไว้ว่า "มรณํ อารพฺภ อุปฺปนฺนา สติ มรณสฺสติ ชีวิตินฺทฺริยุปจฺเฉทารมฺมณาย สติยา เอตมธิวจนํ" แปลว่า "การระลึกที่เกิดขึ้นเพราะปรารภถึงความตาย ชื่อว่ามรณัสสติ คำว่ามรณัสสติ นี้ เป็นชื่อของสติที่มีการเข้าไปตัดชีวิตินทรีย์เป็นอารมณ์" นอกจากนี้ คำนิยามแห่งมรณัสสติแบบนี้ ยังได้มีปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกอีก 2 แห่ง คือ เอกกนิบาต อังคุตตรนิกาย (องฺ.เอกก. 20/297/32) และปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย (องฺ.ฉกฺก. 22/19/293)

2) พระคัมภีร์วิสุทธิมรรค ภาค 1 (วิสุทฺธิ. 1/123/215) ได้ให้คำนิยามแห่งมรณัสสติไว้ว่า "มรณํ อารพฺภ อุปฺปนฺนา อนุสฺสติ มรณานุสฺสติ ชีวิตินฺทฺริยุปจฺเฉทารมฺมณาย สติยา เอตมธิวจนำ" แปลว่า "การตามระลึกที่เกิดขึ้นเพราะปรารภถึงความตาย ชื่อว่ามรณานุสสติ คำว่ามรณัสสติ นี้เป็นชื่อของสติที่มีการเข้าไปตัดชีวิตินทรีย์เป็นอารมณ์"

3) พระคัมภีร์อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก ธัมมสังคินี (อภิ.สงฺ.อ. 1/-/259) ท่านได้ให้คำนิยามแห่งมรณัสสติไว้ว่า "ชีวิตินฺทฺริยุปจฺเฉทภูตมรณสฺส อนุสฺสรณำ มรณานุสฺสติ" แปลว่า "การนึกถึงความตายคือความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์ ชื่อว่ามรณานุสสติ ได้แก่ สติ ซึ่งเรียกว่า "สติเจตสิก" ที่มีชีวิตินทริยุปัจเฉทมรณะเป็นอารมณ์"

4) พระคัมภีร์วิมุตติมรรค (วิมุตติมรรค, 2538, น. 158-159) ท่านได้ให้ความหมายไว้ว่า "ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ ชื่อว่าความตาย การนึกถึงความตาย ชื่อว่าอาการปรากฏของมรณัสสติ ความขาดไปแห่งชีวิตของบุคคลเป็นลักษณะของมรณัสสติ"

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJAPHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

2.3.1.2 ความหมายโดยทั่วไป

สมเด็จพระญาณสังวร (2531, น. 1-8) ได้ให้ความหมายไว้ว่า "เป็นการนึกถึงความตายชนิดหัดตายก่อนตายจริง มีจุดมุ่งหมายเพื่อปล่อยใจจากกิเลสตัณหาอุปาทานทั้งหลาย ช่วยให้เข้าใจถึงความเปลี่ยนแปลงที่ไม่แน่นอนของชีวิตและโลกก่อนความตายจะมาถึงตน"

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ) (2531, น. 36) ได้กล่าวถึงความหมายของมรณัสสติไว้ว่า "เป็นการนึกถึงความตายอันจะมาถึงตน หมายหมายความว่า นึกถึงความตายที่ตนจะต้องประสบแล้วเกิดความสังเวชใจอยู่เนือง ๆ"

พระราชวรมุนี (ป.อ. ปยุตฺโต) (2527, น. 214-215) กล่าวถึงความหมายของมรณัสสติว่า "เป็นการนึกถึงความตายอันจะต้องมีมาถึงตนเป็นธรรมดา พิจารณาให้ใจสงบจากอกุศลธรรม เกิดความไม่ประมาทและไม่หวาดกลัวคิดเร่งขวนขวายบำเพ็ญกิจและทำความดี"

พระไพศาล วิสาโล (2548, น. 26) กล่าวถึงความหมายของมรณัสสติว่า “เป็นการพิจารณาความตายสม่ำเสมอ คือเตือนตนว่าความตายเป็นเรื่องธรรมดาที่จะต้องเกิดขึ้นกับเราไม่ช้าก็เร็ว การทำเช่นนี้สม่ำเสมอช่วยให้เราไม่ลืมตายไม่อยู่อย่างประมาท”

ประยูร ดิษฐานพงศ์ (2548, น. 3, 63) กล่าวถึงความหมายของมรณัสสติว่า “เป็นการนึกถึงความตายอันจะต้องมีมาถึงตนเป็นธรรมดา เป็นการพิจารณาให้ใจสงบจากอกุศล เพื่อให้เกิดความไม่ประมาทและหวาดกลัว จะได้คิดเร่งขวนขวายบำเพ็ญกิจและทำความดีเอาไว้ หรือว่าเป็นการนึกถึงความตายอันจะต้องมีมาถึงตนแน่นอน โดยนึกว่า เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้ นึกอย่างนี้อยู่เนือง ๆ จนจิตสงบเป็นสมาธิ คลายความยึดมั่นถือมั่นในชีวิตได้ ย่อมส่งผลให้เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาได้ชัดเจน ทำให้ได้สติคิด ทำให้ปล่อยว่าง เสียสละ ไม่สะสม ไม่กลัวต่อความตายและไม่ตายไปอย่างหลงลืม”

สรุปว่า มรณัสสติ คือ การนึกถึงความตาย อันหมายถึงการนึกถึงความตายที่จะมาถึงตนอยู่เนืองๆ จนจิตสงบ ไม่ประมาทในชีวิต รีบเร่งทำความดี รู้ตามความจริงว่าเราต้องตายแน่

2.4 องค์ความรู้เกี่ยวกับประเพณีงานศพของชาวพุทธ

แนวทางปฏิบัติต่อความตายในพระพุทธศาสนา ท่านเรียกว่า “การเจริญมรณัสสติ” ซึ่งบุคคลผู้ประสงค์จะเจริญมรณัสสตินั้น พึงไปในที่หลีกเร้นอยู่ หรือพิจารณาศพที่ปรากฏอยู่เฉพาะหน้า หรือนึกถึงคนที่ตายไปแล้ว ซึ่งเป็นคนที่มียศ มีอำนาจวาสนา มีทรัพย์สมบัติร่ำรวยเงินตรา แล้วภาวนาหรือบริกรรมอยู่ในใจว่า “อวสฺสํ มยา มริตพฺพํ” แปลว่า “เราจะต้องตายอย่างแน่นอน” (ขุ.ชา.อ. 2/-/235) หรือบริกรรมว่า “มรณํ เม ภวิสฺสติ” แปลว่า “ความตายจักมีแก่เรา” (วิสุทฺธิ. 1/168/251) หรือบริกรรมว่า “ชีวิตินฺทฺริยํ อุปจฺฉิชฺชิสฺสติ” แปลว่า “ชีวิตินทรีย์จะต้องขาดจากกัน” อยู่อย่างนี้เรื่อยๆ ไป หรือจะบริกรรมว่า “มรณํ เม ธุวํ ชีวิตํ เม อธุวํ” แปลว่า “ความตายของเราเป็นของแน่นอน ชีวิตของเราเป็นของไม่แน่นอน” พิธีกรรมความตาย เป็นพิธีกรรมสำคัญที่สุดของมนุษย์อย่างน้อย 3,000 ปี มาแล้วสืบเนื่องถึงปัจจุบัน มนุษย์อุษาคเนย์ เชื่อว่า “คนเรามาจากบาดาลทางน้ำที่อยู่ใต้พื้นดิน เมื่อคนตายก็กลับสู่ถิ่นเดิมในบาดาลที่มีนาคพิทักษ์อยู่ คนมีฐานะทางสังคม เช่น หัวหน้าเผ่าพันธุ์ หรือหมอผี เมื่อตายไปคนทั้งชุมชนจะร่วมกันทำพิธีศพใหญ่โต แต่ถ้าเป็นคนทั่วไปตายลงจะทิ้งให้แร้งกากิน พิธีศพทั่วไปเครือญาติจะเก็บศพไว้หลายวันหลายคืนเพื่อส่งวิญญาณ โดยมีการกินเลี้ยง ขับร้อง เล่าเรื่องราวต่าง ๆ ของเผ่าพันธุ์ เมื่อครบกำหนดที่ตกลงกันไว้อาจห่อหุ้มศพด้วยเครื่องจักสาน ใบไม้ และแห่ศพไปฝังไว้บริเวณที่กำหนดรู้เป็นสถานเฉพาะพื้นที่ของชุมชน ขบวนแห่ศพมีเครื่องประโคม ด้วย ฆ้อง กลอง หรือมโหระทึก เมื่อเอาศพลงหลุมจะมีสิ่งของเครื่องใช้ที่แสดงฐานะและความสำคัญของผู้ตาย เช่น ภาชนะดินเผา เครื่องประดับ ฝังไปกับศพ บางเผ่าพันธุ์ทำโลงศพด้วยไม้ที่ขุดเป็นรางหรือโลงไม้ แล้วเอาศพวางไว้ในรางหามไปไว้ในถ้ำ หรือเพิงผาแหล่งศักดิ์สิทธิ์” (มติชนรายวัน (11 มกราคม 2551), น. 34)

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

1. ความหมายของงานศพ

พิธีกรรมที่จัดขึ้นหลังความ หรือเมื่อมีคนเสียชีวิตลง ในสังคมและครอบครัวถือว่าเป็นงานใหญ่สาหรับชุมชน ทุกคนต้องมีส่วนร่วมช่วยกันรับผิดชอบช่วยเหลือกันโดยจัดงานศพให้เรียบร้อยดีงามตามจารีตประเพณีของแต่ละชุมชน การจัดงานศพในอดีตนั้นไม่มีสิ่งอำนวยความสะดวกเหมือนสมัยปัจจุบัน เครื่องมือสื่อสารต่าง ๆ มีไม่มาก ไม่สะดวกคนในสังคมต้องช่วยเหลือกัน ใครมีความรู้ความสามารถ หรือพอที่จะช่วยเหลือกันได้ก็มาช่วยกัน เช่นใครมีพริก มีกระเทียม ข้าวสาร ก็เอามาบริจาคแก่เจ้าภาพ มาช่วยกันทำโลงศพ จัดดอกไม้ประดับโลงศพ พวงหรีด ดอกไม้จันทน์ รวมถึงการติดต่อจองศาลา หรือเตรียมของที่จะตั้งโรงทานสำหรับอุทิศให้ผู้ตาย บางภาคเมื่อมีคนตายในชุมชนหรือหมู่บ้านจะรวมตัวกันมาช่วยงานศพ และเลี้ยงอาหารอย่างต่อเนื่อง ตลอดพิธี จนกว่าจะเผาและทำบุญบ้านเสร็จ ประเพณีงานศพสืบสานมาอย่างต่อเนื่องและยาวไกล

พระมหาสมเกียรติ์ สุดแกล้ว (2545, น. 51) ได้ให้แนวคิดเชิงความหมายไว้ว่า “งานศพหมายถึงพิธีกรรมเกี่ยวกับการตายมีความสัมพันธ์สอดคล้องกันกับหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง เช่น คำสอนเรื่องความเสมอเหมือนกันในด้านความเปลี่ยนแปลง ความทุกข์และความไม่ใช่ตัวนตน เรื่องของการอาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้น เรื่องของขันธ์ เรื่องกรรมและผลของกรรม เรื่องของความไม่ประมาท”

กอบกุล อุทัยรัตน์ (2528, น. 86) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “พิธีงานศพ หมายถึง พิธีเกี่ยวกับความตายเป็นสิ่งที่อยู่คู่กับชีวิตที่ไม่มีใครอาจหลีพ้นได้ คนกลุ่มต่าง ๆ จะมีพิธีการปฏิบัติต่อผู้ตายตามหลักความเชื่อในศาสนาตนกลุ่มชาวพุทธก็เช่นกัน จะปฏิบัติต่อพิธีศพตามความเชื่อศาสนา เนื้อหาในหัวข้อนี้กล่าวถึงพิธีศพที่สอดแทรกอยู่ในพระไตรปิฎกบางตอนและพิธีศพสมัยพุทธกาล ซึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้าทรงเป็นประธานในพิธี ตลอดจนถึงวิวัฒนาการพิธีศพของชาวไทยพุทธตามลำดับ จนถึงปัจจุบัน ตามที่กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการได้บัญญัติไว้ในหนังสือศาสนพิธี ซึ่งส่วนนี้พอจะอนุโลมได้ว่าเป็นพิธีศพตามหลักการศาสนาของชาวไทยพุทธโดยทั่วไปได้”

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

เสฐียรโกเศศ (2505, น. 41-42) ได้ให้ความหมายไว้สรุปได้ว่า “เมื่อมีผู้ตายลงญาติพี่น้องจะจัดการศพให้เรียบร้อยจนกระทั่งนำศพขึ้นตั้งบำเพ็ญกุศล ขั้นตอนนี้เป็นเรื่องของฝ่ายฆราวาสที่ต้องกระทำทั้งหมดไม่มีพิธีสงฆ์เกี่ยวข้อง พิธีศพตามหลักศาสนพิธีจึงมิได้กล่าวไว้ แต่ในที่นี้จะขอนำส่วนนี้มากล่าวด้วย เพราะเป็นส่วนที่ชาวไทยปฏิบัติกันจนถือว่าเป็นส่วนสำคัญ รายละเอียดในแต่ละขั้นตอนจะแตกต่างกันไปตามท้องถิ่น พอจะรวบรวมจากที่คนส่วนใหญ่ถือปฏิบัติกันอยู่โดยแบ่งออกเป็นขั้นตอนใหญ่ๆ คือ การอาบน้ำศพ การหวีผมศพ การนุ่งห่มผ้าให้ศพ การรดน้ำศพการบรรจุของใส่ปากศพ การตราสังศพ การใส่เครื่องสักการะใส่มือศพ การปิดหน้าศพ การห่อศพการเบิกโลงการอาบน้ำศพ หมายถึงการอาบน้ำศพทั่วทั้งร่าง โดยญาติพี่น้องเป็นผู้อาบให้ นิยมอาบด้วยน้ำร้อน ซึ่งต้มด้วยใบไม้ชนิดใดก็ได้

(นิยมใช้ใบพุทรา) เสร็จแล้วจึงอาบด้วยน้ำเย็นและฟอกสบู่ อาบจนสะอาด หลังจากนั้นบางคนก็เอาน้ำขมิ้นสดที่ตำปนกับผิวมะกรูดทาทั่วร่างคงเพื่อประโยชน์กำจัดกลิ่น ประเพณีภาคอีสาน น้ำอาบศพใช้น้ำใบส้มป่อยหรือใบมะขามต้มแล้วเติมน้ำเย็นพอให้อุ่น ไม่สู้ร้อนจัด การอาบน้ำศพนั้น อาบกันจริง ๆ ไม่ใช่อาบหลอก ๆ คือต้องใช้น้ำราว 5-6 ปี๊บล้างชำระศพให้สะอาดหมดจดแล้วต้องตัดเล็บมือเล็บเท้าศพด้วย อาบเสร็จแล้วเอาขมิ้นสดตำหรือฝน ขยำกับมะกรูดซึ่งเฉือนผิวออกให้หมด คั้นเอาน้ำไปทาตามร่างศพจนทั่ว เป็นอันเสร็จพิธีอาบน้ำศพ การอาบน้ำคนตายด้วยน้ำร้อนมีปริศนาธรรม หมายถึง การกำจัดตัวกิเลสที่ทำให้มนุษย์เร่าร้อน อาบด้วยน้ำเย็น หมายถึงกุศลกรรมอันเป็นเครื่องชำระใจให้บริสุทธิ์ สงบ”

ปรานี วงษ์เทศ (2534, น. 14-15) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “พิธีกรรมเกี่ยวกับการตายไม่ว่าจะเป็นพิธีหลวงหรือพิธีราษฎร์ หมายถึง การสะท้อนถึงเรื่องความเชื่อของการจัดการให้ผู้ตายได้ไปอยู่ในโลกหน้า (สวรรค์) อย่างดีที่สุดเท่าที่โอกาสและฐานะของญาติ จะทำได้ ซึ่งอิทธิพลในทางพุทธศาสนาจะเน้นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลเพื่อให้ผู้ตายได้เข้าถึงสวรรค์ รวมถึงการแสดงความเคารพต่อศพ และความสมถะของพิธีกรรมตามคติทางพุทธศาสนา อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมอย่างรวดเร็วในทุกวันนี้ ทำให้พิธีศพเป็นเครื่องแสดงหน้าตาและสถานภาพของผู้ตายไปด้วย ดังนั้น พิธีงานศพในชนบทก็เริ่มนิยมทำตามคนในกรุงเทพฯ หรือพิธีหลวงมากขึ้น และลดพิธีกรรมที่เกี่ยวกับความเชื่อพื้นบ้านลงเนื่องจากบุตรหลานมีการศึกษา และมักมาทำงานตามตัวเมืองต่าง ๆ มิได้เป็นผู้ประกอบพิธีเอง แต่มักให้ทางวัดจัดการพิธีให้จนเสร็จ” และยังได้ให้แนวคิดเพิ่มเติมไว้ว่า “เมื่อมีญาติหรือบุคคลใกล้ชิดภายในครอบครัวเสียชีวิตลง ก็จะมีการประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวเนื่องกับความเชื่อ ความศรัทธาในทางศาสนา เป็นการแสดงออกเพื่อลดความตึงเครียดในจิตใจและผสานความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในจิตใจ แสดงให้เห็นถึงการใช้ความเชื่อ เป็นแนวทางในการตอบโต้กับสิ่งแปลกปลอมที่อยู่ภายนอก ซึ่งมีพลังเหนือกว่า และความเชื่อเกี่ยวกับความตายที่เป็นสาเหตุให้ต้องทำศพ สามารถแบ่งได้ ดั้งนี้

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

1. ความเชื่อว่าผู้ตายมีลักษณะความเป็นอยู่และความต้องการคล้ายกับคนเป็น เพียงแต่อยู่คนละโลก จึงต้องทำพิธีเซ่นไหว้อุทิศอาหาร สิ่งของเครื่องใช้ให้แก่ผู้ตายเพื่อนำไปใช้ในโลกของคนตาย

2. ความกลัวที่เกิดจากความเชื่อว่า ผู้ที่ตายไปแล้วได้เปลี่ยนสภาพไปเป็นวิญญาณหรือผีที่อาจกลับมารบกวน เพราะความเป็นห่วงคนเป็น หรือยังตัดไม่ขาดจากโลกนี้ อาจกลับมาก่อให้เกิดความเจ็บป่วยเดือดร้อน หวาดกลัวกับคนที่อยู่เบื้องหลังได้ จึงจำเป็นต้องมีพิธีป้องกัน หรือพิธีปัดรังควาน ที่อาจเกิดจากคนตาย เพื่อป้องกันผีร้ายมารบกวน ดังจะเห็นได้จากพิธีต่าง ๆ ที่ทำหลอกผีหรือให้แน่ใจว่าคนตายจะไม่กลับมาที่บ้านอีก

3. ความเชื่อที่ต้องการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตายได้รับประโยชน์สุขในโลกหน้าให้มากที่สุด ซึ่งเป็นผลมาจากความเคารพรักอาลัย และความระลึกถึงด้วยความกตัญญูกตเวที ความหมายทางสังคมที่พิธีศพเคยมีต่อญาติมิตร และชุมชนที่เคยร่วมจัดการกับพิธีศพตั้งแต่การอาบน้ำศพ จนถึงพิธีเผา ได้เปลี่ยนหน้าที่เป็นของสัปเหร่อหรือนักวิชาชีพหรือพ่อค้า ที่เข้ามาจัดการธุรกิจเกี่ยวกับคนตาย โดยเฉพาะ ชุมชนจึงเสียอำนาจในการจัดการเรื่องความตายของญาติมิตร พิธีกรรมที่เคยเน้นเรื่องความสามัคคี ความเห็นอกเห็นใจ ความร่วมมือ และความสมถะเรียบง่ายของชีวิตชาวบ้านกำลังเปลี่ยนไปตามพิธีกรรมที่เน้นความมีหน้ามีตา สถานภาพทางชนชั้น ความหรูหราฟุ่มเฟือย และความห่างเหินของผู้ตายและลูกหลานญาติมิตรที่จะได้สัมผัสใกล้ชิดและตอบแทนบุญคุณด้วยความรักใคร่เป็นครั้งสุดท้าย

สรุปว่า ความหมายเกี่ยวกับประเพณีงานศพ แม้ว่าไม่มีนักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญได้ให้ไว้โดยตรง แต่งานศพและพิธีการเกี่ยวกับงานศพ มีความหมายในหลายมิติ ทั้งประเพณีวัฒนธรรมและการแสดงออกต้านความมีกตัญญูกตเวทีต่อผู้ล่วงลับ และรักษาวัฒนธรรมที่สืบทอดมาอย่างต่อเนื่ง และยาวไกล

2. ประเพณีงานศพของชาวพุทธในสมัยพุทธกาล

ความเป็นจริงของชีวิตตามนัยอภิธรรม หมายถึง ความเป็นอยู่ มี 2 นัย คือ “ชีวิตินทรีย์ที่เป็นนาม คือ ความเป็นใหญ่แห่งชีวิตเป็นชื่อของเจตสิกดวงหนึ่งในอัญญสมานาเจตสิก ซึ่งมีหน้าที่รักษาจิตเจตสิกอื่น ๆ ให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ และชีวิตินทรีย์ที่เป็นรูป คือ รูปชีวิตินทรีย์ที่รักษากัมมชรูปทั้งหลาย ได้แก่ รูปร่างกายของคนและสัตว์มีชีวิตอยู่ได้เพราะชีวิตรูปนี้รักษาอยู่” (อภิธรรมโชติกวิทยาลัย, 2526, น. 106-107) ชีวิต หมายถึง “ความเป็นอยู่ตรงข้ามกับคำว่า “อชีวะ” หรือ “อชีวิต” คือความไม่มีชีวิต หรือความตายเพราะสิ้นไออุ่น และวิญญาณ ความเป็นอยู่ เป็นคำตอบที่ตรงกับความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2525 ได้อธิบายไว้ว่า “น. (นาม) ความเป็นอยู่ ตรงกันข้ามกับความตาย” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2525, น. 273) หมายถึง ผู้ที่มีชีวิตคือผู้ที่เป็นอยู่ ถ้าหากว่าไม่เป็นอยู่ ตายไปก็ไม่เรียกว่ามีชีวิต ก็คงเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าคนเป็น ๆ เท่านั้นเรียกว่า คนมีชีวิต ส่วนคนตายเป็นคนไม่มีชีวิต คือไม่มีชีวิตในภพนี้เท่านั้น ถ้าผู้นั้นยังไม่สิ้นกิเลสอาสวะเมื่อตายไปก็จะต้องไปเกิดอีกในภพ หรือภาวะใดอื่นตามแต่ผลกรรมที่ทำไว้ ฉะนั้น คนที่ตายไปจะเรียกว่าคนที่สิ้นชีวิตโดยสิ้นเชิง หรือการตายถือว่าเป็นการสิ้นสุดของชีวิตก็ไม่ถูกนัก แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างหนึ่งของชีวิตเพื่อไปรับชีวิตใหม่ต่อ ๆ ไปถ้ายังมีเชื้อกิเลสอยู่

พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตญาโณ) (2532, น. 5) ได้ให้แนวคิดไว้สรุปได้ว่า “ชีวิตคือกระบวนการธรรมชาติ ซึ่งอาศัยเหตุปัจจัยให้เกิดขึ้นเขาก็เกิดขึ้น และเมื่อเหตุปัจจัยเสื่อมสลายไป ความเป็นชีวิตก็เสื่อมสลายไป และตราบใดที่กระแสกิเลสยังไม่ได้ตัดขาด การหมุนเวียนของชีวิตก็ยังมีอยู่ตราบนั้น” บางครั้งท่านเรียก “ภวจักร” คือเหมือนกับล้อที่จะนำไปสู่ภพชาติต่างๆ”

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

จำลอง ดิษยวณิช (2544, น. 111) ได้ให้แนวคิดไว้ว่า “ความเป็นอยู่ของสัตว์ทั้งหลายย่อมมีการเกิดขึ้น การตั้งอยู่ และการดับไปหมุนเวียนติดต่อกันอย่างไม่ขาดสาย ปรากฏการณ์ของการเวียนตายเวียนเกิด ซึ่งเรียกว่าสังสารวัฏ หรือวงจรของความทุกข์นี้ เมื่อว่าโดยธรรมาธิษฐานแล้วก็คือการเกิดขึ้นเองของปฏิจจสมุปบาทธรรมทั้งสิ้น กล่าวคือเมื่อมีอวิชชาก็เป็นเหตุให้สังขารเกิดขึ้น แล้วสังขารก็เป็นเหตุให้เกิดองค์ธรรมต่อ ๆ ไปจนกระทั่งชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสเกิดขึ้น และเมื่อมีโสกะ ปริเทวะ เป็นต้นเกิดขึ้นก็จะเป็นเหตุให้อวิชชาเกิดขึ้นอีก วนเวียนอยู่อย่างนี้ ไม่มีสัตว์ บุคคล ตัวตนเรา เขา ชาย หญิง มนุษย์ เทวดา เกิดขึ้น วงจรของปฏิจจสมุปบาทมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันอย่างไม่ขาดสายในภูมิทั้ง 3 คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรูปภูมิ โดยหาเบื้องต้นและที่สุดมิได้”

พระมหาประวัติ คงฺคปญฺโญ (2493, น. 80-81) ได้ให้แนวคิดไว้ว่า “จิตกับกายเกี่ยวเนื่องกัน ความจริงข้อนี้แม้ในพระสุตตันตปิฎกปัจจยาการก็กล่าวว่าผู้ที่มีความเห็นว่า ชีพก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น หรือชีพก็อันอื่น สรีระก็อันนี้ ความเห็นของผู้นั้นหาถูกไม่ เพราะทั้งชีพทั้งร่างกายย่อมมีส่วนสัมพันธ์ใกล้ชิด คืออาศัยกันและกันเกิดขึ้น กล่าวคือเมื่อใดส่วนชีพคือวิญญาณทำงานประสานกับส่วนสรีระคือร่างกาย เมื่อนั้นมันก็สำแดงพฤติกรรม (Behavior) ของมันออกมาในรูปแห่งความรู้สึกนึกคิด (Sensation and cause Consciousness) ต่าง ๆ ลักษณะที่สรีระมีพฤติกรรมดังกล่าวนี้เองที่ส่อแสดงให้เราเห็นว่าอินทรีย์นั้นยังมีชีวิตอยู่ แต่ถ้าเมื่อใด ส่วนชีพคือวิญญาณกับส่วนสรีระคือร่างกายนั้นไม่มีพฤติกรรมดังกล่าวนั้น แปลว่า คน ๆ นั้นตาย คือ หมดความรู้สึกนึกคิด (Sensation and Consciousness) นั้น ๆ เมื่อเปรียบเทียบกับเรื่องพลังงานไฟฟ้า เห็นได้ว่าแสงสว่างของไฟฟ้าที่ปรากฏให้เห็นทางดวงไฟชนิดต่าง ๆ นั้นย่อมเกิดขึ้นเพราะอาศัยอุปกรณ์อื่น มีสายและเครื่องกำเนิดไฟฟ้า (Generator) เป็นต้น หากมีแต่อันหนึ่งอันใด ไฟฟ้าก็ไม่มี ในขณะที่คนเรายังมีชีวิตอยู่ยังไม่ตาย จิตกับกายย่อมมีส่วนสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน คือต่างอาศัยซึ่งกันและกัน ดังไฟฟ้าอาศัยอุปกรณ์อื่น ๆ ฉะนั้น แต่ถ้าเป็นขณะที่คนเราปราศจากชีวิตคือตาย ตอนนี้จิตกับกายแยกจากกันได้ดังที่ไฟฟ้ามีอยู่ แม้ว่าจะขาดอุปกรณ์ที่ทำให้เกิดแสงสว่าง ทั้งนี้เพราะจิตกับไฟฟ้าเหมือนกันโดยลักษณะ”

แสง จันทร์งาม (2547, น. 1-2) ได้ให้รายละเอียดไว้สรุปได้ว่า “ชีวิตคือการแก้ปัญหาชีวิตของเราแต่ละคนก็เปรียบเหมือนนก เราเกิดมาพร้อมด้วยชีวิตร่างกายที่เต็มไปด้วยปัญหาที่จะต้องแก้ไข ปัญหาความอดอยาก ปัญหาโรคภัยไข้เจ็บ ปัญหาความโง่เขลา ปัญหาการต่อสู้ดิ้นรนกับภาวะแวดล้อม นอกจากปัญหาของตนเองแล้ว ยังมีปัญหาคนรอบข้างนำมาให้ช่วยแก้อีก ชีวิตจึงเป็นกระบวนการแก้ปัญหาโดยธรรมชาติ การแก้ปัญหาเป็นหน้าที่โดยธรรมชาติของมนุษย์ เหมือนการบินเป็นหน้าที่ของนก การแก้ปัญหาทำให้ชีวิตมีคุณค่า เพราะฉะนั้น เมื่อเผชิญปัญหาอย่าบ่น อย่ากลุ้ม จงตั้งใจแก้มันด้วยความสุขุมเยือกเย็นจงบินไปเรื่อย ๆ ในที่สุดก็จะถึงดินแดนอบอุ่นที่คอยอยู่ทางซีกโลกด้านใต้”

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY

ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับการตายในสมัยพุทธกาลและการจัดงานศพนั้นถือเป็นเรื่องที่นำมาซึ่งความเศร้าโศกสำหรับคนทั่วไป สังคมอินเดียในสมัยพุทธกาลมีวิธีการจัดการเกี่ยวกับศพนโดยใช้วิธีการต่าง ๆ หลากหลายวิธี คือ ประเพณีการนำศพไปทิ้งในป่าหรือในป่าช้าผีดิบ ประเพณีการนำศพไปฝังดิน ประเพณีการนำศพไปเผา ประเพณีการนำกระดูกมาก่อเจดีย์เก็บไว้บูชา ประเพณีการนำศพไปลอยทิ้งในแม่น้ำสายสำคัญ พิธีกรรมงานศพของชาวอินเดียในสมัยพุทธกาลนั้น ตามคัมภีร์ที่ปรากฏ ไม่มีขั้นตอนของพิธีกรรมที่ละเอียดมากนัก คงมีแต่พิธีกรรมถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระพุทธเจ้าซึ่งได้กล่าวไว้อย่างละเอียดใน “มหาปรินิพพานสูตร” (ที.ม. 10/312/323) ตั้งแต่พิธีกรรมก่อนถวายพระเพลิง จนกระทั่งถึงพิธีกรรมหลังจากการถวายพระเพลิงเสร็จแล้ว พิธีกรรมงานศพที่นอกเหนือจากการเผาศพ ดังพิธีกรรมถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระแล้ว ยังมีการจัดการศพที่มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์อรรถกถาด้วยการจัดการศพโดยการฝังศพ และการทิ้งศพ ซึ่งการจัดการกับศพในลักษณะนี้ไม่ได้กล่าวถึงขั้นตอนของพิธีกรรม เพียงแต่กล่าวถึงการนำศพไปฝัง หรือไปฝังทิ้งเท่านั้น

การจัดงานศพในสมัยพุทธกาล ที่ปรากฏในพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท จากการศึกษาค้นคว้าพระคัมภีร์พระไตรปิฎก พบว่า ในสมัยพุทธกาล มีการจัดงานศพของบุคคลต่าง ๆ แตกต่างกันออกไป ในที่นี้จะกล่าวถึงพิธีกรรมการจัดงานศพแบ่งออกเป็น 4 ระดับ คือ การจัดงานถวายพระเพลิงพระสรีระของพระพุทธจ้า งานถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระมหากษัตริย์ งานศพของพระภิกษุ และงานศพของประชาชนทั่วไป มีรายละเอียด ดังนี้

1. การจัดงานถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

การจัดงานถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระนั้น ปรากฏในมหาปรินิพพานสูตร ความว่า ก่อนจะเสด็จดับขันธปรินิพพานนั้น พระอานนท์ได้ถามถึงพิธีปฏิบัติต่อพระพุทธสรีระว่าจะทำอย่างไร พระพุทธเจ้าได้ทรงแนะนำว่า หลังจากที่พระองค์ได้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ให้คณะสงฆ์จัดการแจ้งข่าวคราวแก่พวกมัลลกษัตริย์ให้ทรงทราบ หลังจากนั้น พวกมัลลกษัตริย์จะได้รับเป็นธุระหน้าที่ในการจัดการพระบรมศพของพระองค์เอง โดยพวกเจ้ามัลลกษัตริย์ได้ประกอบพิธีอย่างยิ่งใหญ่เหมือนกับพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิ กล่าวคือ ใช้ผ้าใหม่ห่อพระบรมศพของพระพุทธองค์เสร็จแล้วห่อด้วยสำลีบริสุทธิ์ แล้วจึงห่อด้วยผ้าใหม่อีกชั้นหนึ่ง ทำโดยวิธีนี้จนห่อด้วยผ้าและสำลีได้ 1,000 ชั้น แล้วอัญเชิญพระบรมศพลงในรางเหล็กเต็มด้วยน้ำมัน ใช้รางเหล็กอีกอันหนึ่งครอบแล้ว ทำจิตกาธานด้วยไม้หอมล้วน แล้วถวายพระเพลิงพระบรมศพ สร้างสถูปของพระองค์ไว้เพื่อเป็นที่สักการะของคนทั่วไป พวกเจ้ามัลละรับสั่งข้าราชบริพารให้เตรียมการที่พระพุทธองค์ได้ทรงแนะนำไว้ทุกประการ แล้วอัญเชิญพระพุทธสรีระขึ้นสู่จิตกาธาน แล้วได้บูชาด้วยการฟ้อน ขับร้อง ประโคมดนตรี ระเบียบดอกไม้ และของหอมอันเป็นทิพย์ ทรงดาดเพดานผ้า ตกแต่งมณฑลมาลาอาสน์จนเวลาล่วงเลยไป 6 วัน พอถึงวันที่ 7 พวกเจ้ามัลละจะจุดไฟที่จิตกาธาน แต่ไม่อาจจะจุดไฟให้ติดได้ จึงตรัสถามท่านพระอนุรุทธะ ท่านจึงถวายพระพรว่า

“เป็นความประสงค์ของเทวดาที่ต้องการให้ท่านพระมหากัสสปะพร้อมด้วยบริวารที่กำลังเดินทางจากกรุงปาวามายังกรุงกุสินารา จิตกาธานจะยังไม่ลุกโพลงตราบเท่าที่ท่านพระมหากัสสปะยังไม่ได้ถวายพระยุคลบาทด้วยเศียรเกล้า” เมื่อท่านพระมหากัสสปะเข้าไปยังมกุฏพันธนเจดีย์ตรงไปที่จิตกาธาน ห่มจีวรเฉวียงบ่าประนมมือกระทำประทักษิณจิตกาธาน 3 รอบเปิดผ้าคลุมทางพระบาทถวายอภิวาทพระยุคลบาทด้วยเศียรเกล้า แม้ภิกษุ 500 รูปเหล่านั้นก็ห่มจีวรเฉวียงบ่าประนมมือกระทำประทักษิณจิตกาธาน 3 รอบ ถวายอภิวาทพระยุคลบาทด้วยเศียรเกล้า จากนั้น จิตกาธานก็ได้ติดไฟลุกโพลงขึ้นเอง เมื่อพระเพลิงไหม้พระพุทธสรีระแล้วอวัยวะ คือ พระฉวี (ผิวนอก) พระจัมมะ (หนัง) พระนหารู (เอ็น) หรือพระลสิกา (ไขข้อหรือไขกระดูก) ไม่ปรากฏเถ้า ไม่ปรากฏเขม่าเลย คงเหลืออยู่แต่พระสรีระเท่านั้น เปรียบเหมือนเมื่อไฟไหม้เนยใสและน้ำมัน ก็ไม่ปรากฏเถ้า ไม่ปรากฏเขม่า บรรดาผ้า 500 คู่นั้น มีเพียง 2 ผืนเท่านั้นที่ไม่ถูกไฟไหม้ คือ ผืนในสุดกับผืนนอกสุด ก็เมื่อพระเพลิงไหม้พระพุทธสรีระแล้วท่อน้ำไหลหลั่งมาจากอากาศและน้ำพุ่งขึ้นจากไม้สาละดับจิตกาธานของพระผู้มีพระภาค พวกเจ้ามัลละได้ดับจิตกาธานด้วยน้ำหอมล้วน ๆ และได้จัดกำลังพลอารักขาไว้ รอบ ๆ สัณฐาคารล้อมด้วยกำแพงธนูแล้วประกอบพิธีสักการะบูชาอยู่ 7 วัน เมื่อเจ้าเมืองต่างๆ คือ พระเจ้าอชาตศัตรู พระราชาแห่งแคว้นมคธ กรุงราชคฤห์ พวกเจ้าลิจฉวี ผู้ครองกรุงเวสาลี พวกเจ้าศากยะ ชาวกรุงกบิลพัสดุ์ พวกเจ้าถูลี ผู้ครองกรุงอัลลกัปปะ พวกเจ้าโกลิยะ ผู้ครองกรุงรามคาม พราหมณ์ ผู้ครองกรุงเวฏฐทีปกะ และเจ้ามัลละ ผู้ครองกรุงปาวา ได้ทราบข่าวว่าพระผู้มีพระภาคปรินิพพานที่กรุงกุสินารา และถวายพระเพลิงพระบรมศพเสร็จแล้วจึงส่งทูตมาขอพระบรมสารีริกธาตุ ในเบื้องต้น พวกเจ้ามัลละจะไม่ยอมแบ่งให้ แต่เพราะอาศัยวาทะของโทณพราหมณ์จึงยินยอมแบ่ง คณะทูตเหล่านั้นจึงได้มอบให้โทณพราหมณ์ทำหน้าที่แบ่งพระบรมสารีริกธาตุ โทณพราหมณ์นั้นได้แบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น 8 ส่วนเท่า ๆ กันแล้วมอบให้แก่ท่านเหล่านั้นไป ส่วนตนขอทะนานที่ใช้ตวงพระบรมสารีริกธาตุเพื่อนำไปสร้างพระสถูปบรรจุไว้เพื่อสักการะบูชา เจ้าโมริยะผู้ครองกรุงปิปผลิวันทราบข่าวจึงได้ส่งทูตมาขอพระบรมสารีริกธาตุ พวกเจ้ามัลละบอกว่าได้แบ่งไปหมดแล้ว จึงได้มอบพระอังคารให้ไป เจ้าเมืองเหล่านั้น เมื่อได้รับพระบรมสารีริกธาตุแล้ว ก็นำไปสร้างพระสถูปบรรจุไว้ และทำการฉลองในเมืองของตน ๆ

2. การจัดงานถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระมหากษัตริย์

การจัดงานถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในพระคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ดังกรณีการจัดงานพระบรมศพของพระเจ้าสุทโธทนะ กล่าวคือ สมัยที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ ณ กรุงเวสาลี พระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดาเกิดประชวรอย่างหนัก มีอาการปวดพระเศียรและพระวรกายเป็นอันมาก หมอทั้งหลายต่างก็ถวายการรักษาเป็นอย่างดี แต่พระโรคาพาธก็มิได้บรรเทา ทรงมีพระอาการทรุดลงเป็นลำดับ พระเจ้าสุทโธทนะทรงระลึกถึงพระพุทธเจ้าทรงต้องการให้พระพุทธองค์เสด็จมาโปรด พระพุทธองค์ทรงหยั่งทราบด้วยพระญาณ ด้วยอาศัยที่ทรงสมบูรณ์พร้อมด้วยพระ

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

กตัญญูกตเวทิตาธรรมที่จะโปรดพุทธบิดา จึงตรัสพระอานนท์เผดียงสงฆ์ให้ทราบโดยทั่วกัน แล้วทรงนำหมู่สงฆ์เสด็จสู่กรุงกบิลพัสดุ์ ทรงเสด็จสู่เขตพระราชนิเวศน์ประทับข้างพระแท่นที่พุทธบิดาทรงบรรทมอยู่ แล้วตรัสถามถึงความเจ็บป่วยว่า “ดูก่อนมหาบพิตร เวลานี้ทุกขเวทนาทางกายของพระองค์เป็นอย่างไรบ้าง จะพอฝืนตนได้ไหม หรือเหลือทนได้ในทุกขเวทนานี้” พระเจ้าสุทโธทนะสดับพระวาจาเช่นนี้ พลันน้ำพระเนตรก็ไหลนองพระพักตร์ แล้วกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระพุทธเจ้านี้ทุกขเวทนาเกินกว่าจะทน เกินที่จะฝืนตนให้ดำรงอยู่ผ่านมรณภัยไปได้” เมื่อพระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูก่อนมหาบพิตร ขอพระองค์อย่าได้ทรงวิตกเลย จิตที่เคารพในพระรัตนตรัยและมุ่งพระนิพพานของพระองค์เป็นไฉน ยังทรงตั้งมั่นดีอยู่หรือประการใด” กราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ จิตของข้าพระองค์ตั้งมั่นในพระรัตนตรัยเป็นอันดี จิตมุ่งหวังพระนิพพานเป็นที่ไปไม่เสื่อมคลาย” พระพุทธองค์ทรงดำริว่า “ตถาคตจักลดทุกขเวทนาทางกายแก่พุทธบิดาเป็นการดี” แล้วทรงยกพระหัตถ์ข้างขวาลูบที่พระเศียร ทุกขเวทนาที่พระเศียรก็พลันหาย พระนันทะผู้เป็นพระราชโอรสลูบที่พระกรเบื้องซ้าย พระอานนท์ผู้เป็นพระราชนัดดาลูบที่พระกรเบื้องขวา พระราหุลพระราชนัดดาเข้าลูบที่พระปฤษฎางค์ (หลัง) ทุกขเวทนาในพระเจ้าสุทโธทนะก็พลันหายไป พระพุทธองค์ทรงหยั่งรู้โดยพระญาณว่าพุทธบิดาจักมีพระชนม์ชีอยู่ได้เพียง 7 วันเท่านั้น ทรงทราบนิสัยแห่งอรหัตผลจะบังเกิดขึ้นในพุทธบิดาแล้ว จึงทรงแย้มพระโอษฐ์ขึ้น พระอานนท์แลเห็นดังนั้นจึงทูลถาม พระพุทธองค์จึงตรัสบอกว่า” ดูก่อนอานนท์ บัดนี้พระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดาของเรานั้นมีจิตพร้อมเข้าถึงความเป็นพระอรหันต์แล้ว” จึงได้ตรัสพระธรรมกถาด้วยความไม่เที่ยงของสังขารโปรดพุทธบิดา โดยไม่หยุดยั้งครบถ้วนทั้ง 7 วัน พุทธบิดาที่ทรงบรรลุพระอนาคามีอยู่แล้วก็บรรลุอรหัตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้ง 4 ประการในวันที่ 7 ทรงเห็นว่าพระองค์จะดำรงชีพอยู่ได้เพียงแค่วันนี้ จึงประนมหัตถ์ขึ้นกราบทูลว่า “ข้าพระพุทธเจ้าขอตั้งมั่นในคุณพระรัตนตรัยอันมีพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ พระธรรมอันเป็นเครื่องหลุดพ้น พระสงฆ์อันเป็นเนื้อนาบุญของโลกอยู่ทุกขณะจิตนี้” แล้วทรงผินพระพักตร์ไปทางพระพุทธองค์พร้อมกราบทูลลาว่า “ข้าพระพุทธเจ้าขอกราบทูลลาเข้าสู่พระนิพพานอันเป็นบรมสุข หากเคยล่วงเกินพระองค์ผู้ประเสริฐด้วยกาย วาจา ใจ ทรงโปรดประทานอภัยให้ข้าพระพุทธเจ้าด้วยเถิด” เมื่อเอ่ยพระวาจาเสร็จก็ทรงเอนพระวรกายลง ณ พระแท่นที่บรรทมแล้วเสด็จเข้าสู่พระนิพพาน พระอัสสาสะพระปัสสาสะ (ลมหายใจเข้า-ออก) ก็ดับสนิท เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะสิ้นพระชนม์ก็เกิดเสียงร่ำไห้ไปทั่วบริเวณ ทั้งพระนางมหาปชาบดี พระนางพิมพา และเหล่าสนมอำมาตย์ต่างโศกาอาดูรทั้งสิ้น พระพุทธองค์จึงตรัสเหตุและผลเทศนาธรรมให้เห็นถึงความไม่เที่ยงของสังขาร จนพระประยูรญาติระงับความเศร้าโศก แล้วพระพุทธองค์จึงทรงเป็นประธานในพิธีพระบรมศพจนสิ้นอย่างสมบูรณ์

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

3. การจัดงานศพของพระภิกษุ

งานศพพระภิกษุในสมัยพุทธกาลนั้น ขอยกตัวอย่างการจัดงานศพของพระอัครสาวกทั้ง 2 กล่าวคือ พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ ซึ่งปรินิพพานก่อนพระพุทธเจ้า ในพระคัมภีร์อรรถกถาได้กล่าวไว้ว่า พระสารีบุตรนั้นเมื่อทราบว่าตนจะนิพพานในอีก 7 วัน จึงเลือกไปแสดงธรรมโปรดมารดาและนิพพานในห้องที่ตนเองเกิด หลังจากท่านนิพพาน มารดาของท่านได้เตรียมการจัดการสรีระของท่าน โดยให้สร้างเรือนยอด 500 หลัง เรือนรับรองอีก 500 หลัง ท้าวสักกเทวราชให้สร้างอีก 1,000 หลัง รวมเป็น 2,000 หลัง นอกจากนั้น นางเรวดีได้ทาเสาดอกไม้ทองประดับอีก 3 ต้น จัดให้มีมหรสพตลอด 7 วัน เมื่อครบ 7 วันแล้วได้ทาเชิงตะกอนประดับด้วยแก้ว 99 ชนิด จึงยกสรีระของพระสารีบุตรเถระขึ้นเชิงตะกอนและประชุมเพลิงด้วยหญ้าแฝก (บางแห่งบอกว่าประชุมเพลิงในวันรุ่งขึ้นโดยมีมหรสพ) เมื่อประชุมเพลิงเสร็จพระอนุรุทธเถระได้อาบน้ำหอมดับเชิงตะกอน พระจุนทะได้เก็บธาตุและนำไปถวายพระพุทธเจ้าพร้อมบาตรและจีวรของท่าน พระพุทธองค์โปรดให้ก่อเจดีย์ บรรจุอัฐิธาตุของพระสารีบุตรไว้ ณ วัดพระเชตวันมหาวิหาร กรุงสาวัตถี ส่วนการจัดการศพของพระโมคคัลลาเถระนั้น หลังจากท่านถวายบังคมลาพระพุทธองค์แล้วได้นิพพาน ณ ดงในกาฬศิลาประเทศ ชาวเมืองได้บูชาท่านด้วยของหอม มาลา เครื่องอบ และจันทน์จุรณ สร้างจิตกาธานด้วยไม้จันทน์แดงสูง 99 ศอก หลังจากประชุมเพลิงเสร็จแล้วพระพุทธเจ้าให้สร้างเจดีย์บรรจุธาตุของท่านไว้ที่ซุ้มประตูพระเชตวันมหาวิหาร กรุงสาวัตถี

4. การจัดงานศพของประชาชนทั่วไป

การจัดงานศพของประชาชนทั่วไป ยกตัวอย่าง เช่น การจัดงานศพของนางสิริมาผู้เป็นน้องสาวของหมอชีวกโกมารภัจ เดิมนางสิริมาเป็นหญิงงามเมืองที่มีความงดงามมาก มีค่าตัวสูงถึงคืนละ 1,000 กหาปณะ ความงามของนางทำให้พระหนุ่มรูปหนึ่งหลงรักจนอาพาธ เมื่อนางสิ้นชีวิต พระพุทธเจ้าจึงให้นำศพของนางไปไว้ที่ป่าช้าผีดิบ จนเวลาผ่านไป 4 วัน ศพนางเริ่มขึ้นอืด หมู่หนอนชอนไชตามร่างกายของนาง พระพุทธเจ้าจึงให้พระราชาประกาศให้คนทั้งหลายมาชุมนุมกันเพื่อพิจารณาศพของนางสิริมาในพิธีการศพ แต่ก็ไม่ปรากฏต่อไปว่ามีการเผาหรือฝังหรือทิ้งไว้เช่นนั้นในป่าช้าผีดิบ มีเพียงแต่พระพุทธเจ้ายกเอาเรือนร่างของนางสิริมาเป็นอุทาหรณ์แสดงธรรมถึงความไม่เที่ยงของสังขารเท่านั้นเอง อีกกรณีหนึ่ง คือ การจัดงานศพนางสุทัตตี ผู้เป็นหลานสาวของนางวิสาขาอุบาสิกา ผู้ที่ทำมีหน้าที่ดูแลอุปัฏฐากภิกษุสงฆ์ในเรือนแทนนางวิสขาได้สิ้นชีวิตลง นางวิสาขาจัดการงานศพโดยให้นำร่างของเธอไปฝัง

จะเห็นได้ว่า ประเพณีการจัดงานศพในสมัยพุทธกาล มีพิธีกรรมต่าง ๆ ที่แสดงให้เห็นถึงวิธีการการจัดการศพแต่ละขั้นตอนอย่างเป็นระบบ โดยการจัดการศพนั้น จะมีอยู่ 3 ลักษณะประกอบด้วย “การเผาศพ การฝังศพ และการทิ้งศพ” การเผาศพนั้น จะมีวิธีการหรือขั้นตอนอย่างเป็นระบบ โดยผ่านกระบวนการและวิธีการจัดการศพ เป็นการจัดการศพตามประเพณีที่ยึดถือและปฏิบัติ

มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

แตกต่างกันไปตามขนบธรรมเนียมประเพณีความเชื่อของแต่ละเชื้อชาติ ศาสนา หรือตามท้องถิ่นนั้น ๆ ซึ่งถือปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ มนุษย์ทุกหมู่เหล่าต่างก็มีการจัดการกับร่างของผู้ที่เสียชีวิต นอกจากจะแสดงซึ่งมโนกรรมสำนึกในความมีน้ำใจ คือการให้ความรักอาลัยต่อผู้ที่จากไปแล้ว ยังแสดงออกถึงคุณธรรม กล่าวคือ “กตัญญูกตเวทิตาธรรม และสามัคคีธรรม” ตามหลักพุทธศาสนาด้วย การจัดการศพในสมัยพุทธกาลนั้น มีประเพณีสรุปได้ ดังนี้

1. ประเพณีการเผาศพ เป็นวิธีการจัดการศพโดยตั้งอยู่ในพื้นฐานของความเชื่อว่า “วิญญาณของผู้ตายจะไม่กลับคืนมาสู่ร่างเดิมอีก แต่จะไปอาศัยเกิดในร่างใหม่ บางแห่งที่ไม่เชื่องเรื่องวิญญาณจะไปเกิดใหม่ ก็มีการเผาศพเหมือนกัน การจัดพิธีกรรมงานศพในลักษณะเช่นนี้ สืบเนื่องมาจากอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ พิธีเผาศพจึงเป็นวิธีที่ได้กระทำกันมาในประเทศอินเดียตั้งแต่สมัยโบราณมาแล้ว ขั้นตอนการเผาศพไม่มีพิธีกรรมที่ลึกลับซับซ้อน เหมือนการจัดพิธีกรรมศพของผู้ที่เชื่อเรื่องอำนาจลึกลับเหนือธรรมชาติ กล่าวคือ วิญญาณหรือผี พวกนี้จะเน้นหนักพิธีกรรมการปัดรังควาน เพื่อป้องกัน อำนาจจากภูตผีปีศาจร้ายจะมารบกวนทำชีวิตมีอันเป็นไป ลักษณะพิธีกรรมการเผาศพจึงเป็นพิธีที่ผสมกันระหว่างศาสนาพราหมณ์กับพุทธ และพิธีกรรมที่มุ่งเน้นความเชื่อในเรื่องของโลกหน้า กฎแห่งกรรมตลอดถึงการหลีกเลี่ยงสิ่งที่เป็นอัปมงคลทั้งหลาย เช่น วันห้ามเผาศพ เป็นต้น ดังนั้น วิธีการใดที่เชื่อว่าวิญญาณของผู้ตายที่ไปอาศัยร่างใหม่จะได้รับประโยชน์มากที่สุด ญาติของผู้ตายมักจะกระทำอาทิเช่นการทำบุญอุทิศสิ่งของอุปโภคบริโภคไปให้คนตาย ธรรมเนียมจีนก็มีพิธีกงเต๊ก ซึ่งเป็นพิธีส่งของให้ผู้ตาย เป็นต้นว่า ตึก รถจำลอง หรือแม้แต่คนรับใช้ก็ต้องทำจำลองสมมติขึ้น เพื่อจะได้ติดตามไปปฏิบัติรับใช้ในโลกหน้า สิ่งของเหล่านี้ จะนำมาบวงสรวงวิญญาณของผู้ตายแล้วจึงเผาส่งไปให้ แต่ของอินเดียในสมัยก่อนนั้น โดยเฉพาะคนรับใช้ไม่มีการจำลองสมมติเหมือนธรรมเนียมจีน สังคมอินเดียสมัยนั้นมีประเพณีที่ภริยาจะต้องไปปฏิบัติรับใช้สามีในโลกหน้าโดยการวิ่งเข้ากองไฟตายตามสามี พิธีนี้เรียกว่า “พิธีสตี” เป็นพิธีที่แปลกประหลาดและทารุณกรรมของอินเดีย ซึ่งถือตามคติของพวกพราหมณ์ตาม” (ปรีชา ช้างขวัญยืน, 2541, น. 154) และความหมายของคำว่า “สตี” ซึ่งเป็นคำนามเพศหญิงที่หมายถึง หญิงดี หญิงซื่อสัตย์ เมื่อเป็นชื่อเฉพาะได้แก่ ชื่อธิดาองค์หนึ่งพระทักษะ โดยมีคำอธิบายไว้ว่า “สตี ความจริง ธิดาองค์หนึ่งของพระทักษะภรรยาของพระภววิษณุปุรณะกล่าวว่า เธอละร่างกายเสียเพราะไม่พอใจพระทักษะ หลังจากนั้น ได้กลายเป็นธิดาของหิมวันต์ และเมนา และในรูปดังกล่าวคือเป็นอุมา พระภวได้แต่งงานกับเธอใหม่ พระมเหศวรได้แนะให้เธอไปบวงสรวงพระทักษะ” (แปลก สนธิรักษ์, 2504, น. 207) พิธีสตีนี้ยังหมายถึงการเคารพบูชาชายาของพระผู้เป็นใหญ่เพราะเห็นว่า “การเข้าหาพระชายาจะง่ายกว่า ดังนั้น จึงเป็นเหตุให้เกิดการบูชาพระแม่เจ้าขึ้น ซึ่งพระแม่เจ้าที่ยิ่งใหญ่มีเพียงสององค์เท่านั้น คือ พระอุมา ชายาของพระศิวะ และพระลักษมีชายาของพระวิษณุหรือพระนารายณ์ แต่องค์ที่ได้รับความนับถือมากคือเจ้าแม่กาลี (พระอุมา) จึงถูกดึงเอาเข้ามาเกี่ยวข้องกับศาสนา และพราหมณ์

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

ประกาศว่าเจ้าแม่กาลีนั้น ที่แท้คือพระอุมาชายาของพระศิวะ พราหมณ์ถือว่าเจ้าแม่กาลีได้รับอำนาจจากพระสามี การบูชาพระศิวะบางครั้งก็ยากมาก ถ้าเข้าทางพระชายาก็จะง่ายขึ้น ดังนั้น เจ้าแม่กาลีจึงได้รับการเคารพนับถือว่า เป็นพระเทพีในลัทธิฮินดู" (สินี เต็มสงสัย, และพิชัย รัตนประทีป, 2512, น. 231)

ปรีชา ช้างขวัญยืน, (2541, น. 230-232) ได้ให้รายละเอียดเพิ่มเติมว่า "สำหรับพิธีเผาศพนั้น เมื่อมีคนตายลง สัปเหร่อก็จะนำผ้ามาห่อศพ โดยแยกสีของผ้าห่อศพตามเพศของคนตาย คือศพผู้ชายจะใช้ผ้าสีขาว ศพผู้หญิงจะใช้ผ้าสีส้มหรือสีชมพู หลังจากห่อศพแล้ว ก็จะนำศพวางลงบนแคร่ไม้ไผ่ เมื่อวางศพบนแคร่แล้ว สัปเหร่อก็จะหามศพไปยังริมฝั่งแม่น้ำคงคา โดยมีกลุ่มของญาติพี่น้องแต่งกายด้วยเสื้อผ้าไม่จำกัดสีเดินตามศพไปพลางกับร้องพร้อม ๆ กันเป็นจังหวะลั่นถนนว่า "รามะนามะสัตไฮ" แปลว่า "พระนามของพระผู้เป็นเจ้าเป็นของเที่ยง" ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการทำศพ ไม่ว่าจะเดินตามศพ หรือมาร่วมงานศพก็ดี จะมีแต่ผู้ชายเท่านั้น ไม่มีผู้หญิง แม้จะเป็นแม่หรือลูกเมียก็ตาม เมื่อหามศพไปถึงฝั่งแม่น้ำคงคาแล้ว ก็วางแคร่ลงคอยให้มีที่ว่างสำหรับเผา ก่อนจะเริ่มเผาศพต้องเอาศพหย่อนลงจุ่มแม่น้ำคงคาครู่หนึ่งเพื่อเป็นการอาบน้ำศพ เมื่อเอาศพจุ่มน้ำแล้ว ก็เอาขึ้นวางไว้บนกองฟืนที่จะสุมไฟผสมกับขี้วัว ซึ่งสัปเหร่อได้เอาฟืนดุ้นใหญ่ ๆ วางซ้อนกันเป็นชั้น ๆ รูป 4 เหลี่ยมเตรียมไว้ล่วงหน้าแล้ว หลังจากนั้นก็นำฟืนที่เหลือวางทับศพจนมิด พวกญาติจะพากันถือคบไฟที่ยังไม่ได้จุดเดินรอบกองฟืนทำท่าเป็นจุดไฟที่กองฟืนทั้งที่ยังไม่ได้จุด หลังจากพวกญาติพากันเดินรอบกองฟืน 3-5 รอบแล้ว จึงจะจุดไฟ คนที่จุดไฟคนแรกคือลูกชายของผู้ตาย หากผู้ตายไม่มีลูกชาย สัปเหร่อก็จะจุดไฟเอง ขณะที่ไฟกำลังลุกไหม้อยู่นั้น บรรดาญาติมิตรซึ่งล้อมอยู่รอบกองไฟก็จะพากันร้องไห้คร่ำครวญ จนกระทั่งกองไฟได้มอดลงก็จะเขี่ยกระดูก และเถ้าถ่านทิ้งลงแม่น้ำคงคา สำหรับผู้ตายที่มีญาติเป็นคนจนไม่มีฟืนเผาศพมาก สัปเหร่อก็จะเผาเพียงร่างมอดไหม้ไปบ้างเท่านั้น แล้วก็ทิ้งศพให้ลอยตามกระแสแม่น้ำไปประเพณีการเผาศพของชาวอินเดียนั้น ไม่ได้มีการเผาร่างผู้เสียชีวิตทุกศพเสมอไป ยังมีการยกเว้นเป็นวางศพ ศพที่ถูกยกเว้นจากการเผามีอยู่หลายประเภทเป็นต้นว่า นักบวช คนที่ตายด้วยโรคเรื้อน คนที่ตายด้วยฝีดาษ และเด็กที่มีอายุไม่เกิน 5 ปี เขาใช้วิธีถ่วงด้วยการผูกหินถ่วงที่กลางแม่น้ำแต่ศพเหล่านั้น มักลอยขึ้นและถูกพัดพาไปเกยที่หาดด้านตรงกันข้าม ซึ่งไม่มีคนอาศัยอยู่เป็นอาหารอันโอชะของเหล่าแร้งกาต่อไป"

1. ประเพณีฝังศพ เป็นประเพณีที่นิยมอีกลักษณะหนึ่งของสังคมอินเดีย กรณีตัวอย่างของการฝังศพ มีกล่าวไว้ในเรื่องของนางวิสาขาอุบาสิกา ในพระคัมภีร์อรรถกาธรรมบทว่า "นางวิสาขาได้ตั้งหลานสาวชื่อนางสุทัตตีให้ดูแลภิกษุสงฆ์ในเรือน แทนตนเอง ภายหลังเธอได้สิ้นชีวิต นางวิสาขาจึงให้นำร่างของเธอไปฝัง หลังจากนั้นจึงเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า" (ขุ.ธ.อ. 42/400)

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

2. ประเพณีการนำศพไปทิ้งในป่าหรือในป่าช้าผีดิบ เพื่อให้เป็นอาหารของแร้งกา สัตว์ป่า ดังกรณีบุตรของนางกิสาโคตรมีตาย “นางอุ้มร่างบุตรไปถามหายาเพื่อรักษา บุรุษคนหนึ่งแนะนำให้ไปทูลถามพระพุทธเจ้า เมื่อไปถึงพระพุทธองค์ได้ทรงแนะนำให้นางไปหาเมล็ดพันธุ์ผักกาดจากเรือนของคนที่ไม่เคยมีใครตาย นางเที่ยวตระเวนถามหาเมล็ดพันธุ์ผักกาดนั้น ผลที่สุด ก็หาไม่ได้ดังใจปรารถนา นางจึงทิ้งศพของบุตรไว้ในป่าช้า”กรณีศพสามีของนางปฏาจารา เมื่อนางไปพบว่า “สามีของนางนอนตายอยู่โดยถูกงูกัดตาย ก็มิได้กล่าวถึงวิธีจัดการศพ คงปล่อยไว้ ณ ที่นั้นโดยปล่อยให้เป็นอาหารของสัตว์ หรือเน่าเปื่อยไปเอง วิธีการนี้เป็นวิธีการของคนที่มีฐานะยากจน เพราะไม่มีเงินทองในการดำเนินการ” (คณะกรรมการแผนกตำรามหามกุฎราชวิทยาลัย, 2537, น. 206-213)

3. ประเพณีการนำศพไปลอยทิ้งในแม่น้ำสายสำคัญ การนำศพไปลอยทิ้งในแม่น้ำสายสำคัญ เช่น แม่น้ำคงคา วิธีการนี้เป็นแนวคิดที่เกิดมาจากศาสนาฮินดูพราหมณ์ ในกรณีการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับศพนั้นพระพุทธศาสนาได้กำหนดให้มีการใช้ศพเป็นอุปกรณ์ในการปฏิบัติธรรม คือ การพิจารณาเพื่อให้เกิดธรรมสังเวชและการเห็นความไม่แน่นอนของสังขารดังมีบทพิจารณาว่า “อีกไม่นานนัก ร่างกายนี้ก็จักปราศจากวิญญาณถูกทอดทิ้งทับถมแผ่นดิน เหมือนท่อนไม้ที่ไร้ประโยชน์ ฉะนั้น” (ขุ.ธ. 25/41/ 38-58)

สมภพ ภิรมย์ (2520, น. 117-119) ได้ให้รายละเอียดไว้สรุปได้ว่า “ในเมืองพาราณสี เมื่อถึงแก่กรรมจะแห่ศพมายังริมฝั่งแม่น้ำคงคา การแต่งศพนั้นสุดแท้แต่ฐานะ หากมีฐานะดีศพจะห่อผ้าขาวมัดตราสังแน่นมีผ้าคลุม จัดกระบวนแห่เอิกเกริกร้องไร้ตามมา เมื่อถึงฝั่งแม่น้ำคงคาก็เอาศีรษะผู้ตายจุ่มลงไปในแม่น้ำคงคา แล้วยกศีรษะขึ้นบนกองฟืน ผู้จุดไม้คนแรกจะเป็นผู้ใกล้ชิดกับผู้ตาย การประชุมเพลิงนั้นได้เชื้อเพลิงจุดตามฐานะอาจจะเป็นน้ำมันหอม ถั่วงาโรยศพดับกลิ่น กองฟืนจัดวางสวยงาม และมีนางร้องไห้มาในขบวนแห่ด้วย ถ้าเป็นคนจนจะไม่มีพิธีใด ๆ เมื่อเผาแล้วจะเก็บอัฐิลอยแม่น้ำคงคา นอกจากนี้ เราก็รับเอาพิธีศพตามการปฏิบัติของคนพุทธในอินเดีย ที่ประยุกต์มาจากฮินดูนี้ด้วยเหมือนกัน ดังเช่น การบรรจุศพลงโลงหรือหีบ ซึ่งแต่เดิมเราจะเผากันทั้งร่างและนำอัฐิไปบรรจุในสถูปหรือเจดีย์ นอกเหนือจากการบรรจุโกศ และเก็บอัฐิลอยน้ำ ถ้าพิจารณาต่อไปอีกจะพบว่า พิธีศพชายไทยพุทธก็ยังได้รับอิทธิพลจากประเพณีของชาติอื่น ๆ อีกด้วย คือ จากประเพณีจีนและญวนดังการทำพิธี เช่น อาหารแก่ผู้ตาย หรือรับเอาพิธีทำบุญ 7 วัน 50 วัน และ 100 วัน (ทำบุญหน้าศพ) ซึ่งพึ่งเกิดขึ้นเมื่อมีพิธีกงเต๊กในสมัยรัชกาลที่ 5 นี่เอง”

สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระปรมานุชิตชิโนรส (2516, น. 368) ได้ให้รายละเอียดไว้สรุปได้ว่า “ศพของพระโมคัลลานะ เมื่อประชาชนได้พากันไปถวายสักการะบูชาสรีระศพของพระเถระด้วยดอกไม้ ธูป เทียน และไม้หอม แล้วพระพุทธเจ้าก็เสด็จไปเป็นประธานจุดเพลิงทำฌาปนกิจสรีระศพแล้วโปรดให้เก็บอัฐิธาตุพระเถระเจ้าก่อเจดีย์บรรจุไว้ที่ชุมประตูพระเชตุวนาราม”

มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครสวรรค์ RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) (2511, น. 293) ได้ให้รายละเอียดไว้สรุปได้ว่า “พระบรมศาสดาทรงเคารพในขัตติยประเพณี ทรงเป็นประธานอำนวยการพระศพในฐานะที่พระองค์เป็นพระโอรส และเป็นพระญาติผู้ใหญ่จึงทรงโปรดให้พระมหากัสสปเถระเจ้าไปตรวจที่ประดิษฐานจิตกาธาน เพื่อถวายพระเพลิงพระศพพระพุทธบิดา และโปรดให้พระสารีบุตรเถรเจ้าเป็นภาระจัดถวายน้ำสรงพระศพพระพุทธบิดาตามขัตติยพระเพณี เมื่อพนักงานอัญเชิญพระศพไปประดิษฐาน ณ พระจิตรกาธานประยูรญาติก็ประชุมกันนำบำเพ็ญกุศลกันด้วยความอาลัย ครั้นได้เวลาพระบรมศาสดาก็ทรงจะพระเพลิงถวายพระศพพระพุทธบิดา บรรดาพระประยูรญาติทั้งหลายพากันโศกเศร้าพิลาปให้ปริเวทนาการ พระบรมศาสดาจารย์ก็ทรงตรัสธรรมเล้าโลมระงับความโศกเศร้าแห่งมหาชนโดยควรแก่อุปนิสัย”

มหามกุฏราชวิทยาลัย (2526, น. 46-466) ได้ให้รายละเอียดไว้ สรุปได้ว่า เรื่องสามเณรศิษย์ของพระสารีบุตรเถระ ชื่อ “สังกิจจสามเณร” มีอายุ 7 ปี โดยกำเนิด “มารดาของสังกิจจสามเณรนั้นเป็นธิดาของตระกูลมั่นคงในกรุงสาวัตถี เมื่อสามเณรนั้นยังอยู่ในท้องมารดานั้นมารดาได้ทำกาละ (ตาย) ในขณะนั้นเอง ด้วยความเจ็บไข้อย่างหนึ่ง เมื่อมารดาถูกเผาอยู่เนื้อส่วนที่เหลือไหม้ไฟ เว้นแต่เนื้อท้องสำหรับนั้นพวกสัปเหร่อยกเนื้อท้องของนางลงจากเชิงตะกอนแทงด้วยหลาวเหล็กในที่ 2-3 แห่ง ปลายหลาวเหล็กกระทบหางตาของทารก พวกสัปเหร่อแทงเนื้อท้องอย่างนั้นแล้ว จึงโยนไปในกองถ่านปกปิดด้วยถ่านนั้นแลแล้วหลีกไป เนื้อท้องไหม้แล้ว ส่วนทารกได้เป็นเช่นกับรูปทองคำบนกองถ่านเหมือนนอนอยู่ในกลีบบัว และในคัมภีร์ชาดกชื่อ “ปทกุสสชาดก” เพียงแต่นำศพขึ้นตั้งบนเชิงตะกอนแล้วเผา สรุปรายละเอียดได้ว่า “... ทันใดนั้นหทัยของนางได้แตกทลาย เพราะความเศร้าโศกถึงบุตร ขณะนั้นพระโพธิสัตว์ทราบว่า มารดาตาย จึงเรียกบิดาไปใกล้มารดา แล้วทำเชิงตะกอนเผาศพมารดาครั้งเผาเสร็จแล้วได้บูชาด้วยดอกไม้นานาชนิด แล้วจึงพาบิดาไปพระนครพาราณสี ... ”

สำนักวัดสามพระยา (2493, น. 37) ได้ให้รายละเอียดไว้สรุปได้ว่า “... ดังนี้แล้วพลางเดินไปในทางใหญ่ เมื่อเดินไปถึงก็เห็นอาจารย์ถูกตัดขาดสองท่อน คิดว่าอาจารย์ต้องมาตายเพราะไม่เชื่อคำเรา แล้วก็เก็บกองฟืน กองเชิงตะกอนเผาอาจารย์ บูชาด้วยดอกไม้ป่าแล้วเดินต่อไป ... ”

กอบกุล อุทัยรัตน์ (2528, น. 87-89) ได้ให้รายละเอียดไว้สรุปได้ว่า “พระพุทธเจ้าได้ยึดถือตามประเพณีอินเดียที่มีอยู่เดิม พระองค์มิได้ทรงกำหนดพิธีศพอย่างใหม่ไว้สิ่งใดที่มิได้เสียหายศาสนาพุทธก็รับมาปฏิบัติ แต่หากเกิดการเบียดเบียน เดือดร้อน ขัดกับหลักคำสอนโดยตรงก็จะไม่รับมา ตัวอย่างเช่น พิธีฆ่าสัตว์บูชายัญให้แก่ผู้ตาย ศาสนาพุทธปฏิเสธห้ามนำมาปฏิบัติโดยเด็ดขาดในสมัยพุทธกาลพระพุทธเจ้าได้ทรงเป็นผู้จัดพิธีศพให้บุคคลต่าง ๆ เช่นแก่พระพุทธบิดา แก่อัครสาวกพระโมคัลลานะ ซึ่งพระองค์ทรงกระทำตามประเพณีนิยม ทรงเป็นประธานในการถวายพระเพลิงพระศพพระพุทธบิดา และพิธีศพที่จัดกันในสมัยพุทธกาลและที่ปรากฏอยู่ตามคัมภีร์ทางศาสนาจะทำกันโดยการเผาบนเชิงตะกอนเป็นหลัก รายละเอียดบางอย่างอาจแตกต่างกันไปตามฐานะของผู้ตาย แต่ก็สังเกตได้ว่างาน

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

ศพของพุทธศาสนิกชนในสมัยพุทธกาลก็มิได้มีพิธีการอย่างใด จัดกันแบบเรียบง่าย จัดการเผากันในวันเดียว ไม่มีการประโคมด้วยดนตรีชนิดใด ไม่มีเมรุที่สวยงามวิจิตรพิสดาร เป็นเพียงแต่รวบรวมเอากองฟืนแล้วเผา จึงกล่าวได้ว่าพระพุทธองค์ไม่ทรงสนับสนุนเรื่องความฟุ่มเฟือยและพิธีการที่ยุ่งยากเช่นที่ชาวไทยพุทธนิยมทำกันอยู่โดยทั่วไปแต่อย่างใด"

มาโนชญ์ ชุมสาย (2492, น. 321-430) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับความตายตามทฤษฎีของไวส์แมน และยอร์มพลาสม์ สรุปได้ว่า "ตัวของเรามีส่วนประกอบอยู่ 2 ส่วน คือพวกที่เป็นเยอร์มพลาสม์ กับพวกที่เป็นโซมาโตพลาส์มหรือส่วนของร่างกาย เยอร์มพลาสม์เป็นเซลล์ที่ทำหน้าที่สืบชีวิต หรือเป็นพาหนะที่นำเอาตัวตนของเราไปปฏิสนธิใหม่โดยถ่ายเทจากพ่อแม่และรวมกันเข้าเป็นชีวิต เซลล์ชีวิตที่ปฏิสนธินี้ก็จะขยายตัวขึ้นเรื่อย ๆ จนกลายเป็นร่างกายและมีชีวิตจิตใจตามรูปเดิม ส่วนพวกโซมาโตพลาสม์นั้นเมื่อสิ่งมีชีวิตตายก็จะสูญหายหรือถูกทำลายไปด้วย เยอรม์พลาสม์มีลักษณะเป็นของที่ไหลได้ โดยจะไหลผ่านโซมาโตพลาสม์ไปมีกำเนิดใหม่ทุก ๆ ชาติไม่มีที่สิ้นสุด ชีวิตและตัวความรู้สึกนึกคิดอันเป็นสมบัติโดยเฉพาะของเราไม่มีการศูนย์ และจะมีการไปเกิดใหม่ได้ต่อ ๆ ไปโดยทางโครโมโซม คือ เกิดในตระกูลเดิมในลักษณะอย่างเดียวกับที่เป็นอยู่ในชาตินี้ แต่จะผิดเพี้ยนไปบ้างก็แล้วแต่การรวมของยีนส์ทั้งสองฝ่าย (พ่อ-แม่) และสภาพของเหตุการณ์ที่แวดล้อม"

สรุปว่า การจัดการเกี่ยวกับศพในสมัยพุทธกาลถือเป็นเรื่องของชาวบ้านพระสงฆ์เป็นเพียงผู้เข้าไปพิจารณาเพื่อความก้าวหน้าของการปฏิบัติธรรมเท่านั้นไม่ได้มีการนำพิธีการอื่นเข้ามาเกี่ยวข้องและให้คติธรรมที่ดีแก่ญาติด้วยการแนะนำให้เห็นหลักความจริงไม่เศร้าโศกหันมาทำบุญอุทิศให้ดีกว่าการมานั่งร้องไห้หาคนที่จากไป

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

5. พิธีกรรมเกี่ยวกับการตายในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

สำหรับในหัวข้อพิธีกรรมเกี่ยวกับการตายในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูนี้ จะนำเสนอเพื่อเพิ่มเติมสาระเกี่ยวประเพณีงานศพ ทั้งนี้ จะขอกล่าวถึงพิธีกระทำในพราหมณ์อินเดียหรือชาวฮินดู ในบางประเด็น

ความเชื่อเรื่องโลกหลังความตายทำให้ประวัติศาสตร์ของมวลมนุษยชาติเต็มไปด้วยพิธีกรรมการจัดการศพ สมัยยุคก่อนประวัติศาสตร์มีพิธีกรรมการจัดการศพคล้ายกัน คือ แต่งตัวให้ศพอย่างเต็มยศ ฝังอาวุธ หม้อ ไห หรือสิ่งของต่าง ๆ ลงไปกับศพ เพื่อให้นำไปใช้ในโลกหลังความตาย ต่อมาทั่วโลกรู้จักการทำมัมมี่ เชื่อว่าดวงวิญญาณจะกลับมาเข้าร่างอีกครั้ง ชาวอินเดียที่เชื่อว่า วิญญาณของมนุษย์เป็นเพียงอาตมันย่อยที่ถูกแบ่งออกมาจากอาตมันใหญ่ เมื่อตายไป อาตมันย่อยจะกลับไปรวมกับอาตมันใหญ่อีกครั้ง อาตมันใหญ่อาจเรียกว่าพรหมมัน หรือปรมาตมัน เมื่อถึงเวลา จะถูกแบ่งอาตมันมาเกิดเป็นมนุษย์อีกครั้ง และเวียนไปเรื่อย ๆ ไม่รู้จบ จนมีหลายคนที่ต้องการหลุดพ้นวัฏจักรนี้ แสวงหาการหลุดพ้นมากมาย

อินเดียเป็นเจ้าแห่งการปลงศพ แตกต่างไปตามความเชื่อ หรือการประกอบอาชีพ อีกทั้งยังเกี่ยวเนื่องกับเงินทองที่จะนำมาใช้ในพิธีกรรมอีกด้วย ดังนั้น จึงมีความหลากหลายในการจัดการศพ โดยอินเดียมีวิธีการจัดการศพ และความเชื่อประเพณีการปลงศพอยู่ 4 แบบด้วยกัน คือ

1. การปลงศพโดยการนำไปฝังดินใต้ต้นไม้ การฝังศพถือเป็นประเพณีของชาวพื้นเมือง (ทราวิด,ดราวิเดียน) เนื่องจากมีความเชื่อเรื่องการกสิกรรม ผูกพันธ์กับการทำกสิกรรม และมีที่อยู่เป็นหลักแหล่ง เชื่อว่าวิญญาณของผู้ตายจะปกป้องดูแลต้นไม้แลพืชผลให้เป็นไปตามฤดูกาล ด้วยความเชื่อนี้ต่อมาจึงพัฒนาเป็นการบูชาต้นไม้ และเนินดินที่ใช้ฝังศพใต้ต้นไม้นั้นได้พัฒนากลายเป็นเจดีย์ไปในสมัยพุทธกาล

2. การปลงศพด้วยไฟ การปลงศพวิธีนี้เป็นประเพณีนิยมของชาวอารยัน เนื่องจากชนกลุ่มนี้เป็นพวกเร่ร่อน เลี้ยงสัตว์ เมื่อมีผู้ใดเสียชีวิตจึงต้องนำร่างไปเผาไฟเพื่อนำเถ้ากระดูกใส่โกศเอาไว้ติดตัวเวลาเดินทาง ประเพณีนี้ได้เป็นประเพณีนิยมของชาวพุทธ ดังเช่นการปลงพระศพของพระพุทธเจ้า และตกทอดมาถึงชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยเฉพาะประเทศไทยด้วย

3. การปลงศพด้วยน้ำ ชาวฮินดูเชื่อเรื่องการบรรลุโมกษะคือการหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ดวงวิญญาณไปรวมกับวิญญาณอันบริสุทธิ์หรือพรหมมัน เมื่อชาวฮินดูรู้ว่ากำลังจะตาย ความคิดเบื้องแรกคือไปสู่เมืองพาราณาสีเมืองศักดิ์สิทธิ์เพราะจะได้อาบน้ำจากแม่น้ำนี้ แม่น้ำจะปลดเปลื้องชำระล้างบาปที่ได้กระทำมาแต่ครั้งอดีตได้ และเมื่อตายไปก็จะมีการเผาร่างที่ริมแม่น้ำแล้วโปรยเถ้ากระดูกลงแม่น้ำ หากไม่เผาก็จะนำร่างทั้งร่างปล่อยลงแม้น้ำไป เพราะเชื่อว่าแม่น้ำอันศักดิ์สิทธิ์จะนำหาพวกเขาไปพบกับหางหลุดพ้น

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

4. การปลงศพด้วยการปล่อยให้นกกาจิกกิน การปลงศพแบบนิยมในหมู่ชาวบ้านที่มีฐานะยากจน ไม่มีเงินไปให้พราหมณ์ประกอบพิธีศพให้ หรืออีกในหนึ่งถือเป็นการสร้างกุศลครั้งสุดท้ายด้วยการอุทิศร่างกายให้แก่เหล่านกกาเพื่อเป็นทานอาหาร เมื่อเหลือกระดูกจะนำไปเผา นำเถ้าไปโปรย ทั้งนี้ทั้งนั้นการกระทำพิธีในการปลงศพต้องให้พราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมให้ เพราะพราหมณ์คือผู้ที่สามารถติดต่อกับเทพเจ้าได้แต่เพียงผู้เดียว

6. วิวัฒนาการของประเพณีและพิธีกรรมงานศพของชาวพุทธภาคกลาง

6.1 ประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับงานศพของชาวพุทธภาคกลาง

ประเพณีงานศพของชาวพุทธในภาคกลาง โดยทั่วไปแล้ว พิธีกรรมในงานศพ ถือเป็นสิ่งที่สำคัญมากไม่แพ้พิธีกรรมอื่น ๆ ของชาวไทยพุทธในภาคกลางเช่นกัน ผู้วิจัยจะได้ศึกษาถึงความสำคัญของพิธีกรรมต่าง ๆ ดังนี้

พระยาอนุมานราชธน (2505, น. 273) ได้ให้รายละเอียดไว้ว่า “พิธีศพของชาวไทยพุทธแต่ดั้งเดิมนั้น ก็มิได้มีพิธีการมากมาย ทำกันง่ายด้วยวิธีเผาศพและวิวัฒนาการเรื่อยมา”

เสฐียรโกเศศ (2505, น. 273) ได้ให้รายละเอียดไว้ว่า “การเผาศพของคนอนาถาก็เห็นจะเผากันง่าย ๆ ตามเดิม คือ เอาศพวางบนกองฟืนแล้วเผา ต่อมา การเผาศพในบางแห่ง เช่น ในบ้านเมืองซึ่งมีคนมากก็จะจัดการเผาในที่ซึ่งจัดไว้เฉพาะเป็นป่าช้าอยู่นอกเมือง เมื่อจัดเผาเป็นตำแหน่งแห่งที่อย่างนี้แล้วก็ทำที่เผา เฉพาะที่เผานี้ในชั้นต้นคงจะก่อเป็นฐานขึ้นมาให้สูงจากพื้นดินตามสมควรกั้นเป็นคอกสี่เหลี่ยมผืนผ้าแล้วกองฟืนว่าเผากันแบบนั้น ที่เผาศพอย่างนี้เห็นจะเรียกว่าฐานเผา เลื่อนขึ้นมาอีกชั้นหนึ่ง มีตารางเหล็กรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ารองรับศพอีกทีนี้เรียกว่า ตารางเผาศพ นับว่าดีขึ้นมาอีกชั้นหนึ่ง แล้วมาถึงขั้นเสริมบนฐาน เผาตอนกลางคืนขึ้นเป็นคอกหรือแท่นอีกทีหนึ่งชั้นแรกเอาต้นกล้วยมาเรียงเป็นพื้นแล้วกั้นคอก เอาดินเกลี่ยบน ทุบให้แน่นแล้วตั้งตารางเหล็กบนนั้นอย่างนี้เรียกว่าเชิงตะกอน เชิงตะกอนนั้นแต่ก่อนนี้เห็นจะหมายความว่าที่เผาศพทั่ว ๆ ไป จะไม่จำกัดว่าต้องมีลักษณะอย่างที่พูดมานี้ ถ้าแปลคำว่าเชิงตะกอน เอาตามลักษณะของคำก็คงจะหมายถึงผงสกปรกคือขี้เถ้านั่นเอง เชิงตะกอนก็ดี ฐานเผาก็ดี หรือจิตกาธานสำหรับเจ้านายก็ดีก็จะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หากมายักทำให้ผิดกันเสียแล้วเรียกชื่อเป็นยศเป็นอย่างขึ้น จัดให้ดีขึ้นไปกว่านี้ก็ทำเป็นเสาต่อขึ้นสี่เสา มีประกอบทั้งเสาทั้งสี่ด้าน ประกอบด้วยหยวกสลักลวดลายและพวงดอกไม้ดังที่เห็นกันอยู่ และเชิงตะกอน และตารางสี่เหลี่ยมผืนผ้านี้หดเล็กลงเป็นรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสที่เผาศพจึงกลายรูปอย่างเห็นกันอยู่นี้”

กอบกุล อุทัยรัตน์ (2528, น. 89-91) ได้ให้รายละเอียดไว้ว่า “วิธีการปลงศพและพิธีศพของคนไทยพุทธซับซ้อนขึ้นเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน กล่าวว่าพิธีศพของชาวไทยพุทธนั้นได้รับอิทธิพลทางความเชื่อและวัฒนธรรมต่างชาติเข้ามาหลายทาง เช่น ได้รับอิทธิพลทางความเชื่อศาสนาพุทธเมื่อได้รับเอาความเชื่อนี้มาก็พยายามจะปรับปรุงพิธีศพให้เข้ากับความเชื่อนั้น ดังเป็นไปตามทฤษฎีของอิมิล เดอร์ไคม์ ที่ว่าพิธีกรรมคือการแสดงออกมาตามอาการต่าง ๆ ที่ต้องปฏิบัติโดยสัมพันธ์กับความเชื่อที่ตนเคารพ จึงเห็นได้ว่าการจัดการศพในแต่ละขั้นมักจะแฝงด้วยปริศนาธรรมเสมอ และการปฏิบัติบางประการก็เชื่อมโยงมาแต่ครั้งพุทธกาล เช่น การชักผ้าบังสกุล เป็นต้น และได้รับอิทธิพลพิธีศพบางอย่างจากประเพณีอินเดียเดิมอย่างผู้นับถือศาสนาพราหมณ์และฮินดูเข้ามาด้วยที่นอกเหนือจากการปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงนำแบบอย่างการปฏิบัติจากชาวฮินดูมา เช่น พิธีเก็บอัฐิลอยคงคา ดังจะยกตัวอย่าประเพณีพราหมณ์ ฮินดู มาประกอบ ยังได้รับอิทธิพลจากประเพณีตะวันตกเข้ามาด้วย เช่น การแต่งตัวไว้ทุกข์สีดำ ดังจากเจ้าพระยายมราชเสนาบดี กระทรวงนครบาล ได้ปรารภให้ราษฎรทราบทั่วกันในวันที่ 23 ตุลาคม รัตนโกสินทร์ ศก 129 จากคำปรารถนี้ นอกจากทำให้ทราบที่มาของการไว้ทุกข์แล้วก็ยังเห็นถึงวิวัฒนาการของธรรมเนียมการไว้ทุกข์ของชาวไทยด้วย มีความว่าฟังท่านผู้ใหญ่บ่นว่า เรื่องการไว้ทุกข์เป็นเรื่องสับปลับ ยากใจเป็นที่สุดเอาแน่ไม่ได้ ถ้าสังเกตก็แบ่งได้เป็นสองอย่าง คือไว้เฉพาะแต่

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

ไปเข้างานศพทางหนึ่ง กับไว้ประจำวันอีกทางหนึ่ง การไว้ไปงานศพ คือนุ่งขาว นุ่งดำ เข้าใจว่าเราจำเขามา นุ่งขาวพูดกันว่าเอาอย่างจีน แต่ถามพวกจีนเขาก็ว่าไม่ได้นุ่งขาว ตกลงจะมาจากไหนไม่ทราบได้ แต่นุ่งดำนั้นจำมาจากฝรั่งมาแน่และแน่ใจว่าเกิดขึ้นในรัชกาลที่ 5 ด้วย ที่นุ่งสีกุเหร่า สีนกพิราบ และสีน้ำเงินอะไรเหล่านี้เป็นของเราคิดเอง เพื่อจะได้เดินสายกลาง เพียงแต่แต่งดำก็ลำบากอยู่แล้ว ไฉนจะไปรับเอาอย่างจีนมาพอกให้ลำบากยิ่งขึ้นอีกเล่า เดิมทีเห็นเราจะไม่ได้ไว้ทุกข์กัน เพราะเคยเห็นพระเมรุใหญ่ ๆ แต่ก่อนมานุ่งสมปักลายสีต่าง ๆ คาดเสื้อครุยกันทั้งนั้น ส่วนการไว้ทุกข์ประจำวันนั้นแต่ก่อนโกนทั้ง (ได้รับมาจากอินเดีย) หากสั่งห้ามเสียแต่ในรัชกาลที่ 5 แต่ที่มีการแต่งดำพันแขนดำมาแทนที่เดียวนี้เป็นประกาศนายกรัฐมนตรี เรื่องระเบียบการแต่งกายไว้ทุกข์ในงานศพ ในราชกิจจานุเบกษาที่ 58 ตอนที่ 61 ลงวันที่ 7 สิงหาคม พุทธศักราช 2484”

พระยาอนุมานราชธน (2505, น. 89-94) ได้ให้รายละเอียดไว้สรุปได้ว่า “พระญวนว่า การทำกงเต็กที่ทำเมื่อครั้งสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์นั้นเป็นต้นมา ประเพณีนี้สืบมาจนถึงทุกวันนี้ มี 2 อย่าง คือ อย่างหนึ่งทำบุญหน้าศพ ตามประเพณีจีนและญวนนั้น ญาติผู้มรณภาพย่อมทำบุญหน้าศพทุก ๆ วัน นับแต่วันมรณะไปจนครบ 7 วัน เมื่อครบ 7 วันแล้วแต่นั้นทำบุญ 7 วัน ครั้ง 1 ไปอีก 7 ครั้ง ครบ 50 วัน แล้วหยุดงานพิธีไปจนครบ 100 วันทำพิธีการใหญ่ครั้งสุดท้าย พิธีกงเต็กก็ทำเช่นกันเป็นต้นแบบที่ทำบุญหน้าศพ ซึ่งเรียกว่า สัปตมวาร ปัญญาสมวาร ศตมวาร ที่ทำกันอยู่ด้วยไม่เกี่ยวข้องกับกงเต็กจนถึงทุกวันนี้ และยังให้รายละเอียดเกี่ยวกับการนำพวงหรีดไปวางที่ศพในปัจจุบันก็นำมาจากธรรมเนียมของฝรั่งตะวันตกเพื่อวัตถุประสงค์แสดงออกถึงความเศร้าโศกของผู้วางเท่านั้น เช่นเดียวกับชาวตะวันตก ดังเสฐียรโกเศศ กล่าวไว้ว่า ด้วยเหตุประเพณีวางพวงหรีดที่ศพสืบเนื่องมาจากความเชื่อที่ว่า พวงมาลาเป็นของสูงใช้สำหรับรัดศีรษะเทวดา แล้วต่อมาเปลี่ยนเป็นมงกฎของฝรั่งหรือพวงหรีด คงเป็นเพราะสองอย่างนี้สวมได้สะดวกกว่า ไม่อ่อนปวกเปียกเหมือนพวงมาลา พวกกรีกหรือพวกโรมันถ้าผู้ใดรบชนะข้าศึกมาก็จะสวมพวงหรีดให้เป็นเกียรติยศ นอกจากนี้ ก็ยังใช้ในการตายอีกด้วย เช่น การสวมมงกุฎหนามแก่พระเยซูในวันถูกตรึงไม้กางเขน ซึ่งถือเป็นเกียรติยศแก่คนตายเป็นครั้งสุดท้าย พวกฮินดูก็นิยมสวมพวงมาลัยให้แก่ผู้ตายพวกพราหมณ์ให้ดอกไม้และพวงหรีดประดับศพและบูชาพวกพราหมณ์ในพิธีด้วยกัน”

อภิธาน สมใจ (2541, น. 16–18) ได้ให้แนวคิดไว้ว่า การจัดการแก้ปัญหาอันเป็นผลกระทบจากความตาย โดยพิธีกรรมงานศพ เป็นการสร้างโอกาสหรือเป็นเวทีแสดงกิจกรรมทางสังคมของกลุ่มคนในชุมชนที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย 5 ประการ ประกอบด้วย

1. งานศพเป็นเวทีแห่งพิธีกรรม เพื่อประกาศข่าวสารยืนยันการขาดสูญตัวตนของผู้ตาย ที่ประกอบด้วยคุณสมบัติทางสรีระและคุณสมบัติทางสังคม คือ หมดสมาชิกภาพ

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

ขาดจากกลุ่มทางสังคมที่เป็นอยู่จริงด้านการกระทำหรือการแสดงตนทางสังคม งานศพเป็นเวทียืนยันการสิ้นตัวตนในชาตินี้ จากคนเป็นสู่คนตาย

2. พิธีกรรมงานศพเป็นเวทียืนยันสถานภาพทางสังคมของคนเป็นว่าคนมีชีวิตปกติจะอยู่อย่างเดิมหรือจะต้องเปลี่ยนแปลงสถานภาพบทบาทและความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกันทั้งภายในภายนอกกลุ่มภายหลังมีคนตาย คนเป็นจะได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารในกลุ่มเครือข่ายวงศาคณาญาติ เพื่อนฝูงมิตรสหายร่วมรุ่น คนต่างรุ่นต่างเพศต่างวัย อันจะนำไปสู่การสานต่อความสัมพันธ์เชิงช่วยเหลือเกื้อกูลกัน หรือตัดโอกาสช่องทางกัน

3. พิธีกรรมงานศพเป็นการยืนยันคุณค่าความมีอยู่เป็นอยู่ของชีวิตนี้ของชีวิตอื่น และของวิถีชีวิตวัฒนธรรมประจำถิ่น

4. พิธีกรรมงานศพทำหน้าที่ยืนยันการหมดสภาพนิติบุคคลของคนตาย ขณะเดียวกันจะยืนยันสถานภาพทางกฎหมายของคนเป็นอีกด้วย เช่น การเป็นหม้าย การเป็นกำพร้า การเป็นผู้สืบทอดมรดก

5. งานศพเป็นทั้งวิถีปฏิบัติทางวัฒนธรรม คือ มีแบบแผนวิธีการที่ผู้คนจักต้องปฏิบัติตาม และเป็นวัฒนธรรมจุดหมายปลายทาง เพื่อบรรลุเป้าหมายทางสังคมตามสถานการณ์และลัทธิความเชื่อเกี่ยวกับวิถีชีวิตวัฒนธรรมชุมชน

6.2 ประเพณีการปฏิบัติต่อศพ ของชาวพุทธภาคกลาง เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

ประเพณีและพิธีกรรมงานศพของชาวพุทธภาคกลาง เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร แนวคิดเกี่ยวกับความตายและประเพณีการจัดงานศพของชาวไทยพุทธ ภาคกลาง เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร มีประเพณีปฏิบัติที่รับอิทธิพลที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ที่มองว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดาของชีวิต แต่สาระแห่งการตายสามารถนำมาสร้างสิ่งดีงาม นำมาเป็นเครื่องเตือนสติไม่ให้ประมาทมัวเมาในวัยแห่งชีวิต เป็นอุปกรณ์ในการสอนธรรม และปฏิบัติธรรมบำเพ็ญเพียรให้บรรลุมรรคผล พระพุทธศาสนาจึงมีความเกี่ยวข้องกับพิธีงานศพโดยมีพระสงฆ์เป็นผู้มีบทบาทในการปฏิบัติพิธีตามแบบแผนและความเชื่อของสังคมไทยในปัจจุบันที่มีความเชื่อเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ขั้นตอนและการประกอบพิธีกรรมเป็นรูปแบบทั้งที่มีส่วนใกล้เคียงหรือเป็นแบบแผนเดียวกัน บางขั้นตอนและการประกอบพิธีกรรมอาจมีลักษณะเฉพาะท้องถิ่น ตามความเหมาะสมตามความเชื่อ ความเคร่งครัดในพิธีกรรม รวมทั้งวัสดุสิ่งของเครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรม

สุรัตน์ วรางรัตน์ (2542,น. 90-100) ได้ให้รายละเอียดไว้สรุปได้ว่า “ประเพณีการทำศพไว้ในการศึกษาเชิงเปรียบเทียบประเพณีวัฒนธรรมของชาวผู้ไทย ชาวโซ่ ว่าชาวผู้ไทยและชาวโซ่ให้ความสำคัญแก่การจัดพิธีกรรมแก่ผู้ตายไม่น้อยกว่าพิธีเกี่ยวกับชีวิตอื่น ๆ ด้วยเหตุผลที่ว่า การจัด

พิธีกรรมจะทำให้เกิดความมั่นใจแก่ตนเองและสังคม ทำให้ขจัดความกลัวและในขณะเดียวกันพิธีกรรมในงานศพก็แสดงให้เห็นความเชื่อมั่นในเรื่องวิญญาณหรือชีวิตหลังจากตายไปแล้ว”

เสฐียรโกเศศ (2531, น. 35) ได้ให้รายละเอียดไว้ว่า “ในปัจจุบันขั้นตอนบางอย่างที่เคยปรากฏอยู่ในพิธีการตายมีอยู่หลายอย่างที่นับว่าเลิกไปแล้ว ในปัจจุบันบางอย่างยังคงเหลือตกค้างอยู่ในถิ่นชนบทแต่ในเมืองได้หมดไปแล้วนอกจากนั้นยังได้ลำดับขั้นตอนของพิธีงานศพไว้อย่างละเอียดด้วย”

ประชิด สกุณะพัฒน์ (2548, น. 99-113) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับพิธีกรรมเกี่ยงกับงานศพไว้สรุปได้ว่า “ชีวิตของคนเราทุกคนหลีกหนีไม่พ้นความตาย ไม่เลือกว่าหญิงหรือชาย เด็กหรือแก่ แต่สิ่งที่เหลือไว้คือ ความอาลัยของญาติพี่น้องผู้ใกล้ชิด และเป็นหน้าที่ของผู้ใกล้ชิดที่จะต้องจัดทำพิธีและพิธีกรรมต่าง ๆ ให้แก่คนตายด้วยความเชื่อว่า วิญญาณออกจากร่างไปและกลับคืนมาไม่ได้อีกการจัดพิธีกรรมโดยการนำไปฝังหรือเผาตามประเพณี คนไทยที่นับถือศาสนาพุทธ ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากพวกพราหมณ์ นิยมใช้วิธีการเผาศพเป็นส่วนใหญ่ การจัดพิธีการเผาศพเป็นเรื่องที่แสดงถึงความอาลัยรักและความห่วงใยและเป็นการส่งวิญญาณของผู้ตายให้ไปเกิดในภพชาติที่ดีหรือสุคติภพ”

นิตยา บุญสิงห์ (2546, น. 52-55) ได้ให้แนวคิดไว้ว่า “พิธีกรรมเกี่ยวกับงานศพของชาวไทยมีการทำพิธีศพแตกต่างกันออกไปตามศาสนาที่ตนนับถือ สำหรับชาวไทยที่เป็นพุทธศาสนิกชนมีพิธีเกี่ยวกับการทำศพ ดังนี้

1. การบอกหนทาง เมื่อผู้ใดผู้หนึ่งป่วยหนักกำลังจะสิ้นใจบุตรธิดาหรือญาติผู้ใหญ่จะจัดดอกไม้ธูปเทียนบรรจุกรวยใบตองให้ผู้ป่วยหนัก ถือประนมมือไว้ บางท่านก็รีบนิมนต์พระสงฆ์มาสวดหรือนำพระพุทธรูปมาตั้งไว้ใกล้ ๆ เพื่อให้ผู้ป่วยหนักระลึกถึงคุณพระรัตนตรัยจะได้ตายอย่างสงบ

2. การอาบน้ำศพ เป็นการชำระล้างศพให้สะอาด ลูกหลานของผู้ตายมักจะทำกันเอง ถ้าเป็นการตายโหง เช่น ฆ่าตัวตาย ประสบอุบัติเหตุ ฯลฯ ก็ไม่มีการอาบน้ำศพ

3. การแต่งตัวศพ เริ่มตั้งแต่หวีผมศพ ซึ่งต้องหวีไม่ให้เหมือนคนธรรมดาที่ปฏิบัติกันมามักไม่เหมือนกัน บ้างก็ว่า ต้องหวี 3 หนเท่านั้น บ้างก็ว่า ต้องหวีผมกลับไปข้างหน้าซีกหนึ่ง หวีไปข้างหลังอีกซีกหนึ่ง เมื่อหวีเสร็จก็หักหวีเป็น 2 หรือ 3 ท่อนทิ้งไป ส่วนการนุ่งผ้านั้นใช้ผ้าขาวนุ่งเอาชายพกไว้ข้างหลัง แล้วสวมเสื้อทับเอาทางด้านที่มีกระดุมไว้ข้างหลัง ในปัจจุบันหลังจากที่อาบน้ำและชำระศพจนสะอาดแล้ว ก็แต่งตัวนุ่งผ้าและสวมเสื้ออย่างปกติแล้วนำศพไปวางบนเตียงทอดแขนยื่นออกมา สำหรับให้ผู้มาอาบน้ำหยอดน้ำลงที่มือขวาของศพด้วยน้ำหอมหลังจากนั้นก็มีการนำเงินเหรียญใส่ปากศพ หรือใส่ทองคำก็ได้ด้วยมีความเชื่อว่าผู้ตายจะได้เอาทรัพย์ติดตัวไปใช้ บ้างก็ว่าเพื่อเป็นค่าจ้างหรือรางวัลสัปเหร่อ พิธีต่อไปก็คือปิดหน้าศพ สัปเหร่อจะนำขี้ผึ้งแข็งขนาดเท่าใบหน้าศพมาปิดหน้าศพ

มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา
PHRANAKHON SI AYUTTHAYA RAJABHAT UNIVERSITY

บางทีก็ปิดเฉพาะที่ตาและปาก ถ้าเป็นคนมั่งมีอาจจะใช้ทองคำปิดหน้า เมื่อเผาแล้วก็เอาทองนี้สร้างพระ เป็นการกุศล พิธีนี้ทำกันบางรายเท่านั้นการที่ใช้ขี้ผึ้งหรือทองคำปิดหน้าศพนี้ กล่าวกันว่าเพื่อป้องกันความอุจาด เพราะบางศพลืมตาค้างปิดไม่ลง

แปลก สนธิรักษ์ (2504, น. 160-179) ได้ให้แนวคิดไว้สรุปได้ว่า "พิธีศพนับตั้งแต่บอกหนทาง อาบน้ำศพแต่งตัวศพ มัดศพ โลงและการเบิกโลก เครื่องประกอบโลง เครื่องประกอบโลงศพ ตามไฟหน้าศพพระสวด เช่น ศพ นำศพออกจากบ้าน โปรยข้าวตอก เผาศพ บวชหน้าไฟ สวดหน้าไฟ วันเผาเดินสามหาบ แปรรูป เก็บอัฐิ และทำบุญให้ผู้ตาย"

หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิสกุล (2522, น. 108-109) ได้ให้แนวคิดไว้ว่า "ตามคติของพระพุทธศาสนาถือว่าความจริงว่าสังขารร่างกายปรุงแต่งขึ้นด้วยธาตุทั้ง 4 คือ ดิน (เนื้อ หนัง กระดูก) น้ำ (น้ำเลือด น้ำเหลือง น้ำลาย) ลม (ลมอากาศหายใจเข้าออก) ไฟ (ความร้อน ความอบอุ่นในตัว) เป็นที่อยู่อาศัยของชีวิต อันมีอยู่สั้นยาวตามอายุ เมื่อชีวิตได้ละทิ้งแล้ว สังขารที่เหลือก็หามีประโยชน์อันใดแก่ผู้ใดไม่เพราะเห็นได้ว่ามีแต่ทรุดโทรมหลุดหักไปตามลำดับการ ฉะนั้น การเผาเสียให้สิ้นเรื่องจึงเป็นการดีด้วยเหตุผลหลายประการ เช่น หมดห่วงใยแก่ผู้อยู่หลัง ไม่เหลืออยู่ให้เป็นที่กีดขวางแก่ผู้ใดในที่ใดๆ เป็นความสะอาดที่หมดเชื้อโรคภัย"

วิชากรณ์ แสงมณี และประเสริฐ ลีวานันท์ (2535, น. 431-440) ได้กล่าวถึงประเพณีเกี่ยวกับการตาย และการแบ่งการตายออกเป็น 2 อย่าง คือ "ตายโดยอายุขัย และตายในเวลาที่ยังไม่สมควรตาย เมื่อมีการตายเกิดขึ้นจะต้องทำอย่างไร ข้อที่ต้องปฏิบัติเมื่อตายโดยผิดธรรมชาติการจัดการศพ การอาบน้ำศพ การตราสัง การสวดศพ และค่าใช้จ่ายในการทำศพ ป่าช้าหรือที่เผาศพสมัยก่อน วันเผาศพ"

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

ชลิด ชัยครรชิต (2526, น. 73) ได้ให้รายละเอียดไว้สรุปได้ว่า "ประเพณีของการฝังศพเด็กในภาชนะดินเผาไม่เพียงแต่พบในวัฒนธรรมของคนก่อนประวัติศาสตร์เท่านั้น ในปัจจุบันบางหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ยังคงมีการฝังศพเด็กที่ตายระหว่างการคลอด หรือเด็กเล็กที่ตายด้วยโรคภัยไข้เจ็บ บรรจุในภาชนะดินเผา ก่อนนำไปฝังดิน บางครั้งอาจจะมีการฝาปิด ซึ่งเป็นผ้าขาว และการทำพิธีสะกดวิญญาณตายจากหมอธรรมเพื่อป้องกันไม่ให้วิญญาณของผู้ตายก่อนวันอันควรนี้ไปรบกวนผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่"

สมิทธิ์ สระอุบล (2531, น. 50-51) ได้ให้แนวคิดจากศึกษา "วัฒนธรรมไทยญ้อ บ้านโพนสิม อำเภอยางตลาด จังหวัดกาฬสินธุ์" สรุปได้ว่า "ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต เป็นประเพณีที่มีความสำคัญมากอีกประเพณีหนึ่ง ได้แก่ การเกิด การบวช การแต่งงาน และการตาย ทุกประเพณียกเว้นประเพณีการเกิดทุกคนต่างตอบว่าได้จัดทำอยู่ในกลุ่มชาวไทยญ้อ เพราะเป็นประเพณีเก่าที่ทำกันมานาน จึงถือปฏิบัติสืบต่อกันมา ประเพณีการตายเมื่อนำสู่ป่าทำการเผาเสร็จแล้วจะนิยมผังกระดูกไว้ใกล้เคียง

กันญาติคนก่อนที่หลุมฝังศพแต่ละคนจะมีเสาไม้เป็นเหลี่ยมหรือกลมก็ได้ สลักชื่อผู้ตายฝังไว้ เพื่อให้จำได้ว่าญาติผู้ตายฝังไว้ที่ใด”

เสฐียรโกเศศ (2531, น. 17-173) ได้ให้แนวคิดไว้สรุปได้ว่า

ตอนที่ 1: เหตุที่ต้องทำศพ เหตุของการตาย วิญญาณ เจตภูต ผี เซ่นไหว้ พิธีฝังคน พิธีสตี แบ่งเขตที่ทำศพ ความจำเป็นต้องทำศพ จารีตประเพณี

ตอนที่ 2: พิธีทำศพ ต่ออายุ บอกหนทาง เฝ้าผี เรื่องแมว อาบน้ำศพ แต่งตัวศพ นุ่งผ้าศพ ตำหมากใส่ปากศพ เงินใส่ปากศพ ปิดหน้าศพ กรวยดอกไม้ธูปเทียนการมัดศพ เบิกโลง ตั้งศพ แดนของคนที่ตายไป ตามไฟหน้าศพ พระสวด เซ่นศพ นางร้องไห้ ทำบุญ 7 วัน 50 วัน 100 วัน พวงหรีด ไว้ทุกข์

ตอนที่ 3: เผาศพ ปลงศพ เผาฝังตามสิทธิพิธีไม่ได้ยกศพออกจากเรือน ศพออกทางประตูเรือนไม่ได้ ชักฟาง 3 ซีก ประตูปลา ตีหม้อน้ำและหม้อไฟนำศพ ซัดข้าวสาร หามศพ โปรยข้าวตอก ชักศพ แย่งศพ ทางสี่แพร่ง หาที่ปลงศพ เผาศพ ชักมหาบังสุกุล คว่ำศพเผาเวียน 3 รอบ เอาโลงกระแทกเชิงตะกอน ทิ้งเบี้ยให้ตากะลียายกะลา ต่อยมะพร้าวล้างหน้าศพ ธูปเทียนเผาศพ ที่เผาศพ การเผาห้ามต่อไฟเผา เอาผ้าโยนข้ามโลง ชักฟืน 3 ดุ้น กลับจากการเผา บวชหน้าศพสวดอภิธรรม หน้าไฟ บอกเผาศพ ข้อห้ามวันเผาศพ เดิน 3 หาบ แปรรูป เก็บอิฐ ทำบุญ 7 วันภายหลังเผา

7. ประเพณีการปฏิบัติต่อศพ ของชาวพุทธภาคกลาง

ชาวไทยพุทธภาคกลาง แต่เดิมจะมีพิธีเกี่ยวกับศพและแนวปฏิบัติและขั้นตอน ดังนี้

7.1 ประเพณีการอาบน้ำศพ

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

ประเพณีการอาบน้ำศพได้รับอิทธิพลมาจากต่างชาติ แล้วนำมาประยุกต์เข้ากันจนกลายเป็นพิธีศพของพุทธศาสนิกชนในประเทศไทย กรมศาสนา กระทรวงศึกษาธิการได้ประมวลพิธีศพที่นิยมปฏิบัติกันในชาติสามารถยึดถือเป็นแบบอย่างพิธีศพของชาวไทยพุทธ แต่ข้อที่ควรตระหนักให้มากคือ พิธีศพตามที่กรมศาสนาบัญญัตินี้มิใช่พิธีศพตามหลักศาสนาพุทธ

เสฐียรโกเศศ (2505, น. 41-42) ได้ให้แนวคิดไว้สรุปได้ว่า “เมื่อมีผู้ตายลงญาติพี่น้องจะจัดการศพให้เรียบร้อยจนกระทั่งนำศพขึ้นตั้งบำเพ็ญกุศล ขั้นตอนนี้เป็นเรื่องของฝ่ายฆราวาสที่ต้องกระทำทั้งหมดไม่มีพิธีสงฆ์เกี่ยวข้อง พิธีศพตามหลักศาสนพิธีจึงมิได้กล่าวไว้ แต่ในที่นี้จะขอนำส่วนนี้มากล่าวด้วย เพราะเป็นส่วนที่ชาวไทยปฏิบัติกันจนถือว่าเป็นส่วนสำคัญ รายละเอียดในแต่ละขั้นตอนจะแตกต่างกันไปตามท้องถิ่น พอจะรวบรวมจากที่คนส่วนใหญ่ถือปฏิบัติกันอยู่โดยแบ่งออกเป็นขั้นตอนใหญ่ ๆ คือ การอาบน้ำศพ การหวีผมศพ การนุ่งห่มผ้าให้ศพ การรดน้ำศพ การบรรจุของใส่ปากศพ การตราสังศพ การใส่เครื่องสักการะใส่มือศพ การปิดหน้าศพ การห่อศพการเบิกโลง การอาบน้ำศพ หมายถึง การอาบน้ำศพทั่วทั้งร่าง โดยญาติพี่น้องเป็นผู้อาบให้ นิยมอาบด้วยน้ำร้อน ซึ่งต้มด้วย

ใบไม้ชนิดใดก็ได้ (นิยมใช้ใบพุทรา) เสร็จแล้วจึงอาบด้วยน้ำเย็นและฟอกสบู่ อาบจนสะอาด หลังจากนั้นบางคนก็เอาน้ำขมิ้นสดที่ตำปนกับผิวมะกรูดทาทั่วร่างคงเพื่อประโยชน์กำจัดกลิ่น ประเพณีภาคอีสานน้ำอาบศพใช้น้ำใบส้มป่อยหรือใบมะขามต้มแล้วเติมน้ำเย็นพอให้อุ่น ไม่สู้ร้อนจัด การอาบน้ำศพนั้นอาบกันจริง ๆ ไม่ใช่อาบหลอก ๆ คือต้องใช้น้ำราว 5-6 ปี๊บล้างชำระศพให้สะอาดหมดจดแล้วต้องตัดเล็บมือเล็บเท้าศพด้วย อาบเสร็จแล้วเอาขมิ้นสดตำหรือฝน ขยำกับมะกรูดซึ่งเฉือนผิวออกให้หมดคั้นเอาน้ำไปทาตามร่างศพจนทั่ว เป็นอันเสร็จพิธีอาบน้ำศพ การอาบน้ำคนตายด้วยน้ำร้อนมีปริศนาธรรม หมายถึง การกำจัดตัวกิเลสที่ทำให้มนุษย์เร่าร้อน อาบด้วยน้ำเย็น หมายถึงกุศลกรรมอันเป็นเครื่องชำระใจให้บริสุทธิ์ สงบ การหวีผมให้ศพนั้น บางท้องถิ่นก็มีธรรมเนียมให้หวี 3 ครั้งเท่านั้น บางท้องถิ่นก็หวีผมให้ศพเป็น 2 ซีก คือหวีไปข้างหน้าและหวีไปข้างหลัง และเมื่อหวีผมแล้วให้หักหวีนั้นออกเป็น 3 ท่อน การหวีผมให้ผู้ตาย 3 ครั้งมีนัยว่าการสะสางวิถีการดำเนินชีวิตให้เป็นไปตามระเบียบของกฎสังคมในภพภูมิทั้ง 3 ที่สัตว์โลกผู้มีกิเลสจะต้องท่องเที่ยวเวียนว่ายตายเกิดไปในมนุษยภูมิ เทวภูมิก็จะต้องชำระสะสางวิถีการดำเนินชีวิตให้เป็นไปตามระเบียบของสังคมสำหรับการหวีผมศพให้เป็น 2 ซีกนั้น หมายถึงสำหรับคนที่ตายแล้วนี้มีสิ่งที่ควรคำนึงอยู่ 2 ประการ คือ อดีตกับอนาคต อดีตคือคนตายหมายถึงการกระทำของเขาตั้งแต่เกิดจนสิ้นใจ อดีตกรรมนี้แหละจะเป็นปัจจัยเหตุกำหนดอนาคตของคนตาย อดีตกรรมของคนเราจะเป็นตัวกำหนดอนาคตของเราเอง ส่วนการหักหวีออกเป็น 3 ท่อน นั้นหมายถึงการแตกสลายของเบญจขันธ์ที่คนเรายึดมั่นถือมั่นบรรจงตกแต่งเสียจนงามหรูตระการตาหมกมุ่นหลงใหลจนไม่ลืมหูลืมตา ในที่สุดเมื่อสิ้นสมหายใจมันก็จะหมดความหมายหาค่าอันใดไม่ได้เพราะมันตกอยู่ในกฎแห่งไตรลักษณ์ คืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มีการอุบัติขึ้นในเบื้องต้น เปลี่ยนแปลงไปในท่ามกลาง และแตกสลายไปในที่สุด

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

สรุว่า พิธีการอาบน้ำศพนี้ ญาติ ๆ จะต้องเป็นผู้ทำเองทั้งหมด ซึ่งเริ่มจากการอาบน้ำชำระล้างร่างกายศพ โดยอาบน้ำอุ่นก่อน แล้วล้างด้วยน้ำเย็นฟอกสบู่ขัดถูร่างกายศพให้สะอาดหลังจากนั้นก็จะใช้น้ำขมิ้นทาทั่วร่างกายศพ และประพรมน้ำหอม ลำดับต่อไปก็จะใช้ผ้าขาวซับหน้าฝ่ามือทั้งสองแล้วมอบให้ลูกหลาน เก็บไว้บูชา เนื่องจากถือว่าเป็นสิริมงคล เมื่องขั้นตอนหลังจากอาบน้ำชำระร่างกายศพแล้ว ก็จะต้องแต่งตัวศพตามฐานะผู้ตาย โดยใช้เสื้อผ้าที่สะอาดและใหม่ที่สุดเท่าที่มีอยู่ แต่มักใช้เสื้อผ้าที่เป็นสายผูกข้างหลัง หลังจากก็จะเชิญศพขึ้นนอนบนเตียง รอรับการรดน้ำต่อไป

7.2 ประเพณีการรดน้ำศพ

ประเพณีการดน้ำศพของชาวไทยพุทธภาคกลาง มีรายละเอียดว่า “ผู้ดูแลจะต้องเตรียมสถานที่กว้างๆ ตรงกลางของสถานนั้นซึ่งมักจะจัดในวัด โดยที่ศพจะต้องอยู่ด้านซ้ายของโต๊ะหมู่บูชา และจะต้องหันด้านขวามือศพหรือปลายเท้าศพให้อยู่ทางผู้ที่แสดงความเคารพโดยแขกไม่

สามารถจะเดินผ่านศีรษะศพได้ พิธีศพที่จัดขึ้นนั้นนอกจากจะปฏิบัติตามความเชื่อของศาสนาพุทธ โดยประเพณีรดน้ำศพจะมีวิธีการรดน้ำศพ ดังนี้

7.2.1 ก่อนจะเริ่มพิธีรดน้ำศพนั้น นิยมให้เจ้าภาพศพจุดเครื่องสักการบูชาพระรัตนตรัยก่อนจึงเริ่มรดน้ำศพต่อไป

7.2.2 นิยมให้ลูกหลานวงศาคณาญาติผู้ใหญ่ใกล้ชิดทำการรดน้ำศพเสียก่อนถึงเวลาเชิญแขกรับเชิญแขกเพื่อไม่ให้เกิดความคับคั่ง ไม่เสียเวลารอคอยของท่านผู้มาแสดงความเคารพศพ

7.2.3 นิยมมีลูกหลานหรือญาติฝ่ายเจ้าภาพคอยรับรองแขกและเชิญเข้ารดน้ำศพพร้อมทั้งแนะนำทางเข้าไปรดน้ำ และทางออกเพื่อความสะดวกไม่คับคั่งกันจนเกินไป

7.2.4 เมื่อผู้มีเกียรติมาแสดงความเคารพศพหมดแล้ว นิยมเชิญท่านผู้มีอาวุโสสูงสุดที่อยู่ ณ ที่นั้นเป็นผู้แทน รดน้ำศพด้วยน้ำพระราชทาน หรือเป็นผู้รดน้ำศพเป็นท่านสุดท้าย

7.2.5 เมื่อท่านอาวุโสสูงสุดที่อยู่ ณ ที่นั้นได้รดน้ำพระราชทานศพแล้ว หรือได้รดน้ำศพแล้วถือว่าเป็นเสร็จพิธีรดน้ำศพ ไม่นิยมให้ผู้ใดผู้หนึ่งรดน้ำศพอีกต่อไป

7.2.6 เวลารดน้ำศพ ให้ภาวนาว่า “อิทัง มะตะกะสะรีรัง อุทะกัง วิยะ สิญจิตัง วิยะ สิญจิตัง อะโหสิกัมมัง คำแปลว่า ขอท่านผู้ตายได้อโหสิกรรมแก่ข้าพเจ้า เหมือนน้ำที่ข้าพเจ้าได้รดนี้เถิด” (สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2552, น. 82)

เสฐียรโกเศศ (2505, น. 39-47)ได้กล่าวถึงการรดน้ำศพไว้ว่า “การนุ่งห่มผ้าให้ศพหลังจากอาบน้ำศพเรียบร้อยแล้ว จึงแต่งตัวให้ศพโดยทั่วไปนิยมนุ่งห่มด้วยสีขาว ครั้งแรกนุ่งผ้าเอาชายพกไว้ด้านหลังแล้วใส่เสื้อขาวกลับด้านหน้าไว้ด้านหลังตรงกันข้ามกับคนปกติ และห่มด้วยผ้าสไบ เฉียงจากขวามาซ้ายอย่างอุบาสกอุบาสิกาทั่วไป ประเพณีอีสาน การนุ่งห่มแต่งตัวศพ ต้องใช้ของใหม่ๆ ทุกอย่าง ไม่ใช่นุ่งขาวห่มขาว เครื่องนุ่งห่มต้องทำตำหนิเสียทุกชิ้น คือ ฉีกให้เสียหายบ้างเล็กน้อยเวลานุ่งให้กลับเสีย เช่น นุ่งผ้าซิ่นก็ต้องกลับเอาทางเท้าขึ้นไว้ด้านบน เอาหัวซิ่นลงไว้ด้านล่างการนุ่งให้เอาชายพกไว้ข้างหลัง ผ้าที่ห่มให้เฉวียงบ่า เสื้อที่ใส่ต้องเอาข้างหน้าไว้ข้างหลัง การนุ่งห่มเสื้อและสไบเฉียงทับสองครั้งมีปริศนาธรรมว่า ครั้งแรกแปลว่าใส่ให้คนตาย ครั้งที่สองนุ่งห่มอย่างคนเป็น แปลว่า เกิด รวมหมายถึงว่า ตายแล้วเกิดวนเวียนในสังสารวัฏไม่มีที่สิ้นสุด สำหรับการนุ่งห่มด้วยสีขาวแสดงถึงทางพ้นจากห้วงทุกข์นี้ก็โดยการรักษากาย วาจา ใจ ให้บริสุทธิ์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “บุรุษทำกรรมที่ต้องเสวยผลไว้ด้วยอาการใด ๆ เข้าจะต้องเสวยวิบากนั้นด้วยอาการนั้น ๆ เมื่อเป็นเช่นนี้ การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ของผู้นั้นย่อมมีได้ โอกาสที่จะทำแห่งทุกข์โดยชอบย่อมปรากฏ” การรดน้ำจะนำศพวางบนเตียง นิยมหันศีรษะหันไปทางทิศตะวันตก คลุมด้วยผ้า แบมือศพข้างใดข้างหนึ่งให้ผู้ได้รับเชิญรดน้ำอบบนมือศพ การรดน้ำศพก็คือแสดงการขออโหสิกรรม ผู้รดควรขมาศพในใจว่า “อิทัง มะตะกะสะรีรัง วิยะ อะโหสิกัมมัง” แปลว่า สรีระที่ตายแล้วนี้ เป็นอโหสิกรรมเหมือนน้ำที่รดลงนี้ ประเพณีรดน้ำศพมักไม่พบในประเพณี

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

ภาคอีสาน ซึ่งถือว่าได้พิธีอาบน้ำศพไปแล้ว การอาบน้ำศพเป็นเรื่องของลูกหลานและคนในบ้านทำความสะอาดให้แก่ศพเท่านั้น ไม่ใช่เชิญใครต่อใคร ซึ่งบางทีก็ไม่รู้จักกับผู้ตาย การรดน้ำศพนี้เป็นปริศนาธรรมว่า คนตายถึงแม้จะเอาน้ำหอมมาชุบสักเท่าไหร่ก็ไม่กลับฟื้นได้ เตือนผู้อยู่เบื้องหลังไม่ควรมัวเมาประมาทในชีวิต ห่มด้วยสีขาวแสดงถึงทางพ้นจากห้วงทุกข์นี้ก็โดยการรักษากาย วาจา ใจ ให้บริสุทธิ์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “บุรุษทำกรรมที่ต้องเสวยผลไว้ด้วยอาการใด ๆ เข้าจะต้องเสวยวิบากนั้นด้วยอาการนั้น ๆ เมื่อเป็นเช่นนี้ การอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ของผู้นั้นย่อมมีได้ โอกาสที่จะทำแห่งทุกข์โดยชอบย่อมปรากฏ”

สรุปว่า การรดน้ำศพ ผู้ดูแล (สัปเหร่อ) จะต้องจัดร่างศพให้นอนหงายแบบเหยียดออก คอยรับการรดน้ำ และจะต้องใช้ผ้าใหม่ ๆ (ผ้าแพรห่มนอน) คลุมตลอดร่างศพ จะเปิดเฉพาะหน้าและมือขวาศพเท่านั้นในขั้นตอนหลังจากจัดร่างศพแล้ว เจ้าภาพจะต้องเตรียมขันน้ำ พานรองขนาดใหญ่ ตั้งไว้คอยรองรับน้ำที่รดศพนั้น พร้อมทั้งเตรียมน้ำอบน้ำหอม และภาชนะเล็ก ๆ สำหรับตักให้แก่ผู้มารดน้ำศพ และผู้ที่เป็นบุคคลใกล้ชิดกับผู้ตาย หรือลูกหลาน คอยส่งภาชนะสำหรับรดน้ำ ซึ่งลูกหลานมักจะแบ่งเป็น 2 ด้าน ขนาบกับผู้ตาย คือ ผู้ที่คอยยื่นขันน้ำให้แขกจะยืนด้านขวา ส่วนผู้ที่คอยรับขันน้ำคืนจากแขก จะยืนด้านซ้าย ผู้ที่รดน้ำให้แก่ศพมักจะกล่าวว่าขอให้ไปสู่สุคติเถิด และทักจะให้อภัยในสิ่งที่ผู้ตาย เคยทำไว้เพื่อให้ผู้ตายได้ไปสู่สุคติจริง ๆ

7.3 การใส่เงินในปากศพ

การนำเงินใส่ปากศพ มีคติที่มาหลายนัย บ้างว่าเป็นปริศนาธรรมเช่นเดียวกับการตำหมากใส่ปากศพ คือ ตายแล้วก็ไม่สามารถเอาทรัพย์สินติดตัวไปไม่ได้แม้เงินที่อม ไว้ในปากสัปเหร่อก็ล้างเอาไปเสีย อีกนัยหนึ่งบอกว่าคนสมัยโบราณเอาเงินใส่ปากศพเพื่อให้สัปเหร่อเป็นค่าจ้างเผา บางคติว่าเงินที่ใส่ปากศพนั้น สำหรับให้วิญญาณของคนตายใช้เป็นค่าเดินทาง หรือค่าจ้างสำหรับคนพายเรือ ที่ทำหน้าที่พาดวงวิญญาณของผู้ตายข้ามแม่น้ำไปสู่ดิน แดนของคนตายหรือโลกของวิญญาณนอกจากคนไทยแล้ว ชนชาติอื่น ๆ เช่น จีน กรีกโบราณ ยิว

พระมหาปรีชา ปริญญาโณ (2495, น. 35) ได้ให้รายละเอียดไว้สรุปได้ว่า ประเพณีโบราณไทยอีสานเกี่ยวกับการตายมีมากอย่าง เช่น กิจที่ทำก่อนตาย บอกทางสวรรค์ อาบน้ำศพ หวีผมศพ นุ่งห่มผ้าศพรดน้ำหอมศพ เงินใส่ปากผี งั้นเฮือนดี สวดมาติกา สวดยอดมุย ยกศพออกจากเรือน ไม้ขีดทางที่ปลงศพ เวียนสามรอบ กระแทกกองฟอน ล้างหน้าศพ โยนผ้าข้ามโลง ไม้ข่มเหง หว่านกัลปพฤกษ์ มาติกาบังสกุล วันที่ไม่ควรเผาศพ เผาศพ เก็บกระดูกการนำเงินใส่ปากศพโดยมีคติเกี่ยวกับความเชื่อแตกต่างกันไป เจ้าภาพจะใส่เงิน 1 เหรียญไว้ในปากศพ เชื่อกันว่าเงินที่ใส่ไปในปากนั้นผู้ตายจะต้องใช้เป็นค่าจ้างในการโดยสารเรือเพื่อข้ามฟากไปแดนปรโลก แต่อย่างไรก็ตามเหรียญในปากศพสามารถเป็นคติที่ทำให้เราคิดได้ว่าแม้เมื่อเราตายไปแล้วทรัพย์สินเล็กน้อยหรือมากมายแค่ไหนก็ตามเราไม่อาจจะนำพาไปได้ ผลสุดท้ายเราก็ต้องทิ้งไว้เบื้องหลังเมื่อร่างของเรามอดไหม้ไปแล้วก็ตาม

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

เสฐียรโกเศศ (2513, น. 99–100) ได้ให้แนวคิดไว้ว่า การนำเงินใส่ศพ และการนำหมากใส่ปากศพนั้นก็เพื่อเป็นการให้คติข้อคิดเตือนใจให้กับคนที่มีชีวิตอยู่ว่า บรรดาทรัพย์สมบัติที่ผู้ตายมีไม่ว่าจะน้อยหรือมากเพียงใด เมื่อตายไปก็ไม่สามารถเอาไปได้ เช่น เดียวกันกับหมากที่ผู้ตายชอบ แต่เมื่อตายไปแล้วก็ไม่สามารถเคี้ยวได้ ดังนั้น จึงไม่ควรมีความโลภลุ่มหลงในทรัพย์สินเงินทองแต่ควรหมั่นสร้างบุญสร้างกุศล พิธีงานศพเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและระบบคิด อันเชื่อมโยงกับความเป็นมา ความเป็นอยู่ ความเป็นไป แสดงให้เห็นถึงความเชื่อเกี่ยวกับความตายที่อาจแบ่งออกได้ 3 ประเด็น คือ

1. ทำพิธีเซ่นไหว้อุทิศให้แก่ผู้ตาย โดยเชื่อว่า ผู้ตายมีลักษณะความเป็นอยู่คล้ายคลึงกับคนที่ยังมีชีวิต ต่างแต่อยู่กันคนละโลกเท่านั้น

2. ทำพิธีปัดรังควาน ป้องกันผีร้ายมารบกวน โดยเชื่อว่า ผู้ที่ตายไปแล้วได้เปลี่ยนสภาพเป็นวิญญาณหรือผีที่อาจกลับมารบกวน เพราะความเป็นห่วงคนที่ยังมีชีวิต หรือยังไม่ตัดขาดจากโลกนี้ จึงกลับมาก่อให้เกิดความเจ็บป่วยเดือดร้อน หวาดกลัวกับคนที่อยู่เบื้องหลังได้

3. ทำพิธีทางลัทธิทางศาสนา ด้วยความเคารพอาลัยรักระลึกถึงผู้ตาย โดยเชื่อว่าผู้ตายจะได้รับประโยชน์แห่งความสุขในโลกหน้าให้มากที่สุดอันทางศาสนาจะพึงให้เป็นไปได้ เป็นการระลึกถึงด้วยกตัญญูกตเวที

พระมหาปรีชา ปริญญาโณ (2495, น. 59) ได้ให้แนวคิดไว้ว่า “การใส่เงินในปากศพ โดยทั่วไปในจะใช้เหรียญ 1 บาท หรือเหรียญสลึง 2 เหรียญ ไม่กำหนดแน่นอน แต่ส่วนมากจะใช้เหรียญ 1 บาท ห่อผ้าขาวผูกเชือกแล้วหย่อนลงไปในปากศพ ให้เชือกห้อยออกมานอกปาก เมื่อได้เวลาเผาจะนำออกจากปากและเก็บไว้เป็นที่ระลึกหรือเป็นเครื่องราง”

แปลก สนธิรักษ์ (2531, น. 163) ได้ให้แนวคิดไว้ว่า “การนำเงินใส่ปากศพนั้นมีความหมายอยู่ 3 ประการ คือ

ประการแรก: เพื่อให้ผู้ที่ยังอยู่ได้พิจารณาเกี่ยวกับทรัพย์ เพราะเมื่อตายแล้วแม้จะเอาเงินใส่ปากให้ก็นำไปด้วยไม่ได้ เมื่อหาทรัพย์มาได้แล้วก็ควรใช้ในทางที่ควร เพื่อให้ทรัพย์ที่หามาได้นั้นกลายเป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น ให้เกิดเป็นทรัพย์ภายใน เป็นอริยทรัพย์ เป็นทรัพย์ประเสริฐ เป็นทรัพย์ที่ติดตัวไปในภายหน้าได้

ประการที่สอง: เป็นการถือตามประเพณี โดยมีตำนานเรื่องเล่าต่อๆ กันมาว่า “มีสามีภรรยาคู่หนึ่ง มีทองคำอยู่ 1 บาท สัญญากันไว้ว่าถ้าใครตายก่อนให้เอาทองคำนี้ใส่ปากไปให้ต่อมาสามีตายก่อน ภรรยาจึงเอาทองคำใส่ปากให้สามี แล้วนำศพไปเผาไฟ ไฟไหม้ทองคำขาดหายไปจนเหลือ 3 สลึง ประกอบกับเวลานั้นพระเจ้าแผ่นดินมีพระราชประสงค์จะขอเก็บทองคำจากประชาชนเรือนละ 1 บาท หญิงหม้ายจึงไปเก็บทองคำในกองฟอนที่เผาสามี ซึ่งมีทองคำเหลืออยู่ 3 สลึง

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

มาถวาย แต่พระเจ้าแผ่นดินไม่ทรงรับ เพราะต้องการทองคำให้ครบ 1 บาท หญิงหม้ายจึงทูลกษัตริย์ว่าแต่ก่อนทองคำนี้มีจำนวนเต็มบาท ได้ใส่ปากให้แก่สามีเมื่อตาย ครั้นเอาไฟเผาจึงเหลือทองคำอยู่เพียงเท่านี้ ขอพระองค์จงเป็นที่พึ่งแก่สัตว์ผู้ยาก พระเจ้าแผ่นดินได้ฟังก็เกิดธรรมสังเวชในพระทัยจึงประกาศยกเลิกไม่เอาทองคำแก่ราษฎร ด้วยเหตุนี้ผู้ที่ไม่มีทองคำถึงบาทได้ใช้เงินจำนวนหนึ่งบาทใส่ปากศพแทน และได้ถือเป็นประเพณีสืบต่อกันมา"

ประการสุดท้าย: ใส่เงินไว้ในปากศพเพื่อให้เป็นค่าจ้างแก่สัปเหร่อ เพราะสมัยก่อนเงินจำนวน 1 บาทก็ถือว่าเป็นค่าจ้างที่มากแล้วเงินที่ใส่ปากศพนั้น หมายถึงว่า เรายังมีชีวิตอยู่ก็ขวนขวายสะสมทรัพย์สมบัติไว้มาก ๆ ตัวเองตระหนี่ถี่เหนียว กินก็ไม่กล้ากิน บุญทานก็ไม่ได้ทำกลัวหมด มีแต่ความอยากได้อย่างเดียว คนบางคนมีความโลภมากจนถึงกับแสวงหาไปในทางผิดทุจริตผิดทำนองครองธรรมคนจำพวกนี้เมื่อตายไปแล้วต้องไปเสวยทุกข์ทรมานด้วยการอด ๆ อยาก ๆ คนอื่นเขามีกินอุดมสมบูรณ์ก็ได้แต่มองเขา เงินทองเมื่อคราวตายเขาใส่ไว้ในปาก เพื่อจะได้ไปกินในเมืองผีหรือในภพภูมิที่ตนไปเกิด ก็ยังเอาไปไม่ได้ ทิ้งไว้ให้คนอื่นเขา อยู่ในปากคนยังควักเอาไปได้เลย บุญกุศลบาปกรรมที่เราทำไว้เท่านั้นจะติดตามเราไปได้ ดังคำพังเพย หรือคำกลอนสอนไว้ว่าสี่คนหาม สามคนแห่ สองคนนั่งแคร่ หนึ่งคนพาไป

สุรินทร์ ทับรอด (2541, น. 71-72) ได้ให้รายละเอียดไว้ สรุปได้ว่า "คนเราเกิดมาในโลกนี้มีอะไรมา สมบัติต่าง ๆ ก็เอามาไม่ได้ ที่เอามาได้ก็คือกรรม ที่ทำให้มาเกิด กรรม คือ การกระทำ ถ้าเราทำดีก็มาเกิดในที่ดี ถ้าทำไม่ดีก็มาเกิดในที่ไม่ดีเท่านั้น คนที่มาเกิดมีอะไรมา ดังคำที่ว่า สี่คนหาม ได้แก่ ธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ประชุมกันเข้าทำให้เกิดเป็นตัวตนคนเราเขา สามคนแห่ ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ สองคนนั่งแคร่ ได้แก่ ความดีและความชั่ว หนึ่งคนพาไป ได้แก่ จิตที่เป็นกุศล จะทำให้เป็นพระอรหันต์ หรือสำเร็จอรหันต์ถึงพระนิพพานก็ได้ จะทำจิตให้ไปตกในอบายภูมิ มีนรก เปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉานก็ได้ ก็เพราะจิต ด้วยเหตุผลเพียงย่อ ๆ ดังกล่าวนี้ เราท่านทั้งหลายจงสร้างความดี สะสมความดี งดเว้นความชั่ว จงเพียรทำความดีเสียแต่เนิ่น ๆ ความดีเท่านั้นที่ใครจะแย่งแบ่งเอาไปไม่ได้เลย จะติดตัวเราไปในสัมปรายภพทุกภพทุกชาติ"

7.4 การมัดตราสังศพ

คณะกรรมฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ จังหวัดเพชรบุรี (2542, น. 135) ได้ให้รายละเอียดไว้สรุปได้ว่า "ในขั้นตอนนี้สัปเหร่อจะใช้ด้ายดิบอย่างด้ายสายสิญจน์ทบกันให้แน่นเหนียวมีขนาดโตเท่านิ้วก้อยมัดที่ศพ 3 จุด คือ คอ มือ และเท้า โดยเมื่อจะผูกที่จุดใดก็ตามจะต้องท่องคาถาที่จุดนั้นทุกครั้ง ซึ่งแต่ละคาถาก็จะเกี่ยวพันกับผู้ตายทั้งสิ้น เช่น เมื่อผูกที่คอต้องภาวนาคาถาว่า "ปุตฺโต คีเว" หมายความว่า บุตรเป็นห่วงผูกคอ แล้วเอาด้ายโยงมาทำเป็นบ่วงตะกรุด เมื่อผูกที่มือก็จะพนมมือที่หน้าอกแล้วภาวนาคาถาว่า "ธนำ หตฺเถ" หมายถึงทรัพย์สมบัติเป็นห่วงผูกข้อมือ หลังจาก

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

นั้นก็เอากรวยใบตองสด บรรจุดอกไม้ธูปเทียน หมากพลู และบุหรี่สอดไว้ในมือ เพื่อให้ผู้ตายนำไปสักการะพระเขี้ยวแก้วหรือพระเกตุแก้วจุฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นนิมิตหมายของการกระทำความดี หลังจากนั้น ก็โยงด้ายมาทำเป็นห่วงผูกข้อมือ เมื่อผูกที่ข้อเท้าก็จะภาวนาคาถาว่า “ภริยา ปาเท” หมายความว่า ภรรยาและสามีเป็นห่วงผูกเท้า เมื่อเสร็จจากการมัดตราสังแล้วก็จะใช้ผ้าขาวผืนใหญ่ยาว 5 แขน ห่อศพให้มิดหัวมิดหน้า ใช้ชายผ้าสำหรับขมวดอยู่ทางศีรษะ แล้วใช้ด้ายดิบขนาดนิ้วมือเป็นเปลาะ ๆ ร้อยมัดให้แน่นเป็น 5 เปลาะ หลังจากนั้นจึงนำศพไปบรรจุลงในหีบศพ

7.5 การสวดศพ

การสวดพระอภิธรรมในพิธีงานศพ จุดมุ่งหมายเพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจและเกิดสติให้ดำรงชีวิตในความไม่ประมาท และประพฤติปฏิบัติตนในทางที่ชอบ เพื่อทำให้ตนเองและสังคมมีความสงบสุข แต่ในปัจจุบันนี้ ภาพที่เห็นจากการจัดพิธีงานศพ คือ เมื่อมีการสมาทานศีล ก็เป็นได้เพียงพิธีกรรม เมื่อพระเริ่มสวดพระอภิธรรม ผู้ไปในงานจะเริ่มพูดคุยกัน บางครั้งเสียงดังจนกลบเสียงพระสวดพระอภิธรรม พิธีกรรมที่ต้องการสื่อธรรมอันจำเป็นต่อทุกชีวิต กลับกลายเป็นการสูญเสียโอกาสอย่างใหญ่หลวง อีกทั้งค่าใช้จ่ายที่สิ้นเปลืองเป็นจำนวนมากไม่ว่าจะเป็นค่าใช้จ่ายการจัดพิธีศพ ค่าใช้จ่ายในการเดินทางของผู้มาร่วมงาน และเวลาที่สูญเสียไป เมื่อรวมเข้ากันทุกอย่างแล้ว นับว่าเป็นเวลาและทรัพยากรมหาศาลที่ได้สูญเสียไป แต่สิ่งที่ได้คืนมากลับไม่ใช่จุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนา ปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นเพราะว่าชาวพุทธผู้ไปในงานศพ โดยส่วนใหญ่ฟังสวดพระอภิธรรมไม่เข้าใจและไม่พยายามทำความเข้าใจในเนื้อหาของพระพุทธศาสนา จึงไม่มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนา เมื่อไม่เข้าใจจึงประพฤติปฏิบัติในทางที่ไม่เหมาะสมอันก่อให้เกิดความสับสนขึ้นในสังคม

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

อุดม บัวศรี (2535, น. 417) ได้ให้แนวคิดไว้สรุปได้ว่า พระอภิธรรม แปลว่า ธรรมอันยิ่ง ธรรมอันเจริญ หรือธรรมชั้นสูง ยากที่จะเข้าใจ หมายความว่าเป็นธรรมที่เป็นปรมัตถธรรม คือ ธรรมล้วนๆ เว้นจากเรื่องราว สัตว์ บุคคล สถานที่ คัมภีร์พระอภิธรรมมี 3 ประเภท คือ (1) คัมภีร์อภิธรรมปิฎก เป็นหมวดที่สามของพระไตรปิฎก (2) คัมภีร์อภิธรรมสังเขปัตถะ หมายถึง อภิธรรมแบบย่อ มี 7 หัวข้อ เรียกว่า พระอภิธรรม 7 คัมภีร์ เมื่อย่อสาระแล้วมี 4 เป็นเรื่องเกี่ยวกับจิต เจตสิก รูป นิพพาน เป็นการสรุปความจากคัมภีร์อภิธรรมปิฎก แต่งเป็นร้อยแก้ว จำนวน 4 จึงกลายเป็นข้อกำหนดในการนิมนต์พระภิกษุ 4 รูป มาสวดพระอภิธรรมในงานศพ (3) คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ รจนาโดยพระอนุรุทธาจารย์ชาวพม่า แต่งเป็นบทสวดแบบร้อยกรอง (ปัฐยาวัตรฉันท์) เป็นการยกตัวอย่างของสาระสำคัญในอภิธรรมปิฎกมารวมกันไว้เป็นตอนๆ เรียกว่า ปริจเฉท มี 9 ปริจเฉท หรือ 9 บท ซึ่งนิยมสวดเป็นทำนองสรภัญญะ บางทีเรียกสั้นว่า สวดสังคหะ

เริง อรรถวิบูลย์ (2519, น. 21) ได้ให้รายละเอียดไว้สรุปได้ว่า “การสวดพระอภิธรรมนั้นเนื่องจากการสวดในงานศพจะสวด “บทอภิธรรม 7 คัมภีร์” หรือมีการนำบทสวดมาจากคัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ เดิมทีจะสวดเป็น 4 จบ นิยมสวดเป็นมาติกา คือ บทตั้งหรือหัวข้อของพระอภิธรรมทั้ง 7 คัมภีร์ สวด 1 จบ จะสวดครบทั้ง 7 หัวข้อ ถ้าสวดใหม่จะสวดซ้ำอยู่อย่างนั้นเช่นเดิมไปทุกจบ โดยสวดกันตลอดคืน เพราะตั้งศพในบ้าน จะได้ถือเอาพระภิกษุเป็นผู้ให้ความอบอุ่นแก่เจ้าภาพ แล้วรุ่งเช้าจะถวายภัตตาหาร หรือสวด 2 จบ คือ สวดกันครึ่งคืน แล้วแต่ความต้องการและความสะดวกของเจ้าภาพ การนิมนต์พระไปสวดหน้าศพ เพื่อบรรเทาความเศร้าโศกของเจ้าภาพ เพราะความทุกข์อันเกิดจากพลัดพรากจากของรักของชอบใจ การสวดมีพระ 4 องค์ เรียกกันว่าคู่สวด เพราะสวดทีละคู่ แบ่งกันสวดคู่ละภาค องค์หนึ่งเป็นแม่คู่ อีกองค์หนึ่งเป็นลูกคู่ แม่คู่สวดตั้งต้นแล้วลูกคู่รับ เพื่อไม่ให้ฟังขาดเสียงเพราะหยุดหายใจ คู่ที่ 1 สวดคาถาสองบาท คู่ที่ 2 สวดผลัดอีกสองบาท ต่อมาเห็นว่าเป็นการเกินความจำเป็น จึงตัดลงมาสวดเพียง 22.00 น. และนิยมตั้งศพในวัดกันมากแล้ว ในปัจจุบันเนื่องจากสวดย่อ กำหนดสวด 4 จบ ใช้เวลาไม่ถึง 1 ชั่วโมง ส่วนเวลาเริ่มสวดโดยทั่วไปเริ่มเวลา 19.00 น. หรือ 19.30 น. และการสวดพระอภิธรรมสำหรับการจุดไฟเผาศพนี้ เป็นประเพณีเฉพาะจะต้องนำบททั้ง 7 มาสวดสาธยายโดยตรง จะนำบทพระอภิธรรมอื่นๆ มาสวดหาได้ไม่”

พระมหาพีรเดช ฐิตเตโช (กิตติเจริญพรงาม) (2545, น. 13-15) ได้ให้รายละเอียดไว้ว่า “การสวดพระอภิธรรมเป็นเรื่องสอนคนที่ยังมีชีวิตอยู่ฟัง สำหรับจะได้พิจารณามรณานุสสติกัมมัฏฐานว่า เกิดมาเป็นสังขารร่างกายแล้วย่อมมีความตายเป็นที่สุด จะได้เป็นเครื่องดับความวิปโยคทุกข์ถึงผู้ที่ล่วงลับไปแล้วให้บรรเทาเบาบางลง การสวดพระอภิธรรมนั้น ถือกันว่าเหมือนการสอนพระอภิธรรมฉลองคุณพระพุทธมารดาตามพระพุทธประเพณี เมื่อพระองค์เสด็จไปยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เพื่อจะเทศนาโปรดพระพุทธมารดา ทรงปรารภว่าถ้าเทศนาพระสูตรหรือพระวินัย ยังไม่เท่ากับพระคุณของพระพุทธมารดาที่ได้มีมาแก่พระองค์ มีแต่พระอภิธรรมอย่างเดียวที่มีคุณสมควรใช้ค่าน้ำนมของพระพุทธมารดา คติไทยจึงเอาพระอภิธรรมมาสวดถวายเจ้านายในราชสำนัก ต่อมาได้โปรดแก่ข้าราชบริพารผู้รับใช้ใกล้ชิดสนองพระเดชพระคุณ ในที่สุดประชาราษฎร์ทั่วไปได้นำมาใช้เหมือนกันหมด และนิยมการสวดพระอภิธรรมมากกว่าอย่างอื่น แต่ความประสงค์ที่ดีนี้กลายมาเป็นพิธีเท่านั้น เพราะการสวดคนส่วนมากไม่เข้าใจคำแปล ส่วนใหญ่ได้เข้าใจผิดไปว่าเป็นการสวดให้แก่ผู้ตาย ในที่บางแห่งมีการสวดมาลัย โดยให้ผู้ชายเป็นผู้สวดและสวดเฉพาะในเวลากลางคืนหลังจากที่พิธีสงฆ์เสร็จสิ้นแล้ว นับเป็นการให้สาระแก่ชีวิตที่สอดคล้องกับความเชื่อของพุทธศาสนิกชน เป็นทางหนึ่งที่ช่วยอบรมจิตใจของผู้ฟังให้เห็นถึงผลแห่งการกระทำความดีความชั่ว สามารถนำไปใช้ปฏิบัติตนในสังคมให้มีความสุขสงบที่แท้จริงได้ ในอดีตการสวดมาลัยนี้ใช้ในงานขึ้นหอเป็นการสั่งสอนบาปบุญให้แก่เจ้าบ่าวผู้เฝ้าหอ เดิมอาจเป็นไปได้ว่าผู้คนรู้ธรรมกันมากมายลึกซึ้งและรู้บาลีด้วย เมื่อมีงานศพ

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

ต้องนั่งชุมนุมกันนาน จึงนำพระอภิธรรมมาสวดเป็นหัวข้อนำ เป็นการซักซ้อมทบทวนด้วย และอาจใช้เป็นบทตั้ง เมื่อพระสวดจบจะอภิปรายสนทนากันในหัวข้อนั้น แต่ปัจจุบันชาวพุทธไม่ค่อยรู้ธรรมและไม่รู้บาลีแล้ว พระยังสวดไปตามเดิม ผลจึงเลยกลายเป็นไม่รู้เรื่อง พระที่สวดก็อาจจะไม่รู้เรื่อง คนฟังก็ไม่รู้เรื่อง ทำกันเป็นพิธี พระคิดเพียงจัดพิธีให้เสร็จไป การสวดนั้นง่ายท่องได้แล้วก็ว่ากันไป นี่จึงเป็นซากการสวดพระอภิธรรม กลายเป็นไม่จริงจัง ทำพอให้เห็นว่าได้ทำแล้ว แต่ที่จริงเดิมนั้นคือ การกระทำที่เป็นวิธีการ เพื่อจะให้สำเร็จผล เพื่อจะให้เกิดความเป็นจริง เพื่อจะให้ได้ผลขึ้นมาจึงทำพิธีกรรม คือเป็นจุดเริ่มต้น และเป็นจุดนัดหมายให้ชุมชนรู้ว่ากำลังจะเริ่มกิจกรรม ถ้าไม่มีพิธีกรรม ทุกคนที่มายังกระจัดกระจายอยู่ไม่รู้จะดำเนินการอย่างไร ทำอะไร เริ่มต้นเมื่อไร พิธีกรรมจึงเป็นเครื่องฝึกกายวาจาให้อยู่ในระเบียบ เพราะฉะนั้น พิธีกรรมจึงเป็นวินัยขั้นต้น คนที่อยู่ในชุมชนย่อมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสงบสุขได้ด้วยศีล คือ ต่างมีพฤติกรรมดีงาม ไม่เบียดเบียนกัน รู้จักควบคุมกายวาจาของตนได้ ไม่ทำตามใจชอบของตน การเข้าร่วมในพิธีกรรมเป็นการฝึกให้เริ่มรู้จักระเบียบแบบแผน เริ่มรู้จักควบคุมพฤติกรรมของตนได้ การร่วมพิธีกรรมจึงเป็นกิจกรรมทางวัฒนธรรม ให้กลมกลืนเข้าไปในชีวิตของชุมชนและในทางวัฒนธรรม เรียกว่าเป็นเอกลักษณ์ เป็นคุณค่าอีกด้านหนึ่งของสังคม การสวดในงานศพ เดิมใช้บทสวดที่เรียกว่าบทอภิธรรมทั้งสิ้น แต่ในปัจจุบันพระสงฆ์บางวัดไม่ได้สวดบทอภิธรรมแล้ว โดยเห็นว่า การสวดบทอภิธรรมนั้น ไม่ค่อยมีคนเข้าใจ จึงได้เลือกข้อความในพระสูตรบางบทที่เข้าใจง่าย และมีความหมายเกี่ยวกับชีวิตว่าอยู่ในไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เพื่อเป็นการชักชวนให้ผู้ฟังเกิดศรัทธาในพระพุทธศาสนา โดยสวดพระสูตรพร้อมทั้งคำแปล หรือสวดเฉพาะคำแปล หรือสวดพระพุทธภาษิตสอนใจพร้อมทั้งคำแปล เพื่อไม่ให้มัวเมาประมาท ให้เห็นและรู้เท่าทันความแปรปรวนของชีวิตร่างกาย ให้เร่งประกอบคุณงามความดี ทำให้ได้ประโยชน์มากขึ้น หรือในที่บางแห่งมีพระธรรมเทศนาก่อนหรือหลังการสวดพระอภิธรรม ซึ่งจะสวดเพียงจบเดียว เพราะฉะนั้นเมื่อเจ้าภาพมีความประสงค์จะให้พระสวดแบบใด สามารถขอให้พระได้สวดตามแบบที่มีความประสงค์นั้น การสวดใช้ทำนองสรภัญญะบ้าง ทำนองสังโยคบ้าง หรือทำนองมคธบ้าง ตามแต่พระที่นิมนต์มาจะเลือกสวด”

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

อภิธาน สมใจ (2541, น. 16–18) ได้ให้รายละเอียดไว้สรุปได้ว่า “การจัดการแก้ปัญหาอันเป็นผลกระทบจากความตาย โดยพิธีกรรมงานศพ เป็นการสร้างโอกาสหรือเป็นเวทีแสดงกิจกรรมทางสังคมของกลุ่มคนในชุมชนที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย 5 ประการ คือ (1) งานศพเป็นเวทีพิธีกรรม เพื่อประกาศข่าวสารยืนยันการขาดสูญตัวตนของผู้ตาย อันประกอบด้วยคุณสมบัติทางสรีระและคุณสมบัติทางสังคม คือ หมดสมาชิกภาพ ขาดจากกลุ่มทางสังคมที่เป็นอยู่จริงด้านการกระทำหรือการแสดงตนทางสังคม งานศพเป็นเวทียืนยันการสิ้นตัวตนในชาตินี้ จากคนเป็นสู่คนตาย (2) พิธีกรรมงานศพเป็นเวทียืนยันสถานภาพทางสังคมของคนเป็นว่า คนมีชีวิตปกติจะอยู่อย่างเดิม

หรือจะต้องเปลี่ยนแปลงสถานภาพบทบาทและความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกันทั้งภายในภายนอกกลุ่มภายหลังมีคนตาย คนเป็นจะได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารในกลุ่มเครือข่ายวงศาคณาญาติเพื่อนฝูงมิตรสหายร่วมรุ่น คนต่างรุ่นต่างเพศต่างวัย อันจะนำไปสู่การสานต่อความสัมพันธ์เชิงช่วยเหลือเกื้อกูลกัน หรือตัดโอกาสช่องทางกัน (3) พิธีกรรมงานศพเป็นการยืนยันคุณค่าความมีอยู่เป็นอยู่ของชีวิตนี้ ของชีวิตอื่น และของวิถีชีวิตวัฒนธรรมประจำถิ่น (4) พิธีกรรมงานศพทำหน้าที่ยืนยันการหมดสภาพนิติบุคคลของคนตาย ขณะเดียวกันจะยืนยันสถานภาพทางกฎหมายของคนเป็นอีกด้วย เช่น การเป็นหม้าย การเป็นกำพร้า การเป็นผู้สืบทอดมรดก (5) งานศพเป็นทั้งวิถีปฏิบัติทางวัฒนธรรม คือ มีแบบแผนวิธีการที่ผู้คนจักต้องปฏิบัติตาม และเป็นวัฒนธรรมจุดหมายปลายทาง เพื่อบรรลุเป้าหมายทางสังคม ตามสถานการณ์และลัทธิความเชื่อเกี่ยวกับวิถีชีวิตวัฒนธรรมชุมชน”

สรุปว่า การสวดพระอภิธรรม การเทศนา หรือการสนทนาธรรมในงานศพเป็นไปในรูปของการศึกษา การปฏิบัติ ในรูปของการเผยแผ่ธรรมแก่คนที่ยังไม่รู้ไม่เข้าใจ ให้เกิดความรู้ความเข้าใจ แม้การฟังสวดพระอภิธรรมจะฟังไม่รู้เรื่อง แต่เมื่อฟังด้วยอาการสงบ คือ ได้สงบทางวาจา ใจจะจดจ่ออยู่กับเสียงพระสวด เอาเสียงเป็นอารมณ์ ใจย่อมไม่ฟุ้งซ่านซัดส่ายไปในเรื่องอื่น เป็นการได้สมาธิ ย่อมเกิดความรู้บางประการ บาปย่อมไม่เกิดขึ้นในขณะนั้น ได้รับความสุขสงบทางใจ ผู้ที่เป็นเจ้าภาพทำการสวดศพเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตาย และการสวดศพเป็นการประกาศให้ทราบว่าผู้ใดเป็นผู้สืบสกุลต่อไป ผู้ที่มาเยี่ยมเคารพศพจึงได้มีโอกาสร่วมทำบุญด้วย ระหว่างที่เจ้าภาพตั้งศพบำเพ็ญกุศลที่วัด เจ้าภาพจะต้องกำหนดว่าจะสวดศพเวลาเท่าไหร่ สวดคืนละกี่เตียง 1 เตียงจะเท่ากับพระ 4 รูป ซึ่งการสวดจบ 1 ครั้ง จะเท่ากับ 1 เตียง เมื่อกำหนดพิธีการเสร็จแล้ว มรรคทายกจะเป็นผู้ดำเนินการเตรียมสิ่งของที่ใช้ในพิธี ซึ่งสิ่งของที่ใช้มีดังนี้ โต๊ะหมู่บูชาพระ โต๊ะหมู่หน้าศพ ตู้พระอภิธรรมพร้อมด้วยหนังสือ 7 คัมภีร์ วางอยู่บนตู้พระอภิธรรม เตรียมตาลปัตรตามจำนวนของพระ หลังจากนั้น เมื่อถึงช่วงค่ำ มรรคทายกก็จะเชิญบุคคลที่สำคัญของเจ้าภาพหรือนับถือ แต่หากไม่มีก็จะเชิญลูกของผู้ตายเป็นประธานจุดเทียนโต๊ะหมู่ ตู้พระอภิธรรม และโต๊ะหมู่หน้าหีบศพ ซึ่งผู้ที่เป็นประธานจุดเทียนนั้นอาจจะมี 3 คน หรือคนเดียวก็ได้แล้วแต่เจ้าภาพจะจัดหา ก่อนที่จะมีการสวดศพเจ้าภาพจะต้องจุดธูปเทียน มรรคทายกก็จะเป็นผู้เชิญให้ผู้เข้าร่วมอาราธนาศีล พระภิกษุผู้อาวุโสในจำนวน 4 รูป จะเป็นผู้ให้ศีล เมื่อเจ้าภาพและญาติมิตรรับศีลจบแล้ว พระสงฆ์จึงเริ่มต้นสวดพระอภิธรรม

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

2.2 ศาสนา: หลักธรรม ศรัทธาความเชื่อวัฒนธรรม ประเพณีแพิธีกรรม แนวคิด ความหมาย และความสำคัญ

2.2.1 แนวคิดเกี่ยวกับศาสนา

การนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับศาสนาภายใต้แนวคิดและความสำคัญที่ว่า ศาสนาไม่สามารถแยกออกจากสังคมได้ เพราะการแสดงออกซึ่งพฤติกรรมทางศาสนาของมนุษย์เป็นพฤติกรรมทางสังคมชนิดหนึ่ง ศาสนานั้นเป็นสิ่งที่สำคัญมากต่อสังคมมนุษย์ เพราะมีอำนาจและอิทธิพลที่ยิ่งใหญ่และคงเส้นคงวาต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ แต่ไม่ว่าศาสนาใด ๆ ก็ตาม ล้วนแต่มีลักษณะร่วมสำคัญ คือ การสอนคนให้เป็นคนดี มีศีลธรรมอยู่ในสังคมได้อย่างสันติสุข อีกทั้งยังเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ และมีหลักในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ความสำคัญของศาสนาจึงมีมากมายนานัปการ สรุปได้ ดังนี้

2.2.1.1 ศาสนาทำให้เกิดความสามัคคี เพราะศาสนาเป็นสายเชื่อมโยงให้มนุษย์ที่มีจำนวนมากมายในสังคมสามารถรวมกลุ่มกันได้ ในทุกระดับหน่วยของสังคม ตั้งแต่ระดับบุคคล ครอบครัว ระดับชาติตระกูล เผ่าพันธุ์ เชื้อชาติ กลุ่มบุคคล ตลอดถึงระดับประเทศ และระดับ

2.2.1.2 ศาสนาเป็นตัวกำหนดรูปแบบของวัฒนธรรมของแต่ละสังคม มีส่วนกำหนดรูปแบบของวัฒนธรรม เช่น ภาษา วรรณคดี ขนบธรรมเนียมประเพณี สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม ประติมากรรม

2.2.1.3 ศาสนาเป็นเครื่องสั่งสอนให้มนุษย์ประพฤติปฏิบัติในทางที่ถูกต้องดีงาม เป็นประโยชน์ต่อตนเอง สังคม และประเทศชาติ เป็นเครื่องบำบัดทุกข์และบำรุงสุขให้แก่มนุษย์ทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจเปรียบเสมือนดวงประทีปโคมไฟที่ให้ความสว่างแก่การดำเนินชีวิตของมนุษย์

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

2.2.1.4 ศาสนาเป็นพลังใจให้มนุษย์สามารถเผชิญชีวิตด้วยความกล้าหาญไม่หวั่นไหวต่อโลกธรรม ทำให้มีความสงบสุขและผาสุกในชีวิต ศาสนาจะช่วยยกระดับจิตใจ ทำให้เป็นผู้ควรแก่การเคารพนับถือ อีกทั้งยังช่วยสร้างจิตสำนึกในคุณค่าของความเป็นมนุษย์ให้กับคนในสังคมอีกด้วย

2.2.1.5 ศาสนาทำให้มนุษย์ดำเนินชีวิตอย่างมีหลักยึด เพราะศาสนามีหลักศรัทธาและหลักเหตุผลสำหรับให้ศาสนิกชนยึดเป็นหลักในการดำเนินชีวิต แม้ว่าศาสนาต่าง ๆ จะมีหลักการและวิธีปฏิบัติที่แตกต่างกัน แต่ศาสนาทุกศาสนามีจุดมุ่งหมายเดียวกัน คือ การให้มนุษย์ละความชั่วประพฤติตนเป็นคนดี ซึ่งนับเป็นเป้าหมายสูงสุดของศาสนิกชนของแต่ละศาสนา

2.2.1.6 ศาสนาช่วยให้มนุษย์ได้ประสบความสุขสงบและสันติสุขขั้นสูง จนกระทั่งบรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดของชีวิต คือ หมดทุกข์โดยสิ้นเชิงได้

2.2.1.7 ศาสนาเป็นมรดกล้ำค่าแห่งมนุษยชาติ เป็นความหวังและวิถีทางแห่งความอยู่รอดของมวลมนุษยชาติ

2.2.1.8 ศาสนาทำให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เพราะหลักคำสอนในศาสนามุ่งให้มนุษย์พัฒนาจากสภาพสัตว์ประเภทคนไปสู่ความเป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นสภาพที่สูงกว่าสัตว์ เพราะคนที่ยังไม่ได้รับการพัฒนาก็ไม่แตกต่างอะไรจากสัตว์ทั่วๆ ไป แต่มนุษย์แตกต่างจากสัตว์ทั่วไป เพราะมีสำนึกดีชั่ว ซึ่งเกิดขึ้นจากการกล่อมเกลาจากหลักธรรมในทางศาสนา

สรุปว่า ศาสนามีคุณค่าต่อมนุษย์ในทุกขั้นตอนของการดำเนินชีวิต เพราะศาสนาช่วยให้มีหลักที่ถูกต้องในการดำเนินชีวิต ทำให้ชีวิตมีความหมายและความหวังเป็นแหล่งกำเนิดศิลปวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมที่ดีงามของสังคม เป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดเสถียรภาพและความสงบสุขในสังคม และเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจทำให้มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่ประเสริฐกว่าสิ่งมีชีวิตทั้งหลายในโลกนี้

พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต) (2535, น. 244-246) ได้ให้รายละเอียดไว้สรุปได้ว่า “ประมาณ 600 ปี ก่อนคริสต์ศักราช มีแคว้นของเผ่าอริยกะหรืออารยันแคว้นหนึ่งในตอนเหนือของประเทศอินเดียแถบลุ่มแม่น้ำคงคา ส่วนทางภาคตะวันออกเป็นแคว้นสักกะราชธานีชื่อว่า “กบิลพัสดุ์ อยู่ระหว่างอาลาหะบัดกับเมืองปัตนะในปัจจุบัน” ประวัติโดยย่อของพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นครั้งแรก ในประเทศอินเดีย บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคา เชิงเขาหิมาลัย เมื่อประมาณ 2,500 ปีเศษมาแล้ว ผู้เป็นศาสดาแห่งพุทธศาสนา คือ เจ้าชายสิทธัตถะ แห่งศากยวงศ์ พระนามที่เรียกกันทั่วไป คือ พระศรีศากยมุนี หรือพระพุทธเจ้า เจ้าชายสิทธัตถะเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสุทโทธนะและนางสิริมหามายาแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ ประสูติเมื่อ คืนวันเพ็ญเดือน 6 ก่อน พุทธศักราช 80 ปี โดยในขณะที่ยังทรงพระเยาว์อยู่ได้ศึกษาพระราชประเพณีแห่งราชกุมารซึ่งศึกษาเกี่ยวกับคัมภีร์พระเวทของลัทธิพราหมณ์ อันเป็นลัทธิหรือศาสนาของอินเดียในขณะนั้น เมื่อพระชนมายุได้ 29 พรรษา เจ้าชายสิทธัตถะได้หนีออกบวช เพราะทรงประสบกับภาพของชีวิตต่าง ๆ เช่น การเกิด การแก่ การเจ็บ และการตาย แต่ก็ไม่สามารถหาคำตอบจากคัมภีร์พระเวทได้ พระองค์จึงตัดสินใจออกแสวงหาความจริงแห่งโลก ในสภาพของนักบวชและใช้เวลานานถึง 6 ปี ก็ค้นพบหลักความจริงหรือสัจธรรมนั้น ในคืนวันเพ็ญเดือน 6 ขณะที่พระชนมายุได้ 35 ปี หลักสัจธรรมที่พระองค์ค้นพบนั้น พระองค์ทรงพิจารณาด้วยสมาธิ จนเกิดปัญญาและสามารถตอบปัญหาต่าง ๆ ของชีวิตได้ โลกจึงให้พระนามเจ้าชายสิทธัตถะว่า “พระพุทธะ” ซึ่งหมายถึง ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานหลังจากที่พระพุทธเจ้าได้ค้นพบความจริงแห่งโลกที่เรียกว่า “อริยสัจ 4” ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค และทรงสั่งสอนว่า การดำเนินชีวิตที่จะนำไปสู่ความสุขที่แท้จริง ต้องเดินทางสายกลางเรียกว่า มรรคมีองค์ 8 ประกอบด้วย (1) ความเห็นชอบ (2) ความดำริชอบ (3) การเจรจาชอบ (4) การทำการงานชอบ (5) การเลี้ยงชีพชอบ (6) การทำความเพียรชอบ (7) การระลึกชอบ (8) การตั้งใจชอบ พระพุทธองค์ได้ให้คำสอนและแนวทางในการดำเนินชีวิตของมนุษย์โดยการควบคุมกายวาจาและใจ ด้วยศีลและชำระจิตใจด้วยการหัดทำจิตใจให้สงบด้วยสมาธิ เมื่อปฏิบัติ

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

แล้วจะก่อให้เกิดปัญญา คือ รู้แจ้งในความจริงของโลกได้พระพุทธองค์ทรงเผยแพร่คำสอนอยู่นาน 45 ปี จึงเสด็จดับขันธ์ ปรินิพพานเมื่อพระชนมายุได้ 80 พรรษา"

1. หลักธรรมในพระพุทธศาสนา

ในทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยามองว่าศาสนามีประโยชน์หลักๆ สองประการ ได้แก่ ประโยชน์ทางด้านจิตใจ (Psychological Function) และประโยชน์ทางด้านสังคม (Social Function) นักจิตวิทยาแนวบูรณาการเชื่อว่า "จิตมนุษย์ไม่สามารถแยกจากระบบทางร่ายกายโดยเฉพาะระบบประสาทและสมองของมนุษย์ ศาสนาทำหน้าที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ทำให้คนมีความมั่นใจในความสามารถของตนเอง ทำเกิดความอบอุ่น มีขวัญและกำลังใจดี นอกจากนี้ศาสนายังเป็นสัญลักษณ์ของสังคมหรือกลุ่มชนที่นับถือศาสนาเดียวกัน สร้างความรู้สึกอบอุ่น มีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน มีศรัทธาร่วมกัน" (สนิท สมัครการ, 2539, น. 12-15)

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปรินายก (2522, น. 177-178) ได้ให้รายละเอียดไว้ว่า "หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาซึ่งถือว่าเป็นหัวใจพระพุทธศาสนา (พุทธโอวาท 3) ประกอบด้วย "สพฺพปาปสฺส อกรณ์ การไม่ทำความชั่วทั้งปวง กุสลสฺสูปสมฺปทา การบำเพ็ญความดีให้เพียบพร้อม สจิตฺตปริโยทปนฺ การทำจิตของตนให้ผ่องใส" เพราะความเจริญทางวัตถุที่ได้บีบคั้นหรือบั่นทอนความงดงามทางจิตใจของมนุษย์ ยังผลให้ศีลธรรมจรรยาของคนเสื่อมทรามลงไป อีกทั้งช่องว่างทางสังคมทำให้คนห่างเหินไปจากพระพุทธศาสนา จึงก่อให้เกิดการกดขี่ เอารัดเอาเปรียบกันเป็นสรณะ ดังนั้นหัวใจพระพุทธศาสนาในส่วนที่ 1 นี้ มุ่งหวังให้คนละความชั่ว (การละ คือ การเว้น การงด และการไม่ประพฤติปฏิบัติ) เพื่อให้คนได้พบกับหนทางไปสู่ชีวิตที่ดี ซึ่งการละความชั่วนั้นสามารถกระทำได้หลายประการ คือ การปฏิบัติตาม ศีล 5 หรือเบญจศีล นับเป็นพื้นฐานหรือข้อปฏิบัติเริ่มแรกในการประพฤติปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนที่ดี เพราะผู้ใดถือศีลหรือรับศีลแล้ว แสดงว่าผู้นั้นยอมรับในการที่จะละเว้นความชั่ว "ศีล" เป็นการละเว้นและเป็นการกำจัดความชั่วในตอนต้น แต่สิ่งเหล่านี้ ยังมิใช่ข้อปฏิบัติที่จะมุ่งสู่นิพพาน "ศีล" จึงเป็นการกำจัดสิ่งชั่วร้ายในเบื้องต้น ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าผู้ที่รักษาศีลหรืองดเว้นไม่กระทำความชั่ว จิตใจจะปลอดโปร่ง ไม่มีเรื่องต้องครุ่นคิด ยังผลให้จิตใจเกิดสมาธิ และเมื่อจิตใจเกิดสมาธิ ก็จะเข้าใจในการใช้ปัญญาและสามารถคิดหาเหตุผลเพื่อสร้างสรรค์ความดีอันก่อให้เกิดประโยชน์สุขแห่งชีวิตตน ดังนั้น การทำความดี จึงต้องประกอบด้วยการกระทำในเชิงบวก มิใช่เพียงแต่การถือศีลกินเจหรือการงดเว้นจากการทำความชั่วเท่านั้น เพื่อให้เห็นภาพที่ชัดเจน และแบ่งหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำความดีออกเป็นประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

1. หลักมงคล 38 ประการ คือสิ่งที่ทำให้มีโชคดี ธรรมอันนำมาซึ่งความสุขความเจริญ เรียกเต็มว่า อุดมมงคล หรือมงคลอันสูงสุด เพื่อความก้าวหน้าและความสุขอันแท้จริงของสังคมโลก องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ ตรัสสอนหัวข้อธรรมให้ปฏิบัติ 38 ข้อ โดยเรียงลำดับจากง่ายไปหายาก ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติ เพื่อความเจริญก้าวหน้าแห่งชีวิต เปรียบเสมือนบันไดชีวิต 38 ขั้น หากผู้ใดปฏิบัติตามได้มากข้อ ก็จะได้พบกับความก้าวหน้าในชีวิตมากขึ้นไปตามส่วน อีกทั้งหัวข้อธรรม 38 ประการในมงคลสูตรเป็นหลักปฏิบัติตามพุทธโธวาทที่พุทธศาสนิกชนได้ยึดถือเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ยังผลให้เกิดความสุขอันเป็นอุดมมงคลแห่งชีวิต

2. หลักสัปปุริสธรรม 7 เนื่องจากพระพุทธศาสนา มีลักษณะของธรรมเพื่อเสริมสร้างความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ดังนั้น จึงเรียกบุคคลผู้มีศีลธรรมที่สมบูรณ์ว่า “สัตบุรุษ” หรือคนที่ประกอบด้วย สัปปุริสธรรม 7 “สัปปุริสธรรม 7 คือ ธรรมของสัตบุรุษ ธรรมที่ทำให้เป็นสัตบุรุษ, คุณสมบัติของคนดี ธรรมของผู้ดี” (พระเทพเวที. (ป.อ.ปยุตฺโต) 2535, น. 244-246) ประกอบด้วย (1) ธัมมัญญู รู้จักธรรม (2) อัตถัญญู รู้จักอรรถ (3) อัตตัญญู รู้จักตน (4) มัตตัญญู รู้จักประมาณ (5) กาลัญญู รู้จักกาล (6) ปริสัญญู รู้จักบริษัท (7) ปุคคลปโรปรัญญู รู้จักเลือกคบคน

เมื่อพิจารณา “ธรรมของสัตบุรุษ” แล้วจะพบว่า เป็นธรรมของผู้รอบรู้ กล่าวคือ เป็นธรรมของผู้ที่มีความรู้ในหลาย ๆ ด้านไม่ว่าจะเป็นความรอบรู้ในการประพฤติปฏิบัติของผู้รอบรู้นั้นย่อมนำพาชีวิตให้เป็นไปในทางที่ดีงาม เพราะรู้ว่าอะไรควรหรือไม่ควรกระทำ พุทธธรรมสอนว่า “ความดี” นั้น เป็นสิ่งที่รักษาและส่งเสริมคุณค่าของชีวิต ทำให้เกิดความเจริญงอกงามแก่ชีวิตและจิตใจ ทั้งนี้ล้วนแต่เป็นไปเพื่อความหลุดพ้นหรือความเป็นอิสระทางใจและทางปัญญา เมื่อพิจารณาแล้วพบว่า “จิตใจ” นั้น เป็นตัวนำการกระทำของพุทธศาสนิกชน ดังนั้น การบำเพ็ญความดีให้เพียบพร้อม การกระทำที่สะอาดบริสุทธิ์ และการไม่ทำความชั่วทั้งปวง ย่อมนำไปสู่กรรมดี การทำจิตของตนให้ผ่องใส ล้วนเป็นสิ่งที่พุทธศาสนิกชนพึงปฏิบัติทั้งสิ้น ซึ่งในเรื่องนี้พุทธธรรมได้สอนให้ชาวพุทธได้พึงชำระกายวาจาและใจ ซึ่งตรงกับหลักคำสอนที่ว่า กุศลกรรมบถ 10 คือ “ทางแห่งกุศลกรรม ทางทำดี กรรมดี อันเป็นทางนำไปสู่สุคติ” (พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต) 2535, น. 276-277)

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2541, น. 870-880) ได้ให้รายละเอียดไว้สรุปได้ว่า หลักธรรมคำสอนของศาสนาทุกศาสนามีหลักธรรมคำสอนเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของศาสนิกชน โดยทุก ศาสนามี เป้าหมายเดียวกันคือ “มุ่งให้ทุกคนมีธรรมะ มีคุณธรรม และสอนให้คนเป็นคนดี” ดังนั้น ศาสนาแต่ละศาสนาจึงมีหลักธรรมคำสอนของตนเอง เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติ หลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาที่ควรถือปฏิบัติ ดังนี้

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

1. กุศลกรรมบถ 10 เป็นหนทางแห่งการทำความดีงาม ทางแห่งกุศลซึ่งเป็นหนทางนำไปสู่ความสุข ความเจริญ แบ่งออกเป็น 3 ทาง คือ 1) กายกรรม 3 หมายถึง ความประพฤติดีที่แสดงออกทางกาย 3 ประการ ได้แก่ (1) เว้นจากการฆ่าสัตว์ (2) เว้นจากการลักทรัพย์ (3) เว้นจากการประพฤติผิดในกาม 2) วจีกรรม 4 หมายถึง การเป็นผู้มีความประพฤติดีซึ่งแสดงออกทางวาจา 4 ประการ ได้แก่ (1) เว้นจากการพูดเท็จ (2) เว้นจากการพูดส่อเสียด (3) เว้นจากการพูดคำหยาบ (4) เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ 3) มโนกรรม 3 หมายถึง ความประพฤติที่เกิดขึ้นในใจ 3 ประการ ได้แก่ (1) ไม่อยากได้ของของเขา (2) ไม่พยาบาทปองร้ายผู้อื่น (3) มีความเห็นที่ถูกต้อง

2. หลักอริยสัจ 4 ประกอบด้วย (1) ทุกข์ หรือสภาพที่ทนได้ยาก ได้แก่ ปัญหาต่างๆ ของมนุษย์ กล่าวให้ลึกลงไปอีก หมายถึง สภาวะของสิ่งทั้งหลายที่ตกอยู่ในกฎธรรมดาแห่งความไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ซึ่งประกอบด้วยภาวะบีบคั้น กดดัน ขัดแย้ง มีความบกพร่อง ไม่สมบูรณ์ในตัวเอง ขาดแก่นสารและความเที่ยงแท้ ไม่อาจให้ความพึงพอใจเต็มอิ่มแท้จริง พร้อมที่จะก่อปัญหาสร้างความทุกข์ขึ้นมาได้เสมอ ทั้งที่เกิดเป็นปัญหาขึ้นแล้ว และอาจเกิดเป็นปัญหาขึ้นมาเมื่อใดเมื่อหนึ่งในรูปใดรูปหนึ่งแก่ผู้ที่ยึดติดถือมั่นไว้ด้วยอุปาทาน (2) ทุกขสมุทัย เรียกสั้นๆ ว่า สมุทัย แปลว่า เหตุเกิดแห่งทุกข์ หรือสาเหตุให้ทุกข์เกิดขึ้น ได้แก่ ความอยากที่ยึดถือเอาตนเป็นที่ตั้ง โดยอาการที่มีเรา ซึ่งจะเสพเสวยที่จะได้ จะเป็น จะไม่เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ทำให้ชีวิตถูกบีบคั้นด้วยความเร่าร้อน ร่านรน กระวนกระวาย ความหวงแหน เกลียดชัง หวั่นกลัว หวาดระแวง ความเบื่อหน่าย หรือความคับข้องติดขัดในรูปใดรูปหนึ่งอยู่ตลอดเวลา ไม่อาจปลอดโปร่งโล่งเบา เป็นอิสระ สดชื่น เบิกบานได้อย่างบริสุทธิ์สิ้นเชิง (3) ทุกขนิโรธ เรียกสั้น ๆ ว่า นิโรธ แปลว่า ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่เข้าถึง เมื่อกำจัดอวิชชา สำรอกตัณหาสิ้นแล้ว ไม่ถูกตัณหาย้อมใจหรือฉุดลากไป ไม่ถูกบีบคั้นด้วยความรู้สึกกระวนกระวาย ความเบื่อหน่าย หรือความคับข้องติดขัดอย่างใด ๆ หลุดพ้นเป็นอิสระประสบความสุขที่บริสุทธิ์ สงบ ปลอดโปร่งโล่งเบา ผ่องใส เบิกบาน เรียกสั้น ๆ ว่านิพพาน (4) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เรียกสั้น ๆ ว่า มรรค มีชื่อเต็มว่าอริยอัฏฐังคิกมรรค แปลว่า ทางมีองค์ 8 ประการอันประเสริฐ ทางมีองค์ 8 ของพระอริยะ, ทางมีองค์ 8 ที่ทำให้คนเป็นพระอริยะ, ทางมีองค์ 8 ที่พระอริยะคือพระพุทธเจ้าทรงค้นพบ หรือมรรคอันประเสริฐ องค์ประกอบ 8 อย่าง สามารถเรียกอย่างสั้นได้ว่า “มรรคมีองค์ 8” แปลว่า ปฏิปทา (ข้อปฏิบัติ วิธีปฏิบัติ หนทางวิธีการ) ที่นำไปสู่ความดับทุกข์หรือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ อริยอัฏฐังคิกมรรคหรือทางประเสริฐมีครบองค์ 8 คือ สัมมาทิฏฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ ที่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา เพราะเป็นทางสายกลาง ซึ่งดำเนินไปพอดีที่จะให้ถึงนิโรธ โดยไม่ติดข้องหรือเอียงไปหาที่สุดสองอย่าง คือ กามสุขัลลิกานุโยค ความหมกมุ่นในกามสุข และอัตตกิลมถานุโยค (การประกอบความลำบากแก่ตน คือ บีบคั้นทรมานตนเองให้เดือนร้อน (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2541, น. 896-897)

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

3. มรรคมีองค์ 8 หากพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างหัวใจพระพุทธศาสนากับอริยสัจ 4 แล้วสามารถกล่าวได้ว่าพระโอวาทปาฏิโมกข์ หรือพุทธโอวาท 3 อันเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งพระองค์ได้สรุปคำสอนทางพระพุทธศาสนา เพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจของพุทธศาสนิกชน นั่นคือ การไม่ทำความชั่วทั้งปวง การบำเพ็ญความดีให้เพียบพร้อม และการทำจิตของตนให้ผ่องใส ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นหัวใจพระพุทธศาสนาที่ล้วนแต่เป็นทางไปสู่จุดหมายของพระพุทธศาสนา นั่นคือ ความไม่มีทุกข์และเมื่อพิจารณาต่อไปว่า “พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร” คำตอบคือ “อริยสัจ 4” อันเป็นสิ่งที่พุทธศาสนิกชนต้องไตร่ตรองด้วยปัญญา จึงจะค้นพบว่าจุดบรรจบกันระหว่างพุทธโอวาท 3 กับอริยสัจ 4 คือ ความไม่มีทุกข์ ซึ่งความไม่ทุกข์ก็คือความสุขนั่นเอง ดังนั้น หลักปฏิบัติในการดับทุกข์ตามแนวทางของมรรค 8 จึงได้รวมเข้าเป็นแนวทางปฏิบัติเพื่อให้พุทธศาสนิกชนเข้าใจได้ง่ายขึ้น แต่มีบางคนเข้าใจว่า คำสอนเรื่อง อริยสัจ 4 เป็นการมองโลกในแง่ร้าย เพราะแสดงให้เห็นแต่ทุกข์ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ล้วนชี้ให้เห็นว่าเป็นทุกข์ทั้งสิ้น แต่พึงสังเกตว่า ในท้ายที่สุดอริยสัจ 4 ได้ชี้แง่ดีไว้ เพื่อให้ผู้ปฏิบัติบรรลุความสุขอย่างแท้จริง นั่นคือ มรรคมีองค์ 8 (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2538, น. 602-603)

4. หลักสังคหวัตถุ 4 เป็นหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนาที่เป็นวิธีปฏิบัติเพื่อยึดเหนี่ยวจิตใจคนอื่นที่ยังไม่เคยรักใคร่นับถือ ให้เกิดความรัก ความนับถือ สังคหวัตถุเป็นหลักธรรมที่ช่วยผูกไมตรีซึ่งกันและกันให้ แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ประกอบด้วย (1) ทาน คือ การให้ปันสิ่งของของตนให้แก่ผู้อื่นด้วยความเต็มใจ เพื่อให้ประโยชน์แก่ผู้รับ การให้เป็นการยึดเหนี่ยวน้ำใจกันอย่างดียิ่ง เป็นการสงเคราะห์สมานน้ำใจกันผูกมิตรไมตรีกันให้ยั่งยืน (2) ปิยวาจา คือ การเจรจาด้วยถ้อยคำไพเราะอ่อนหวาน พูดชวนให้คนอื่นเกิดความรักและนับถือ คำพูดที่ดีนั้นย่อมผูกใจคนให้แน่นแฟ้นตลอดไป หรือแสดงความเห็นอกเห็นใจ ให้กำลังใจ รู้จักพูดให้เกิด ความเข้าใจดี สมานสามัคคี ย่อมทำให้เกิดไมตรี ทำให้รักใคร่นับถือและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน (3) อัตถจริยา คือ การประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน ช่วยเหลือด้วยแรงกายและขวนขวายช่วยเหลือกิจการต่าง ๆ ให้ลุล่วงไป เป็นคนไม่ดูดาย ช่วยให้เกิดสติสำนึกในความผิดชอบชั่วดี หรือช่วยแนะนำให้เกิดความรู้ความสามารถในการประกอบอาชีพ (4) สมานัตตตา คือ การวางตนเป็นปกติเสมอต้นเสมอปลาย ไม่ถือตัวการวางตนให้ เหมาะสม กับฐานะของตนตามสภาพ ได้แก่ เป็นผู้ใหญ่ผู้น้อย หรือผู้เสมอกัน เอาใจใส่ปฏิบัติตามฐานะ ผู้น้อยคารวะนอบน้อมยำเกรงผู้ใหญ่

กีรติ บุญเจือ (2532, น. 119) ได้ให้ความหมายของศาสนาในมิติของพระพุทธศาสนาไว้ว่า “พระพุทธศาสนา (Buddhism) คือ ศาสนาที่ถือว่าธรรมะเป็นความจริงสากลที่ใครก็ตาม หากสิ้นกิเลสก็พบได้ด้วยตัวเอง แต่ผู้ที่ได้บำเพ็ญบารมีจนตรัสรู้และสามารถตั้งพุทธบริษัท ปัจจุบันขึ้นได้ คือ พระโคดม ซึ่งเป็นองค์หนึ่งในบรรดาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอีกมากมายที่ได้เคยตั้งพุทธบริษัทมาแล้ว

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

และที่จะตั้งต่อไปในอนาคต ยังมีพระพุทธเจ้าอีกมากที่ตรัสรู้ แต่ไม่มีบารมีพอให้ตั้งพุทธบริษัทได้ จึงให้ผลเฉพาะตัวเรียกว่า ปัจเจกพุทธเจ้า"

แสง จันทร์งาม (Saeng Chandra-ngam) (2547, น. 3-11) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาอย่างละเอียดไว้ว่า "พุทธศาสนาในประเทศไทยทุกวันนี้มีลักษณะเป็นวงๆ มี 5 วงรวมทั้งใจกลาง แต่ละวงทำหน้าที่แทนองค์ประกอบต่าง ๆ ดังนี้

1. พุทธศาสนาในฐานะเป็นการบรรลุธรรม (Buddhism as Enlightenment) หมายถึงดวงจิตที่ตรัสรู้แล้ว ประกอบด้วยคุณสมบัติอันประเสริฐ 4 ประการเป็นลักษณะสำคัญ คือ ความรู้ชั้นสูง (ปัญญา) ความบริสุทธิ์อย่างสิ้นเชิงแห่งจิต ความสงบอย่างสิ้นเชิงแห่งจิต และมหากรุณา

2. พุทธศาสนาในฐานะเป็นปรัชญาชีวิต (Buddhism as a philosophy of life) หมายถึงหลักการอันเป็นพื้นฐานของพระพุทธศาสนา พุทธปรัชญาว่าด้วยความจริงขั้นพื้นฐาน 4 ประการที่เรียกว่าอริยสัจ 4 กล่าวคือ ทุกข์หรือความทรมาน, เหตุแห่งทุกข์ (สมุทัย), ที่สุดแห่งทุกข์ (นิโรธะ) และทางนำไปสู่นิโรธ (อริยมรรคมีองค์ 8)

3. พุทธศาสนาในฐานะเป็นระบบศีลธรรม (Buddhism as a moral system) หมายถึง คำสอนของพระพุทธเจ้าที่ว่าด้วยความประพฤติดีและชั่ว ที่นำไปสู่ความสุขหรือความทุกข์สำหรับปัจเจกชน หรือสังคมส่วนรวม กำหนดหน้าที่ของคนในสังคม ที่จะพึงปฏิบัติต่อกันและกัน

4. พุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนาพื้นบ้าน (Buddhism as popular Religion) หมายถึง การเคารพนับถือพระรัตนตรัยในฐานะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การเคารพสัญลักษณ์ต่างๆ ของพระรัตนตรัย

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

5. พุทธศาสนาในฐานะเป็นสถาบันแห่งชาติ (Buddhism as a National Institution) หมายถึง พุทธบริษัทและองค์กรต่าง ๆ ของพุทธบริษัทที่ตั้งขึ้นเพื่อการศึกษาปฏิบัติบริหาร และเผยแผ่พุทธปรัชญาและพุทธจริยธรรม"

สุชีพ ปุญญานุภาพ (2532, น. 286) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาไว้ว่า "พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแบบอเทวนิยม คือ ไม่เชื่อและไม่สอนเรื่องที่ว่าพระเจ้าสร้างโลก แต่สอนเน้นหนักไปในเรื่องศีลธรรมและปัญญาชั้นสูง และเป็น 1 ใน 3 ที่นับว่าเป็นศาสนาของโลก"

สรุปว่า ศาสนา คือ คำสั่งสอนที่ประกอบด้วยหลักศีลธรรมทั้งที่เป็นข้อห้ามและข้อควรปฏิบัติ ส่วนในภาษาอังกฤษ หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า โดยมีการยอมมอบกายถวายชีวิตของตนให้พระเจ้าด้วยความจงรักภักดี ต้องมีหลักความเชื่อเรื่องพระเจ้าหรืออำนาจที่อยู่เหนือการรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสในฐานะเป็นแหล่งกำเนิดของสรรพสิ่งในโลก

2. ความหมายและมูลเหตุการการเกิดศาสนา

ราชบัณฑิตยสถาน (2556, น. 1142) ราชบัณฑิตยสถาน (2552, น. 365) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “คำว่า "ศาสนา" มาจากคำในภาษาสันสกฤตว่า "ศาสน" แปลว่า " คำสอน ข้อบังคับ" ตรงกับคำในภาษาบาลีว่า "สาสน" แปลว่า " ศาสนา หรือคำสั่งสอนกับศาสดา " คำว่า " ศาสนา " ในภาษาอังกฤษใช้คำว่า "Religion" มาจากภาษาลาตินว่า "Religare" ตรงกับคำว่า "Together" แปลว่าการรวมเข้าด้วยกัน หรือการรวมตนเองให้เป็นหนึ่งเดียวกับพระเจ้า ดังนั้น คำว่า "Religion"นำมาแปลเป็นไทยว่า “ศาสนานั้นจึงเป็นเรื่องของความสัมพันธ์โดยศรัทธาระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า”

เดือน คำดี (2541,น. 4) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “คำว่า ศาสนา มาจากคำในภาษาสันสกฤต คือ ศาสนำ ในภาษาบาลี คือ สาสนำ แปลว่า คำสั่งสอน หรือการปกครอง โดยแยกอธิบายตามความหมายของคำได้ ดังนี้

1. คำสั่งสอน แยกเป็น คำสั่ง หมายถึง ข้อห้ามทำความชั่ว เรียกว่า ศีลหรือวินัย คำสอน หมายถึง คำแนะนำให้ทำความดี ที่เรียกว่า ธรรม เมื่อรวมคำสั่งและคำสอนจึงหมายถึง ศีลธรรม หรือศีลกับธรรม นั่นคือมีทั้งข้อห้ามทำความชั่ว และแนะนำให้ทำความดีคำสั่งสอน ต้องประกอบหลักความเชื่อในอำนาจของสิ่งที่มิอาจมองเห็นได้ด้วยตา มีหลักศีลธรรม มีจุดหมายสูงสุดในชีวิต มีพิธีกรรม และมีความเข้มงวดกวดขันในเรื่องความจงรักภักดี

2. การปกครอง หมายถึง การปกครองควบคุมจิตใจตนเองอยู่เสมอ และรับผิดชอบการกระทำทุกอย่างของตน การสามารถปกครองจิตใจของตนได้ จะทำให้บุคคลไม่ทำความชั่ว ส่วนในภาษาอังกฤษ คำว่า ศาสนา ตรงกับคำว่า Religion ซึ่งมาจากภาษาละตินว่า Religio มีคำแปลว่า สัมพันธ์ หรือผูกพัน หมายถึง ความสัมพันธ์หรือความผูกพันระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

เสฐียร พันธรังสี (2542, น. 8-11) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “คำว่า Religion ในภาษาอังกฤษมาจากภาษาละตินว่า Religare หรือ Relegere ตรงกับคำว่า Together คือ การรวมเข้าด้วยกัน (ระหว่างสิ่งหนึ่งกับสิ่งหนึ่ง) มีความหมายว่า ผูกพันหรือสัมพันธ์ระหว่างสิ่ง 2 สิ่ง ให้เป็นสิ่งเดียวกันหมายความว่าความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับอำนาจเหนือมนุษย์ ความหมายโดยตรงในที่นี้คือการสัมพันธ์ (ทางวิญญาณ) ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า”

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน อธิบายความหมายไว้ว่า “ศาสนา คือ ลัทธิความเชื่อถือของมนุษย์ อันมีหลัก คือ แสดงกำเนิดและความสิ้นสุดของโลก เป็นต้น อันเป็นไปในฝ่ายปรมัตถ์ประการหนึ่ง พร้อมทั้งลัทธิที่จะกระทำตามความเห็นหรือตามคำสั่งสอนในความเชื่อถือนั้น ๆ ตามทัศนะของพระพุทธศาสนา คำว่า ศาสนาไม่มีความหมายตรงกับคำว่า Religion เพราะศาสนาในคำว่า พุทธศาสนา มีความหมายว่า คำสั่งสอนของท่านผู้รู้ ไม่มีหลักความเชื่อว่า พระเจ้าเป็นผู้สร้างโลก แต่มีหลักความเชื่อว่า กรรมเป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง ไม่มีหลักคำสอนให้เชื่อโดยไม่ผ่านการ

พิสูจน์ ไม่บังคับให้เชื่อ ไม่มีหลักการยอมมอบตนให้พระเจ้า ศาสนา คือ การมอบศรัทธาบูชาพระเจ้าผู้มีอำนาจอยู่เหนือตนด้วยความยำเกรง ศาสนาจะต้องมีลักษณะของความเชื่อ 4 ประการ คือ 1) พระเจ้าเป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง 2) คำสอนทั้งหมดมาจากโองการของพระเจ้า 3) หลักความเชื่อบางอย่างที่อยู่เหนือการพิสูจน์นั้น ศาสนิกจะต้องเชื่อ โดยปราศจากข้อสงสัย เพราะเป็นหลักคำสอนที่บริสุทธิ์ของพระเจ้า 4) ต้องยอมมอบตน และการกระทำของตน และสิ่งอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับตนเองให้พระเจ้าด้วยความจงรักภักดีโดยปราศจากข้อโต้แย้ง"

หลวงวิจิตรวาทการ (2546, น. 17) ได้ให้ความหมายไว้ว่า "ศาสนาเป็นเรื่องที่ถือว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ มีคำสอนทางจรรยา มีศาสดา มีคณะบุคคลที่รักษาความศักดิ์สิทธิ์และคำสอนไว้ เช่น พระหรือนักบวชและมีการกวดขันเรื่องความจงรักภักดี"

แสง จันทร์งาม ได้ให้ความหมายไว้ว่า "ศาสนาตามความหมายที่ใช้กันอยู่ตามทัศนะของชาวตะวันออกเฉพาะอย่างยิ่งชาวอินเดีย ไม่ว่าจะแฝงตัวอยู่ในคำว่า ธรรม หรือ ศาสนาหมายถึงหลักการอันถูกต้องและสอดคล้องกับกฎจักรวาลที่พระศาสดาค้นพบและสั่งสอนไว้ให้คนปฏิบัติตามเพื่อจะได้ดำรงชีวิตอยู่อย่างเป็นสุขในโลกนี้ และเมื่อตายไปแล้ว ก็จะได้บรรลุฝั่งโลกุตตรอันเป็นนิรันดร"

Tylor (1965, pp. 10-20) ได้ให้ความหมายไว้ว่า "ศาสนา หมายึง ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ (Religion is the belief in supernatural beings) เกิดขึ้นเพราะมนุษย์เราต้องการค้นหาคำตอบเรื่องบางเรื่อง การอธิบายเกี่ยวกับปรากฏการณ์ในโลกจึงออกมาในรูปแบบของความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อาจแบ่งออกได้หลายประเภท ตามความเชื่อ ที่เห็นได้ชัดก็คือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในรูปภูตผีและวิญญาณทั้งหลาย"

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

Parsons (1965, pp. 128-130) ให้คำจำกัดความของศาสนาเอาไว้ว่า "ศาสนาเป็นลักษณะความเชื่อ การปฏิบัติและสถาบันซึ่งมนุษย์พัฒนาขึ้นมาในสังคมต่างๆ เพื่อตอบสนองความต้องการที่สัมพันธ์กับสิ่งเหนือธรรมชาติและระบบศาสนาดังกล่าว ช่วยให้ความหมายสำหรับชะตาชีวิตของมนุษย์ และความหมายในเรื่องมนุษย์มีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น"

สรุปว่า ความหมายตามรูปศัพท์ภาษาบาลีสันสกฤต คำว่า ศาสนา หมายถึงคำสั่งสอนที่ประกอบด้วยหลักศีลธรรมทั้งที่เป็นข้อห้ามและข้อควรปฏิบัติ ส่วนในภาษาอังกฤษคำว่า ศาสนา หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า โดยมีการยอมมอบกายถวายชีวิตของตนให้พระเจ้าด้วยความจงรักภักดี ต้องมีหลักความเชื่อเรื่องพระเจ้า หรืออำนาจที่อยู่เหนือการรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสในฐานะเป็นแหล่งกำเนิดของสรรพสิ่งในโลกตามทัศนะของชาวตะวันตก ศาสนา หมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพระเจ้าเสมอ การปฏิบัติของศาสนิกชนก็เป็นการเอาอกเอาใจรับใช้พระเจ้าโดยวิธีการต่าง ๆ เป็นระบบความเชื่อและการปฏิบัติต่อพระเจ้าอย่างจงรักภักดี หรือความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างมนุษย์กับอำนาจศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ นั่นคือพระเจ้า และโดย

ภาพรวม ตามทัศนะของชาวตะวันออกและชาวตะวันตกศาสนา หมายถึง คำสอนที่ศาสดานำมาเผยแผ่สั่งสอน แจกแจง แสดงให้มนุษย์ละเว้นจากความชั่ว กระทำแต่ความดี เพื่อประสบสันติสุขในชีวิตทั้งในระดับธรรมดาสามัญและความสุขสงบนิรันดร ซึ่งมนุษย์ยึดถือปฏิบัติตามคำสอนนั้นด้วยความเคารพเลื่อมใสและศรัทธา คำสอนของศาสนาจะมีลักษณะเป็นสัจธรรมที่มีอยู่ในธรรมชาติแล้วศาสดาเป็นผู้ค้นพบ หรือจะเป็นโองการที่ศาสดารับมาจากพระเจ้าก็ได้ ศาสนาแม้มีความหมายที่หลากหลายตามนิยามจากนักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญ แต่ศาสนามีมูลเหตุและสาเหตุที่กำเนิดแตกต่างกัน

เสฐียร พันธรังสี (2542, น. 23-25) ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับมูลเหตุการเกิดของศาสนาไว้สรุปได้ว่า “มูลเหตุที่ทำให้เกิดศาสนานั้นมีมากมายหลายอย่าง แล้วแต่สภาพแวดล้อมของแต่ละกลุ่มชนและยุคสมัย นักการศาสนามีทัศนะที่คล้ายคลึงกันเกี่ยวกับมูลเหตุที่ทำให้เกิดศาสนา ดังนี้

1. ความไม่รู้ความไม่รู้ ได้แก่ ความไม่รู้เหตุผล เริ่มตั้งแต่ความไม่รู้เหตุผลทางภูมิศาสตร์ ดาราศาสตร์ ชีววิทยา และไม่รู้จักธรรมชาติอื่นๆที่มีอยู่รอบตัว เมื่อมนุษย์ไม่รู้หรือเข้าใจไม่ แจ่มแจ้งในปรากฏการณ์ธรรมชาติรอบตัว เช่น ฝนตก ฟ้าแลบ ฟ้าร้อง ฟ้าผ่า เมื่อไม่รู้ ไม่เข้าใจจึงหาคำตอบออกมาในลักษณะต่าง ๆ เมื่อไม่ทราบสาเหตุที่แท้จริงของปรากฏการณ์ธรรมชาติจึงพากันคิดว่าจะต้องมีสิ่งเหนือธรรมชาติซึ่งอาจเป็นพระเจ้า หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ จึงมีการบูชาบวงสรวงอ้อนวอนให้เมตตาปรานี ความคิดเช่นนี้จึงเป็นมูลเหตุทำให้เกิดศาสนาขึ้น โดยศาสนาของคนโบราณมีมูลเหตุมาจากอวิชชา หรือความไม่รู้

2. ความกลัว ความกลัวเป็นมูลเหตุที่ต่อเนื่องจากความไม่รู้ กล่าวคือ เมื่อเกิดความไม่รู้หรือไม่เข้าใจแจ่มแจ้งขึ้น สิ่งที่ตามมาก็คือ ความกลัวในสิ่งที่ตนไม่รู้ไม่เข้าใจ จึงคิดหาทางเอาอกเอาใจในสิ่งนั้น ในรูปของการเคารพกราบไหว้ เช่นสรวงบูชา ตลอดจนบนบานศาลกล่าว เพื่อไม่ให้บันดาลภัยพิบัติแก่ตน แต่ให้บันดาลความสุขสวัสดีมาให้ เป็นต้น

3. ความภักดี ความภักดี ได้แก่ ความเชื่อและความเลื่อมใส ด้วยมั่นใจว่าสิ่งที่ตนเชื่อและเลื่อมใสนั้น เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถอำนวยประโยชน์แก่ตนได้ ศาสนาที่มีมูลเหตุเกิดจากความภักดีได้แก่ศาสนาประเภทเทวนิยม

4. ปัญญา เมื่อมนุษย์ทำการศึกษาธรรมชาติและสภาพแวดล้อมทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจความจริงในปรากฏการณ์ทางธรรมชาติมากขึ้น ดังนั้น มนุษย์จึงพยายามเรียนรู้ธรรมชาติและหาวิธีควบคุมธรรมชาติ เพราะมีความเข้าใจแล้วว่าความอยู่รอดปลอดภัยของมนุษย์ไม่ได้เกิดมาจากอำนาจดลบันดาลของพระเจ้าหรือผีสางเทวดา แต่เกิดจากการกระทำของมนุษย์เอง จึงทำให้เกิดศาสนาประเภทอเทวนิยมซึ่งไม่เชื่อในอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติขึ้น เป็นศาสนาที่เน้นความรู้ประจักษ์แจ้งความจริงเป็นสำคัญ เช่น พุทธศาสนา

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

5. เกิดจากอิทธิพลของบุคคลสำคัญ อิทธิพลของบุคคลสำคัญเป็นเรื่องความสัมพันธ์กับการบูชาบรรพบุรุษภายในครอบครัว ศาสนาที่เกิดจากความสำคัญของบุคคลเกิดขึ้นทุกหนทุกแห่งที่ความสำคัญของบุคคลมีอยู่ นับเป็นเหตุเกิดขึ้นโดยบริสุทธิ์ ไม่ต้องมีใครบังคับ ไม่ต้องมีใครวางหลักใครที่นับถือความสำคัญของผู้ใด ก็พากันกราบไหว้เคารพบูชาผู้นั้นด้วยน้ำใจของตนเอง

6. เกิดจากลัทธิการเมืองลัทธิการเมืองที่กลายมาเป็นศาสนา เช่น ลัทธินาซีสม์ของชาวเยอรมันในสมัยฮิตเลอร์ ลัทธิฟาสซีสม์ของคนอิตาลีในสมัยมุสโสลินี ลัทธิคอมมิวนิสต์ และลัทธิบูชิโดของญี่ปุ่นเป็นต้น”

สรุปว่า มูลเหตุการเกิดของศาสนาในข้อที่ 1–4 คือ ความไม่รู้ ความกลัว ความภักดี และปัญญา น่าจะครอบคลุมการเกิดขึ้นของศาสนาที่สำคัญของโลก ทั้งหมดได้ ส่วนประเด็นในข้อที่ 5-6 นั้น ไม่น่าจะเป็นสาเหตุหลักของมูลเหตุการณ์เกิดขึ้นของศาสนาโดยเฉพาะศาสนาที่สำคัญของโลก อย่างไรก็ตาม มูลเหตุที่ทำให้เกิดศาสนาแม้มีมากมายหลายอย่าง แล้วแต่สภาพแวดล้อมของแต่ละกลุ่มชนและยุคสมัย นักการศาสนาได้ตั้งข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับมูลเหตุที่ทำให้เกิดศาสนา สรุปได้ ดังนี้

1. เกิดจากอวิชชา คำว่า อวิชชา ในที่นี้ หมายถึง ความไม่รู้หรือความเข้าใจไม่แจ่มแจ้ง เช่น ไม่เข้าใจในปรากฏการณ์ธรรมชาติรอบตัวว่า เหตุใดจึงเกิดฟ้าแลบ ฟ้าร้อง ฟ้าผ่า หรือฝนตก เมื่อไม่รู้ไม่เข้าใจ จึงหาคำตอบออกมาในลักษณะต่างๆ เช่น เข้าใจว่า ฟ้าแลบเนื่องจาก นางมณีเมขลาเอาแก้วมาล่อรามสูร และฟ้าผ่าเพราะรามสูรขว้างขวานไปถูกแก้วแตก เป็นต้น และเมื่อไม่ทราบสาเหตุที่แท้จริงของปรากฏการณ์ธรรมชาติ จึงพากันคิดว่าจะต้องมีสิ่งเหนือธรรมชาติซึ่งอาจเป็นเทพยดา หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ จึงมีการบูชาบวงสรวงอ้อนวอนให้เมตตาปรานี ความคิดเช่นนี้เป็นมูลเหตุทำให้เกิดศาสนาขึ้น ศาสนาของคนโบราณจึงมีมูลเหตุมาจากอวิชชา หรือความไม่รู้

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

2. เกิดจากความกลัว ความกลัวเป็นมูลเหตุที่ต่อเนื่องจากอวิชชา เมื่อเกิดความไม่รู้หรือไม่เข้าใจแจ่มแจ้งขึ้น สิ่งที่ตามมาก็คือ ความกลัว กลัวในสิ่งที่ตนไม่รู้ไม่เข้าใจ จึงคิดหาทางเอาอกเอาใจในสิ่งนั้น ในรูปของการเคารพกราบไหว้ เช่นสรวงบูชา ตลอดจนบนบานศาลกล่าว เพื่อไม่ให้บันดาลภัยพิบัติแก่ตน แต่ให้บันดาลความสุขสวัสดีมาให้ เป็นต้น

3. เกิดจากความภักดี ความภักดีในทางศาสนา หมายถึง ความเชื่อและความเลื่อมใส ด้วยมั่นใจว่าสิ่งที่ตนเชื่อและเลื่อมใสนั้น เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถอำนวยประโยชน์แก่ตนได้ ศาสนาที่มีมูลเหตุเกิดจากความภักดีได้แก่ศาสนาประเภทเทวนิยม เช่น ศาสนายิว ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม เป็นต้น

4. เกิดจากความต้องการความรู้แจ้งความจริงของชีวิต ความต้องการความรู้แจ้ง เป็นมูลเหตุให้เกิดศาสนา โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาที่เน้นความรู้ประจักษ์แจ้งความจริงเป็นสำคัญ

5. เกิดจากความต้องการความสงบสุขของสังคม เช่น กฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับ และกติกา ยังไม่เพียงพอที่จะทำให้สังคมสงบสุขได้ จำเป็นต้องมีคำสอนของศาสนาช่วยขัดเกลาอบรมจิตใจของคนในสังคมให้มีความละอายต่อการทำชั่ว กลัวต่อการทำผิด เมื่อใช้กฎหมายควบคู่กับคำสอนทางศาสนาแล้วย่อมทำให้สังคมมีความสงบสุขยิ่งขึ้น

3. ประเภทของศาสนา

ศาสนาเริ่มเกิดขึ้นเมื่อมีมนุษย์ขึ้นในโลกและได้มีวิวัฒนาการมาตามลำดับหลายขั้นตอน ทำให้ศาสนาแตกแยกออกเป็นหลายประเภท เพราะความแตกต่างทางภูมิศาสตร์สิ่งแวดล้อม และความเชื่อ ทำให้เกิดศาสนาหลายรูปแบบขึ้น นักวิชาการด้านศาสนาได้จัดประเภทของศาสนาไว้หลากหลายประเภท เช่น 1) จัดตามสถานที่เกิด 2) จัดตามการมีอยู่หรือไม่มีอยู่ 3) จัดตามขอบเขตการนับถือ จึงส่งผลให้การจัดแบ่งประเภทของศาสนาได้ดังนี้

3.1 แบ่งตามลักษณะของความเชื่อ

สุชีพ ปุญญานุภาพ (2545, น. 16-19) ได้แบ่งประเภทของศาสนาตามลักษณะของความเชื่อออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ ดังนี้

1. ศาสนาเทวนิยม (Theism) คือ ศาสนาที่เชื่อมั่นในความยิ่งใหญ่และความศักดิ์สิทธิ์ของพระเจ้า กล่าวคือ ศาสนาที่เชื่อว่าพระเจ้าสร้างโลกและสรรพสิ่งในโลก ทรงดลบันดาลให้สรรพสิ่งที่พระองค์ทรงสร้างนั้นเป็นไปตามพระประสงค์ของพระองค์ ศาสนาประเภทนี้แบ่งย่อยออกไปอีกเป็น 3 ประเภท ประกอบด้วย (1) สัพพัตถเทวนิยม (Pantheism) ได้แก่ ความเชื่อว่าทุกหนทุกแห่งในโลกและจักรวาลมีพระผู้เป็นเจ้าสถิตอยู่ทั้งสิ้น เช่น ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู (2) พหุเทวนิยม (Polytheism) ได้แก่ ความเชื่อว่า พระเจ้ามีหลายองค์แต่ละองค์ก็มีความยิ่งใหญ่และคุณสมบัติที่แตกต่างกัน เช่น ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และศาสนากรีกโบราณ (3) เอกเทวนิยม (Monotheism) ได้แก่ ความเชื่อว่าพระเจ้าที่ยิ่งใหญ่ มีเพียงองค์เดียวเท่านั้น เช่น ศาสนายิว ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม เป็นต้น

2. ศาสนาอเทวนิยม (Atheism) คือ ศาสนาที่ปฏิเสธความมีอยู่ของพระเจ้า ปฏิเสธอำนาจในการสร้างโลกและสรรพสิ่งของพระเจ้า ไม่ยอมรับนับถือความศักดิ์สิทธิ์ของพระเจ้า ได้แก่ พุทธศาสนา ศาสนาเชน เป็นต้น

3.2 แบ่งตามการได้รับการนับถือ

ศาสนาที่แบ่งตามสถานภาพการได้รับการนับถือในปัจจุบันมี 2 ประเภท คือ

3.2.1 ศาสนาที่ไม่มีผู้นับถือแล้ว (Dead Religions) คือ ศาสนาที่เคยมีผู้นับถือมาแล้วในอดีต แต่ปัจจุบันไม่มีผู้นับถือแล้ว เหลือแต่ชื่อในประวัติศาสตร์เท่านั้น นักการศึกษา ศาสนาได้ประมวลไว้มีดังนี้ 1) ทวีปแอฟริกา 1 ศาสนา ได้แก่ ศาสนาของอียิปต์โบราณ 2) ทวีปอเมริกา มี 2 ศาสนา

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

ได้แก่ (1) ศาสนาของชาวเปรูโบราณ (2) ศาสนาของชาวเม็กซิกันโบราณ 3) ทวีปเอเชีย มี 5 ศาสนา ได้แก่ (1) ศาสนามิถรา (Mithraism) ได้แก่ ศาสนาที่นับถือพระอาทิตย์ของพวกเปอร์เซีย (2) ศาสนามนีกี (Manichaeism) ไม่ปรากฏว่าอยู่ในแถบใด มีความเชื่อว่า พระเจ้ากับซาตานหรือมาร เป็นของคู่กันชั่วนิรันดร ศาสนานี้มีผู้นับถือระหว่างพุทธศตวรรษที่ 9-11 ชื่อของศาสนาตั้งขึ้นตามชื่อผู้ตั้งศาสนานี้ที่เรียกทั่วไปว่า “มนี” (3) ศาสนาของชนเผ่าบาบิโลเนีย (4) ศาสนาของชนเผ่าฟินิเซีย (5) ศาสนาของพวกฮิตไตต์ (Hittites) ชนพวกนี้เป็นชนชาติโบราณที่ตั้งภูมิลำเนาอยู่ในเอเชียไมเนอร์ (4) ทวีปยุโรป มี 4 ศาสนา ได้แก่ (1) ศาสนาของพวกกรีกโบราณ (2) ศาสนาของพวกโรมันโบราณ (3) ศาสนาของพวกติวตันยุคแรก (4) ศาสนาของพวกสแกนดิเนเวีย (สวีเดน นอร์เวย์ และเดนมาร์ก)

3.2.2 ศาสนาที่ยังมีผู้นับถืออยู่ (Living Religion) คือ ศาสนาที่ยังมีผู้นับถืออยู่ในปัจจุบัน นักการศึกษาศาสนา ได้ประมวลไว้มีดังนี้ คือ 1) ศาสนาที่เกิดในเอเชียตะวันออก คือ จีน ญี่ปุ่น จำนวน 3 ศาสนา ได้แก่ (1) ศาสนาเต๋า (2) ศาสนาขงจื๊อ (3) ศาสนาชินโต 2) ศาสนาที่เกิดในเอเชียใต้ คือ อินเดีย จำนวน 4 ศาสนา ได้แก่ (1) ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู (2) ศาสนาเชน (3) ศาสนาพุทธ (4) ศาสนาซิกข์ 3) ศาสนาที่เกิดในเอเชียตะวันตก คือ ปาเลสไตน์ เปอร์เซีย และอาหรับจำนวน 5 ศาสนา ได้แก่ (1) ศาสนาโซโรอัสเตอร์ (2) ศาสนายูดาย หรือยิว (3) ศาสนาคริสต์ (4) ศาสนาอิสลาม (5) ศาสนาบาไฮ

4. แบ่งตามลำดับและวิวัฒนาการ

เมื่อพิจารณาตามลำดับวิวัฒนาการของศาสนาแล้ว มี 2 ประเภท คือ

4.1 ศาสนาธรรมชาติ (Natural Religion) คือ ศาสนาที่นับถือธรรมชาติ มีความเชื่อว่าในธรรมชาติมีวิญญาณสิงอยู่ จึงแสดงความเคารพนับถือโดยการเซ่นสรวง สังเวยเป็นต้น เชื่อว่าต้องมีบุคคลผู้สร้างสรรพสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติ และมีสิ่งเหนือธรรมชาติคอย

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

4.2 ศาสนาองค์กร (Organized Religion) คือ ศาสนาที่มีวิวัฒนาการมาโดยลำดับ มีการจัดรูปแบบ มีการควบคุมเป็นระบบ จนถึงกับก่อตั้งในรูปสถาบันขึ้นอาจเรียกว่า ศาสนาทางสังคม (Asso-Ciative Religion) ซึ่งมีการจัดระบบความเชื่อตอบสนองสังคม โดยคำนึงถึงความเหมาะสมแก่สภาวะของแต่ละสังคมเป็นหลัก และก่อรูปเป็นสถาบันทางศาสนาขึ้น ทำให้ศาสนาประเภทนี้มีระบบและรูปแบบเฉพาะตัว มีความมั่นคงถาวรในสังคมสืบมา เช่น ศาสนายูดาย ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม ศาสนาฮินดู และศาสนาพุทธ เป็นต้น

5. แบ่งตามประเภทของผู้นับถือศาสนา

ศาสนาเมื่อแบ่งตามประเภทของบุคคลผู้นับถือมี 3 ประเภท คือ

5.1 ศาสนาประจำชาติ หรือศาสนาเผ่า (Tribal Religion) คือ ศาสนาของคนเผ่าใดเผ่าหนึ่ง เป็นความเชื่อของกลุ่มชนในเผ่า เช่น ศาสนาของคนโบราณเผ่าต่าง ๆ จนกระทั่งได้พัฒนาการขึ้นเป็นศาสนาของชาติ เช่น ศาสนาฮินดู นับถือกันเฉพาะในประเทศอินเดียศาสนาโซโรอัสเตอร์นับถือ

เฉพาะในหมู่ชนเผ่าเปอร์เซีย ศาสนายูดายหรือศาสนายิวนับถือกันเฉพาะในหมู่ชาวอิสราเอล ศาสนาชินโตนับถือเฉพาะในหมู่ ชาวญี่ปุ่น และศาสนาขงจื๊อก็นับถือเฉพาะในหมู่ชาวจีน เป็นต้น

5.1.1 ศาสนาสากล คือ ศาสนาที่มีผู้นับถือกระจายอยู่ทั่วโลก ไม่จำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มบุคคลกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง และที่ใดที่หนึ่ง เช่น ศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลามเรียกอีกอย่างว่า ศาสนาโลก (World Religion)

สรุปว่า การแบ่งประเภทของศาสนาที่สำคัญน่าจะเป็นการแบ่งตามหลักความเชื่อ ซึ่งแบ่งเป็น 2 ประการ คือ ศาสนาประเภทเทวนิยม คือ กลุ่มศาสนาที่เชื่อในอำนาจและความศักดิ์ของพระเจ้า และศาสนาประเภทอเทวนิยม คือ ศาสนาที่ไม่เชื่อในอำนาจและความศักดิ์ของพระเจ้า เช่นพระพุทธศาสนาพุทธและศาสนาเชน เพราะศาสนาทุกศาสนาในโลกต่างก็มีหลักคำสอนเป็น2 แนวทางดังกล่าว คือ ให้ละชั่ว ประกอบความดี สร้างสรรค์ความดีงามให้กับสังคม เชื่อในกฎแห่งกรรม ว่าทุกดีได้ดี ทำชั่วเดือดร้อน ไม่วันใดก็วันหนึ่ง รักษาความดีที่ตนมีและทำได้ ดุดเกลือที่รักษาความเค็ม

6. องค์ประกอบของศาสนา

หลวงวิจิตรวาทการ (2546,น. 19) เสฐียร พันธรังสี (เสฐียร พันธรังสี (254212)ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับองค์ประกอบของศาสนากล่าวไว้ในลักษณะเดียวกันว่า “ศาสนา มีลักษณะหลายประการประกอบกัน คือ (1) ศาสนาต้องเป็นเรื่องที่เชื่อถือโดยความศักดิ์สิทธิ์ และไม่ใช่เชื่อถือเปล่าๆ ต้องเคารพบูชาด้วย (2) ศาสนาต้องมีคำสอนทางธรรมจรรยาและกฎเกณฑ์เกี่ยวกับความประพฤติปฏิบัติเพื่อบรรลุผลอันดีงาม (3) ศาสนาต้องปรากฏตัวผู้สอน ผู้ตั้ง ผู้ประกาศ ที่รู้กันแน่นอน และยอมรับว่าเป็นความจริงทางประวัติศาสตร์ (4) ศาสนาต้องมีคณะบุคคลทำหน้าที่โดยเฉพาะสำหรับรักษาความศักดิ์สิทธิ์และคำสอนนั้นสืบต่อมา บุคคลคณะนี้ เรียกกันว่า พระ ถือเป็นวรรณะและเป็นเพศพิเศษต่างกับสามัญชน เรียกว่า สมณเพศ (5) ศาสนาต้องมีการกวดขันเรื่องความภักดี ซึ่งเรียกว่า Fidelity หมายความว่า ถ้าถือศาสนาหนึ่งแล้วจะไปถือศาสนาอื่นอีกไม่ได้ แม้แต่จะเคารพปูชนียสถานของศาสนาหรือลัทธิอื่นก็ถือเป็นบาป”

แสง จันทร์งาม (2547, น. 103) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบที่สำคัญของศาสนาไว้ว่า “ศาสนาในฐานะเป็นสถาบันต้องมีองค์ประกอบที่สำคัญ 8 ประการ ดังนี้ (1) ศาสดาผู้ให้กำเนิด (2) ประมวลคำสอน (3) คัมภีร์ (4) นักบวช (5) ศาสนิกชน (6) ศาสนสถาน (7) ศาสนวัตถุ (8) สัญลักษณ์ทางศาสนา

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

เดือน คำดี (2541, น. 29) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดของศาสนาไว้ว่า “ศาสนามีองค์ประกอบมากมายหลายอย่าง แต่ที่ถือว่าสำคัญที่สุดมี 5 ประการ ดังนี้ (1) ศาสดา คือ ผู้ตั้งศาสนาหรือผู้สอนดั้งเดิม (2) คัมภีร์ศาสนา คือ ที่รองรับหลักธรรมคำสอนในศาสนานั้นๆ (3) นักบวชหรือผู้สืบต่อศาสนา (4) ศาสนสถาน คือ สถานที่สำคัญของศาสนา หรือปูชนียสถาน (5) สัญลักษณ์ คือ เครื่องแสดงออกของศาสนาด้านพิธีกรรมและปูชนียวัตถุ

สรุปว่า “ศาสนา” ที่สมบูรณ์ต้องมีองค์ประกอบดังต่อไปนี้

1. ศาสดา คือ ผู้ก่อตั้งศาสนา ซึ่งต้องมีชีวิตอยู่จริงในประวัติศาสตร์
2. ศาสนธรรม คือ คำสอนซึ่งเป็นหลักของศาสนา มีคัมภีร์เป็นที่รวบรวมคำสอน
3. ศาสนบุคคล คือ บุคคลผู้สืบทอดคำสอนของศาสนา ซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติตามหลักคำสอนของศาสนาโดยตรง
4. ศาสนพิธี คือ พิธีกรรมที่เกี่ยวเนื่องมาจากคำสอนของศาสนา
5. ศาสนสถาน คือ สถานที่ประกอบศาสนกิจและศาสนพิธีต่างๆ
6. ศาสนิกชน คือ บุคคลผู้นับถือเลื่อมใสศรัทธาในศาสนานั้นๆ

องค์ประกอบทั้งหมดนี้ บางศาสนาอาจขาดข้อใดข้อหนึ่งไป แต่ก็ยังถือว่าเป็นศาสนา เช่น ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ขาดองค์ประกอบข้อที่หนึ่ง คือ ศาสดาไม่ได้มีชีวิตอยู่จริงในประวัติศาสตร์ ศาสนาอิสลามขาดองค์ประกอบข้อ 5 คือ ศาสนบุคคล เพราะผู้นับถือศาสนาอิสลามไม่มีการถือเพศเป็นบรรพชิต คงมีแต่เพศฆราวาสเท่านั้น จากที่กล่าวมาทั้งหมด

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

2.2.2 หลักศรัทธาและความเชื่อในพุทธศาสนาเถรวาทความหมายและแนวคิด

ในมิติทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อประกอบด้วยปัญญาที่กลั่นกรองในการตัดสินใจทุกกรณี และยังหมายถึงความเชื่อในพระรัตนตรัย ที่เกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรมของพุทธบริษัท มีลักษณะทำให้ใจผ่องใส ทำให้แล่นไปด้วยดีในการบรรลุธรรม มูลเหตุให้เกิดศรัทธา ได้แก่ รูป ความเศร้าหมอง เสียง ธรรม ศรัทธามีความสำคัญตามความหมายและหน้าที่ คือ เป็นพื้นฐานในกระบวนการพัฒนาสู่ปัญญา เป็นพื้นฐานในกระบวนการปฏิบัติกัมมัฏฐาน เป็นส่วนประกอบพื้นฐานในหมวดธรรม ศรัทธา 4 ประเภท ได้แก่ กัมมสัทธา วิปากสัทธา กัมมัสสกตาสัทธา และตถาคตโพธิสัทธา มีคุณค่าและประโยชน์ในการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ คือ (1) ทำให้คนได้อริยทรัพย์ (2) ให้คนข้ามโอฆะ (3) ให้คนบรรลุธรรมขั้นสูงของพระอรหันต์ได้ (4) ทำให้คนผู้อยู่ครองเรือนให้ได้รับทั้งประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ภายหน้า ความเชื่อของมนุษย์เกิดจากอิทธิพล 2 ปัจจัยใหญ่ คือ อิทธิพลอำนาจในตัวเอง และความเชื่อจากอิทธิพลอำนาจภายนอก ส่วนใหญ่จะอยู่ในลักษณะความเชื่อหวังพึ่งอำนาจเหนือธรรมชาติ การดลบันดาลจากอำนาจภายนอก เกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ สิ่งเร้นลับ เหนือธรรมชาติ ซึ่งปัจจัยที่ 2 จะมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของมนุษย์มากที่สุด

ราชบัณฑิตยสถาน (2546, น. 1093) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ศรัทธา (สัดทา) หมายถึง ความเชื่อ ความเลื่อมใส เช่น สิ้นศรัทธา ฉันมีศรัทธาในความดีของเขา บางทีก็ใช้ร่วมกับประสาทะ เป็นศรัทธาประสาทะ เชื่อ, เลื่อมใส, เช่นเขาศรัทธาในการรักษาแบบแพทย์แผนโบราณ”

พุทธทาสภิกขุ (2538, น. 27) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ความเชื่อของพุทธมามกะ นั้นคือเชื่อโดยตรงต่อเหตุผล เชื่อว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้ที่ได้บ่มพระองค์เองมาเป็นเวลาเพียงพอ จนสามารถลุถึงด้วยพระองค์เอง และทรงชี้ทางให้มนุษย์มีความสะอาดความสว่างและความสงบเย็นได้จริง เชื่อว่าพระธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบรรลุและนำมาสอนนั้น คือความจริงอันตายตัวของสิ่งทั้งปวง เชื่อว่าพระสงฆ์ คือบรรดามนุษย์ที่มีโชคดี มีโอกาสก่อนใครในการได้รู้ ได้ปฏิบัติ และได้รับผลของการปฏิบัติในพระธรรม เชื่อว่าโลกนี้ไม่มีบุคคลใดสร้างหรือคอยบังคับให้เป็นไป เชื่อว่ามนุษย์แต่ละคนล้วนมีกรรม หรือการกระทำของตนเอง เชื่อว่าตัวแท้ของศาสนานั้น คือ ตัวการกระทำที่ถูกต้องทั้งหมดนี้ คือความเชื่อ 7 ประการของพุทธมามกะ”

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2551, น. 428) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อ ความเชื่อถือ ในทางธรรม หมายถึง เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล ความเชื่อมั่นในสิ่งที่ดีงาม, ความเลื่อมใสซาบซึ้งชื่นใจสนิทใจเชื่อมั่นมีใจโน้มน้อมมุ่งแล่นไปตามไปรับคุณความดีในบุคคลหรือสิ่งนั้นๆ ความมั่นใจในความจริงความดีสิ่งดีงาม และในการทำความดีไม่ลูไหลตื่นตูมไปตามลักษณะอาการภายนอก”

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ปธ. 9 ราชบัณฑิต) (2548, น. 950) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ศรัทธา ความเชื่อ หมายถึงเฉพาะที่เชื่อด้วยปัญญา เชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ เชื่อด้วยเหตุและผล ถ้าเชื่อโดยปราศจากปัญญา เรียกว่า อธิโมกข์ ความน้อมใจเชื่อ หรือเชื่อตามเขา”

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

พระภาวนาวิริยคุณ (เผด็จ ทตฺตชีโว) (2551, น. 82) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ศรัทธา หมายถึงความเชื่อปักใจ เพราะหมดความสงสัยโดยสิ้นเชิง เนื่องจากได้ใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรองตามหลักเหตุผลกลับไปกลับมา ซ้ำแล้วซ้ำอีกอย่างรอบครอบ โดยปราศจากการใช้อารมณ์ จนเกิดเป็นมูลฐาน (ทสฺสนมูลกา) มั่นคง และเกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงขั้นไม่มีใคร ๆ ในโลกมาเปลี่ยนแปลงความเชื่อนี้ได้”

พระมหายุทธกร ปญฺญาสิริ (สัจจรัตนพงศ์) (2547, น. 10) ได้ให้ความหมายขไว้ว่า “ศรัทธามีความหมายทั้งอย่างกว้าง ปานกลาง และไม่ได้แคบเพียงแค่ความเชื่อ เพราะยังมีความหมายอื่น ๆ เช่น ความเชื่อถือ ความเลื่อมใส การปลงใจเชื่อ ความซื่อสัตย์ การยอมรับ การยอมตามลัทธิความเชื่อศาสนา ความจงรักภักดี ดังนั้น ศรัทธาโดยทั่วไปจึงมีความหมายเป็นความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ไม่เกี่ยวข้องกับปัญญาและเหตุผล”

พระมหาปรม โอภาโส (กองคำ) (2541, น. 11) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ศรัทธา คือ ความเชื่อ ซึ่งทำให้มนุษย์มีความหวังในการดำรงชีวิตในอนาคต และสัมปรายภพด้วย คือมนุษย์มีศรัทธาเป็นเครื่องกำหนดวิถีชีวิต และมีความผูกพันอยู่กับลัทธิ และศาสนาเป็นสำคัญ มนุษย์มีความเชื่อในสิ่งต่าง ๆ พร้อมไปกับความเชื่อในเรื่องของศีลธรรมด้วย”

วิทย์ เที่ยงบรูณธรรม (2536, น. 628) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ศรัทธาในพจนานุกรมไทยหมายถึง ความเชื่อถือ ความเลื่อมใส ความเห็นดี ความไว้วางใจ ความซื่อตรง ความจงรัก ความประสงค์ ความอยาก ความบริสุทธิ์ ความเคารพนับถือ ยินดี เลื่อมใส”

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้รายละเอียดไว้ว่า “พระทธศาสนามีหลักการณ์เกี่ยวกับความศรัทธาอยู่ 4 ประการ ดังนี้

1. กัมมสัทธา เชื่อกรรม, เชื่อกฎแห่งกรรม, เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริงคือ เชื่อว่าเมื่อทำอะไรโดยมีเจตนา คือ จงใจทำทั้งรู้ ย่อมเป็นกรรม คือเป็นความชั่วความดีมีขึ้นในตนเป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไปการกระทำไม่ว่างเปล่าและเชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำมิใช่ด้วยอ้อนวอนหรือนอนคอยโชค

2. วิปากสัทธา เชื่อวิบาก, เชื่อผลของกรรม, เชื่อว่าผลของกรรมมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วต้องมีผลและผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรม

3. กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน, เชื่อว่าแต่ละคนเป็นเจ้าของจะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน

4. ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า, มั่นใจในองค์พระตถาคตว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ทรงพระคุณทั้ง 9 ประการตรัสธรรมบัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่ามนุษย์คือเราทุกคนนี้ หากฝึกตนด้วยดี ก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมสูงสุดบริสุทธิ์หลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง

พระพุทธศาสนาเน้นการพัฒนาศรัทธาและปัญญาที่ถูกต้อง ศรัทธาที่แปลว่า “ความเชื่อ” คือ เชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ หมายถึง ความเชื่อในสิ่งที่ดีงามที่มีเหลุผลและผลไม่ใช่เชื่ออย่างงมงายโดยปราศจากการพิจารณาไตร่ตรองด้วยสติปัญญาของตนเอง ตัวอย่างของความมีศรัทธา คือ ท่านอุบาลีคหบดี ผู้เคยเลื่อมใสนิครนถนาฏบุตรมาก่อน ได้หันมาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาโดยแสดงตนเป็นอุบาสกนับถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งตลอดชีวิตตามที่ปรากฏในอุปาลีวาทสูตรว่า “พระพุทธองค์ได้ตรัสตักเตือนอุบาลีคหบดีให้พิจารณาด้วยสติปัญญาเสียก่อน เพราะเมื่อได้พิจารณาให้รอบคอบแล้วจึงค่อยลงมือทำเป็นการดีโดยพระพุทธองค์ทรงตักเตือนให้ถวายบิณฑบาตแก่พวกนิครนถ์ที่มาสู่เรือนของตนไปตามปกติ เพราะตระกูลของท่านอุบาลีเป็นตระกูลใหญ่ที่คนรู้จักมากเป็นเสมือนท่าน้ำสำหรับอาบ และดื่มกินของพวกนิครนถ์ทั้งหลายมาช้านานแล้ว ฝ่ายท่านอุบาลีคหบดี เมื่อได้ยินดังนั้น

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

ก็ได้กราบทูลแสดงความเชื่อมั่นและเลื่อมใสในพระพุทธองค์ยิ่งขึ้น เพราะเมื่อก่อนนี้เคยได้ยินจากบุคคลอื่นที่กล่าวว่า พระสมณโคดมได้ชักชวนผู้คนให้ถวายทานแด่พระองค์ และพระสาวกเท่านั้นไม่ควรให้ทานแก่ผู้อื่น เพราะทานที่ถวายแด่พระองค์และพระสาวกเท่านั้นมีผลมากส่วนทานที่ให้แก่ผู้อื่นไม่มีผลเลย แต่ตามความเป็นจริงที่ปรากฏชัด ก็คือพระพุทธองค์ได้ตรัสสอนให้ทำทานแก่พวกนิครนถ์และคนอื่น ๆ ทั่วไปด้วย เพราะทานนั้นย่อมมีอานิสงส์แก่ผู้กระทำเหมือน ๆ กัน" (ที.มหา. 13/62-83/46-63)

นี่ย่อมแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาได้เปิดกว้างแก่บุคคลทุกชั้นวรรณะโดยให้อิสรภาพและเสรีภาพในการตัดสินใจ คือ ให้ทุกคนพิจารณาด้วยปัญญาในสิ่งที่ปรากฏอยู่เฉพาะหน้าให้ดีเสียก่อน แล้วจึงค่อยตัดสินใจกระทำลงไปโดยเฉพาะอย่างยิ่งในหลักของการพัฒนาศรัทธา คือ ความเชื่อถือในสิ่งใดสิ่งหนึ่งหลักของการพัฒนาศรัทธา คือ ความเชื่อถือในสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้นจะต้องประกอบด้วยเหตุผลและมีสติปัญญาเข้าไปกำกับด้วย ในหลักของความเชื่อนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงหลักไว้ในเกสปุตตสูตร ซึ่งบางทีเรียกว่า "กาลามสูตร" ตามชื่อหมู่บ้านของชาวกาลามชน นับว่าเป็นหลักความเชื่อที่ชาวพุทธทุกคนในยุคปัจจุบันนี้ควรให้ความสนใจศึกษาและนำมาใช้เป็นแนวทางเพื่อตัดสินปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับความเชื่อถือว่าผิดถูกอย่างไร เมื่อสรุปความในพระพุทธโอวาทที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้แล้ว ผู้ศึกษาก็จะพบว่าพระพุทธองค์ทรงกำหนดหลักเกณฑ์ตัดสินว่าสิ่งใดควรจะเชื่อ สิ่งใดไม่ควรจะเชื่อ ทรงให้พิจารณาด้วยสติปัญญาให้เห็นแจ้งประจักษ์ด้วยตนเองก่อนทรงให้อาศัยความเห็นของปราชญ์เข้าประกอบด้วย ทรงให้คำนึงถึงผลของการปฏิบัติว่าจะเกิดคุณหรือโทษ จะให้ความสุขหรือให้ความทุกข์ ถ้าเกิดผลไม่ดีก็ควรละเสีย แต่ถ้าเกิดผลดีก็ควรปฏิบัติต่อไป

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

อริสโตเติ้ล นักปราชญ์ผู้ยิ่งใหญ่ของกรีกได้กล่าวไว้ว่า "มนุษย์เป็นสัตว์สังคม (Human being is social animal)" เพราะมนุษย์มีการอาศัยอยู่ร่วมกันอย่างเป็นพวกเป็นหมู่ เป็นกลุ่ม มิได้ใช้ชีวิตอยู่เพียงคนเดียวตามลำพังแต่อย่างใด เนื่องจากมนุษย์ต้องทำกิจกรรมร่วมกันอยู่ตลอดเวลา ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และแต่ละชีวิตต่างก็ต้องการที่จะเสริมสร้างความสุข ความมั่นใจ และความปลอดภัยให้กับตนเองอยู่เสมอ สังคมจึงเป็นแหล่งรวมศูนย์ทางความคิดที่มนุษย์ได้สร้างขึ้นมา เพื่อแสวงหาคำตอบทุก ๆ อย่างให้กับตนเอง สอดคล้องกับพระพุทธศาสนาในมิติที่ว่า ประเพณีบางอย่างเกิดจากกุศโลบายของบรรพชนที่ให้คนในสังคมได้ปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความสามัคคี เพราะสังคมในทุกระดับชั้นเป็นแหล่งรวมคนหลาย ๆ คนเข้าด้วยกัน ซึ่งในจำนวนผู้คนเหล่านั้น แต่ละคนต่างก็มีชีวิตมีจิตวิญญาณ มีความรู้สึกนึกคิดและมีจุดหมายปลายทางที่แตกต่างกันออกไป และด้วยเหตุนี้เองบางครั้งจึงทำให้สังคมต้องเกิดปัญหาหรือมีความสับสนวุ่นวายขึ้น อันเนื่องมาจากความแตกต่างทางด้านความคิดของแต่ละคน ซึ่งเมื่อใดก็ตามที่สังคมมีปัญหาขึ้นจะเป็นด้วยเหตุผลใด ๆ ก็ตาม ผู้ที่จะทำหน้าที่ในการแก้ไขปัญหาเหล่านั้นให้หมดสิ้นไปได้ ก็หาเป็นใครที่ไหนไม่ หากแต่เป็นหน้าที่ของ

สมาชิกทุก ๆ คนนั่นเอง ที่จะต้องสามัคคีร่วมใจกันแก้ไขปัญหาและพัฒนาสังคมของตนเองให้ดีและมีความก้าวหน้ามากยิ่งขึ้น ความสามัคคีจึงเป็นบ่อเกิดแห่งความสำเร็จทั้งปวง ความสามัคคีจึงเป็นแหล่งพลังอันยิ่งใหญ่ที่จะสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าและความมั่นคงให้เกิดขึ้นได้ และเป็นสิ่งที่สมาชิกในสังคมทุกๆคนควรที่จะตระหนัก เอาใจใส่ และสร้างสรรค์ขึ้นให้มากที่สุด ในทางพระพุทธศาสนาพระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสหลักธรรมอันจะเป็นแนวทางในการเสริมสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในสังคมเอาไว้ 6 ประการด้วยกัน ซึ่งอยู่ในหมวดธรรมที่เรียกว่า "สาราณียธรรม 6" ซึ่งมีความหมายว่าหลักธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึง เป็นหลักธรรมที่จะเสริมสร้างความรู้สึกที่ดีให้เกิดขึ้นต่อกันและกันอยู่เสมอในยามที่ระลึกถึงกัน ซึ่งจะเป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างความสามัคคีมีน้ำหนึ่งใจเดียวกันให้เกิดขึ้นด้วย หากสังคมใดต้องการที่จะเสริมสร้างความสามัคคีและความเป็นปึกแผ่นให้เกิดขึ้น ก็ควรที่จะต้องนำเอาหลักธรรมธรรมทั้ง 6 ประการ ไปใช้อยู่ตลอดเวลา ประกอบด้วย

1. เมตตามโนกรรม หมายถึง การคิดดี การมองกันในแง่ดี มีความหวังดีและปรารถนาดีต่อกัน รักและเมตตาต่อกัน คิดแต่ในสิ่งที่สร้างสรรค์ต่อกัน ไม่อิจฉาริษยา ไม่คิดอคติ ไม่พยาบาท ไม่โกรธแค้นเคืองกัน รู้จักให้โอกาสและให้อภัยต่อกันและกันอยู่เสมอ

2. เมตตาวจีกรรม หมายถึง การพูดแต่สิ่งที่ดีงาม พูดกันด้วยความรักความปรารถนาดี รู้จักการพูดให้กำลังใจกันและกัน ในยามที่มีใครต้องพบกับความทุกความผิดหวังหรือความเศร้าหมองต่างๆ โดยที่ไม่พูดจาซ้ำเติมกันในยามที่มีใครต้องหกล้มลง ไม่นินทาว่าร้ายทั้งต่อหน้าและลับหลัง พูดแนะนำในสิ่งที่ดีและมีประโยชน์ พูดอย่างใดก็ทำอย่างนั้น ไม่โกหกมดเท็จ

3. เมตตากายกรรม หมายถึง การทำความดีต่อกัน สนับสนุนช่วยเหลือกันทางด้านกำลังกาย มีความอ่อนน้อมถ่อมตน รู้จักสัมมาคารวะ ไม่เบียดเบียนหรือรังแกกัน ไม่ทำร้ายกัน ให้ได้รับความทุกขเวทนา ทำแต่ในสิ่งที่ถูกต้องต่อกันอยู่ตลอดเวลา

4. สาธารณโภคี หมายถึง การรู้จักแบ่งปันผลประโยชน์กันด้วยความยุติธรรม ช่วยเหลือกัน ไม่เห็นแก่ตัว ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน ไม่เอารัดเอาเปรียบ และมีความเสมอภาคต่อกัน เอื้อเฟื้อซึ่งกันและกันอยู่เสมอ

5. สีลสามัญญตา หมายถึง การปฏิบัติตามกฎระเบียบข้อบังคับหรือวินัยต่างๆ อย่างเดียวกัน เคารพในสิทธิเสรีภาพของบุคคล ไม่ก้าวก่ายหน้าที่กัน ไม่อ้างอำนาจบาตรใหญ่ ไม่ถืออภิสิทธิ์ใดๆ ทั้งปวง

6. ทิฏฐิสามัญญตา หมายถึง มีความคิดเห็นเป็นอย่างเดียวกัน คิดในสิ่งที่ตรงกัน ปรับมุมมองให้ตรงกัน รู้จักแสงหาจุดร่วมและสงวนไว้ซึ่งจุดต่าง ของกันและกัน ไม่ยึดถือความคิดของตนเป็นใหญ่ รู้จักยอมรับฟังความคิดเห็นของคนอื่นอยู่เสมอ (องฺ.ฉกก. 22/282/321)

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

หลักธรรมทั้ง 6 ประการข้างต้น เป็นหลักธรรมสำหรับการเสริมสร้างความสามัคคีและความเป็นปึกแผ่นให้เกิดขึ้นในสังคม อันจะนำมาซึ่งความสุข ความสันติ ความมั่นคง และความเจริญก้าวหน้าทั้งทั้งหลายทั้งปวง ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า "สมคฺคานํ ตโป สุโข ความสามัคคีของหมู่คณะเป็นเหตุนำความสุขมาให้" (ขุ.ธ. 25/41) เพราะสังคมไทยที่เราอยู่ในปัจจุบันนี้มีความสงบสุขและน่าอยู่เพราะหล่อหลอมด้วยวัฒนธรรมประเพณีอันดีงาม สมาชิกในสังคมแต่ละคนได้นำเอาหลักธรรมที่มีอยู่ในประเพณีต่าง ๆ มาใช้ จนเกิดความร่มเย็นและมีความเจริญทางวัฒนธรรมประเพณี จนเป็นที่ชื่นชอบของนานาอารยประเทศ แต่ที่สังคมดูเหมือนมีปัญหา มีความแตกแยก และวุ่นวายอยู่ทุกวันนี้ เป็นเพราะทุกคนละเลยหลักธรรมเหล่านี้ และกระทำในสิ่งที่ตรงกันข้าม กล่าวคือ ขาดความรักความเมตตา อิจฉาริษยากัน นินทาว่าร้ายกัน เบียดเบียนและรังแกกัน เห็นแก่ตัว ถืออภิสิทธิ์ อ้างอำนาจบาตรใหญ่ และมีความคิดเห็นที่ไม่ตรงกัน ต่างคนต่างก็ถือความคิดของตนเป็นใหญ่อยู่ตลอดเวลา คนไทยได้ชื่อว่าเป็นคนที่ใจดีมีความรักความเมตตา ยิ้มเก่ง โอบอ้อมอารี ชอบช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ถือว่าเป็นนิสัยปกติทั่วไปของคนไทยเกือบทุกคน และเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของคนไทย ซึ่งอาจจะเรียกว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ยิ่งใหญ่ของไทยเลยก็ว่าได้ สังคมคนไทยคงจะมีความสงบสุข มีความเจริญก้าวหน้า มีความอบอุ่นและน่าอยู่มากกว่าทุกวันนี้มากมายนัก ถ้าหากว่าคนไทยทุกคน เรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันอย่างสันติ เข้าอกเข้าใจซึ่งกันและกัน ยอมรับในความแตกต่างซึ่งกันและกัน ช่วยเหลือกัน ให้กำลังใจซึ่งกันและกัน และรู้จักการให้อภัยกันอยู่ตลอดเวลา

พระพุทธศาสนาได้ชื่อว่าเป็นศาสนาแห่งเหตุผล ย่อมสอนให้พุทธศาสนิกชนมิให้เชื่ออะไรง่ายๆ และไม่ให้เชื่ออะไรอย่างงมงาย พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนให้ชาวพุทธรู้จักสร้างสรรค์และพัฒนาศรัทธาที่ถูกต้องให้เกิดขึ้นในตนก่อน เพราะผู้ที่มีศรัทธาที่ได้รับการพัฒนาดีแล้ว ย่อมจะเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ และเชื่ออย่างมีเหตุผล สามารถจะนำไปสู่ความสำเร็จได้ในทุก ๆ เรื่อง สังคมไทยโดยรวมเป็นสังคมพุทธ เรารับเอาพระพุทธศาสนามาเป็นศาสนาประจำใจและศาสนาประจำชาติ พื้นฐานของสังคมไทยและสังคมโดยรวมจึงเต็มไปด้วยเหตุและผล นอกจากหลักคำสอนที่เป็นแก่นแท้แล้ว วัฒนธรรมประเพณีทั้งหมดก็มีพื้นฐานมาจากศาสนา อิทธิพลของพุทธศาสนาที่มองเห็นได้ชัดจากลัทธิภายนอก คือ พราหมณ์ เพราะลัทธิศาสนาพราหมณ์ได้ชื่อว่าเป็นเจ้าของพิธีที่ศักสิทธิ์และสำคัญ ตามหลักพระพุทธศาสนาเมื่อกล่าวถึงศรัทธาแล้วจะต้องมีปัญญากำกับอยู่เสมอ เพราะ เมื่อมีความเชื่ออย่างเดียว โดยไม่มีปัญญาก็จะเป็นความเชื่อที่งมงาย ปราศจากเหตุผล และการพิสูจน์ เพราะฉะนั้นความเชื่อจึงเป็นลักษณะความรู้แบบหยาบ ๆ โดยไม่ผ่านการเจียระไนทางความคิด หรือไม่ผ่านการไตร่ตรองด้วยโยนิโสมนสิการ พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนเรื่องศรัทธาไว้ที่ใด ก็จะมีแนวคิดเชิงปัญญามาพร้อมด้วย เพื่อป้องกันไม่ให้ผู้เชื่อเกิดความงมงายและจากความศรัทธา จึงทำให้พุทธศาสนิกชน

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

ต้องการที่จะแสดงออกถึงความศรัทธานั้นที่มีต่อพระพุทธองค์ จึงเป็นจุดกำเนิดของพิธีกรรมต่างๆ ในพุทธศาสนาและเป็นมรดกทางวัฒนธรรมสู่สังคม

Brain Morris (2000, pp. 91-140) ได้ให้แนวคิดไว้สรุปได้ว่า "ความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติและความเชื่อเรื่อง "ผี" มีบทบาทสำคัญในการกำหนดวิถีชีวิตของคนท้องถิ่น ดังเห็นได้จากการประกอบพิธีกรรมที่สัมพันธ์กับความเชื่อดังกล่าวมากมาย อาทิ ความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติและความเชื่อเรื่องผี ถือเป็นระบบความเชื่อทางศาสนาอย่างหนึ่ง เนื่องจากมีความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีการประกอบพิธีกรรม บูชา และบวงสรวง เพื่อสร้างสัมพันธภาพที่ดีกับอำนาจทั้งหลายที่เหนือกว่ามนุษย์ อำนาจดังกล่าวนี้เองที่ทำให้ผู้คนเชื่อว่า มีพลังในการควบคุมทั้งสภาวการณ์ทางธรรมชาติและวิถีการดำรงชีวิตของมนุษย์"

อมรา พงศาพิชญ์ (2533, น. 40-42) ได้แสดงความเหมือนและความต่างในลักษณะที่เปรียบเทียบระหว่างศาสนากับไสยศาสตร์ไว้ ดังตาราง

ตารางที่ 2.1 การเปรียบเทียนศาสนาและไสยศาสตร์

ศาสนา	ไสยศาสตร์
1. เชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ	1. เชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ
2. ความเชื่ออยู่เหนือประสบการณ์โดยตรง	2. ความเชื่ออยู่เหนือประสบการณ์โดยตรง
3. มีระบบสัญลักษณ์	3. มีระบบสัญลักษณ์
4. มีพิธีกรรมและผู้ประกอบพิธีกรรม	4. มีพิธีกรรมและผู้ประกอบพิธีกรรม
5. ผู้ประกอบพิธีกรรมคือตัวแทนของผู้สืบทอดศาสนาหรือพระแต่จะเป็นพระรูปใดองค์ใดก็ได้	5. ผู้ประกอบพิธีคือตัวแทนของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งเป็นตัวแทนที่ถูกกำหนดไว้และโดยทั่วไปแล้วไม่อาจประกอบพิธีแทนได้
6. พิธีกรรมมีวัตถุประสงค์กว้างๆ เช่น เพื่อขอให้มีความสุขความเจริญ หรือเพื่อขอให้ได้ดังปรารถนา	6. พิธีกรรมมีวัตถุประสงค์เฉพาะ เช่น เพื่อให้บุคคลหายจากโรค เพื่อทำร้ายศัตรู เพื่อขอฝน
7. ขั้นตอนของพิธีกรรมมักเป็นการสวดขอและไม่มีการจัดการให้เกิดกิจกรรมเชิงรูปธรรม	7. ขั้นตอนของพิธีกรรมมักมีการดำเนินการเชิงรูปธรรม เช่น การลงยันต์ การปลุกเสก การนำรากไม้มาใส่ขันของหมอน้อย

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

จากการทำความเข้าใจเกี่ยวกับศาสนา ทำให้มองเห็นชัดว่า ความเชื่อทางศาสนาและความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์ใกล้เคียงกันมาก แม้ว่าการปฏิบัติบางอย่างเกี่ยวกับความเชื่อทางศาสนาและความเชื่อทางไสยศาสตร์จะแตกต่างกันบ้าง แต่ก็ต่างกันเพียงแต่วิธีการปฏิบัติบางอย่างเท่านั้น

แสง จันทร์งาม (2534, น. 92) ได้ให้แนวคิดไว้ว่า "ศาสนาเป็นความเชื่อและการยอมรับอันสูงสุดที่สามารถตอบสนองความต้องการของมนุษย์และความเชื่อนั้น มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมและเป็นเครื่องดึงดูดมนุษย์ที่มีความเชื่อและพฤติกรรมแบบเดียวกันมาอยู่รวมกัน นักสังคมวิทยาและนักมานุษยวิทยา เห็นตรงกันว่า สิ่งที่เป็นลักษณะเฉพาะของศาสนาซึ่งแยกศาสนาออกมาจากสถาบันอื่นๆ คือ ความเชื่อในเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติ (Supernaturalism)"

Max Weber (1963, p. 117) ได้ให้แนวคิดไว้ว่า "ไม่มีสังคมใดที่ไม่มีสิ่งที่เรียกว่า ศาสนา จะพบว่าทุกสังคมมีความคิดความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติด้วยกันทั้งนั้น"

Argyle (1973, อ้างถึงในจำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์, 2529, น. 20) ได้ให้รายละเอียดไว้สรุปได้ว่า "ศาสนาเป็นแหล่งความเร้าใจ แหล่งแห่งการลดความกระวนกระวายใจ เป็นแหล่งช่วยลดความต้องการทางอารมณ์โดยตรง เป็นแหล่งให้เกิดความขัดแย้งทางความรู้สึกเป็นความเพ้อฝันและเป็นสิ่งช่วยแสดงความมีอยู่ในตนเอง"

James Farzer (1963, p. 6) ได้ให้แนวคิดไว้ว่า "ชีวิตทางศาสนาประกอบด้วยความเชื่อซึ่งเป็นระเบียบการที่เราไม่อาจมองเห็นได้และความดีอันสูงสุดของเราก็อยู่ที่การปรับตัวเราให้กลมกลืนเข้าไปกับสิ่งเหล่านี้"

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

Wach (1944, อ้างถึงใน จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์, 2548, น. 112) ได้ให้รายละเอียดไว้สรุปได้ว่า "ศาสนาตามลักษณะการแสดงออกมี 3 ประการ คือ (1) เป็นการแสดงออกทางทฤษฎีหรือเป็นระบบความเชื่อ (2) เป็นการแสดงออกภาคปฏิบัติหรือเป็นระบบการกราบไหว้บูชา (3) เป็นการแสดงออกทางสังคมวิทยาหรือเป็นแบบความสัมพันธ์ทางสังคม"

Durkheim (1965, p. 47) ได้ให้ความหมายของศาสนาเอาไว้ว่า "เป็นระบบรวมของความเชื่อ และการปฏิบัติต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย นั่นคือสิ่งที่กำหนดและมีข้อห้ามแยกไว้เป็นพิเศษ ความเชื่อ และการปฏิบัติเหล่านี้จะรวมคนเข้ามาเป็นกลุ่มที่ยึดถือศีลธรรมเดียวกัน ปฏิบัติตามกฎเดียวกันการที่สมาชิกในสังคมมีความเชื่อทางศาสนาเหมือนกัน มีผลทำให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันขึ้นภายในสังคม และขณะเดียวกันความเชื่อที่เหมือนกันนี้ก็ได้รับการถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปอีกรุ่นหนึ่ง ฉะนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาและสังคมจึงมีลักษณะเหมือนลูกโซ่เกี่ยวพันซึ่งกันและกัน" เดอร์ไคม์ ได้สร้างทฤษฎีเกี่ยวกับจุดกำเนิดของความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยแยกสิ่งต่างๆ ในโลกนี้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (Sacrred) ละสิ่งไม่ศักดิ์สิทธิ์หรือธรรมดา (Profane) สังคมแต่ละสังคม

มีการแบ่งแยกแตกต่างกันไป และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในสังคมหนึ่งจะเป็นสิ่งธรรมดาในอีกสังคมหนึ่งก็ได้ ไม่มีการกำหนดตายตัวลงไปสำหรับทุกสังคม

ณรงค์ เส็งประชา กล่าวไว้ว่า "สำหรับหน้าที่ของศาสนาต่อบุคคล เน้นการให้ความมั่นคงในชีวิต และมีความหมายเกี่ยวกับความสงบกายสบายใจ ความรู้สึกมั่นคงปลอดภัย ให้พลังใจ เป็นปัจจัยช่วยให้คนจัดระเบียบชีวิตและมีโอกาสประสบความสำเร็จ (ณรงค์ เส็งประชา, 2541, น. 100-101)

พระธรรมปิฎก (2538, น. 46) กล่าวว่า "ไสยศาสตร์ เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยการใช้พลังลึกลับบางอย่างให้เกิดประโยชน์แก่ตนทั้งในทางสร้างสรรค์และทำลาย เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยเวทมนต์และคาถาอาคม เครื่องรางของขลัง ซึ่งได้มาจากพราหมณ์ไม่ใช่ศาสนาพุทธ และคนไทยน่าจะรับไสยศาสตร์นี้มาจากอาถรรพเวทของอินเดียและพุทธตันตระในยุคหลังคำว่า "ไสย" ในหลักฐานเก่าหมายถึง ศาสนาพราหมณ์ ซึ่งคนไทยยับถือคู่กับพระพุทธศาสนา (ทิพย์สุดา นัยทรัพย์, 2535, น. 89)

ความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์และความเชื่อเกี่ยวกับศาสนาเป็นส่วนประกอบสำคัญ ในการเสริมสร้างพลังเหนือธรรมชาติ จึงเป็นการยากที่จะแบ่งเขตแดนระหว่างความเชื่อศาสนากับความเชื่อไสยศาสตร์ออกจากกันได้ นักวิชาการหลาย ๆ คนได้รวมความเชื่อของศาสนาและความเชื่อทางไสยศาสตร์ไว้ด้วยกัน

Tylor (1874, อ้างถึงในสนิท สมัครการ, (2539, น. 2-4) มองพฤติกรรมทางศาสนาของมนุษย์ในความหมายที่กว้างที่สุดว่า "หมายถึงพฤติกรรมทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับเรื่องวิญญาณ ภูตผีปีศาจ พระเจ้าเทพ เทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย รวมทั้งพฤติกรรมที่มีลักษณะลึกลับเหนือธรรมชาติทั้งหลาย รวมทั้งไสยศาสตร์ มายาศาสตร์ ล้วนแต่เป็นพฤติกรรมทางศาสนาของมนุษย์ทั้งนั้น"

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

Malinowski (1924, อ้างถึงในถึง สนิท สมัครการ, 2539, น. 7-11) ได้ให้แนวคิดไว้ด้วยการแยกศาสนาออกจากไสยศาสตร์และยอมรับว่า "ทั้งศาสนาและมายาศาสตร์มีจุดกำเนิดมาแบบเดียวกัน คือ พื่อมุ่งสนองความต้องการทางอารมณ์ และจิตใจของมนุษย์ ในขณะที่ตกอยู่ภายใต้ภาวะแห่งความเครียดทั้งหลาย (Stress) รวมทั้งวิกฤติกาลในชีวิตมนุษย์อย่าง เช่น การตาย การผ่านขั้นตอนที่สำคัญของชีวิต ความผิดหวังในเรื่องต่าง ๆ อาทิ ความไม่สมหวังในรักที่ตนพึงปรารถนาความเครียดแค้นอาฆาต คนเราไม่สามารถแก้ไขปัญหาทางจิตใจได้จึงพึ่งไสยศาสตร์และศาสนาเนื่องจากความเชื่อเกี่ยวกับศาสนาและความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์มีความใกล้เคียงกันและเหมือนกันมากที่สุด แต่ศาสนาและไสยศาสตร์ก็มีบางจุดที่แตกต่างกัน ดังนั้น นักวิชาการจำนวนหนึ่งได้แยกความเชื่อเกี่ยวกับศาสนาและความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์ออกจากกันและจำแนกจุดแตกต่างกันและเหมือนกัน และได้แบ่งแยกพฤติกรรมทางศาสนาและไสยศาสตร์ ออกจากกันอย่างชัดเจน"

มาลีนอฟสกี Malinowski ได้เสนอว่า “ไสยศาสตร์เป็นศิลปะในทางปฏิบัติเป็นการกระทำเพื่อหวังผลอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ศิลปะปฏิบัติของไสยศาสตร์นั้น มีวิธีการอยู่ไม่กี่อย่าง ได้แก่ การว่าคาถา (Spell) การทำพิธีกรรม (Rites) และการปฏิบัติตนเป็นพิเศษในบางกรณีของผู้ปฏิบัติ การกระทำไสยศาสตร์จึงเป็นสิ่งที่เห็นได้ง่าย เพราะเป็นการกระทำพิธีกรรมใช้คาถาอาคมเพื่อผลในทางปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งของมนุษย์เท่านั้นและผลนั้นก็จะต้องเกิดขึ้นในเวลาที่ไม่นานจนเกินไปนัก ด้วยเหตุนี้พิธีกรรมหรือการปฏิบัติการไสยศาสตร์ จึงเป็นการกระทำเฉพาะกรณีทั้งสิ้น และยังถือว่าเป็นองค์กรที่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ได้ด้วยตนเอง แต่วัตถุประสงค์ข้อปฏิบัติการทางศาสนามักจะสลับซับซ้อนมองเห็นไม่ได้ชัดเจนอย่างไสยศาสตร์ ฉะนั้น เทคนิคปฏิบัติทางศาสนา จึงไม่อาจบ่งชี้ได้ง่ายๆ เหมือนของไสยศาสตร์ ศาสนาของสังคมนั้น ดั้งเดิมมักจะเกี่ยวพันกับนิยายปรัมปรา (Mythology) ว่าด้วยต้นกำเนิดของชาติวงศ์และมักจะมีการอธิบายถึงความเป็นมาของโลกและจักรวาลหรือสัมพันธภาพระหว่างมนุษย์กับเทพเจ้าทั้งหลายในศาสนาด้วย ปฏิบัติการทางศาสนาจึงมิได้เป็นไปเพื่อหวังผลอันใดอันหนึ่งในปัจจุบัน แต่มุ่งที่จะสนองความต้องการทางด้านจิตใจในเรื่องราวความเชื่อในคุณงามความดีร่วมกันของผู้นับถือศาสนาเดียวกันมากกว่า”

เกสรา สุรพันธ์พิชิต ได้กล่าวไว้ว่า “ศาสนาเป็นบ่อเกิดของศรัทธาและความเชื่อ (Belief) ที่มนุษย์พยายามเรียนรู้จากสิ่งแวดล้อมและความลึกลับซับซ้อนของธรรมชาติ ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของตนอยู่เสมอ เป็นต้นว่า “ปรากฏการณ์ธรรมชาติ หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งบางครั้งทำให้มนุษย์เกิดความวิตกกังวลและตกใจกลัว” (เกสรา สุรพันธ์พิชิต, 2535, น. 2)

ภิญโญ จิตต์ธรรม ได้กล่าวไว้ “ความกลัวและความไม่รู้เป็นต้นเหตุ ทำให้เกิดความเชื่อ โดยที่“ความเชื่อเป็นการยอมรับที่เกิดอยู่ในจิตสำนึก ซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งความศรัทธาและความมั่นใจ ความเชื่อเป็นบรรทัดฐานที่คนในสังคมบรรพกาลใช้ควบคุมตนเอง” (ภิญโญ จิตต์ธรรม, 2522, น. 2)

อนึ่ง ความเชื่อเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นกับมนุษย์และสัมพันธ์กับชีวิตของมนุษย์เรื่อยมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ฉะนั้น ความเชื่อจึงเป็นเรื่องที่มนุษย์ให้ความสนใจ อธิบายให้ความหมายและคำนิยามมาโดยตลอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักสังคมศาสตร์ คือนักสังคมวิทยา และนักมานุษยวิทยา ได้ให้แนวคิดและความหมายของความเชื่อไว้ ดังนี้

Durkheim (1912, p. 47) ได้ให้ความหมายของความเชื่อไว้ว่า “ความเชื่อเป็นชุดของความคิดที่เป็นองค์ประกอบสำคัญในการสื่อความหมายในขณะที่พิธีกรรมจะถูกกำหนดโดยรูปแบบของการกระทำ ซึ่งตรงนี้เองที่เป็นการแยก “ความคิด” ออกจาก “การกระทำ” ได้อย่างชัดเจน”

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

Rose (1978, อ้างถึงในจุมพล หนิมพานิช, 2537, น. 227) ได้ให้ความหมายไว้ว่า "ความเชื่อ หมายถึง การโต้เถียงกันระหว่างความถูกและความผิด ความเชื่อเป็นส่วนประกอบที่สำคัญในการคิด เช่น คิดว่ามีอะไรในจักรวาล คิดหาทางพิสูจน์ว่าจะเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยกับสิ่งนั้น ความเชื่อบางอย่างสามารถพิสูจน์ได้ เช่น ความเชื่อทางวิทยาศาสตร์ซึ่งสามารถค้นคว้า ทดลอง และปลี่ยนแปลงได้ เมื่อไม่ได้ผลตามที่คาดคิดไว้ แต่ความเชื่อบางอย่าง เช่น ความเชื่อทางไสยศาสตร์ ก็ยากต่อการพิสูจน์ว่าเป็นข้อเท็จจริงได้หรือไม่อย่างไร"

วิญญู ผลสวัสดิ์ (2537, น. 88) ได้ให้ความหมายไว้ว่า "ความเชื่อ หมายถึง การยอมรับ นับถือ หรือยึดมั่น ในสิ่งใดสิ่งหนึ่งของมนุษย์ ทั้งที่สิ่งนั้นมีตัวตนหรือไม่มีตัวตนก็ตาม การยอมรับนับถือนี้อาจมีหลักฐานอย่างเพียงพอที่จะพิสูจน์ได้หรืออาจจะไม่มีหลักฐานที่จะนำมาใช้พิสูจน์ให้เห็นจริงเกี่ยวกับสิ่งนั้นก็ได้"

ธวัช ปุณโณทก (2533, น. 61) ได้ให้ความหมายไว้ว่า "ความเชื่อ หมายถึง การยอมรับอันเกิดอยู่ในจิตสำนึกของมนุษย์ต่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาติที่เป็นผลดี หรือผลร้ายต่อมนุษย์นั้น ๆ หรือสังคมนั้น ๆ แม้ว่าพลังอำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านั้นไม่สามารถที่จะพิสูจน์ได้ว่าเป็นความจริง แต่มนุษย์ในสังคมหนึ่งยอมรับและให้ความเคารพเกรงกลัว สิ่งเหล่านี้เรียกว่าความเชื่อ"

Roy (2000, pp. 406–429) ได้ให้แนวคิดไว้ว่า "ความเชื่อนี้ไม่ได้มีหน้าที่เพียงแค่ก่อให้เกิดความกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวในสังคม หากยังสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในท้องถิ่นนี้ได้เป็นอย่างดี เพราะความเชื่อมีสถานภาพที่เปรียบได้ ดังสิ่งที่จะต่อต้านหรือสร้างดุลยภาพให้เกิดขึ้นในสังคมท้องถิ่น โดยเฉพาะ เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม จะส่งผลทำให้ระบบความเชื่อนี้ต้องปรับเปลี่ยนให้เข้ากับคุณค่าชุดใหม่ ซึ่งบางครั้งอาจนำไปสู่ความขัดแย้งและแตกแยก จนถึงที่ท้ายสุดนำไปสู่การปรับตัว และเปลี่ยนแปลงทางความเชื่ออย่างมิอาจหลีกเลี่ยงได้"

ศรีศักร วัลลิโภดม (2540, น. 15) ได้ให้แนวคิดไว้ว่า "ความเชื่อเป็นสิ่งที่ทำให้มีความมั่นใจและมีกำลังใจขึ้น ถ้าหากขาดสิ่งเหล่านี้เสียแล้วก็ไม่อาจทำอะไร ให้บรรลุเป้าหมายที่ดีได้ ดังนั้นความเชื่อจึงเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นมนุษย์ มนุษย์ทุกรูปทุกวัย ทุกแห่งต่างก็สัมพันธ์กับความเชื่อทั้งนั้น การทำอะไรย่อมมีความเชื่อปะปนอยู่เสมอ"

บุญเลิศ สดสุดชาติ (2525, น. 24) กล่าวว่า "ความเชื่อ หมายถึง เห็นตามด้วยความมั่นใจ ไว้ใจ นับถือ อาจจะด้วยความรู้สึก หรือการไตร่ตรองด้วยเหตุผล เมื่อเกิดความเชื่อแล้วมักมีการแสดงออกทางกายคือการปฏิบัติ และทางวาจา เช่น ตักเตือน สั่งสอน หรือ แจ้งให้ผู้อื่นทราบ โดยการสร้างสิ่งสมมติขึ้น เช่น ผีสางเทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ข้อห้ามต่าง ๆ"

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

ประจักษ์ ประภาพิทยากร (2527, น. 92) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ความเชื่อ หมายถึง การกระทำสิ่งหนึ่งสิ่งใด หรือละเว้นทำสิ่งใด ที่เชื่อว่าจะนำความเป็นสิริมงคลมาให้ เป็นความเชื่อเกี่ยวกับโชคลางที่ยึดถือกันมาแต่โบราณ ความเชื่อเหล่านี้ฟังเผิน ๆ ก็จะเห็นว่าเป็นเรื่องเหลวไหลไร้สาระไม่มีเหตุผลที่จริงถ้าไม่เป็นเรื่องที่ไม่ประสงค์ด้วยเหตุผลมาก่อนก็คงจะไม่เชื่อถือกันอย่างนั้น หรืออาจเกิดขึ้นจากการสังเกตข้อมูลอย่างสถิติในปัจจุบันก็เป็นได้”

ชื่น ศรีสวัสดิ์ (2537, น. 223) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ความเชื่อ หมายถึง เป็นเรื่องของวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของมนุษย์ ซึ่งเกิดมาพร้อมกับสังคมมนุษย์ และในทุก ๆ สังคมต่างก็มีความเชื่อเป็นของตนเอง ซึ่งอาจจะเหมือนกันหรือแตกต่างไปจากสังคมอื่นก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมและภูมิปัญญาในการคิดหาเหตุผลของแต่ละชุมชน”

บุญลือ วันทายนต์ (2529, น. 322-323) ได้ให้แนวคิดไว้สรุปได้ว่า “ความเชื่อเป็นปรากฏการณ์ทางจิตประเภทหนึ่ง ซึ่งปรากฏการณ์นั้นสามารถแสดงออกโดยผ่านทัศนคติที่ดีต่อสิ่งที่เชื่อถือ โดยการยอมรับสิ่งนั้น ๆ มาเป็นหลักยึดเหนี่ยวประจำใจอย่างสนิทใจ ฉะนั้น ความเชื่อจึงจัดเป็นทัศนคติที่ดีประการหนึ่งต่อสิ่งเคารพนับถือ”

พระพรหมมุนี (พิมพ์ ธมฺมธโร) (2505, น. 62-89) ได้ให้แนวคิดไว้และจัดความเชื่อออกเป็นลัทธิ ประกอบด้วย 2 ลัทธิ คือ

1. ลัทธินับถือธรรมชาติเบื้องต่ำ ประกอบด้วยตัวแทนของธรรมชาติ สัตว์ แม่น้ำ ไฟ
2. ลัทธินับถือธรรมชาติเบื้องต่ำ ได้แก่ การนับถือดิน ภูเขา พระจันทร์ พฤกษชาติ สัตว์ แม่น้ำ ไฟ ส่วนลัทธินับถือธรรมชาติเบื้องบน ได้แก่ ลัทธินับถือพระอาทิตย์ พระจันทร์ นับถือดาว นับถือฟ้า นับถือฝน นับถือลม

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

มรรยาท กิจสุวรรณ (2526, น. 14-18) ได้กล่าวถึงความเชื่อดั้งเดิมของคนไทย ซึ่งเป็นความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาตินั้นๆ แบ่งความเชื่อออกเป็น 9 ประเภท คือ

1. ความเชื่อเรื่องผีสางเทวดา
2. ความเชื่อเรื่องเครื่องรางของขลัง
3. ความเชื่อเรื่องคาถาอาคม เวทมนตร์
4. ความเชื่อเรื่องความฝัน
5. ความเชื่อถือฤกษ์และลางสังหรณ์
6. ความเชื่อเรื่องขวัญ
7. ความเชื่อในสิ่งแวดล้อมและปรากฏการณ์ธรรมชาติ
8. ความเชื่อเรื่องยากลางบ้าน
9. ความเชื่อในลักษณะของบุคคล

ชื่น ศรีสวัสดิ์ (2534, น. 224) ได้รวบรวมความเชื่อของมนุษย์ไว้ 9 ประเภท คือ

1. เชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของธรรมชาติ
2. เชื่อในอำนาจลึกลับ
3. เชื่อในเรื่องมายาศาสตร์
4. เชื่อในพิธีชำระตนให้บริสุทธิ์
5. เชื่อในการบูชานับถือสัตว์ที่มีลักษณะพิเศษ
6. เชื่อในการบูชาธาตุประจำโลก
7. เชื่อในความมีชีวิตของทุกสิ่งทุกอย่าง
8. เชื่อในเครื่องหมายและเครื่องราง
9. เชื่อในเรื่องพิภพใต้ดิน

บุญเลิศ สดสุชาติ (2525, น. 50) ได้รวบรวมและจัดประเภทของความเชื่อไว้ดังนี้

1. ความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติ
2. ความเชื่อเรื่องการเกิด การตาย และช่วงเวลาที่สำคัญของมนุษย์
3. ความเชื่อเรื่องประเพณี การนับถือผี
4. ความเชื่อเรื่องผี เกี่ยวเนื่องกับศาสนา
5. ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์
6. ความเชื่อเกี่ยวกับครัวเรือนและที่อยู่อาศัย
7. ความเชื่อเกี่ยวกับอาชีพ
8. ความเชื่อ ที่มีลักษณะผสมผสานของความเชื่อต่างๆ เข้าด้วยกัน

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

สิริวรรณ วงษ์ทัต (2548, น. 8-10) ได้ให้แนวคิดไว้ คนไทยมีความเชื่อในเรื่องต่าง ๆ นับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทย มีความเชื่อทั้งที่เหมือนกันและแตกต่างกัน ตามสภาพภูมิประเทศ สภาพแวดล้อม วิถีชีวิตความเป็นอยู่ และวัฒนธรรมประจำถิ่น ซึ่งคติความเชื่อของคนไทยได้มีผู้รู้ทางคติชนวิทยาจำแนกประเภทไว้ดังนี้

1. ความเชื่อเกี่ยวกับการเกิด การตาย เช่น หญิงท้องแก่ห้ามไปงานศพ เวลาคลอดลูกต้องเปิดประตูหน้าต่าง และทุกอย่างที่ปิดไว้จะได้คลอดง่าย เป็นต้น

2. ความเชื่อเรื่องเกี่ยวกับโชคลาง เช่น จิ้งจกร้องทักไม่ให้ออกจากบ้าน เขม่นตาซ้ายจะได้ลาภ เขม่นตาขวาจะเกิดลางร้าย เป็นต้น

3. ความเชื่อเกี่ยวกับความฝันและการทำนายฝัน เช่น ฝันว่าได้แหวนหรือได้สร้อยจะได้ลูก ฝันว่าใครตาย คนนั้นจะอายุยืน ฝันว่าเหาะหรือหายตัวได้ เชื่อว่าจะมีโชคลาภ เป็นต้น

4. ความเชื่อเกี่ยวกับฤกษ์ยาม เช่น ตัดเล็บให้ตัดวันจันทร์ พุธ หรือศุกร์ดี ปลูกเรือนให้ปลูกวันจันทร์ วันพุธ หรือวันพฤหัสบดีดี ทำการมงคลวันศุกร์ดี เป็นต้น

5. ความเชื่อเรื่องเวทมนตร์คาถา เครื่องรางของขลัง เช่น การสักลงคาถาตามตัวช่วยให้หนังเหนียว เครื่องรางต่างๆ เช่น พระเครื่อง ตะกรุด ว่าน ยันต์ พิสมร เหล็กไหล ลูกประคำ ช่วยให้อยู่ยงคงกระพัน ฟันไม่เข้า ยิงไม่ออก เป็นต้น

6. ความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ได้แก่ เทวดา เจ้าพ่อ เจ้าแม่ เจ้าป่า เจ้าเขา เจ้าที่ หลักเมือง ภูตผีต่างๆ เช่น ผีกระสือ ผีปอบ ผีป่า ผีตานี เป็นต้น ความเชื่อในเรื่องนี้จะทำให้มีการทำพิธีไหว้บูชา เคารพสักการะ เช่น พิธีไหว้ผีเรือน พิธีไหว้พระภูมิเจ้าที่ พิธีไหว้ผีปู่ตาในภาคอีสาน เป็นต้น

7. ความเชื่อเกี่ยวกับเคล็ดและการแก้เคล็ด เช่น ทำบุญด้วยจำนวนเงินที่ขึ้นต้นและลงท้ายด้วยเลขเก้า เพื่อเอาเคล็ด เรื่องเสี่ยงว่า เก้า-ก้าวหน้า เป็นต้น

8. ความเชื่อเกี่ยวกับมงคล และอัปมงคล เช่น วันแต่งงานถ้ามีคนทะเลาะกันหรือ มีคนทำถ้วยชามแตก ถือว่าเป็นอัปมงคล เจ้าบ่าว เจ้าสาวจะอยู่กันไม่ยืด ถ้าเดินทางไปที่ไหนท้องฟ้าแจ่มใส ดอกไม้บานหอมรวยริน เชื่อว่าเป็นมงคล เป็นต้น

9. ความเชื่อเกี่ยวกับจำนวนนับ จำนวนเลข เช่น ทำงานมงคลให้นิมนต์พระเลขคี่ จุดธูปบูชาพระ 3 ดอก จุดธูปเคารพศพ 1 ดอก เป็นต้น

10. ความเชื่อเกี่ยวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่น ถ้าท้องฟ้าสีแดงจะมีพายุ ถ้ามดแดงคาบไข่ออกจากรัง แสดงว่าฝนจะตกหนัก เป็นต้น

11. ความเชื่อเกี่ยวกับยากลางบ้าน และการรักษาโรค เช่น คนมีประจำเดือนห้ามกินน้ำมะพร้าว ดอกแคแก้ไข้หัวลม การเชิญผีฟ้ามารักษาโรคในภาคอีสาน การทำพิธีบายศรีสู่ขวัญเพื่อรักษาคนป่วย เป็นต้น

12. ความเชื่อเกี่ยวกับนรก สวรรค์ ชาติใหม่ ภพใหม่ เช่น ทำดีชาตินี้ ชาติหน้าจะได้ขึ้นสวรรค์ เป็นต้น

13. ความเชื่อเกี่ยวกับอาชีพ เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับอาชีพทำไร่ ทำสวน คนที่มีอาชีพนี้มีความเชื่อว่า ผลไม้แรกออก ห้ามชี้ ผลไม้จะเน่า เมื่อปลูกข้าวโพด ห้ามยิ้มเพราะจะทำข้าวโพดให้ฝักไม่งาม เม็ดห่าง คนที่มีอาชีพทำการประมง เชื่อว่าแม่ย่านางเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเรือต้องบูชา และห้ามเหยียบหัวเรือ ถ้าทำดีแม่ย่านางจะช่วยให้ทำมาค้าขึ้น เป็นต้น

14. ความเชื่อเกี่ยวกับครัวเรือน เช่น การเลือกคู่ครองก่อนที่จะแต่งงานต้องมีการผูกดวงก่อนว่าจะเหมาะสมหรือไม่ จะอยู่ร่วมกันได้ไหม อยู่ด้วยกันแล้ว ครอบครัวจะเป็นสุขหรือไม่ การปลูกต้นไม้ในบ้าน ห้ามปลูกต้นลั่นทม มะไฟ พุทรา ให้ปลูกต้นมะยม ขนุน มะขาม เป็นต้น

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

จิราภรณ์ ภัทราภานุภัทร (2528, น. 11-12) ได้แบ่งคติความเชื่อของชาวไทยออกเป็น 8 ประเภท ประกอบด้วย

1. ความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติ ได้แก่ ความเชื่อถือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ของธรรมชาติที่มนุษย์ยังไม่สามารถอธิบายได้ เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับกำเนิดโลก จักรวาลและสรรพสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ

2. ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องของการเกิด การตาย และช่วงเวลาที่สำคัญของชีวิตมักแสดงออกมาในรูปของพิธีกรรมที่เกี่ยวกับชีวิต เช่น การทำขวัญ การโกนจุก การบวช การแต่งงาน การตาย เป็นต้น

3. ความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีการนับถือผี และแบ่งได้ 4 ประเภท ดังนี้

3.1 เจ้าพ่อ มีหน้าที่ให้ความคุ้มครองคนและสถานที่

3.2 หลักเมือง หมายถึง ผู้พิทักษ์เมือง มีความเชื่อว่า เมื่อสร้างสถานที่ใดขึ้นมาจะต้องมีผีคอยเฝ้าอยู่ ทำให้เกิดการสร้างศาลหลักเมืองขึ้น

3.3 เสื้อบ้าน หมายถึง ภูตผีที่คุ้มครองหมู่บ้าน คอยเป็นผู้ช่วยเหลือให้กำลังใจแก่ชาวบ้าน จะมีการสร้างศาลไว้ โดยทางภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะมีความเคารพเชื่อถือมากกว่าชาวบ้านในภาคกลาง และจะมีพิธีกรรมในการไหว้ผีเหล่านี้ปีละสองครั้ง

3.4 ผีเรือน หมายถึง ผีรักษาบ้านคอยคุ้มครองคนในบ้าน แต่ถ้าทำให้ผีโกรธอาจจะก่อให้เกิดทุกข์ภัยได้ การเชื่อถือผีเรือนยังมีอยู่ในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และบางหมู่บ้านในภาคกลาง ส่วนคนในเมืองและในหมู่บ้านภาคกลางส่วนใหญ่จะหันไปนับถือพระภูมิเจ้าที่ ซึ่งเป็นอิทธิพลของศาสนาพุทธและพราหมณ์แทน

สรุปว่า ความเชื่อหมายถึงการยอมรับนับถือ หรือยึดมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่งทั้งที่มีตัวตนหรือไม่ก็ตาม ว่าเป็นความจริงหรือมีอยู่จริง การยอมรับนับถือนี้อาจจะมีหลักฐานอย่างเพียงพอที่จะพิสูจน์ได้ หรืออาจจะไม่มีหลักฐานที่จะนำมาใช้พิสูจน์ให้เห็นจริงเกี่ยวกับสิ่งนั้นก็ได้ และเมื่อมนุษย์เกิดความเชื่อแล้วมักแสดงออกมาทางกายและวาจาให้ปรากฏความเชื่อเป็นวัฒนธรรมที่ตอบสนองต่อสัญลักษณ์กับเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่ง ซึ่งในแต่ละวัฒนธรรมจะประกอบด้วยประเพณี การปฏิบัติที่ต่างกัน และในการปฏิบัติสิ่งใดก็ตาม บ่อยครั้งที่พบว่าจะเป็นผลมาจากความเชื่อ แม้ว่าการกระทำหรือพฤติกรรมอาจจะไม่ได้มีเหตุผลมาจากความเชื่อแต่เพียงอย่างเดียว แต่อย่างน้อยที่สุดการกระทำหรือพฤติกรรมนั้น ก็มักจะมีแนวโน้มที่จะเกี่ยวข้องกับความเชื่อบางอย่างอยู่เสมอ มนุษย์มีความเชื่อหลายอย่างในการเชื่อถือและปฏิบัติตามความรู้ความคิดของแต่ละกลุ่มคน จนไม่สามารถนำมาอธิบายได้ชัดเจนว่ามนุษย์มีความเชื่ออย่างไรบ้าง

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

2.2.3 องค์ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมนิยามและความหมาย

วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มีคุณค่าและมีความสำคัญสำหรับชาติหนึ่ง ๆ การที่มนุษย์แตกต่างจากสัตว์หรือการที่มนุษย์แบ่งเป็นชาตินั้นชาตินี้ก็อาศัยวัฒนธรรมเป็นเครื่องกำหนดนั่นเอง วัฒนธรรม จึงเป็นสิ่งที่ช่วยให้มนุษย์มีแบบแผนในการดำรงชีวิต ฉะนั้น การศึกษาสังคมมนุษย์จึงจำเป็นต้องศึกษาวัฒนธรรม เพราะจะช่วยให้เราเข้าใจพฤติกรรมที่มนุษย์ในสังคมหนึ่ง ๆ แสดงออกมา การที่มนุษย์มาอยู่รวมกันเป็นกลุ่มเป็นสังคมขึ้นมาย่อมต้องมีความสัมพันธ์ ระหว่างสมาชิกของกลุ่ม มีระเบียบแบบแผนที่ควบคุมพฤติกรรมของบุคคลในกลุ่มให้อยู่ในขอบเขต ที่จะอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข สิ่งที่เป็นเครื่องในการควบคุมพฤติกรรมของกลุ่มคนนี้เรียกว่า “วัฒนธรรม” ดังนั้น วัฒนธรรมจึงเปรียบเสมือนอาภรณ์ห่อหุ้มร่างกายตกแต่งคนให้น่าดูชม วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ต้องควบคู่กับคนอยู่เสมอ วัฒนธรรมมีในสังคมมนุษย์เท่านั้น สัตว์ไม่มีวัฒนธรรมเหมือนมนุษย์ หรือสร้างวัฒนธรรมขึ้นมาไม่ได้ แต่มีมนุษย์มีวัฒนธรรมหรือสร้างวัฒนธรรมได้นั้น สาเหตุมาจากเปรียบเทียบกับสัตว์ ในการมองสิ่งต่าง ๆ มีความสามารถใช้มือและนิ้วอย่างอิสระ มีอายุยืนยาว มีมันสมองที่สามารถคิดค้นเรียนรู้ได้ดี และสามารถถ่ายทอดโดยใช้ภาษาพูดและภาษาเขียน มีความสามารถในการคิดพิจารณาไตร่ตรอง มีความจำ มีการทดลองค้นคว้าประดิษฐ์สิ่งต่างๆ รวมทั้งความสามารถในการปรับตัวเข้ากับสังคมหรือการอยู่ร่วมกันได้ดี สิ่งเหล่านี้เองจึงทำให้มนุษย์แตกต่างจากสัตว์ วัฒนธรรมมีที่มาจากแนวคิและทฤษฎีที่สำคัญอยู่ 2 ทาง ดังนี้

2.2.3.1 ทฤษฎีความเสมอภาค (Parallelism) ทฤษฎีนี้มีแนวคิดว่า วัฒนธรรมนั้นเกิดขึ้นในที่ต่างๆ พร้อมกัน เนื่องจากธรรมชาติของมนุษย์คล้ายันมาก ฉะนั้น จึงมีความคิดที่คล้ายกัน มนุษย์ที่อยู่ในสถานที่ต่างๆ ย่อมสามารถสร้างวัฒนธรรมของตนขึ้นมาได้ จะเห็นได้จากการประดิษฐ์สิ่งของอย่างเดียวกันในสถานที่ต่างกัน จะแตกต่างกันเฉพาะในรูปลักษณะของการประดิษฐ์สิ่งนั้นๆ เช่น ชุมชนที่อยู่ริมแม่น้ำมักจะสร้างเรือเป็นพาหนะในชีวิตประจำวันของตน รูปร่างของเรืออาจจะแตกต่างกันแต่ประโยชน์ใช้สอยเหมือนกัน

2.2.3.2 ทฤษฎีการแพร่กระจาย (Diffusionism) ทฤษฎีนี้มีแนวความคิดว่า วัฒนธรรมเกิดจากศูนย์กลางที่ใดที่หนึ่งเพียงแห่งเดียว และแพร่กระจายไปในชุมชนต่างๆ อาจเป็นกระบวนการค่อยเป็นค่อยไปหรือแพร่กระจายไปอย่างกว้างขวาง โดยจากการประดิษฐ์สิ่งใหม่ๆ หรือเกิดสถาบันใหม่ โดยที่สถานที่ที่อยู่ใกล้เคียงหรืออยู่ห่างไกลได้นำวัฒนธรรมนั้นไปดัดแปลงใช้จนกระทั่งวัฒนธรรมนั้นแพร่หลายครอบคลุมไปทั่วโลก กลไกของการแพร่กระจายวัฒนธรรมนี้ ได้แก่ การอพยพล่าอาณานิคม การทำสงคราม การเผยแพร่ศาสนา การติดต่อการค้าขาย

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

เนื้อหาของวัฒนธรรมมีแนวโน้มที่จะแพร่หลาย แต่ก็มิได้ราบรื่นโดยตลอด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง เช่น เส้นทางคมนาคมไม่สะดวก ชุมชนอยู่ห่างไกลเกินไป ประชาชนเกิดการต่อต้านวัฒนธรรมใหม่ เพราะยังมิเห็นถึงประโยชน์ หรืออาจจะต่อต้านเพราะเห็นว่าวัฒนธรรมที่มีอยู่มีคุณค่ามีประโยชน์แล้ว หรือรู้สึกว่าขัดกับลักษณะของวัฒนธรรมที่หลั่งไหลเข้ามา เช่น ในกรณีสังคมไทยซึ่งได้รับอิทธิพลจากสังคมตะวันตกในเรื่องการดื่มน้ำชา กาแฟ แต่ยังไม่แพร่หลายในหมู่คนสูงอายุ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแถบชนบทยังนิยมกินหมากหรือออมเมี่ยงอยู่ เพราะแต่ละชุมชนเคยชินกับวัฒนธรรมของตนและเห็นว่ามีคุณค่าเหมือนกัน และใช้แทนกันได้อยู่แล้ว

ราชบัณฑิตยสถาน (2542, น. 521) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมไว้ว่า “วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ทำความเจริญงอกงามให้แก่หมู่คณะ เช่นวัฒนธรรมพื้นบ้าน วัฒนธรรมชาวเขา คำว่า "วัฒนธรรม" ในภาษาไทยตามความหมายนี้ใกล้เคียงกับคำว่า "อารยธรรม" วัฒนธรรมในเชิงของอารยธรรม ส่วนคำว่า "Culture" ในภาษาอังกฤษ ที่แปลว่าวัฒนธรรมนั้น มาจากภาษาละติน คำว่า "Culture" ซึ่งแยกมาจากคำ "Colure" ที่แปลว่า การเพาะปลูก ส่วนความหมายทั่วไปในสากล หมายถึงรูปแบบของกิจกรรมมนุษย์และโครงสร้างเชิงสัญลักษณ์ที่ทำให้กิจกรรมนั้นเด่นชัดและมีความสำคัญ”

พระราชบัญญัติวัฒนธรรม (2485, น. 25) ให้ความหมายไว้ว่า “วัฒนธรรมหมายถึงลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีของประชาชน ทางวิทยาการ หมายถึงพฤติกรรมและสิ่งที่คนในหมู่ผลิตสร้างขึ้นด้วยการเรียนรู้จากกันและกัน และร่วมใช้อยู่ในหมู่ของตน”

ทรงคุณ จันทจร (2553, น. 4-5) ได้แสดงทัศน์ไว้ว่า “วัฒนธรรมคือสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นกำหนดขึ้น มิใช่สิ่งที่มนุษย์ทำตามสัญชาตญาณ อาจเป็นการประดิษฐ์วัตถุสิ่งของขึ้นใช้ หรืออาจเป็นการกำหนด พฤติกรรมและความคิด ตลอดจนวิธีการหรือระบบการทำงาน”

Jary D. and Jary J. (1991, p. 101) ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับ “วัฒนธรรม” ไว้ว่า “หนทางทั้งหมดแห่งการดำเนินชีวิต ซึ่งรวมถึงกฎกติกาแห่งกิริยามรรยาท การแต่งกาย ศาสนา พิธีกรรม ปทัสถานแห่งพฤติกรรม เช่น กฎหมายและศีลธรรม ระบบของความเชื่อรวมทั้งศิลปะ เช่น ศิลปะการทำอาหาร”

จากการนิยามนี้สะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างของทฤษฎีที่จะทำให้เกิดความเข้าใจ หรือทำให้เกิดเกณฑ์เพื่อใช้ในการประเมินกิจกรรมของมนุษย์ โดยในปี พุทธศักราช 2414 เอ็ดเวิร์ด เบอร์เนต ไทเลอร์ ได้พรรณนาถึงวัฒนธรรมในมุมมองด้านมานุษยวิทยาสังคมไว้ว่า "วัฒนธรรม หรือ อารยธรรม หากมองในเชิงชาติพันธุ์วรรณนาอย่างกว้างๆ ก็คือความทับซ้อนกันระหว่างความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ ศีลธรรม กฎหมาย ประเพณีและสมรรถนะอื่นที่มนุษย์ต้องการแสวงหาเพื่อการเป็นสมาชิกของสังคม"

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

พุทธศักราช 2543 องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (ยูเนสโก= UNESCO) ได้กล่าวถึงวัฒนธรรมไว้ว่า "วัฒนธรรมควรได้รับการยอมรับว่าเป็นชุดที่เด่นชัดของจิตวิญญาณ เรื่องราว สติปัญญาและรูปโฉมทางอารมณ์ของสังคม หรือกลุ่มสังคม ซึ่งได้หลอมรวมเพิ่มเติมจากศิลปะ วรรณคดี การดำเนินชีวิต วิถีชีวิตของการอยู่ร่วมกัน ระบบคุณค่า ประเพณีและความเชื่อ"

แม้ว่าการนิยามความหมายคำว่า "วัฒนธรรม" ของทั้งสองจะครอบคลุมแล้ว แต่ก็ยังไม่เพียงพอสำหรับคำว่า "วัฒนธรรม" ที่มีการใช้กันอยู่ ในปีพุทธศักราช 2495 อัลเฟรด ครูเบอร์ และไคลด์ คลักคอห์น ได้รวบรวมนิยามของคำ "วัฒนธรรม" ได้ถึง 164 ความหมาย ซึ่งได้ตีพิมพ์ลงในหนังสือเรื่อง "วัฒนธรรม: การทบทวนเชิงวิกฤติว่าด้วยมโนทัศน์และนิยาม" (Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions)

นิยามดังกล่าวนี้ ทำให้เกิดองค์ประกอบของรายการวัฒนธรรม เช่น กฎหมาย เครื่องมือสมัยหิน การแต่งงาน ซึ่งแต่ละอย่างนี้มีการเกิดและมีความไปเป็นชุดของมันเอง ซึ่งจะเกิดเป็นช่วงเวลาในชุดหนึ่งที่หลอมประสานกันแล้วก็ผ่านออกไปเป็นชุดอย่างอื่น ในขณะที่ยังเป็นชุด มันก็จะเปลี่ยนแปลงไปทำให้เราสามารถพรรณนาได้ถึงวิวัฒนาการของกฎหมาย เครื่องมือฯ และการแต่งงานดังกล่าวได้

นิเวศน์ เหมวชิรวรากร (2550, น. 55) ได้ให้รายละเอียดสรุปได้ว่า “วัฒนธรรม คือ ชุดของเรื่องราวทางวัฒนธรรมนั่นเองนักมานุษยวิทยา ชื่อว่า “เลสลี ไวท์” ได้ตั้งคำถามไว้ว่า "เรื่องราวเหล่านั้นคืออะไรกันแน่?" เป็นเรื่องราวทางกายภาพหรือ? หรือเป็นเรื่องราวทางจิตใจ ทั้งสองอย่าง? หรือเป็นอุปลักษณ์? ในหนังสือเรื่อง "วิทยาศาสตร์แห่งวัฒนธรรม" (Science of Culture 2492) ที่สุดแล้วไวท์จึงได้สรุปว่า มันคือเรื่องราว "Sui generic" นั่นคือ การเป็นชนิดของมันเอง ในการนิยามคำว่า ชนิด ไวท์มุ่งไปที่ "การสร้างสัญลักษณ์ซึ่งเป็นประเด็นที่ไม่มีผู้ใดตระหนักถึงมาก่อน ซึ่งเขาเรียกว่า "ซิมโบเลท" (the symbolate) คือ เรื่องราวที่เกิดจากการกระทำที่สร้างสัญลักษณ์ ดังนั้น ไวท์จึงนิยามว่า "วัฒนธรรม คือ ซิมโบเลทในเชิงของบริบทนอกกาย" คำสำคัญของนิยามนี้จึงได้แก่การค้นพบซิมโบเลทนั่นเอง”การใฝ่หานิยามที่ใช้การได้นักทฤษฎีสังคมชื่อ ปีเตอร์ วอลเตอร์ กล่าวไว้ว่า “วัฒนธรรมเป็นการแลกเปลี่ยนเค้าร่างของประสบการณ์ ซึ่งรวมถึงแต่ไม่จำกัดเฉพาะ ภาษาศาสตร์ ศิลปะ ศาสนาและอื่น ๆ รวมทั้งนิยามก่อน ๆ”

วัฒนธรรมของชาติ มีการพัฒนาปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงมาหลายยุคสมัย รูปแบบของหน่วยงานเริ่มจากกองวัฒนธรรม สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ และจัดตั้งเป็นกระทรวงวัฒนธรรมเมื่อวันที่ 12 มีนาคม พุทธศักราช 2495 เนื่องจากสภาวะผันแปรทางการเมือง กระทรวงวัฒนธรรมถูกยุบเลิกตามพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวงทบวงกรม โดยโอนย้ายไปสังกัดกระทรวงศึกษาธิการ ต่อมา

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

กระทรวงวัฒนธรรมได้รับการสถาปนาขึ้นใหม่ ตามพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวงกรม เมื่อวันที่ 2 ตุลาคม พุทธศักราช 2545 ถือเป็น 1 ใน 20 กระทรวงหลักของประเทศ ตามนโยบายปฏิรูประบบราชการของรัฐบาล วัฒนธรรม เป็นคำที่บุคคลในสังคมทั่ว ๆ ไปได้ยินได้ฟังและใช้พูดกันอยู่บ่อย ๆ แต่ความหมายหรือความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรม อาจแตกต่างกันไปตามสภาวการณ์และพื้นฐานที่แต่ละคนมีอยู่ ด้านวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยานั้น "วัฒนธรรม" เป็นแนวความคิดหลักที่สำคัญในการช่วยอธิบายปัญหาหรือปรากฏการณ์ด้านต่าง ๆ ตลอดจนการคาดการณ์ถึงแนวโน้มของเหตุการณ์ที่จะบังเกิดขึ้นต่อไปในสังคมได้เป็นอย่างดี

สุพัตรา สุภาพ (2528, น. 25) ได้ให้รายละเอียดของวัฒนธรรมไว้สรุปได้ว่า "วัฒนธรรมเป็นส่วนทั้งหมดที่ซับซ้อนอันประกอบ ด้วยความรู้ ศรัทธาความเชื่อ ศิลปะ ศีลธรรม กฎหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดถึงความสามารถของมนุษย์ ที่ได้รับมาในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม วัฒนธรรมนั้นอาจหมายถึง มรดกทางทางสังคม ที่ประกอบด้วยความรู้ ความเชื่อทางศาสนา ขนบประเพณี ความเชี่ยวชาญชำนาญการ ที่เราได้รับสืบทอดกันมา หรือเกิดขึ้นจากสภาพแวดล้อมทางสังคมในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง ซึ่งนักวิชาการและผู้ชำ นาญการทั้งหลายได้ให้ความหมายไว้ดังนี้ "วัฒนธรรม มีความหมายครอบคลุมถึงทุกสิ่งทุกอย่างอันเป็นแบบแผนในความคิด และการกระทำที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือสังคมใดสังคมหนึ่ง มนุษย์ได้คิดสร้างระเบียบกฎเกณฑ์วิธีการในการปฏิบัติ การจัดระเบียบตลอดจนความเชื่อ ความนิยม ความรู้ และเทคโนโลยีต่างๆ ในการควบคุม และใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ"

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

Broom and Zelznick (1969, p. 27) ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับวัฒนธรรม ไว้สรุปได้ว่า "วัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคมที่ประกอบด้วยความรู้ ความเชื่อ ประเพณี และความชำนิชำนาญที่คนเราได้มาในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม คือ ส่วนทั้งหมดอันซับซ้อน ประกอบด้วยทุกสิ่งทุกอย่างที่เขาคิดและทำในฐานะเป็นสมาชิกของสังคม"

Tylor (1993, p. 84) ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับวัฒนธรรมไว้สรุปได้ว่า "วัฒนธรรม คือ สรรพสิ่งทั้งหมดที่มีความสลับซับซ้อน อันประกอบด้วยความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ จริยธรรม กฎหมาย ขนบธรรมเนียม สมรรถภาพต่าง ๆ รวมทั้งนิสัยบุคคลที่ได้รับถ่ายทอดมา ในฐานะที่เป็นสมาชิกคนหนึ่งของสังคม"

สุพัตรา สุภาพ (2528, น. 70) ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับวัฒนธรรมไว้สรุปได้ว่า "วัฒนธรรม (Culture)" เป็นคำที่ใช้ในวิชามานุษยวิทยาสมัยใหม่ (Modern Anthropology) และในทางด้านสังคมศาสตร์ (Social Sciences) หมายถึง มรดกของสังคม (Social Heritage) เป็นลักษณะเฉพาะในการดำรงชีวิต ของกลุ่มคนที่มาอยู่ร่วมกัน และได้มีการเปลี่ยนแปลงให้เจริญตามยุคสมัย ส่วนความหมาย

ของวัฒนธรรมในภาษาไทยนั้น ตามพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช 2485 ได้ให้ความหมายไว้ดังต่อไปนี้ "วัฒนธรรม" หมายถึง ลักษณะที่แสดงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบความกลมเกลียว ก้าวหน้าของชาติและศีลธรรมอันดีงามของประชาชน (เป็นการชี้ชวน เชิญชวน วิงวอนให้ประชาชนร่วมกัน ทำให้เกิดความเจริญงอกงาม ให้มีความดีงามขึ้น ไม่ใช่เพียงแต่รับมรดกกันมา แต่จะต้องรักษาของเดิมที่ดี แก้ไขดัดแปลงของ เดิมที่ควรแก้ หรือดัดแปลงวางมาตรฐานความดีความงามขึ้นใหม่แล้วส่งเสริมให้เป็นลักษณะที่ดีประจำชาติสืบต่อไปจนถึงอนุชนรุ่นหลัง คำว่า "วัฒนธรรม" ถอดศัพท์มาจาก "Culture" ของภาษาอังกฤษซึ่งมีรากศัพท์มาจาก “Cultural" ในภาษาละติน มีความหมายว่า การเพาะปลูกหรือการปลูกฝัง อธิบายได้ว่ามนุษย์เป็นผู้ปลูกฝังอบรมบ่มนิสัยให้เกิดความเจริญงอกงาม "วัฒนธรรม" เป็นคำสมาส คือการรวมคำสองคำเข้าไว้ด้วยกัน ได้แก่ "วัฒนะ" ซึ่งมีความหมายทั่วไปว่า เจริญงอกงาม รุ่งเรือง "ธรรม" ซึ่งในที่นี้หมายถึง กฎ ระเบียบ หรือข้อปฏิบัติ เพราะฉะนั้น เมื่อพูดถึงคำว่า "วัฒนธรรม" ในความหมายทั่วไป หมายถึงความเป็นระเบียบความมีวินัย เช่นเมื่อพูดถึงบุคคลหนึ่งว่า "เป็นคนมีวัฒนธรรม" ก็มักหมายความว่าเป็นคนมีระเบียบวินัย เป็นต้น

อานนท์ อาภาภิรม (2525, น. 45) ได้ให้รายละเอียดไว้สรุปได้ว่า "วัฒนธรรม" เป็นศัพท์ทางวิชาการ (Technical Vocabulary) ซึ่งในทรรศนะของสังคมวิทยา หมายถึง วิถีการดำเนินชีวิตกระสวนแห่งพฤติกรรม และบรรดาผลงานทั้งมวลที่มนุษย์ได้สร้างสรรค์ขึ้น ตลอดจนความคิด ความเชื่อและความรู้ “วัฒนธรรม คือ สิ่งที่มนุษย์เปลี่ยนแปลงปรับปรนหรือผลิตขึ้น เพื่อความเจริญงอกงามในวิถีชีวิตมนุษย์ในส่วนรวมที่ถ่ายทอดกันได้เลียนแบบกันได้ เอาอย่างกันได้ วัฒนธรรม คือ สิ่งอันเป็นผลผลิตของส่วนรวมที่มนุษย์ได้เรียนรู้มาจากคนแต่ก่อนสืบต่อเป็นประเพณีกันมา วัฒนธรรม คือการคิดเห็น ความรู้สึก ความประพฤติและกิริยาอาการ หรือการกระทำใด ๆ ของมนุษย์ ในส่วนรวม ลงรูปเป็นพิมพ์เดียวกันและสำแดงออกมาให้ปรากฏเป็นภาษา ศิลปะ ความเชื่อถือ ระเบียบ ประเพณี วัฒนธรรม คือ มรดกแห่งสังคมซึ่งสังคมรับและรักษาไว้ให้เจริญงอกงาม”

วัฒนธรรมเป็นผลงานด้านต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นโดยผ่านการคัดเลือกปรับปรุงและยึดถือสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน วัฒนธรรมเป็นทั้งลักษณะนิสัยของคนหรือกลุ่มคนในชาติ ลัทธิความเชื่อ ภาษา ขนบธรรมเนียม อาหารการกิน เครื่องใช้ไม้สอย ศิลปะต่างๆ และการประพฤติปฏิบัติในสังคมวัฒนธรรม เป็นมรดกสังคมที่คนในชาติรับไว้ และจะต้องมีวิวัฒนาการต่อไปในอนาคต เป็นเอกลักษณ์ของความเป็นชาติไทย เป็นรากฐานของความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและการสร้างสรรค์ความมั่นคงของชาติ แสดงออกถึงศักดิ์ศรี เกียรติภูมิ และความภูมิใจร่วมกันของคนไทย (คณะอนุกรรมการเฉพาะกิจ จัดทำหนังสือเกี่ยวกับประเทศไทยสำหรับเยาวชน ในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ, 2525, น. 25)

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

ยศ สันตสมบัติ (2540, น. 11-13) ได้ให้แนวคิดไว้ว่า ลักษณะพื้นฐานที่เป็นความหมายร่วมของวัฒนธรรม มีดังนี้

1. วัฒนธรรมเป็นความคิดร่วมของมนุษย์ในสังคมหนึ่ง ๆ

2. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นและสามารถเรียนรู้จากกันและกันได้ สืบทอดได้โดยผ่านกระบวนการทางสังคมวัฒนธรรมทั้งในด้านวิธีคิดและวิถีปฏิบัติจากมนุษย์รุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง วัฒนธรรมไม่ใช่สิ่งสืบทอดทางสายโลหิต หรือทางชีวภาพพันธุกรรม

3. วัฒนธรรมยังมีพื้นฐานมาจากการสื่อผ่านระบบสัญลักษณ์ เช่น ภาษา พิธีกรรมงานศิลปะ

4. วัฒนธรรมเป็นผลรวมขององค์ความรู้และภูมิปัญญา

5. วัฒนธรรม คือกระบวนการที่มนุษย์กำหนดนิยามความหมายให้กับชีวิตและสิ่งต่างๆ รอบตัว

6. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่ง มีพลวัต เคลื่อนไหว ปรับตัว และเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

สรุปว่า วัฒนธรรม คือ ส่วนประกอบที่สลับซับซ้อนทั้งหมดของลักษณะอันชัดเจนของจิต วิญญาณ วัตถุ สติปัญญา และอารมณ์ ซึ่งประกอบกันขึ้นเป็นสังคมหรือหมู่คณะ วัฒนธรรมมิได้หมายถึงเฉพาะเพียงศิลปะและวรรรกรรมเท่านั้น แต่หมายถึงฐานนิยมต่าง ๆ ของชีวิต สิทธิพื้นฐานต่าง ๆ ของมนุษย์ ระบบค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณีและความเชื่อ

สำนักนายกรัฐมนตรี (2585, น. 1) ได้ให้รายละเอียดไว้ว่า พระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช 2485 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พุทธศักราช 2486 ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมไว้ว่า “วัฒนธรรม คือ ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียว ก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีของประชาชนวัฒนธรรมจึงเป็นลักษณะพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ซึ่งเป็นวิถีชีวิตของมนุษย์ ทั้งบุคคลและสังคมที่ได้วิวัฒนาการต่อเนื่องมาอย่างมีแบบแผน แต่อย่างไรก็ดีมนุษย์นั้นไม่ได้เกาะกลุ่มอยู่เฉพาะในสังคมของตนเอง ได้มีความสัมพันธ์ติดต่อกับสังคมต่างๆ ซึ่งอาจอยู่ใกล้ชิดมีพรมแดนติดต่อกัน หรืออยู่ปะปนในสถานที่เดียวกันหรือ การที่ชนชาติหนึ่งตกอยู่ใต้การปกครองของชนชาติหนึ่ง มนุษย์เป็นผู้รู้จักเปลี่ยนแปลงปรับปรุงสิ่งต่าง ๆ จึงนำเอาวัฒนธรรมที่เห็นจากได้สัมพันธ์ติดต่อมาใช้โดยอาจรับมาเพิ่มเติมเป็นวัฒนธรรมของตนเองโดยตรงหรือนำเอามาดัดแปลงแก้ไขให้สอดคล้องเหมาะสมกับสภาพวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิม”

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

สาโรช บัวศรี (2531, น. 35) ได้ให้แนวคิดไว้ว่า “วัฒนธรรม หมายถึง ความดี ความงาม และความเจริญในชีวิตมนุษย์ ซึ่งปรากฏในรูปธรรมต่าง ๆ และได้ตกทอดมาถึงเราในปัจจุบัน หรือว่าที่เราได้ปรับปรุงและสร้างสรรค์ขึ้นในสมัยของเราเอง”

พัทยา สายหู (2539, น. 14) ได้ให้แนวคิดไว้ว่า “คำว่า Culture หมายถึง แบบอย่างการดำรงชีวิตของกลุ่ม ซึ่งสมาชิกเรียนรู้ ถ่ายทอดกันไปด้วยการสั่งสอนอบรมทั้งทางตรงและทางอ้อมหรือหมายความง่าย ๆ ว่าแบบแผนชีวิตความเป็นอยู่ของชนกลุ่มหนึ่งในขณะใดขณะหนึ่งเท่านั้น”

กระทรวงวัฒนธรรม (2485, น. 10) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบ เรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติและศีลธรรมอันดีงามของประเทศ” วัฒนธรรม คือวิถีชีวิตซึ่งมนุษย์ทำให้เจริญขึ้น เพื่อสนองความต้องการอันเป็นมูลฐานที่มีต่อความดำรงอยู่รอด ความถาวรแห่งเชื้อสายและการจัดระเบียบแห่งประสบการณ์ วัฒนธรรม คือ

1. การให้เจริญขึ้น โดยการศึกษาวิจัยฝึกหัด
2. การเข้าใจแจ่มแจ้ง และการทำให้ประณีตขึ้นซึ่งรสนิยมอันได้มาจากการฝึกหัดทางสติปัญญา และทางสุนทรียภาพ
3. ขั้นที่กำหนดความหมายแห่งความเจริญก้าวหน้าในอารยธรรมหรือรูปลักษณะเช่นนั้น เช่น วัฒนธรรมกรีก วัฒนธรรมเยอรมัน วัฒนธรรม คือ สิ่งทั้งหมดที่มีลักษณะซับซ้อน ซึ่งได้รวมเอาความรู้ ความเชื่อ จริยธรรม กฎหมาย สมรรถภาพ และนิสัยที่บุคคลได้ไว้ฐานะที่เป็นสมาชิกคนหนึ่งของสังคม

นิคม มูสิกะคามะ (2536, น. 35) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “วัฒนธรรม คือ วิถีชีวิตมนุษย์ วิถีการดำเนินชีวิตของสังคม เป็นแบบแผนการประพฤติปฏิบัติและการแสดงออกซึ่งความรู้สึก นึกคิดในสถานการณ์ต่าง ๆ ที่สมาชิกในสังคมเดียวกันสามารถแก้ไขและซาบซึ้งร่วมกัน ดังนั้น วัฒนธรรมไทยคือวิถีชีวิตที่คนไทยได้สั่งสม เลือกสรร ปรับปรุง แก้ไข จนถือว่าเป็นสิ่งดีงามเหมาะสมกับสภาพ แวดล้อม และได้ใช้เป็นเครื่องมือ หรือเป็นแนวทางในการป้องกันและแก้ไขปัญหาในสังคม วัฒนธรรมเป็นมรดกแห่งสังคม เป็นสิ่งที่มนุษย์เปลี่ยนแปลง ปรับปรุง หรือสร้างขึ้น เป็นวิถีการดำเนินชีวิตของสังคม”

สาโรช บัวศรี (2531, น. 50) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “วัฒนธรรมเกิดขึ้นจากการประพฤติปฏิบัติร่วมกัน เป็นแนวเดียวกันอย่างต่อเนื่องของสมาชิกในสังคม มีการสืบทอดเป็นมรดกทางสังคมต่อกันมาจากอดีตหรืออาจเป็นสิ่งประดิษฐ์ คิดค้นสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ หรืออาจรับเอาสิ่งที่เผยแพร่มาจากสังคมอื่น ทั้งหมดนี้หากสมาชิกยอมรับ และยึดถือเป็นแบบแผนประพฤติ ปฏิบัติร่วมกันก็ย่อมถือว่าเป็นวัฒนธรรมของสังคมนั้น และเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขกาลเวลา เมื่อมีการประดิษฐ์หรือค้นพบสิ่งใหม่ วิธีใหม่ ที่ใช้แก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการของสังคมได้ดีกว่า ย่อมทำให้สมาชิกของสังคมเกิดความนิยม และในที่สุดอาจเลิกใช้วัฒนธรรมเดิม การจะรักษาวัฒนธรรมเดิมไว้จึงต้อง

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

ปรับปรุงเปลี่ยน แปลง หรือพัฒนาวัฒนธรรมนั้นให้เหมาะสมมีประสิทธิภาพตามยุคสมัย วัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชนในสังคมใหญ่ ย่อมมีเนื้อหา รูปแบบ บทบาท และหน้าที่แตกต่างกันไป หากว่าความแตกต่างนั้นไม่ก่อให้เกิดผลเสียหายต่อสังคมโดยส่วนรวมแล้ว ก็สมควรให้กลุ่มชนทั้งหลายมีโอกาส เรียนรู้วัฒนธรรมของกันและกัน สภาพความแตกต่างเช่นนี้เป็นธรรมชาติของวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงปรับปรุง หรือผลิตสร้างขึ้น เพื่อความเจริญงอกงามในวิถีแห่งชีวิตของส่วนรวม วัฒนธรรม คือ วิถีแห่งชีวิตของมนุษย์ในส่วนรวม ที่ถ่ายทอดกันได้ เรียนกันได้เอาอย่างกันได้ เป็นความคิดเห็นความรู้สึกความประพฤติและกิริยาอาการหรือการกระทำใดๆ ของมนุษย์ในส่วนรวมลงรูปเป็นพิมพ์เดียวกัน และสำแดงออกมาให้ปรากฏเป็นภาษา ศิลปะ ความเชื่อถือ ระเบียบประเพณี กลายเป็นความดี ความงามและความจริงในชีวิตมนุษย์ซึ่งปรากฏในรูปแบบต่าง ๆ และได้ตกทอดมาถึงเราในสมัยปัจจุบัน หรือว่าที่เราได้ปรับปรุงและสร้างสรรค์ขึ้นในสมัยของเรา และที่ปรากฏในรูปแบบต่าง ๆ นั้น หมายถึงที่ปรากฏในรูปแบบของศิลปกรรม มนุษยศาสตร์ การช่างฝีมือ การกีฬา และนันทนาการ และคหกรรมศาสตร์ รวม 5 ประการ แต่จะตีความหมายให้กว้างขวางออกไปกว่านี้อีก เช่น รวมเอาที่ปรากฏอยู่ในวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเข้ามาไว้ด้วย ก็คงจะทำได้เพราะทั้งสองอย่างนี้ มีความสำคัญอย่างมากในชีวิตมนุษย์ในสมัยปัจจุบัน”

กรมศิลปากร (2532, น. 87) ความหมายของวัฒนธรรมในทางสังคมศาสตร์ได้กล่าวไว้ว่า วัฒนธรรมโดยความหมายตามพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2525 นั้น หมายถึง “สิ่งประดิษฐ์หรือพฤติกรรมที่คนในหมู่ผลิตหรือสร้างขึ้นด้วยการเรียนรู้จากกันและกัน และรวมใช้อยู่ในหมู่พวกของตน”

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

พระยาอนุมานราชธน ได้ให้ความของวัฒนธรรมไว้ว่า “วัฒนธรรม คือ สิ่งอันเป็นผลผลิตของส่วนรวมที่มนุษย์ผลิตขึ้น และได้เรียนรู้มาจากคนแต่ก่อนสืบต่อเป็นประเพณีกันมา มีการเปลี่ยนแปลง ปรับปรุงเพื่อความเจริญงอกงามในวิถีชีวิตของมนุษย์ในส่วนรวม ถ่ายทอดกันได้เลียนแบบกันได้ เอาอย่างกันได้ นอกจากนี้แล้ว วัฒนธรรม คือ ความคิดเห็น ความรู้สึก ความประพฤติและกิริยาอาการ หรือการกระทำใด ๆ ของมนุษย์ในส่วนรวมที่ลงรูปเป็นพิมพ์เดียวกัน และแสดงออกปรากฏเป็นภาษา ศิลปะ ความเชื่อ ระเบียบ ประเพณี เป็นต้น วัฒนธรรมจึงเป็นมรดกแห่งสังคมซึ่งมีการรับและรักษาไว้ให้เจริญงอกงาม”

พัทยา สายหู (2539, น. 9) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมในแง่ที่เป็นแบบอย่างการดำรงชีวิตไว้ว่า “แบบอย่างการดำรงชีวิตของคนหมู่ใดหมู่หนึ่งนั้น ก่อนที่จะเป็นแบบอย่างขึ้นได้จะต้องมีการปฏิบัติคล้อยตามกันในหมู่คนจำนวนมากพอสมควร มีการปฏิบัติตามกันไปทั้งกลุ่มและปฏิบัติตามกันไปทั้งกลุ่มและปฏิบัติสืบต่อเนื่องกันไปเป็นเวลาพอสมควร จนปรากฏเป็นแบบอย่างให้เห็นได้ชัดเจนจากหมู่คนที่เป็นเจ้าของการร่วมกันปฏิบัติตามแบบอย่างของความคิด ความเชื่อ

ความประพฤติ หรือการกระทำที่ร่วมกันเป็นแบบแผนหรือวัฒนธรรมของหมู่คณะโดยติดต่อกันไปเป็นเวลานาน สิ่งเหล่านี้ก็กลายเป็นธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมนั้นก็ประกอบด้วยทุกสิ่งที่เป็นประเพณีที่สืบทอดกันมาทั้งสิ้น และยังคงยึดถือกันมา เพราะผู้ปฏิบัติพอใจร่วมกันว่า เป็นสิ่งดีงามสนองความประสงค์และให้ประโยชน์ตามที่ตนต้องการ กระบวนการเลือกและนำเสนอความเป็นไทยในนิตยสารสวัสดี วัฒนธรรม จึงเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างหรือกำหนดขึ้นเป็นความรู้หรือประสบการณ์ และยอมรับเข้ามาเพื่อช่วยแก้ปัญหา หรือตอบสนองความต้องการของสมาชิกในสังคม มีการสืบทอด เลือกสรร ปรับปรุง เปลี่ยน แปลงตามกาลเวลาและเงื่อนไขให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมกับสังคมหนึ่ง ก่อให้เกิดเป็นแบบแผนของความคิดและการกระทำที่ยึดถือปฏิบัติร่วมกันเพื่อเป็นวิถีชีวิตของสมาชิกในสังคมโดยส่วนรวม”

ภารกิจหลักด้านวัฒนธรรมของกระทรวงวัฒนธรรมปัจจุบัน แบ่งเป็น 3 ด้านใหญ่ๆ ซึ่งมีความเกี่ยวพันและประสานสอดคล้องกัน คือ

1. ภารกิจเกี่ยวกับศาสนา
2. ภารกิจเกี่ยวกับศิลปะ
3. วัฒนธรรม

ทั้งสามด้านนี้จะเป็นองค์ประกอบที่เกี่ยวเนื่องกัน ที่จะส่งผลให้วัฒนธรรมดำรงคงอยู่ยืนยาว มีเอกลักษณ์ความเป็นไทย และสามารถปรับให้เข้ากับกาลสมัยได้ จึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับกระทรวงวัฒนธรรมเพียงลำพัง แต่ขึ้นอยู่กับประชาชนทุกคนในชาติ ทุกเพศ ทุกวัย ทุกสถานะทางสังคม กระทรวงวัฒนธรรม ทำหน้าที่เป็นเพียงกระจกสะท้อนให้คนในชาติเห็นว่า มีความเปลี่ยนแปลงใดทั้งจากภายในและภายนอกประเทศ ที่มีผลกระทบต่อวัฒนธรรม และควรจะรับมือกับความเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นอย่างไร การจะผดุงรักษาสืบสานวัฒนธรรมเดิม และปรับกระแสวัฒนธรรมใหม่ที่หลั่งไหลจากภายนอกประเทศ ให้เหมาะสม และยังคงคุณค่าอันดีงามของความเป็นไทย ต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่าย ในสังคม เพื่อวิเคราะห์จุดอ่อนจุดแข็ง ข้อดีข้อเสีย โอกาสและสัญญาณอันตรายที่มีต่อวัฒนธรรมไทย เพื่อให้วัฒนธรรมไทยมีลักษณะพึงประสงค์ ซึ่งสามารถเป็นปัจจัยสนับสนุนส่งเสริมการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศชาติ

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

เฉลียว บุรีภักดี (2539, น. 9) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมไว้ว่า “เป็นวิถีการดำเนินชีวิตทุกด้านของคนในสังคม หมายรวมถึง วิธีการกระทำสิ่งต่าง ๆ ทุกอย่างนับตั้งแต่วิธีกิน วิธีอยู่ วิธีแต่งกาย วิธีแสดงอารมณ์ วิธีสื่อความหมาย วิธีอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ วิธีแสวงหาความสุขทางใจและหลักเกณฑ์ที่ดำเนินชีวิต วิธีพักผ่อน ตลอดจนวิธีจราจรและขนส่ง รวมทั้งเครื่องมือเครื่องใช้หรือวัตถุสิ่งของต่างๆ ที่นำมาใช้เพื่อการเหล่านั้นก็ถือเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมด้วย

วีระ บำรุงรักษ์ (2538, น. 41) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “วัฒนธรรม" เป็นคำที่เกิดขึ้นในภาษาไทย ในสมัยที่รัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ได้มองเห็นความสำคัญของเรื่องนี้ คำเดิมภาษาอังกฤษ คือ "Culture" ในตอนแรก "พระมหาหรุ่น" แห่งวัดมหาธาตุได้แปลคำนี้ว่า "ภูมิธรรม" แต่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงเล็งเห็นว่า คำว่า "ภูมิธรรม" มีความหมายค่อนข้างคงที่ พระองค์ท่านทรงมีความประสงค์ให้คำนี้มีความหมายในลักษณะเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลงและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง จึงทรงแปลใหม่เป็น "วัฒนธรรม" และมีการนำมาใช้สืบต่อมาตลอดสมัยที่ประเทศไทยมีกระทรวงวัฒนธรรมและคงใช้อยู่ในปัจจุบัน

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2529, น. 33) ได้ให้รายละเอียดไว้สรุปได้ว่า “พระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติพุทธศักราช 2485 ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมไว้ว่า “วัฒนธรรม หมายถึง ลักษณะที่แสดงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีงามของประชาชน คำว่า วัฒนธรรม เป็นคำที่มาจากภาษาบาลีและสันสกฤต วัฒน (บาลี) หมายถึง สิ่งที่เจริญงอกงาม ความก้าวหน้า “ธรรม มีรากศัพท์มาจากบาลีสันสกฤต หมายถึง คุณความดี เมื่อนำมารวมกันมีความหมายถึง คุณธรรมหรือลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม”

ไพฑูรย์ เครือแก้ว (2515, น. 58-59) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมไว้สรุปได้ว่า วัฒนธรรมมีความหมายที่สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประการ คือ

1. วัฒนธรรม หมายถึงมรดกทางสังคมเป็นลักษณะพฤติกรรมของมนุษย์ที่ได้สะสมไว้ในอดีตและได้ตกทอดมาเป็นสมบัติที่มนุษย์ปัจจุบันนำเอามาใช้ในการครองชีวิต
2. วัฒนธรรม หมายถึง แบบแผนแห่งการครองชีวิต

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

Bovee, Houston and Thill (1995, p. 129) ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับวัฒนธรรม ไว้สรุปได้ว่า “วัฒนธรรม หมายถึง ผลรวมทั้งหมดของความเชื่อ ค่านิยม และวัตถุต่างๆ ที่สังคมใดสังคมหนึ่งมีร่วมกันและจะถูกถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง”

Shiffman and Kanuk (1997, p. 406) ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับวัฒนธรรมไว้ สรุปได้ว่า “วัฒนธรรม หมายถึง ผลรวมทั้งหมดของความเชื่อเกิดจากการเรียนรู้ ค่านิยมและขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งเป็นสิ่งที่นำมาใช้เพื่อควบคุมกำกับพฤติกรรมของผู้บริโภค ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคมหนึ่งโดยเฉพาะ” และได้อธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า คำว่า “ความเชื่อ” (Belief) และ “ค่านิยม” (Value) ในนิยามหมายถึง ความรู้สึกนึกคิดที่สั่งสมอยู่ภายในจิตใจ (Accumulated feelings) และเป็นสิ่งที่บุคคลมีมาก่อน กล่าวง่าย ๆ ก็คือ ความเชื่อ จะประกอบด้วยความรู้สึกนึกคิดทางจิตใจ หรือความพร้อมที่จะกล่าวออกมาเป็นคำพูด “ผมเชื่อว่า...” ซึ่งเป็นการสะท้อนความรู้เรื่องใดเรื่องหนึ่งของบุคคล หรือการประเมินบางสิ่งบางอย่าง (เช่น บุคคล ร้านค้า ผลิตภัณฑ์ และตราสินค้า) ส่วนค่านิยม ก็เป็นความเชื่อเหมือนกัน แต่ค่านิยมจะแตกต่างจากความเชื่อ เนื่องจากค่านิยมมีลักษณะ ดังนี้

1. เป็นจำนวนค่อนข้างน้อย เมื่อเทียบกับความเชื่อ (Relatively few in number)

2. ใช้เป็นแนวทางแสดงพฤติกรรมที่เหมาะสมในแง่ของวัฒนธรรม (A Guide for Culturally Appropriate Behavior)

3. มีความยั่งยืนทนทาน (Enduring) ยากต่อการเปลี่ยนแปลง

4. ไม่ยึดติดกับวัตถุโดยเฉพาะ (Not tied to specific objects) หรือสถานการณ์

5. เป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง (Widely accepted) โดยสมาชิกของสังคม

ส่วนคำว่า "ขนบธรรมเนียม" (Custom) คือ แบบอย่างของพฤติกรรมที่เปิดเผย (Overt mode of Behavior) ที่เป็นที่นิยม หรือเป็นวิถีทางที่ยอมรับเพื่อนำไปประพฤติปฏิบัติในสถานการณ์ต่างๆ ขนบธรรมเนียมจะประกอบด้วยพฤติกรรมที่เป็นกิจวัตรหรือพฤติกรรมที่ปฏิบัติเป็นประจำวัน พฤติกรรมที่เป็นกิจวัตรของผู้บริโภค เช่น การใส่น้ำตาลและนมในกาแฟและการใส่น้ำซอส (ketchup) ในแฮมเบอร์เกอร์ถือเป็นขนบธรรมเนียม ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า ความเชื่อและค่านิยมจะเป็นตัวนำทางเพื่อแสดงพฤติกรรมส่วนขนบธรรมเนียม จะเป็นวิถีทางของการแสดงพฤติกรรมที่เป็นที่ยอมรับและยึดถือปฏิบัติกันมาโดยทั่วไป

สุชีพ ปุญญานุภาพ (2540, น. 24) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมไว้สรุปได้ว่า "วัฒนธรรมหมายถึงสิ่งต่าง ๆ ทั้งหมดที่สังคมสร้างขึ้นมา เพื่อนำมาใช้ช่วยพัฒนาขัดเกลาชีวิตความเป็นอยู่ของสังคมให้ดีขึ้น และเป็นมรดกของสังคมถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง "คำว่าวัฒนธรรมเป็นคำที่มาจากภาษาบาลีและสันสกฤต แปลว่า ธรรมเป็นต้นเหตุให้เจริญ หรือธรรมคือความเจริญ มีใช้เป็นหลักฐานทางราชการ ครั้งแรกเมื่อพุทธศักราช 2543 เรียกว่า พระราชบัญญัติบำรุงวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช 2543 กับฉบับที่ 2 เมื่อพุทธศักราช 2485" คำว่า "วัฒนธรรม ตามที่กล่าวมาเป็นคำสมาสระหว่างภาษาบาลีกับสันสกฤต เพราะคำว่า วัฒน มาจาก คำบาลีว่า วฑฺฒน ซึ่งแปลว่า เจริญ งอกงาม ส่วนคำว่า "ธรรม" มาจากภาษาสันสฤตว่า ธรฺม (ใช้ในรูปภาษาไทย-ธรรม) เขียนตามรูปบาลีล้วน ๆ คือ "วฑฺฒนธมฺม" หมายถึง ความดี ซึ่งหากแปลตามรากศัพท์คือสภาพอันเป็นความเจริญงอกงาม หรือลักษณะที่แสดงความเจริญงอกงาม นอกจากนี้ คำว่า วัฒนธรรมตรง กับภาษาอังกฤษว่า culture และคำว่า culture นี้มีที่มาจากภาษาฝรั่งเศส โดยฝรั่งเศสเองเอามาจากภาษาละติน คือ Cultura อีกต่อหนึ่ง วัฒนธรรม หมายถึง ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีงามของประชาชน"

อานนท์ อาภาภิรม (2523, น. 99) ได้ให้ความหมายไว้ว่า "คำว่า วัฒนธรรม มาจากภาษาอังกฤษว่า "Culture" คำนี้มีรากศัพท์มาจาก "Cultura" ในภาษาละติน มีความหมายว่า การเพาะปลูกหรือการปลูกฝัง อธิบายได้ว่ามนุษย์เป็นผู้ปลูกฝังอบรมบ่มนิสัยให้เกิดความเจริญงอกงามในด้านภาษาศาสตร์ "วัฒนธรรม" เป็นคำที่ได้มาจากการรวมคำ 2 คำเข้าด้วยกัน ดังนี้

มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

1. วัฒนะ หรือ วัฒน หมายถึง ความเจริญงอกงาม รุ่งเรือง
2. ธรรมะ หรือ ธรรม หมายถึง กฎ ระเบียบ หรือข้อปฏิบัติ

เมื่อพูดถึงวัฒนธรรมตามความหมายนี้จึงหมายถึงความเป็นระเบียบการมีวินัย เช่น เมื่อกล่าวถึงบุคคลหนึ่งว่า เป็นคนมีวัฒนธรรม ก็มักจะหมายความว่า เป็นที่มีระเบียบวินัย

บรรจง สกุลชาติ (2526, น. 56) ได้ให้ความหมายไว้ว่า "วัฒนธรรม หมายถึง ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบ ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีงามของประชาชน"

พัทยา สายหู (2514, น. 3) ได้ให้ความหมายไว้ว่า "วัฒนธรรม คือ แบบอย่างการดำรงชีวิตของกลุ่มพฤติกรรมที่สังคมมีการสร้างแนวทางในการปฏิบัติ เช่น มีการพูดภาษาเดียวกัน ใช้ขนบธรรมเนียมประเพณีเดียวกัน หรือปฏิบัติในทิศทางเดียวกัน"

ไพฑูรย์ เครือแก้ว ณ ลำพูน (2515, น. 58-59) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมไว้ 2 ประการดังนี้

1. วัฒนธรรม หมายถึง มรดกทางสังคม เป็นลักษณะพฤติกรรมของมนุษย์ที่ได้สะสมไว้ในอดีต และตกทอดมาเป็นสมบัติที่มนุษย์ปัจจุบันนำเอามาใช้ในการครองชีวิต
2. วัฒนธรรม หมายถึง แบบแผนแห่งการครองชีวิต

สุพัตรา สุภาพ (2525, น. 99) ได้ให้ความหมายไว้ว่า "วัฒนธรรมมีความหมายครอบคลุมถึงทุกสิ่งทุกอย่าง อันเป็นแบบแผนในความคิดและการกระทำที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือสังคมใดสังคมหนึ่ง มนุษย์คิดสร้างระเบียบ กฎเกณฑ์ วิธีการในการปฏิบัติการจัดระเบียบ ระบบความเชื่อ ความนิยม ความรู้ และเทคโนโลยีต่างๆ ในการควบคุมและใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ"

พระธรรมญาณมุนี (2529, น. 81) ได้ให้ความหมายไว้ว่า "วัฒนธรรม หมายถึง รูปลักษณะของชุมชน หมู่คณะ หรือสังคมที่ถูกต้องเหมาะสม เพราะมีภาวะเป็นที่พึงประสงค์ เป็นที่ต้องการของมหาชนตลอดกาลทุกเมื่อ ซึ่งเรียกกันว่า ลักษณะแห่งความเจริญ หรือหลักเกณฑ์เป็นเครื่องกำหนดความเจริญ"

พิสมัย ผลพฤกษ์ (2536, น. 131) ได้ให้ความหมายไว้ว่า "วัฒนธรรม เป็นพฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้ เป็นมรดกของสังคม เป็นวิถีชีวิต และเป็นสิ่งที่ไม่คงที่"

อภิชัย พันธเสน (2539, น. 316-319) ได้ให้ความหมายไว้ว่า "วัฒนธรรม คือ ระบบคุณค่า (Value System) ที่รวบรวมมาได้จากประวัติศาสตร์ เป็นคุณค่าทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง และแนวคิดที่สัมพันธ์กันเป็นโครงสร้าง มีผลต่อพฤติกรรมของตนในฐานะปัจเจกบุคคลและคนในสังคมในชีวิตจริงทั้งหมด ดังนั้น วัฒนธรรมจึงไม่ใช่สิ่งเก่า เช่น ประเพณีต่างๆ เท่านั้น แต่คือบทสรุปของความคิดและ

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

การปฏิบัติหรือคุณค่าทั้งหมดที่ให้แก่สังคม รวมทั้งเป็นโครงสร้างทั้งการประกอบอาชีพ ด้านอุดมการณ์ ความเชื่อ และด้านอำนาจการตัดสินใจ ทั้งหมดนี้เกี่ยวโยงอย่างแยกไม่ออก อันเป็นผลจากวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนและสังคม"

ก่อ สวัสดิพานิช (2529, น. 5) ในการประชุมนานาชาติเกี่ยวกับนโยบายวัฒนธรรมที่องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์แห่งสหประชาชาติ ได้จัดตั้งในเม็กซิโก ปีพุทธศักราช 2525 ก่อ สวัสดิพานิชได้กล่าวถึงผลการประชุม โดยเฉพาะคำนิยามของวัฒนธรรมไว้ว่า "วัฒนธรรม คือ ผลรวมของลักษณะอันเด่นชัดทางจิตใจ วัตถุ ปัญญา และอารมณ์ ซึ่งเป็นคุณลักษณะของกลุ่มชนหรือสังคมหนึ่ง" วัฒนธรรมแต่ละวัฒนธรรมจะมีองค์ประกอบอยู่ 3 ประการ คือ ความเชื่อทางวัฒนธรรม รูปแบบทางวัฒนธรรม และคุณค่าวัฒนธรรม"

นิยพรรณ วรรณศิริ (2540, น. 36) ได้ให้ความหมาย ผ่านคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติไว้ว่า "วัฒนธรรม คือ ความดี ความงาม และความจริง"

บุญยัง หมั่นดี (2540, น. 5-7) ได้ให้ความหมายไว้ว่า "ความเชื่อทางวัฒนธรรม คือ ความคิดของมนุษย์หรือกลุ่มชนในสังคมหนึ่งที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับวัตถุสิ่งของ เป็นความคิดในด้านความต้องการ ที่จะได้รับการตอบสนองทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจอย่างมีเหตุผล จากความคิดความเชื่อของมนุษย์หรือกลุ่มชนในด้านความต้องการนี้ จะส่งผลไปสู่การแสดงออกเพื่อให้ได้มาในสิ่งที่ต้องการ ซึ่งพฤติกรรมที่แสดงออกมานี้ ก็คือรูปแบบทางวัฒนธรรม"

อมรา พงศาพิชญ์ (2543, น. 1) ได้ให้ความหมายไว้ว่า "วัฒนธรรม คือ สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น กำหนดขึ้น ไม่ใช่สิ่งที่มนุษย์ทำตามสัญชาตญาณ อาจเป็นการประดิษฐ์วัตถุสิ่งของขึ้นใช้ หรืออาจเป็นการกำหนดพฤติกรรมหรือความคิด ตลอดจนวิธีการหรือระบบการทำงานหรือกล่าวได้ว่า หลังจากที่ได้รับความต้องการในขั้นแรก ซึ่งถือเป็นการกระทำตามสัญชาตญาณ เช่น การหาอาหารเมื่อเกิดความหิว มนุษย์ก็ยังต้องการตอบสนองความต้องการขั้นที่สอง หรือความต้องการทางสังคม ซึ่งก็คือต้นเหตุของการเกิดวัฒนธรรม และการเกิดความเจริญทางเทคโนโลยีต่าง ๆ ตามมาในที่สุด"

ไพฑูรย์ มีกุศล (2550, น. 5-7) ได้ให้รายละเอียดและความหมายของวัฒนธรรมไว้สรุปได้ว่าวัฒนธรรมประกอบไปด้วยองค์ประกอบสำคัญ ดังนี้

1. สัญลักษณ์ หมายถึง การใช้สิ่งหนึ่งมาสื่อความหมายแทนถึงอีกสิ่งหนึ่งที่ต้องการกล่าวถึงสัญลักษณ์ มีประโยชน์คือช่วยให้เราสามารถสื่อสารกันได้สะดวก สามารถวางแผนทำงานร่วมกันและสามารถถ่ายทอดความคิดที่เป็นนามธรรมได้

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

2. ภาษา เป็นอีกรูปหนึ่งของสัญลักษณ์ ที่แสดงออกด้วยการพูด การฟัง และการเขียน มนุษย์จัดเป็นสัตว์ประเภทเดียวที่สามารถใช้ภาษาได้ ความสามารถทางภาษาของมนุษย์ทำให้เราแตกต่างจากสัตว์อย่างมาก เพราะเราสามารถสร้างสรรค์อารยธรรมให้เกิดขึ้นและเจริญก้าวหน้าได้ไม่หยุดยั้งในขณะที่สัตว์ไม่มีภาษาทำให้พวกมันไม่สามารถพัฒนาอารยธรรมได้

3. ค่านิยม วัฒนธรรมเป็นความคิดรวบยอดที่ตัดสินว่าสิ่งใดมีค่า หรือไม่มีค่านั้นจะมีพื้นฐานมาจากค่านิยมอีกส่วนหนึ่ง ซึ่งค่านิยมนี้จะมีส่วนกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ และเป็นแนวทางในการพัฒนาสังคมอารยธรรมของเรา เป็นบรรทัดฐาน เป็นกฎระเบียบที่สังคมกำหนด และคาดหวังให้เราปฏิบัติ หากเราไม่ปฏิบัติตาม จะมีการต่อต้านหรือลงโทษ การลงโทษจะมีความรุนแรงมากน้อยแค่ไหน ขึ้นอยู่กับสังคมกำหนดว่าพฤติกรรมนั้นมีผลกระทบต่อสังคมอย่างไร และเทคโนโลยีเป็นการใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาประดิษฐ์คิดค้น เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ให้สบายขึ้น เทคโนโลยีมีผลต่อระบบความคิด และการดำเนินชีวิตของมนุษย์มาก และระบบความคิดของสังคมมีผลต่อความเจริญทางเทคโนโลยีด้วยเช่นกัน โดยสรุป วัฒนธรรม คือ ผลรวมของระบบความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ จริยธรรม กฎหมาย ประเพณี ตลอดจนความสามารถและอุปนิสัยต่างๆ ซึ่งเป็นผลมาจากการเป็นสมาชิกของสังคม

สุรเชษฐ์ เวชชพิทักษ์ (2533, น. 12-13) เสนอว่า “ชุมชนมีโครงสร้างทางวัฒนธรรมชุมชนใน 3 ระบบย่อยที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กันที่ทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้ ระบบย่อยดังกล่าว ได้แก่ (1) ระบบการผลิตหรือระบบการทำมาหากิน (2) ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กันประกอบด้วย ครอบครัว เครือญาติ และชุมชน (3) ระบบความเชื่อ ประกอบด้วย ศาสนา คุณค่า และพิธีกรรม”

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

Tylor (1871, p. 1) เป็นนักมานุษยวิทยาและเป็นบิดาของสาขาวิชามานุษยวิทยาวัฒนธรรม ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมว่า “วัฒนธรรม คือผลรวมของบรรดาสิ่งต่างๆ ที่มีความสลับซับซ้อนที่ประกอบด้วยความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ ศีลธรรม กฎหมาย ประเพณี อุปนิสัย ตลอดจนพฤติกรรมอื่นๆ ที่มนุษย์แสดงออกในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม”

Green (1972, p. 75) เป็นนักสังคมวิทยาชาวอเมริกันได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมไว้ว่า “วัฒนธรรม คือ กระบวนการถ่ายทอดทางสังคม ให้บุคคลเกิดความรู้ รู้จักวิธีปฏิบัติ มีความเชื่อตลอดจนเข้าใจผลิตผลทางศิลปะทั้งหลาย และดำรงรักษาสิ่งเหล่านั้นไว้หรือเปลี่ยนแปลงไปในเวลาที่เหมาะสม”

James and Rothman (1990, p. 63) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “วัฒนธรรม หมายถึง ความประพฤติอันเคยชิน ซึ่งกลุ่มคนในสังคมเรียนรู้ที่จะจัดระเบียบพฤติกรรมของพวกเขาให้เข้ากับสภาพแวดล้อม”

สรุปว่า วัฒนธรรม หมายถึง รูปแบบหรือวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคม สิ่งดีงาม ความเจริญก้าวหน้าของมนุษย์ ที่มีการถ่ายทอดกันได้ เอาอย่างกันได้ ประกอบด้วย ความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ ศีลธรรม กฎหมาย พิธีกรรม ประเพณี เป็นมรดกทางสังคม เป็นสิ่งที่มนุษย์เปลี่ยนแปลงปรับปรุง หรือผลิตสร้างขึ้น เพื่อความเจริญงอกงามในวิถีแห่งชีวิตของส่นรวมที่ถ่ายทอดกันได้ เลียนแบบกันได้ เอาอย่างกันได้ เพราะมรดกทางสังคมที่ได้ตกทอดมาเป็นสมบัติของมนุษย์ในสมัยปัจจุบัน และนำมาใช้ในการครองชีวิตเป็นแบบแผนแห่งการครองชีวิต (Design of Living) หมายความว่า วัฒนธรรมเป็นแบบฉบับที่ทำการกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ไปว่าจะต้องทำอย่างไร พูดอย่างไร คิดอย่างไร รู้สึกอย่างไร อะไรดีอะไรชั่ว วัฒนธรรมมิได้หมายความถึงการเป็นผู้ประพฤติปฏิบัติงานได้เหมาะสม หรือความเป็นผู้มีจิตใจสูงเท่านั้น แต่ยังรวมถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์สร้างและรับมาปฏิบัติสืบต่อมา ยังรวมถึงความคิดและแบบแผนพฤติกรรมทุกอย่างที่ตกทอดสืบต่อกันมาโดยทางการสื่อสารหรือส่งสัญลักษณ์ ไม่ตกทอดโดยกรรมพันธุ์ เราเรียนรู้วัฒนธรรมโดยอาศัยคำพูด ท่าทาง เช่น การที่นกรู้สร้างรังได้นั้นเป็นการตกทอดทางกรรมพันธุ์ แต่การที่มนุษย์รู้จักสร้างบ้านที่อยู่อาศัยนั้นเป็นถ่ายทอดทางวัฒนธรรม และวัฒนธรรมมีความหมายครอบคลุมถึงทุกสิ่งทุกอย่าง ที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตมนุษย์ในสังคมของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือสังคมใดสังคมหนึ่ง ซึ่งมนุษย์ได้สร้างสงระเบียบ กฎเกณฑ์วิธีในการปฏิบัติ รวมทั้งการจัดระเบียบตลอดจนระบบความเชื่อ ค่านิยม ความรู้ และเทคโนโลยีต่างๆ โดยได้วิวัฒนาการสืบทอดกันมาอย่างมีแบบแผน

ประเภทองค์ประกอบและขอบเขตของวัฒนธรรมโดยทั่วไปแล้วมักจะแบ่งวัฒนธรรมออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

1. วัฒนธรรมที่เป็นวัตถุ (Material Culture) ซึ่งได้แก่สิ่งประดิษฐ์และเทคโนโลยีต่างๆ ที่มนุษย์คิดค้นผลิตขึ้นมา เช่น สิ่งก่อสร้าง อาคารบ้านเรือน อาวุธยุทโธปกรณ์ เครื่องอำนวยความสะดวกต่าๆ เป็นต้น

2. วัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ (Non–material Culture) หมายถึง อุดมการณ์ ค่านิยม แนวคิด ภาษา ความเชื่อทางศาสนา ขนมธรรมเนียมประเพณี ลัทธิการเมือง กฎหมาย วิธีการกระทำ และแบบแผนในการดำเนินชีวิต ซึ่งมีลักษณะเป็นนามธรรม (Abstract) ที่มองเห็นไม่ได้ (สุพัตรา สุภาพ, 2518, น. 119-120)

การแบ่งประเภทของวัฒนธรรมออกเป็น 2 ประเภท ดังกล่าวข้างต้น นักสังคมวิทยาบางท่านเห็นว่า แนวคิดที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุนั้นคลุมเครือ จึงได้แบ่งวัฒนธรรมออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้ คือ

1. วัฒนธรรมทางวัตถุ (Material) ได้แก่ วัตถุสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อนำมาใช้ในสังคม เช่น ที่อยู่อาศัย อาหาร เสื้อผ้า ยารักษาโรค

2. วัฒนธรรมความคิด (Idea) หมายถึง วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับความรู้สึกนึกคิด ทัศนคติ ความเชื่อต่าง ๆ เช่น ความเชื่อในเรื่องตายแล้วเกิดใหม่ ความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม การเชื่อถือโชคลาง ตลอดจนเรื่องลึกลับ นิยายปรัมปรา วรรณคดี สุภาษิต และอุดมการณ์ต่าง ๆ เป็นต้น

3. วัฒนธรรมด้านบรรทัดฐาน (Norm) เป็นเรื่องของการประพฤติปฏิบัติตามระเบียบแบบแผนที่สังคมกำหนดเอาไว้ไม่ว่าจะเป็นลายลักษณ์อักษรหรือไม่เป็นลายลักษณ์อักษรก็ตาม ซึ่งแบ่งออกเป็นประเภทย่อย ๆ ดังนี้

3.1 วัฒนธรรมทางสังคม (Social Culture) วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับความประพฤติหรือมารยาททางสังคม เช่น การไหว้ การจับมือทักทาย การเข้าแถว การแต่งชุดดำไปงานศพ เป็นต้น

3.2 วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับกฎหมาย (Legal Culture) เป็นวัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดความเป็นระเบียบและกฎเกณฑ์เพื่อให้คนในสังคมอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข

3.3 วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับจิตใจและศีลธรรม (Moral Culture) วัฒนธรรมประเภทนี้ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตในสังคม เช่น ความซื่อสัตย์สุจริต ความเมตตากรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เป็นต้น

ตามพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ ปีพุทธศักราช 2485 ได้แบ่งประเภทวัฒนธรรมออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่

1. คติธรรม (Moral) คือวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับหลักในการดำรงชีวิตส่วนใหญ่เป็นเรื่องของจิตใจ และได้มาจากศาสนา ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของสังคม เช่น ความเสียสละ ความขยันหมั่นเพียร การประหยัดอดออม ความกตัญญู ความอดทน ทำดีได้ดี เป็นต้น

2. เนติธรรม (Legal) คือวัฒนธรรมทางกฎหมาย รวมทั้งระเบียบประเพณีที่ยอมรับนับถือกันว่ามีความสำคัญพอ ๆ กับกฎหมาย เพื่อให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

3. สหธรรม (Social) คือวัฒนธรรมทางสังคม รวมทั้งมารยาทต่าง ๆ ที่จะติดต่อเกี่ยวข้องกับสังคม เช่น มารยาทในการรับประทานอาหาร มารยาทในการติดต่อกับบุคคลต่าง ๆ ในสังคม

4. วัตถุธรรม (Material) คือวัฒนธรรมทางวัตถุ เช่น เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค บ้านเรือน อาคารสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ สะพาน ถนน รถยนต์ เครื่องคอมพิวเตอร์ เป็นต้น

ปัจจุบันเพื่อสะดวกแก่การศึกษาและส่งเสริมวัฒนธรรม สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้แบ่งออกเป็น 5 สาขา คือ

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
RAJABHAT MAHASARAKHAM UNIVERSITY

1. สาขามนุษยศาสตร์ ได้แก่ ขนบธรรมประเพณี คุณธรรม ศีลธรรม ศาสนา ปรัชญา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี มารยาทในสังคม การปกครอง กฎหมาย เป็นต้น

2. สาขาศิลปะ ได้แก่ ภาษา วรรณคดี ดนตรี นาฏศิลป์ วิจิตรศิลป์ สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม เป็นต้น

3. สาขาช่างฝีมือ ได้แก่ การเย็บปักถักร้อย การแกะสลัก การทอผ้า การจัดสาน การทำเครื่องเขิน การทำเครื่องเงินเครื่องทอง การจัดดอกไม้ การประดิษฐ์ การทำเครื่องปั้นดินเผา เป็นต้น

4. สาขาคหกรรมศิลป์ ได้แก่ ความรู้เรื่องอาหาร การประกอบอาหาร ความรู้เรื่องการแต่งกาย การอบรมเลี้ยงดูเด็ก การดูแลบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ความรู้เรื่องยา การรู้จักใช้ยา ความรู้ในการอยู่รวมกันเป็นครอบครัว เป็นต้น

5. สาขากีฬาและนันทนาการ ได้แก่ การละเล่น มวยไทย ฟันดาบสองมือ กระบี่กระบอง การเลี้ยงนกเขา ไม้ดัดต่าง ๆ

สรุปว่า วัฒนธรรมเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไม่สามารถแยกวัฒนธรรมออกจากสังคมได้ และยังเป็นสิ่งที่แสดงความมั่นคงหรือการดำรงอยู่ของสังคมนั้น หากสังคมใดมีวัฒนธรรมที่เข้มแข็งย่อมมีความมั่นคงสูง แต่หากสังคมใดมีวัฒนธรรมที่อ่อนแอ คือขาดความเป็นเอกลักษณ์ หรือยอมให้วัฒนธรรมของสังคมอื่นเข้ามาปะปนกลมกลืนมากจนเกินไป จะทำให้สังคมนั้นสับสนเกิดความไม่มั่นคงของสังคมตามมา

2.2.4 องค์ความรู้เกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรม

ประเพณีมีบ่อเกิดมาจากสภาพสังคม ธรรมชาติ ทัศนคติ เอกลักษณ์ ค่านิยม โดยความเชื่อของคนในสังคมต่อสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์นั้น ๆ เช่น อำนาจของดินฟ้าอากาศและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยไม่ทราบสาเหตุต่าง ๆ ฉะนั้น เมื่อเวลาเกิดภัยพิบัติขึ้น มนุษย์จึงต้องอ้อนวอนร้องขอในสิ่งที่ตนคิดว่าจะช่วยได้ พอภัยนั้นผ่านพ้นไปแล้ว มนุษย์ก็แสดงความรู้คุณต่อสิ่งนั้น ๆ ด้วยการทำพิธีบูชาเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตน ตามความเชื่อความรู้ของตน เมื่อความประพฤตินั้นคนส่วนรวมสังคมยึดถือปฏิบัติเป็นธรรมเนียม หรือเป็นระเบียบแบบแผน และทำจนเป็นพิมพ์เดียวกัน สืบต่อ ๆ กันจนกลายเป็นประเพณีของสังคมนั้นๆ

ประเสริฐ แย้มกลุ่นฟุ้ง (2544, น. 2) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “คำว่า ประเพณีนี้มีความหมายกว้างขวางมาก กล่าวคือ ความหมายรวมถึงแบบความเชื่อ ความคิด การกระทำ ค่านิยม ทัศนคติ ศีลธรรม จารีต ระเบียบ แบบแผน และวิธีการกระทำสิ่งต่าง ๆ ตลอดจนถึงการประกอบพิธีกรรมในโอกาสต่าง ๆ ที่กระทำมาแต่ในอดีต ลักษณะสำคัญของประเพณี คือ เป็นสิ่งที่ปฏิบัติเชื่อถือมานานจนกลายเป็นแบบอย่างความคิดหรือการกระทำที่ได้สืบต่อกันมา และยังมีอิทธิพลอยู่ในปัจจุบัน”

อานนท์ อาภาภิรมย์ (2519, น. 79) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ประเพณี หมายถึงขนบธรรมเนียมแบบแผน แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ

1. จารีตประเพณี (Mores) เป็นประเพณีที่มีความสำคัญต่อสวัสดิภาพของสังคมและมีลักษณะบังคับให้สมาชิกของสังคมต้องปฏิบัติหรืองดเว้นปฏิบัติ หากผู้ใดฝ่าฝืนก็จะมีความผิดตามที่จารีตประเพณีได้กำหนดโทษเอาไว้ เช่น สังคมไทยมีจารีตประเพณีกำหนดให้พ่อแม่มีหน้าที่เลี้ยงดูลูกของตน หากพ่อแม่คนใดละเลยไม่ปฏิบัติก็จะมีความผิด

2. ขนบประเพณี (Institution) เป็นประเพณีที่สังคมได้วางไว้เป็นระเบียบแบบแผนทั้งโดยตรง คือ ระเบียบวางไว้อย่างชัดเจน เช่น ประเพณีทำบุญเลี้ยงพระ

3. ธรรมเนียมประเพณี (Convention) เป็นประเพณีเกี่ยวกับเรื่องธรรมดาทั่วไป ไม่ค่อยมีความสำคัญเท่าใดนัก จะปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติก็ได้ หากใครไม่ปฏิบัติก็จะถูกดูหมิ่นดูแคลนว่าไม่มีมารยาท เช่น การแต่งกายไม่ถูกกาลเทศะ

ประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ในสังคมเกิดจากแรงบันดานใจหรือความเชื่อและแรงศรัทธาในศาสนาที่ตนนับถือ พุทธศาสนาเป็นศาสนาเดียวที่คนไทยนับถือมาแต่บรรพกาล จึงเกิดความเชื่อและศรัทธา ประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ จึงมาจากศาสนาทั้งหมด

สุเมธ เมธาวิทยากุล (2532, น. 1-3) ได้ให้แนวคิดไว้ว่า “บรรพบุรุษเป็นผู้ริเริ่มพิธีกรรมต่าง ๆ ขึ้นมา แล้วถือปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน มีลักษณะสำคัญคือเป็นเครื่องหมายของกลุ่มชนหนึ่ง ๆ ซึ่งมีสัญลักษณ์ร่วมกัน และเน้นในเรื่องจิตใจอันเป็นจุดมุ่งหมายใหญ่เพื่อทำให้เกิดความสบายใจและมีกำลังใจ สาเหตุที่ทำเพราะเกิดความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติในการประกอบพิธีกรรม ผู้ประกอบพิธีกรรมมีความเชื่อและหวังว่าสิ่งเหล่านี้จะทำให้สมหวังและช่วยให้ปลอดภัยจากความกลัวอำนาจลึกลับได้ โครงสร้างของพิธีกรรมแบ่งออกเป็นพิธีกรรมตามปฏิทิน พิธีกรรมหัวเลี้ยวหัวต่อแห่งชีวิต และพิธีกรรมพิเศษ ซึ่งรวมถึงพิธีกรรมรักษาโรคด้วย

เบญจรัชต์ เมืองไทย (2543, น. 60-61) ได้ในแนวคิดไว้ว่า “พิธีกรรมเป็นการกระทำอันเนื่องมาจากระบบความเชื่อต่าง ๆ ซึ่งเป็นส่วนประกอบของศาสนา โดยมีแบบแผนขั้นตอนที่ต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด เพราะเชื่อว่าพิธีกรรมจะสามารถตอบสนองความต้องการด้านต่าง ๆ ของมนุษย์ได้”

จากที่กล่าวมาพิธีกรรมที่นักสังคมวิทยาหลายท่านได้กล่าวมานั้น สามารถสรุปว่า ความเชื่อศาสนาและความเชื่อทางไสยศาสตร์หรือความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผีหรือวิญญาณกับพิธีกรรมนั้นมีความสัมพันธ์กัน เช่น ในศาสนาและไสยศาสตร์ นั้นจะประกอบด้วยความเชื่อหลายประการและประกอบด้วยพิธีกรรมหลายอย่างที่ปรากฏออกมาเพื่อให้กลุ่มคนและสังคมได้กระทำกิจกรรมเพื่อแสดงถึงความเชื่อและการเคารพในศาสนานั้นๆ

เสาวภา ไพทยวัฒน์ (2538, น. 94) ได้ให้แนวคิดไว้ว่า “ประเพณีเป็นเรื่องส่วนรวม เป็นนิสัยของชุมชนที่จะต้องช่วยกันทำเป็นคณะ เป็นสิ่งที่ต้องทำตามกำหนดเวลาแน่นอน หากงดเว้นไม่ทำจะเกิดความไม่สบาย อาจจะเกิดอาเพศทั้งหมู่บ้านและประสบภัยกันทั้งเมือง”

ไพฑูรย์ เครือแก้ว (2506, น. 34-35) ได้ให้แนวคิดไว้ว่า “ประเพณี ก็ไม่มีใครสามารถระบุลงไปอย่างแน่นอนว่าเกิดขึ้นตั้งแต่เมื่อไร เพราะประเพณีและพิธีการต่าง ๆ ต้องอาศัยโบราณวัตถุเป็นแนวทาง แต่อาจจะกล่าวได้ว่า เกิดตั้งแต่มนุษย์มีความเจริญพอควร บางอย่างก็เกิดขึ้นอย่างไม่ตั้งใจ แต่เป็นความบังเอิญหรือรู้ไม่จริงเป็นพื้นฐาน บางอย่างเป็นสิ่งที่คนบัญญัติขึ้น ซึ่งได้แก่เจ้าของศาสนาหรือเจ้าของลัทธิกำหนดขึ้นและกลายเป็นพิธีประจำศาสนาไป เราจึงแยกพิธีการได้เป็น 2 อย่าง คือ ทางศาสนา ซึ่งเป็นเรื่องของพิธีโดยตรง และพิธีของชาติต่าง ๆ ซึ่งเรามักเรียกว่า “ขนบธรรมเนียมประเพณี” คำว่า ขนบธรรมเนียมประเพณี หมายถึง วิธีการปฏิบัติตนของบุคคลในสังคมเพื่อให้ถูกต้องเหมาะสมตามที่สังคมนั้น ๆ ประพฤติปฏิบัติหรือยอมรับ หรือเป็นนิสัยต่าง ๆ ที่มนุษย์ได้เรียนรู้กันและยึดปฏิบัติต่อกันมาในสังคม บางคนเข้าใจว่าพิธีการต่าง ๆ ที่เราปฏิบัติกันอยู่ในสังคมปัจจุบันก็ดี หรือในอนาคตก็ดี คงเป็นพิธีต่าง ๆ ในพุทธศาสนา ซึ่งอันที่จริงแล้วในระยะแรกไม่เกี่ยวกับศาสนา แต่เมื่อเกิดมีศาสนาขึ้นก็มีผู้นำเข้าไปเกี่ยวข้องกับศาสนา อาจจะเพื่อให้เกิดความศรัทธา ศักดิ์สิทธิ์ กลัว ฯลฯ ซึ่งก็ไม่ใช่เป็นพิธีของศาสนาพุทธ ส่วนมากเป็นพิธีกรรมต่าง ๆ ของศาสนาอื่น ๆ เช่น ศาสนาพราหมณ์ เป็นต้น เพราะศาสนาพุทธไม่มีพิธียุ่งยาก เช่น พิธีทำบุญที่เราเห็นกันอยู่ในทุกวันนี้ล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องที่ปะปนกับศาสนาอื่น เพราะจุดหมายปลายทางของศาสนาพุทธมีอยู่ทางเดียว คือ ความพ้นทุกข์”

สมบัติ พลายน้อย (2500, น. 89-90) ได้ให้แนวคิดไว้ว่า “เรื่องของประเพณีต่าง ๆ มีในทุกชาติทุกภาษา ส่วนลักษณะจะแตกต่างไปประการใดก็แล้วแต่ลักษณะ หรือสภาพของแต่ละท้องถิ่นหรือแต่ละสังคม เช่น ประเพณีไทยกับจีนต่างกันในหลาย ๆ ด้านตั้งแต่เรื่องกิริยา มรรยาท การเลือกคู่หมั้นหมาย แต่งงาน ตาย เป็นต้น หรือแม้แต่ในสังคมเดียวกันก็อาจจะมีประเพณีที่เหมือนกัน และต่างกันหรือคล้ายกันก็ได้ โดยอาจจะแบ่งประเพณีตั้งแต่เกี่ยวกับชีวิตในครอบครัว เช่น เกิด บวช เรียน แต่งงาน ตาย และประเพณีเกี่ยวกับการทำบุญ และการสนุกสนานรื่นเริงของส่วนรวม อันเนื่องด้วยเทศกาลตรุษสารท เช่น สงกรานต์ เข้าพรรษา สารทออกพรรษา ลอยกระทง และเทศน์มหาชาติ”

จารุบุตร เรืองสุวรรณ (2521, น. 27-36) ได้ศึกษาขนบธรรมเนียมประเพณีระบอบการปกครองของชาวอีสานสมัยก่อนไว้ว่า อีสานในสมัยก่อนนั้น มีขนบธรรมเนียมประเพณีที่เปรียบเสมือนเป็นระบอบการปกครองอยู่ คือ ประเพณี “ฮีต 12 คอง 14” ซึ่งคอง 14 ได้แก่ ฮีตเจ้าคองขุน ฮีตท้าวคองเมีย ฮีตบ้านคองเมือง ฮีตปู่คองย่า ฮีตพ่อคองแม่ ฮีตใภ้คองเขย ฮีตป้าคองลุง ฮีตลูกคองหลาน ฮีตเฒ่าคองแก่ ฮีตปีคองเดือน ฮีตไฮ่คองนา ฮีตวัดคองสงฆ์ นอกจากฮีตคองที่ต้องถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด

แล้ว ยังมีข้อห้ามที่เรียกว่า “ขะลำ” อยู่อีกมากมาย ฮีตคองต่าง ๆ ตลอดจนข้อห้ามคนอีสานยังยึดถือประพฤติปฏิบัติกันสืบมาจนถึงปัจจุบัน

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2522, น. 1) ศึกษาประเพณีท้องถิ่นอีสานว่าขนบธรรมเนียมประเพณีหลายอย่างของชาวอีสานเป็นปัจจัยที่สำคัญที่รักษาสภาพสังคม และสถานภาพของสังคมให้คงอยู่ และเป็นเครื่องเสริมสร้างความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในหมู่ชาวบ้านอีสาน เมื่อมีโอกาสประกอบกิจตามประเพณีในแต่ละเดือนร่วมกัน ประเพณีนั้นเรียกว่า “ฮีต 12” หรือ “จารีต 12 ประการ” อันเป็นประเพณีที่ปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาแต่บรรพบุรุษ ประเพณีหลายอย่างของชาวอีสานคล้ายคลึงกับสังคมอื่น เช่น ประเพณีเข้าพรรษาในเดือน 8 ประเพณีออกพรรษาในเดือน 11 และประเพณีทอดกฐินทำบุญปราสาทผึ้งในเดือน 12 นอกจากนั้น ประเพณีส่วนตัวและประเพณีประจำวันของชาวอีสานก็คล้ายกับประเพณีส่วนตัวและประเพณีภาคอื่น เช่น ประเพณีเกี่ยวกับการดำรงชีวิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเพณีเกี่ยวกับการเกษตรเพื่อขอให้ผลแก่การเกษตรที่ตนเองทำอยู่

นิพนธ์ สุขสวัสดิ์ (2529, น. 1-2) ให้เหตุผลถึงการที่ประเพณีพิธีกรรมในภูมิภาคต่าง ๆ ไว้ว่า “ความเหมือนกันหรือแตกต่างกันว่า มาจากสิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมทางสังคม ดังนั้น ประเพณีส่วนรวมของชาติส่วนใหญ่จึงมีลักษณะเหมือนกันทุกท้องถิ่น แต่ละท้องถิ่นอาจแตกต่างกันบ้างในรายละเอียดของประเพณี ประเพณีส่วนรวมนี้ ได้แก่ ประเพณีการบวช ประเพณีแต่งงาน ประเพณีการเกิด”

โสภิดา ยงยอด (2537, น. 90) ได้กล่าวถึงพื้นฐานทางสังคมของชาวอีสานไว้ว่า “โดยพื้นฐานทางสังคม ชาวอีสานเป็นสังคมแบบเกษตรกรรมเพื่อยังชีพ มีการทำนาเป็นอาชีพหลักเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งต้องใช้เวลาตั้งแต่เพาะปลูกจนกระทั่งเก็บเกี่ยวถึงประมาณ 8-9 เดือน ในแต่ละปีตลอดฤดูฝนและฤดูหนาวส่วนเวลาในช่วงฤดูร้อนประมาณ 3-5 เดือนที่ว่าง ชาวบ้านจะทำงานอดิเรกทุกอย่าง เพื่อเตรียมอุปกรณ์ เครื่องมือ เครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน และการประกอบอาชีพ ทั้งการทำบุญตามประเพณี และการพักผ่อนหย่อนใจตามโอกาสต่าง ๆ ยามว่างจากงานนาผู้หญิงทอผ้า ผู้ชายจักสาน ซึ่งสะท้อนให้เห็นภาพชีวิตและสังคมของชาวอีสานได้ดีพอสมควร”

เสฐียรโกเศศ (2525, น. 1) ได้ให้รายละเอียดไว้ว่า “ประเพณีและวัฒนธรรม เมื่อว่าโดยเนื้อความก็เป็นสิ่งอย่างเดียวกัน คือ เป็นสิ่งที่ไม่ใช่มีอยู่ในธรรมชาติโดยตรง แต่เป็นสิ่งที่สังคมหรือคนในส่วนรวมร่วมกันสร้างให้มีขึ้น แล้วถ่ายทอดให้แก่กันได้ด้วยลักษณะและวิธีการต่าง ๆ ว่าโดยเนื้อหาของประเพณีและวัฒนธรรมที่อยู่ในจิตใจของประชาชนเกี่ยวกับเรื่องความคิดเห็น ความรู้สึก ความเชื่อ ซึ่งสะสมและสืบต่อร่วมกันมานานในส่วนรวม จนเกิดความเคยชิน เรียกว่า นิสัยสังคมหรือประเพณี”

วิชาภรณ์ แสงมณี (2525, น. 1) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับลักษณะของพิธีกรรมไว้ว่า “เป็นงานที่จัดขึ้นเพื่อลัทธิความขลัง เป็นวิธีการที่แสดงออกถึงความศักดิ์สิทธิ์ และเป็นเรื่องเฉพาะกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเท่านั้น การประกอบพิธีกรรมมักมีการระบุชื่อพิธีกรรมนั้นๆ ไว้ด้วย เช่น พิธีจรด พระนังคัลแรกนาขวัญ พิธีรับพระราชทานปริญญาบัตร พิธีกรรมจึงมีบทบาทในการสร้างความศรัทธา ความเชื่อมั่น ความรู้สึกร่วมกัน ก่อให้เกิดความเคร่งขรึม ความขลัง ตลอดจนความปลื้มปีติยินดีแก่ผู้ร่วมพิธี”

ปรานี วงศ์เทศ (2534,น. 242-252) ได้กล่าวถึงพิธีกรรมในสังคมไทยไว้ว่า พิธีกรรมที่ปฏิบัติกันโดยทั่ว ๆ ไปในสังคมไทยภายในรอบปีหนึ่ง ๆ อาจจำแนกไว้ 3 ประเภท คือ

1. พิธีกรรมเกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน
2. พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิต
3. พิธีกรรมเกี่ยวข้องกับชุมชนหรือสังคม

พิธีกรรมต่าง ๆ เหล่านี้มีส่วนสำคัญที่ผลักดันให้เกิดการละเล่นชนิดต่าง ๆ ขึ้น เพื่อสอดคล้องกับพิธีกรรม ทั้งนี้เพราะส่วนประกอบของพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนาจะมีการเซ่นสรวง บูชา ทำบุญ ทำทาน การกินเลี้ยง การสนุกสนานรื่นเริงเพื่อเป็นพิธีกรรม หรือที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม

บุญลือ วันทายนต์ (2529, น. 302) ได้ให้ความหมายของพิธีกรรมว่า “พิธีกรรม (Ritual) เป็นแบบอย่างพฤติกรรมรูปแบบหนึ่งที่ได้รับความนิยมอย่างกว้างขวาง ได้รับการกล่าวขวัญถึงด้วยความสนใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เกี่ยวกับตัวที่แสดงออกทางท่าทาง ถ้อยคำต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้น สิ่งเหล่านี้ล้วนได้รับการเลือกสรรมาเป็นอย่างดี โดยเฉพาะเพื่อต้องการให้เป็นที่นิยมตลอดไป พิธีกรรมนี้ตามปกติแล้วจะประกอบด้วยความหมายที่เกิดจากสัญลักษณ์และการปฏิบัติโดยการสร้างสรรค์ เป็นการปรากฏด้วยกายภาพ และความเกรงกลัวต่ออำนาจลึกลับ

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2530, น. 190-192) ได้กล่าวถึงพิธีกรรมไว้ว่า มีความสัมพันธ์กับความเชื่อ เพราะพิธีกรรมต้องมีความเชื่อเป็นพื้นฐานของการกระทำไม่ว่าจะเป็นความเชื่อต่อสิ่งใด พิธีกรรมในสังคมไทยมีอยู่ 2 ประเภท คือ (1) พิธีกรรมส่วนรวม มีแบบแผนการกระทำคล้ายคลึงกันทั้งประเทศ (2) พิธีกรรมจำเพาะถิ่น มีแบบแผนการกระทำเป็นเอกลักษณะเฉพาะถิ่นใดถิ่นหนึ่งแต่องค์ประกอบของพิธีกรรมทั้งสองประเภทจะเหมือนกัน คือ มีความเชื่อเป็นรากฐานการกระทำผู้ประกอบพิธี อุปกรณ์ในพิธี วิธีดำเนินการ และผีร่วมพิธี

สุพัตรา สุภาพ (2534, น. 25) ได้ให้แนวคิดไว้สรุปได้ว่า พิธีกรรมทางศาสนาพุทธหรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าศาสนพิธี เช่น พิธีการแสดงตนเป็นพุทธมามกะ พิธีรักษาศีลอุโบสถ จำแนกเป็น 2 ประเภท คือ (1) พิธีกรรมที่เป็นพุทธบัญญัติ เป็นพิธีการเกี่ยวกับวินัยสงฆ์ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ จะต้องปฏิบัติพิธีกรรมนั้น ๆ ให้ถูกต้องตามที่บัญญัติไว้ (2) พิธีกรรมที่พัฒนาขึ้นในท้องถิ่น คือ พิธีกรรมที่

พุทธศาสนิกชนในท้องถิ่นต่างๆ กำหนดขึ้นโดยมีการผสมผสานขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่นให้เข้ากับกิจกรรมทางพุทธศาสนา และได้ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นประเพณี

หลักปฏิบัติทั่วไปเกี่ยวกับพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา มีหลักการปฏิบัติ 4 ประการ คือ

1. ความถูกต้อง ตามพุทธบัญญัติ
2. คำนึงถึงความเหมาะสม
3. คำนึงถึงความประหยัด และภาวะทางเศรษฐกิจ
4. คำนึงถึงประโยชน์ที่จะได้รับต้องคุ้มค่า

คุณประโยชน์ของพิธีกรรม มี 3 ประการ คือ

1. มีคุณค่าทางจิตใจ ทำให้ศาสนามีความศักดิ์สิทธิ์
2. ส่งเสริมความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในสังคม
3. ส่งเสริมและรักษาเอกลักษณ์ที่ดีงาม เป็นการสร้างเสริมวัฒนธรรมให้คงอยู่ต่อไป

ปรานี วงศ์เทศ (2534, น. 242-252) ได้กล่าวถึงพิธีกรรมในสังคมไทยว่า พิธีกรรมที่ปฏิบัติกันโดยทั่วๆ ไปในสังคมไทยภายในรอบปีหนึ่งๆ อาจจำแนกไว้ 3 ประเภท คือ

1. พิธีกรรมเกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน
2. พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิต
3. พิธีกรรมเกี่ยวข้องกับชุมชนหรือสังคม

บุญลือ วันทายนต์ (2529, น. 302) ได้ให้แนวคิดไว้ว่า “พิธีกรรมต่างๆ มีส่วนสำคัญที่ผลักดันให้เกิดการละเล่นชนิดต่างๆ ขึ้น เพื่อสอดคล้องกับพิธีกรรม ทั้งนี้เพราะส่วนประกอบของพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนาจะมีการเซ่นสรวงบูชา ทำบุญ ทำทาน การกินเลี้ยง การสนุกสนานรื่นเริงเพื่อเป็นพิธีกรรม หรือที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม พิธีกรรม (Ritual) เป็นแบบอย่างพฤติกรรมรูปแบบหนึ่งที่ได้รับความนิยมอย่างกว้างขวาง ได้รับการกล่าวขวัญถึงด้วยความสนใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เกี่ยวกับตัวที่แสดงออกทางท่าทาง ถ้อยคำต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้น สิ่งเหล่านี้ล้วนได้รับการเลือกสรรมาเป็นอย่างดี โดยเฉพาะเพื่อต้องการให้เป็นที่นิยมตลอดไป พิธีกรรมนี้ตามปกติแล้วจะประกอบด้วยความหมายที่เกิดจากสัญลักษณ์และการปฏิบัติโดยการสร้างสรรค์ เป็นการปรากฏด้วยกายภาพ และความเกรงกลัวต่ออำนาจลึกลับ”

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2530, น. 190-192) ได้ให้แนวคิดไว้ว่า “มีความสัมพันธ์กับความเชื่อ เพราะพิธีกรรมต้องมีความเชื่อเป็นพื้นฐานของการกระทำไม่ว่าจะเป็นความเชื่อต่อสิ่งใด พิธีกรรมในสังคมไทยมีอยู่ 2 ประเภท คือ (1) พิธีกรรมส่วนรวม มีแบบแผนการกระทำคล้ายคลึงกันทั้งประเทศ (2) พิธีกรรมจำเพาะถิ่น มีแบบแผนการกระทำเป็นเอกลักษณะเฉพาะถิ่นใดถิ่นหนึ่งแต่องค์ประกอบ

ของพิธีกรรมทั้งสองประเภทจะเหมือนกันคือ มีความเชื่อเป็นรากฐานการกระทำผู้ประกอบพิธี อุปกรณ์ในพิธี วิธีดำเนินการ และผีร่วมพิธี"

สุพัตรา สุภาพ (2534, น. 25) ได้ให้แนวคิดไว้สรุปได้ว่า "พิธีกรรมทางศาสนาพุทธหรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าศาสนพิธี เช่น พิธีการแสดงตนเป็นพุทธมามกะ พิธีรักษาศีลอุโบสถ จำแนกเป็น 2 ประเภท คือ (1) พิธีกรรมที่เป็นพุทธบัญญัติ เป็นพิธีการเกี่ยวกับวินัยสงฆ์ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ จะต้องปฏิบัติพิธีกรรมนั้น ๆ ให้ถูกต้องตามที่บัญญัติไว้ (2) พิธีกรรมที่พัฒนาขึ้นในท้องถิ่น คือ พิธีกรรมที่พุทธศาสนิกชนในท้องถิ่นต่างๆ กำหนดขึ้นโดยมีการผสมผสานขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่นให้เข้ากับกิจกรรมทางพุทธศาสนา และได้ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นประเพณี

หลักปฏิบัติทั่วไปเกี่ยวกับพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา 4 ประการ คือ

1. ความถูกต้อง ตามพุทธบัญญัติ
2. คำนึงถึงความเหมาะสม
3. คำนึงถึงความประหยัด และภาวะทางเศรษฐกิจ
4. คำนึงถึงประโยชน์ที่จะได้รับต้องคุ้มค่า

คุณประโยชน์ของพิธีกรรม มี 3 ประการ คือ

1. มีคุณค่าทางจิตใจ ทำให้ศาสนามีความศักดิ์สิทธิ์
2. ส่งเสริมความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในสังคม
3. ส่งเสริมและรักษาเอกลักษณ์ที่ดีงาม เป็นการสร้างเสริมวัฒนธรรมให้คงอยู่ต่อไป

ปรานี วงษ์เทศ (2540, น. 35) ได้ให้แนวคิเกี่ยวกับพิธีกรรมไว้ว่า มีองค์ประกอบและขอบเขตของพิธีกรรม คือ "พิธีกรรม (Ritual) นับเป็นการแสดงออกของสังคมที่มีความสำคัญในการสร้างความสัมพันธ์ และความเอื้ออาทร ทั้งในระดับมนุษย์ต่อมนุษย์ มนุษย์ต่อสิ่งแวดล้อม และมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติให้สามารถอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขได้ ทั้งยังเป็นสื่อสำคัญในการถ่ายทอดค่านิยมที่สังคมยกย่อง ขจัดความเดือดร้อน ถ่ายทอดอุดมคติที่สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชุมชนนั้น ๆ ให้สืบเนื่องต่อไป"

อมราพงศ์ศาพิชญ์ (2553, น. 279) ได้ให้รายละเอียดไว้สรุปได้ว่า "พิธีกรรมเป็นส่วนประกอบของศาสนา ซึ่งประชาชนให้ความสนใจมากและพยายามปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด ในสมัยก่อนที่จะมีการวิเคราะห์พุทธศาสนาอย่างจริงจัง ประชาชนแทบทุกคนจะคิดว่า พิธีกรรมทางศาสนา ก็คือศาสนา ท่านพุทธทาสภิกขุได้กล่าวไว้แล้วว่า "ความเข้าใจนี้เป็นความเข้าใจผิด เพราะพุทธศาสนาเน้นเรื่องความประพฤติการปฏิบัติตน มิได้เน้นทางด้านพิธีกรรม การวิเคราะห์ศึกษาพุทธศาสนาจึงนิยมการแบ่งแยกศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์ และความเชื่อเรื่องผีสางเทวดาออกจากกันเพื่อพิจารณาส่วนที่เป็นศาสนาพุทธแท้ ๆ แต่จากการวิเคราะห์ปรากฏว่า ศาสนาพราหมณ์และผีสางเทวดาเป็นส่วนหนึ่ง

ของศาสนาพุทธ ยิ่งทางด้านพิธีกรรม จะเห็นว่าพิธีกรรมที่ปฏิบัติกันอยู่ในปัจจุบันนี้เป็นพิธีกรรมที่สืบเนื่องมาจากความเชื่อในศาสนาพราหมณ์มากกว่าศาสนาพุทธ ประเพณีต่าง ๆ เช่น ประเพณีการแต่งงาน งานศพ ขึ้นบ้านใหม่ แห่นางแมว มิใช่ส่วนประกอบของพุทธศาสนา แต่เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาต่าง ๆ ที่มาแต่อดีต ทำให้เกิดการผสมผสานระหว่างพิธีกรรมของศาสนาต่าง ๆ และมีการรวมเอาพิธีกรรมของศาสนาหลายศาสนามาไว้ด้วยกัน ซึ่งอาจจะเป็นการพยายามทำทุกอย่างเพื่อให้ได้ผลมากที่สุด"

ราชบัณฑิตยสถาน (2542, น. 374-375) ได้ให้แนวคิดไว้ว่า "ตามการจำกัดความของศัพท์วิชาสังคมวิทยาศาสนาได้ให้คำจำกัดความเอาไว้ว่า "พิธีกรรม คือ แบบอย่างพฤติกรรมที่กำหนดไว้ด้วยกฎเกณฑ์หรือธรรมเนียมประเพณีให้กระทำในสังคมแบบดั้งเดิมถือว่าพิธีกรรมสำคัญ ถ้าทำอย่างถูกต้องเคร่งครัด ก็จะเป็นที่พอใจของเทพเจ้า ถ้าทำผิดพลาดหรือไม่ทำ เบื้องบนก็จะลงโทษ พิธีกรรมในสังคมปัจจุบันมักถือเป็นเรื่องสำคัญเกี่ยวกับกิจกรรมทางศาสนาหรือของสังคม และโอกาสงานสังคมรูปแบบต่างๆ พิธีกรรมปรากฏในรูปลักษณะต่าง ๆ เช่น เต้นรำ ฟังเพลง การเลี้ยงฉลอง ส่วนพิธีกรรมทางศาสนาอาจมีการสวดมนต์ การขับร้อง กิริยาท่าทางลุก นั่ง เดินเหิน การแห่ พร้อมอุปการณ์และสัญลักษณ์ต่างๆ"

Turner (1970, p. 110) ได้ให้ความหมายของพิธีกรรมไว้ว่า "พิธีกรรม หมายถึง ลำดับที่แน่นอนของกิจกรรม ซึ่งรวมถึงการกระทำ คำพูด และสิ่งของที่ถูกจัดขึ้นในสถานที่ที่แน่นอน และจัดขึ้นเพื่อสนองต่อความมุ่งหมายและผลประโยชน์ของผู้ประกอบพิธี"

William A. Lessa and Evon Z. Vogt (1979, p. 57) ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับพิธีกรรมไว้สรุปได้ว่า "พิธีกรรมเป็นสิ่งที่สร้างความเชื่อมั่นแก่บุคคล ทำให้เกิดกำลังใจและพลังในการปฏิบัติกิจกรรมนั้นๆ ทำนองเดียวกับ ซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) นักทฤษฎีแนวจิตวิเคราะห์ ซึ่งเห็นว่าหน้าที่อย่างแรกของศาสนาและพิธีกรรม คือ การลดความวิตกกังวล"

สุพัตรา สุภาพ (2534, น. 114) ได้ให้แนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ของความเชื่อศาสนาและพิธีกรรมไว้ว่า "ทุก ๆ ศาสนาต้องมีพิธีกรรม เพราะพิธีกรรมได้ก่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สามัคคีกัน เชื่อถือยึดมั่นเลื่อมใสและจงรักภักดีต่อศาสนา"

กิ่งแก้ว อัตถากร (2520, น. 96) ได้ถึงพิธีกรรมไว้ว่า "เป็นวัฒนธรรมที่คนในสังคมได้สร้างขึ้นเพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงทางจิตใจ ทำแล้วผู้ทำมีความสุข มีความหวังและเชื่อว่าพิธีกรรมต้องนำไปสู่ผลที่คาดหวัง ทำให้เกิดความเป็นมงคล อยู่เย็นเป็นสุข ลักษณะของพิธีกรรมมีอยู่ 2 ประการ คือ เน้นเรื่องของจิตใจ และเน้นเรื่องสัญลักษณ์ในสังคมไทย มักมีการประกอบพิธีตามโอกาสต่าง ๆ อยู่เสมอตั้งแต่เกิดจนตาย"

ประมวล ดิคคินสัน (2521, น. 89-174) ได้ศึกษาเรื่องคติชนชาวบ้าน เป็นการศึกษาในด้านมานุษยวิทยา ได้กล่าวถึงคติชาวบ้านในด้านความเชื่อสืบต่อกันมาและคติชาวบ้านในด้านพิธีกรรมไว้ว่า "มนุษย์มีความคิดคำนึงเมื่อเกิดความสงสัยในความลึกลับซับซ้อนของธรรมชาติ ก็ใช้ความคิดคำนึงอธิบาย และคิดว่าอำนาจลึกลับเหนือธรรมชาติ บันดาลให้เกิดสิ่งต่าง ๆ จึงเกิดพิธีกรรม เพื่อขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนคิดคำนึงขึ้นนั้นช่วยเหลือ พิธีกรรมนี้เป็นเครื่องรวมจิตใจของกลุ่มชนแสดงความผูกพันทางเศรษฐกิจ และทำให้สังคมมีกฎเกณฑ์"

2.3 การมีส่วนร่วม:ปรัชญาและแนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง และเศรษฐกิจชุมชน

2.3.1 แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม (The Idea of Participation)

แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชนต้องเกิดจากการที่คนในชุมชนมีวิสัยทัศน์ร่วมกัน หากขาดวิสัยทัศน์ร่วมกันแล้วก็จะทำให้เกิดอุปสรรคในการร่วมมือของคนในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในการกำหนดกระบวนการของการดำเนินงาน ที่จะนำไปสู่การสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งควรเกิดจากการร่วมคิด ร่วมวางแผน และทำงานร่วมกันของชุมชน ปัจจัยที่สองการมีส่วนร่วมและสนับสนุนจากภาคีอื่น ๆ การแสวงหาความร่วมมือและความสนับสนุนจากภาคีอื่น ๆ ทั้งภายในและภายนอกชุมชนเป็นเงื่อนไขที่จะทำให้ร่วมกันสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนมากยิ่งขึ้น

เสน่ห์ จามริก (2523, น. 29) ได้ให้ความหมายไว้ว่า "การมีส่วนร่วม หมายถึงกระบวนการเรียนรู้ซึ่งกันและกันของทุกฝ่าย และยังอาจเป็นการปูพื้นฐานมั่นคงสำหรับวิวัฒนาการไปสู่การปกครองตนเองของท้องถิ่นในบนปลาย และได้กล่าวถึงจุดเริ่มต้นของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่าเริ่มต้นจากการเข้าร่วมกิจกรรมที่แต่ละคนมีผลประโยชน์เกี่ยวข้องและสนใจเช่นเดียวกัน"

กรรณิกา ชมดี (252, น. 9) ได้ให้ความหมายไว้ว่า "การมีส่วนร่วม หมายถึงความร่วมมือของประชาชนไม่ว่าของปัจเจกชน บุคคลหรือกี่ลุ่มคนที่เห็นพ้องต้องกันและเข้ามารับผิดชอบเพื่อการดำเนินการพัฒนา และการเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่ต้องการโดยการกระทำผ่านกลุ่มหรือองค์กรเพื่อให้บรรลุถึงความเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์"

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี (2526, น. 25) ได้ให้ความหมายไว้ว่า "การมีส่วนร่วม หมายถึงการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการคิดริเริ่มการพิจารณาตัดสินการร่วมปฏิบัติและการร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่าง ๆ ซึ่งอาจจะมีผลกระทบมาถึงตัวประชาชนเอง และการที่จะทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหาและนำมาซึ่งสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นแล้ว จำเป็นที่จะต้อง

ยอมรับปรัชญาว่า มนุษย์ทุกคนต่างปรารถนาที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างเป็นสุขได้รับการปฏิบัติอย่างเป็นธรรม เป็นที่ยอมรับของผู้อื่น และพร้อมที่จะอุทิศตนเพื่อกิจกรรมของกลุ่ม"

สุดรัตนา บุญมัธยะ (2534, น. 1) ได้ให้ความหมายไว้ว่า "การมีส่วนร่วม หมายถึงการที่ชาวบ้านได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจเพื่อวางแผนการดำเนินงาน การรับผลประโยชน์จากการพัฒนาและการประเมินผลโครงการพัฒนา อาจกล่าวได้ว่า เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถที่จะกำหนดเป้าหมายและการเปลี่ยนแปลงหรือกิ่ระทำการไปสู่เป้าหมายนั้นๆ ด้วยตัวเอง โดยการระดมพลังสร้างสรรค์ในชุมชนทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นความคิดริเริ่ม ความต้องการทักษะ ความรู้ ทุน แรงงาน ทรัพยากร โดยการแก้ปัญหาชุมชนบนพื้นฐานการพึ่งตนเองของชุมชนให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้"

กรมสามัญศึกษา (2543, น. 12) ได้ให้ความหมายไว้ว่า "การมีส่วนร่วม หมายถึง ความรู้สึกที่มีเจตนาในการมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของ มีความรู้สึกรับผิดชอบในความสำเร็จ และมีส่วนร่วมในฐานะมีส่วนได้ส่วนเสียในการปฏิบัติงานร่วมกัน"

ศิริกุล กสิวิวัฒน์ (2542, น. 20) ได้ให้ความหมายไว้ว่า "การมีส่วนร่วม หมายถึงการที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมกิจกรรมพัฒนาด้วยความสมัครใจ ตั้งแต่เริ่มต้นจนสิ้นสุด เพื่อพัฒนาชุมชนของตนด้วยความรู้สึกรับผิดชอบร่วมกัน และได้รับประโยชน์จากการพัฒนานั้น"

ไพรัช อรรถกามานนท์ และมัทนา โชควรวัฒนกร (2545, น. 9) ได้ให้ความหมายไว้ว่า "การมีส่วนร่วมของชุมชนและท้องถิ่น หมายถึงกระบวนการที่ประชาชนในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนและท้องถิ่น ได้เข้าไปเกี่ยวข้องโดยร่วมแสดงความคิดเห็นและกระทำในสิ่งที่เห็นพ้องกันตลอดจนร่วมพิจารณากำหนดปัญหา ความต้องการของประชาชน ชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยเหลือแก้ไขปัญหาแนวทางพัฒนาชุมชน"

สรุปว่า การมีส่วนร่วม หมายถึงกระบวนการที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมใดกิจกรรมมหนึ่งของชุมชน ในลักษณะบุคคล กลุ่มบุคคล และองค์กร ซึ่งเป็นการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ ร่วมรับผลประโยชน์ และร่วมติดตามประเมินผล โดยกระบวนการดังกล่าวเป็นการดำเนินการโดยประชาชน องค์กรชุมชนบนพื้นฐานการพึ่งตนเองของชุมชนให้มากที่สุด

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527, น. 189) ได้จำแนกลักษณะการมีส่วนร่วมบนฐานของแนวคิดในบทบาทของการเป็นสมาชิก กรรมการจนถึงการเป็นผู้นำดังนี้

1. เป็นสมาชิก
2. เป็นสมาชิกที่เข้าร่วมประชุม
3. เป็นสมาชิกที่บริจาคเงินช่วย
4. เป็นกรรมการ
5. เป็นประธานกรรมการ

6. เป็นสมาชิกผู้นั้นทำอะไรในระหว่างประชุม

7. เป็นสมาชิกผู้นั้นเล่นบทอะไรในที่ประชุม

วันเพ็ญ วอกลาง (2534, น. 16) ได้จำแนกลักษณะการมีส่วนร่วมบนฐานคิดของการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมประชุม

2. การมีส่วนร่วมเสนอปัญหา

3. การมีส่วนร่วมปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ในการพัฒนา

4. การมีส่วนร่วมตัดสินใจเลือกแนวทางแก้ไขปัญหา

5. การร่วมประเมินผลในกิจกรรมต่าง ๆ

6. การร่วมได้รับประโยชน์

Cohen and Uphoff (1980, pp. 219-222) ได้จำแนกลักษณะการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 ลักษณะ คือ

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ การริเริ่มตัดสินใจ ดำเนินการตัดสินใจ และตัดสินใจปฏิบัติการ

2. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการประกอบด้วยการสนับสนุนด้านทรัพยากร การบริหาร และการประสานความร่วมมือ

3. การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์

4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

2.3.2 รูปแบบของการมีส่วนร่วม

รูปแบบของการมีส่วนร่วมนั้น มีหลายแนวคิด ดังนี้

กรรณิกา ชมดี (2524, น. 13) ได้สรุปรูปแบบการมีส่วนร่วมไว้ 10 รูปแบบ คือ

1. การมีส่วนร่วมประชุม

2. การมีส่วนร่วมออกเงิน

3. การมีส่วนร่วมเป็นกรรมการ

4. การมีส่วนร่วมเป็นผู้นำ

5. การมีส่วนร่วมสัมภาษณ์

6. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ชักชวน

7. การมีส่วนร่วมเป็นผู้บริโภค

8. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ริเริ่มหรือเป็นผู้ก่อการ

9. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ใช้แรงงาน

10. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ออกวัสดุอุปกรณ์

ประพันธ์ บรรลุศิลป์ (2531, น. 22) ได้กำหนดรูปแบบของการมีส่วนร่วม 6 รูปแบบ คือ

1. ร่วมเป็นประธาน
2. ร่วมเป็นกรรมการ
3. ร่วมแสดงความคิดเห็น
4. ร่วมประชุม
5. ร่วมใช้แรงงาน
6. ร่วมออกเงินและวัสดุอุปกรณ์

ทัศนีย์ ทองสว่าง (2543, น. 353-354) กล่าวถึงรูปแบบการมีส่วนร่วมในการกระทำทางสังคมว่า แบ่งออกเป็น 4 รูปแบบ คือ

1. การมีส่วนร่วมในการยอมรับความคิดเห็นและการปฏิบัติการใหม่ ๆ เช่น การยอมรับการวางแผนครอบครัว การใช้สารเคมี การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่และการสาธารณสุขแผนใหม่ เป็นต้น

2. การมีส่วนร่วมในการปรับปรุงสิ่งแวดล้อมของชุมชน เช่น การสร้างถนน บ่อน้ำ สะพาน ทำนบ เขื่อน ศาลาประชาคม เป็นต้น

3. การมีส่วนร่วมในกิจกรรมขององค์การที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น กลุ่มเกษตรกร กลุ่มอาชีพ กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กิจกรรมทางศาสนา กิจกรรมพัฒนาหมู่บ้าน การปกครองตนเองส่วนท้องถิ่น เป็นต้น

4. ก้านและกิจกรรมของกลุ่มเด็กๆ

2.3.3 ขั้นตอนของการมีส่วนร่วม

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง (2526, น. 10) ได้สรุปขั้นตอนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทไว้ 4 ขั้นตอน คือ

1. มีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุ
2. ประชาชนมีส่วนร่วมช่วยเหลือในการปฏิบัติตามโครงการพัฒนา
3. ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ตลอดจนกระบวนการพัฒนา
4. ประชาชนมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล

ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2527, น. 6-7) ได้กล่าวถึงขั้นตอนการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานให้บรรลุวัตถุประสงค์ของนโยบายการพัฒนา มี 8 ขั้นตอน คือ

1. ร่วมทำการศึกษาค้นคว้าถึงปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนรวมตลอดถึงความต้องการของชุมชน

2. ร่วมค้นหาและสร้างรูปแบบและวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ไขและลดปัญหาของชุมชน หรือเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน หรือสนองความต้องการของชุมชน

3. ร่วมวางนโยบาย แผนงาน โครงการหรือกิจกรรมเพื่อขจัดและแก้ไขปัญหาตลอดจนสนองตอบความต้องการของชุมชน

4. ร่วมตัดสินใจในการใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม

5. ร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบการบริหารงานพัฒนาให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

6. ร่วมการลงทุนในกิจกรรมโครงการในชุมชนตามขีดความสามารถของตนเองและหน่วยงาน

7. ร่วมปฏิบัติตามนโยบาย แผนงาน โครงการและกิจกรรมให้บรรลุตามเป้าหมายที่ว่างไว้

8. ร่วมควบคุม ติดตาม ประเมินผล และร่วมบำรุงรักษาโครงการและกิจกรรมที่ได้ทำไว้ซึ่งสนับสนุนโดยเอกชน และรัฐบาลเพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์ (2527, น. 6-7) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมในการพัฒนาไว้ว่า มี 8 ขั้นตอน คือ

1. ขั้นร่วมทำการศึกษา เพื่อค้นคว้าถึงปัญหา และสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน รวมตลอดถึงความต้องการของหมู่บ้าน

2. ขั้นร่วมค้นหาและสร้างรูปแบบวิธีการพัฒนา เพื่อแก้ไขและลดปัญหาของหมู่บ้าน หรือเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่สนองความต้องการของประชาชนและเป็นประโยชน์ต่อหมู่บ้าน

3. ขั้นวางนโยบาย แผน แผนงาน โครงการเพื่อขจัดและแก้ปัญหาตลอดจนสนองความต้องการของประชาชนและหมู่บ้าน

4. ขั้นร่วมตัดสินใจในการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด เพื่อนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อส่วนรวม

5. ขั้นร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบการบริหารงานพัฒนา เพื่อให้โครงการพัฒนามีประสิทธิภาพและประสิทธิผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ร่วมกัน

6. ขั้นร่วมลงทุนในกิจกรรมโครงการพัฒนาของหมู่บ้านตามขีดความสามารถของตน

7. ขั้นร่วมปฏิบัติตามนโยบาย แผน แผนงาน โครงการและกิจกรรม เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ร่วมกัน

8. ขั้นร่วมควบคุม ติดตาม ประเมินผล ร่วมบำรุงรักษาโครงการที่ได้ทำไว้โดยภาครัฐหรือภาคเอกชน เพื่อให้ใช้ประโยชน์ได้ตามสภาพของโครงการที่ตั้งวัตถุประสงค์ไว้อย่างคุ้มค่า

วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน (2531, น. 11-14) ได้อธิบายถึงกระบวนการพัฒนาชนบทโดยการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริงมี 5 ขั้นตอน คือ

1. การมีส่วนร่วมในการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน เพื่อนำไปสู่การค้นพบปัญหาและความต้องการที่แท้จริง (Real Need) ของชุมชน ตลอดจนการจัดลำดับความสำคัญของปัญหาและการคัดเลือกที่จะแก้ไขตามลำดับก่อนหรือหลัง ซึ่งปัญหาเหล่านี้บุคคลภายนอก หรืออันกพัฒนาชนบทจะเป็นผู้กระตุ้นให้ชาวชนบทที่อยู่กับปัญหาและรู้จักปัญหาของตนเองดีกว่าคนอื่นให้เกิดความเข้าใจและยอมรับอย่างแท้จริง

2. การมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา เมื่อจัดลำดับความสำคัญของปัญหาแล้ว ต่อไปคือการสืบสาวและแยกแยะสาเหตุของปัญหาที่ลงความเห็นแล้วว่าเป็นปัญหาสำคัญอันดับแรก การทราบสาเหตุของปัญหาเพื่อให้การแก้ไข้นั้นให้ตรงจุด

3. การมีส่วนร่วมในการคัดเลือกวิธีและวางแผนในการแก้ปัญหา การแก้ปัญหาแต่ละอย่างอาจแก้ได้มากกว่า 1 วิธี แต่ละวิธีอาจมีข้อดีข้อเสียแตกต่างกัน หลังจากได้ทราบข้อดีข้อเสียต่าง ๆ แล้วควรปล่อยให้ชาวบ้านเป็นฝ่ายตัดสินใจว่าจะเลือกวิธีการไหน จากนั้นเป็นการวางแผน เพื่อแก้ปัญหา

4. การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานตามแผน ถึงแม้ว่าชาวชนบทมีฐานะยากจนขาดแคลนทรัพยากรแต่ชาวชนบทก็มีทรัพยากรที่สามารถเข้ามีส่วนร่วมในการลงทุน และร่วมดำเนินงานได้อย่างน้อยชาวชนบทก็ยังมีแรงงานของตนที่สามารถเข้าร่วมได้ และบางแห่ง นอกจากแรงงานแล้วชาวชนบทสามารถเข้าร่วมทางการเงินในกิจกรรมบางอย่างได้ การร่วมลงทุน และลงแรงหรือมีบทบาทหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง จะทำให้ชาวชนบทคิดถึงต้นทุนและผลได้ต่าง ๆ และมีความสนใจระมัดระวังผลประโยชน์ โดยพยายามดูแลรักษากิจกรรมที่ทำขึ้นเพราะเขารู้สึกร่วมเป็นเจ้าของ

5. การมีส่วนร่วมในการติดตาม และประเมินผล การติดตามผลมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาให้ทราบถึงความก้าวหน้าและความสัมฤทธิ์ผลของการดำเนินงานในกิจกรรมด้านต่างๆ การมีส่วนร่วมในขั้นตอนนี้แบ่งออกได้ 2 กรณี คือ กรณีแรกคือโครงการที่รับผิดชอบโดยหน่วยงานของรัฐและกรณีที่สองคือกิจกรรมพัฒนาชนบทที่ดำเนินการโดยชาวบ้าน

รัตนา บุญมัธยะ (2534, น. 3) ได้สังเคราะห์ขั้นตอนการส่วนร่วมของประชาชนไว้ 5 ขั้นตอน คือ

1. ร่วมค้นหาปัญหาและความต้องการพื้นฐานของชาวชนบท

2. ร่วมวิเคราะห์สาเหตุปัญหา ตัดสินใจเลือกแนวทางการแก้ไขปัญหานั้นๆ ตลอดจนวางแผน การดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหาด้วยตนเอง

3. ร่วมปฏิบัติการเพื่อแก้ไขปัญหานั้น ๆ ซึ่งจะส่งผลให้ชาวชนบทมีความรู้สึกผูกพันเป็นเจ้าของกิจกรรมและผลงาน ช่วยให้กิจกรรมการพัฒนาต่อเนื่องและยังเป็นกระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติงาน

4. ร่วมรับผลประโยชน์จากกิจกรรมนั้น ๆ

5. ติดตามประเมินผลเพื่อหาข้อดี ข้อด้อย อันเกิดจากการดำเนินกิจกรรมพัฒนาซึ่งจะได้นำมาปรับปรุงแก้ไขต่อไป

จากที่กล่าวมาสามารถสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมของสมาชิกกลุ่มในการดำเนินกิจกรรมธุรกิจชุมชนเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่จะนำไปสู่ความสำเร็จของการดำเนินธุรกิจชุมชนแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง

2.3.4 ความสำคัญของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นแนวทางการพัฒนาที่มีความสำคัญ ซึ่งในยุทธศาสตร์การพัฒนาบนความหลากหลายทางชีวภาพและการสร้างความมั่นคงของฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมได้กล่าวถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมว่า เป็นแนวทางหนึ่งในการรักษาฐานทรัพยากร โดยจะต้องมีการส่งเสริมสิทธิชุมชนและการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากร เพื่อให้ชุมชนที่อยู่รายรอบนิเวศและฐานทรัพยากรได้ร่วมฟื้นฟูและรักษาทรัพยากรของตนเอง อันจะส่งผลถึงความมั่นคงด้านอาหารและการดำรงชีวิตชุมชนนั้น

สัมฤทธิ์ กางเพ็ง (2544, น. 11-12) กล่าวไว้ว่า ความสำคัญของการมีส่วนร่วม มี 5 ประการ คือ

1. การมีส่วนร่วมก่อให้เกิดการระดมความคิด และอภิปรายร่วมกันระหว่างผู้เกี่ยวข้อง ทำให้เกิดความคิดเห็นที่หลากหลาย ทำให้การปฏิบัติมีความเป็นไปได้มากกว่าการคิดเพียงคนเดียว

2. การมีส่วนร่วมมีผลในทางจิตวิทยาคือทำให้เกิดการต่อต้านน้อยลง ในขณะเดียวกันก็จะเกิดการยอมรับมากขึ้น นอกจากนี้ ยังเป็นวิธีการที่ผู้บริหารสามารถใช้ทดลองว่าสิ่งที่ตนเองรู้ตรงกับสิ่งที่ผู้ร่วมงานหรือผู้ใต้บังคับบัญชารู้หรือไม่

3. เปิดโอกาสให้มีการสื่อสารที่ดีกว่า สามารถแลกเปลี่ยนข้อมูลและประสบการณ์ในการทำงานร่วมกัน ตลอดจนการเสริมสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน

4. เปิดโอกาสให้ผู้ร่วมงาน หรือผู้เกี่ยวข้องมีโอกาสได้ใช้ความสามารถ และทักษะในการทำงานร่วมกัน เกิดความมีน้ำใจ และความจงรักภักดีต่อหน่วยงานมากขึ้น

5. การมีส่วนร่วมทำให้ผลการปฏิบัติงานดีขึ้น การตัดสินใจมีคุณภาพมากขึ้น และเสริมให้การปรับปรุงมีความเป็นได้สูง ตลอดจนผู้ร่วมงานมีความพึงพอใจในการปฏิบัติงานมากขึ้นด้วย

อริศรา ชูชาติ, นวรัตน์ สุวรรณผ่อง และวิไลวรรณ โกยแก้วพริ้ง (2538, น. 15-17) กล่าวว่า หลักสำคัญของการมีส่วนร่วม มี 5 ประการ คือ

1. การยอมรับซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิก การยอมรับซึ่งกันและกัน ถือว่า เป็นปัจจัยสำคัญที่จะส่งผลให้การมีส่วนร่วมประสบผลสำเร็จ โดยทุกคนควรจะต้องยอมรับ และเชื่อว่าบุคคลแต่ละคนมีความสามารถ มีความคิดสร้างสรรค์ มีศักยภาพในการที่จะคัดเลือกกำหนดวิเคราะห์ปัญหา ค้นหา และแก้ปัญหาของตนได้

2. การพัฒนาการทำงานร่วมกัน ทุกคนจะต้องเชื่อว่า เมื่อบุคคลรวมกันเป็นกลุ่ม กลุ่มสามารถที่จะมีการดำเนินการที่เข้มแข็ง และพัฒนาสังคมและชุมของตนเองได้

3. ทุกคนคือทรัพยากรที่สำคัญของชุมชน ต้องมีความเชื่อและศรัทธาว่า แต่ละคนก็เป็นทรัพยากรที่สำคัญของชุมชน วิธีการที่จะพัฒนาสังคมที่ยั่งยืนคือการนำทรัพยากร ความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์ และความชำนาญของสมาชิกในชุมชนมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อชุมชนนั้น

4. การดำเนินการแผนปฏิบัติการ การเปลี่ยนแปลงใด ๆ จะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อกลุ่มมีการวางแผนปฏิบัติการเพื่อดำเนินการแก้ไขปัญหา

5. ความรับผิดชอบ ความรับผิดชอบเป็นปัจจัยที่สำคัญที่จะทำให้การทำงานเป็นไปตามแผน และบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

4. ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม

จากการศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน ได้มีนักวิชาการท่านหนึ่ง คือ ชูชาติ พ่วงสมจิตร (2542, น. 6-10) กล่าวถึงปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนไว้อย่างน่าสนใจว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน มี 2 ประการ คือ

1. ศึกษาสภาพแวดล้อมของชุมชน การศึกษาสภาพแวดล้อมของชุมชนเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจถึงผลกระทบของสภาพแวดล้อมที่มีต่อชุมชน โดยผลกระทบดังกล่าว มีทั้งส่วนที่ช่วยให้ชุมชนมีความพร้อม มีความสามารถในการเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น ส่วนที่เป็นอุปสรรคหรือส่วนที่ลดความพร้อมความสามารถของชุมชนเอง สภาพแวดล้อม ได้แก่ สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และเทคโนโลยี การมีความรู้ความสามารถเข้าใจดังกล่าวทำให้สถานศึกษาสามารถเลือกเวลา โอกาส กลุ่มบุคคล และกิจกรรมที่เหมาะสมเพื่อการมีส่วนร่วมของชุมชนได้ ในกรณีที่สภาพแวดล้อมส่งผลให้ชุมชนได้รับความเดือดร้อนขัดสน สถานศึกษาก็สามารถนำความรู้ความเข้าใจดังกล่าวมาจัดกิจกรรมให้ชุมชนคลายความเดือดร้อนและมีความเข้มแข็งขึ้นได้ ซึ่งจะส่งผลให้ชุมชนเต็มใจเข้ามาส่งเสริมสนับสนุน และมีส่วนร่วมในโอกาสต่อไป

2. ศึกษาประวัติความเป็นมาและสภาพของชุมชน การส่งเสริมให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมจำเป็นต้องรู้ประวัติความเป็นมาและสภาพของชุมชนเป็นอย่างดี โดยควรศึกษาใน 7 ประเด็นต่อไปนี้ คือ

2.1 การก่อกำเนิดของชุมชน เนื่องจากความเป็นมาของการกำเนิดชุมชนช่วยให้เราเข้าใจพื้นฐาน และวิวัฒนาการของชุมชนให้ดีขึ้น กลุ่มบุคคลที่เป็นผู้ก่อตั้งชุมชน กรณีที่สามารถสืบทราบลงไปจนถึงกลุ่มบุคคลที่ร่วมกันก่อตั้งชุมชนได้ จะช่วยให้สามารถเข้าถึงกลุ่มบุคคลที่เป็นแก่นของชุมชนได้ง่ายขึ้น เพราะโดยทั่วไปลูกหลานของผู้ก่อตั้งชุมชน มักได้รับการยอมรับนับถือจากคนในชุมชนต่อมา

2.2 ขอบเขตและอาณาเขตบริเวณของชุมชน เพื่อให้ทราบว่าผู้ที่จะเข้ามามีส่วนร่วมและช่วยส่งเสริมสนับสนุนกิจกรรมอยู่ที่ใดด้วย แต่มีข้อควรคำนึง คือ ความเป็นชุมชนนั้นไม่ได้ถูกตัดขาดด้วยเขตแดนที่ทางราชการกำหนดเสมอไป ควรพิจารณาถึงความเกี่ยวข้องผูกพันของคนในชุมชนอันเนื่องมาจากเชื้อชาติ ภาษาและวัฒนธรรมของชุมคนด้วย เพราะสิ่งเหล่านี้จะเป็นประโยชน์อย่างมากในการดำเนินกิจกรรมที่จะให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม

2.3 ลักษณะทางกายภาพของชุมชน ได้แก่ ลักษณะภูมิอากาศ ลักษณะภูมิประเทศและเส้นทางคมนาคมในชุมชน เป็นต้น

2.4 ลักษณะทางชีวภาพของชุมชน เช่น สัตว์ป่า พืชพันธ์ในท้องถิ่น รวมทั้งระบบนิเวศน์ในถิ่นที่ชุมชนตั้งอยู่ ผู้นำชุมชน บุคคลสำคัญของชุมชน และบทบาทที่เกี่ยวข้องกับชุมชน ระบบเครือข่ายชุมชน เช่น การอยู่ร่วมกลุ่มขององค์กรชุมชน ความโยงใย และความสัมพันธ์ของตระกูลต่าง ๆ ในชุมชน เป็นต้น

2.5 ประชากรในชุมชน ได้แก่ จำนวนประชากร เพศ อายุ การเกิด การตาย การย้ายถิ่น กลุ่มตระกูลต่างๆ ในชุมชน สิ่งเหล่านี้เป็นข้อมูลกระกอบการตัดสินใจ และวางแผนการดำเนินงานได้ดียิ่งขึ้น

2.6 ความเชื่อ ศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี วิถีการดำเนินชีวิต สิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชน และลักษณะนิสัยพื้นฐานของคนในชุมชน สถานที่สำคัญของชุมชน เช่น วัด โบสถ์ สุเหร่า สถานศึกษา สถานที่ราชการ และปูชนียสถานอื่นๆ เป็นต้น

2.7 ระบบเศรษฐกิจ ได้แก่ อาชีพของประชาชนการพึ่งพาทางเศรษฐกิจของคนในชุมชนและระหว่างชุมชน ระบบการเมืองการปกครองและกลุ่มทางการเมืองของคนในชุมชน

สรุปภาพรวมเกี่ยวกับความสำคัญของการมีส่วนร่วมได้เป็น 2 ด้าน ดังนี้

1. ปัจจัยเกี่ยวกับชุมชน ได้แก่ การมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง เสียสละ มีตัวแทนชุมชนมีความรู้ความสามารถ มีความเป็นผู้นำ ชุมชนมีทัศนคติที่ดีต่อการมีส่วนร่วม มีความเต็มใจในการเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน มีความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ของตนเอง ลักษณะกิจกรรมเอื้อต่อการให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม มีการจัดกิจกรรมที่ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างสม่ำเสมอ

2. ปัจจัยด้านอื่น ๆ ได้แก่ สภาพเศรษฐกิจของชุมชนการประกอบอาชีพของชุมชนมีการอยู่แบบพึ่งพาอาศัยกัน มีอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลักสภาพสังคมวัฒนธรรม ลักษณะนิสัยพื้นฐานของตนในชุมชน การมีการแข่งขันกันทางการเมือง สภาพคมนาคม ความห่างไกลทุรกันดาร ปัจจัยด้านเพศที่พบว่า เพศชายมักมีส่วนร่วมมากกว่าเพศหญิง การยอมรับซึ่งกันและกันของคนในชุมชน

2.3.5 แนวคิดเกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงต้องประกอบไปด้วย 3 คุณลักษณะพร้อมๆ กัน คือ

2.3.5.1 ความพอประมาณ

2.3.5.2 ความมีเหตุผล

2.3.5.3 การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว

2.3.5.1 ความพอประมาณ

ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดีที่ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไป โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เช่น การผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับพอประมาณ คือ การปฏิบัติในทางสายกลาง ก็คือมีความพอดีพอเหมาะ ไม่ตึงเกินไปและไม่หย่อนเกินไป ไม่เร็วเกินไปและไม่ช้าเกินไป (คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง, 2549, น. 13)

สุนัย เศรษฐ์บุญสร้าง (2550, น. 12) ได้ให้แนวคิดไว้ว่า "ความพอดีพอเหมาะย่อมขึ้นอยู่กับเงื่อนไขขององค์ประกอบต่าง ๆ ที่แปรเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลาเป็นพลวัต (Dynamic) ไม่ใช่สิ่งที่หยุดนิ่งตายตัว (static) เพราะเมื่อองค์ประกอบต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงไป สิ่งที่เป็นความพอเหมาะพอดีภายใต้เงื่อนไขของเวลาและสถานที่หนึ่ง ๆ ก็อาจกลายเป็นสิ่งที่ไม่พอดีพอเหมาะ ภายใต้เงื่อนไขขององค์ประกอบในอีกเวลาและสถานที่หนึ่งก็ได้"

พิพัฒน์ ยอดพฤติการ (2550, น. 39) ได้ให้แนวคิดไว้ว่า "คำแปลในภาษาอังกฤษของความพอประมาณนี้ จะตรงกับคำว่า Moderation การพัฒนาให้ "ดำเนินไปในทางสายกลาง" สามารถใช้กับการปฏิบัติในทุกระดับ ตั้งแต่ปัจเจกบุคคลไปจนถึงระดับประเทศชาติ โดยมีนัยยะที่สะท้อนถึงมิติของการยกระดับไปสู่ความเจริญงอกงามยิ่ง ๆ ขึ้นไปภายใต้พลวัตทางวัฒนธรรมที่เลื่อนไหลเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นขั้นเป็นตอนแฝงอยู่ ไม่ใช่หมายถึงการหยุดนิ่งล้าหลังในขณะที่โลกกำลังพัฒนาเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา"

2.3.5.2 ความมีเหตุผล

ความมีเหตุผล หมายถึง "การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอเพียงนั้น จะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผลโดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ๆ อย่างรอบคอบ" (คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง, 2549, น. 13) การจะสามารถเข้าถึงความพอเพียงได้นั้น ต้องอาศัย "การประมาณอย่างมีเหตุมีผล และอย่างเป็นวิทยาศาสตร์เพื่อให้เกิดความพอดีพอเหมาะในการประพฤติปฏิบัติต่าง ๆ โดยถ้าหากสามารถสร้าง "เหตุ" ได้อย่างเหมาะสมถูกต้อง "ผล" แห่งความเจริญงอกงามก็จะเกิดตามมาในสัดส่วนที่สัมพันธ์พอดีกับ "เหตุ" นั้น ๆ เสมอ" (สุนัย เศรษฐ์บุญสร้าง, 2550, น. 14) และตรงกับคำแปลในภาษาอังกฤษว่า Cause and Effeect (พิพัฒน์ ยอดพฤติการ 2550, น. 14) ซึ่งเป็นการพิจารณาเลือกเส้นทางของการดำเนินงานโดย

คำนึงถึงเหตุและปัจจัยทั้งหมดส่งผลเป็นการกระทำที่ถูกต้องดีงาม ตามหลักของเหตุและผล มากกว่าคำว่า Reasonableness ซึ่งหมายถึงการมีเหตุผลที่เหมาะสมต่อการกระทำใด ๆ

2.3.5.3 การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว

การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นโดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่าง ๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งใกล้และไกล คำแปลในภาษาอังกฤษของการมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวนี้ จะตรงกับคำว่า Self-Immunity (พิพัฒน์ ยอดพฤติการ, 2550, น. 14)

ปรัชญามีเงื่อนไขที่สอดคล้องกับสภาพสังคมและชุมชน นอกจากคุณลักษณะทั้งสามข้างต้น การวางแผนและการดำเนินงานในทุกขั้นตอน หรือการตัดสินใจและการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้อยู่ในระดับพอเพียงนั้น ต้องอาศัยทั้งความรู้ และคุณธรรมเป็นพื้นฐาน ดังนี้

1. เงื่อนไของค์ความรู้ ประกอบด้วยความรอบรู้เกี่ยวกับวิชาการต่าง ที่เกี่ยวข้องอย่างรอบด้าน มีความรอบคอบในการนำความรู้เหล่านั้นมาพิจารณาให้เชื่อมโยงกัน เพื่อประกอบการวางแผนและความระมัดระวังในขั้นปฏิบัติ (คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง, 2549, น. 14) รอบรู้ในข้อเท็จจริงเกี่ยวกับสภาวะแวดล้อมและสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องทั้งหมด มีสติหรือความระลึกรู้ ซึ่งเป็นเครื่องพิจารณากลั่นกรองก่อนที่จะทำ จะพูด หรือแม้แต่จะคิดในเรื่องต่าง ๆ ว่าก่อให้เกิดประโยชน์หรือผลเสียหาย ควรกระทำหรือควรงดเว้น และมีปัญญาหรือความรู้ชัด ที่เกิดขึ้นจากความฉลาดสามารถคิดพิจารณาอย่างถูกต้องแยบคายด้วยเหตุผล (พิพัฒน์ ยอดพฤติการ, 2550, น. 42) ทำให้เห็นและเข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างได้อย่างกระจ่างชัด เป็นความรู้แจ้งในงานและวิธีที่จะปฏิบัติงานอย่างถูกต้องเที่ยงตรง

2. เงื่อนไขด้านคุณธรรม คุณธรรมที่จะต้องเสริมสร้างประกอบด้วย มีความตระหนักในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริต และมีความอดทน มีความพากเพียร ใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต ไม่โลภ และไม่ตระหนี่ (คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง, 2549, น. 14) ความซื่อสัตย์สุจริต สำหรับรองรับสนับสนุนวิชาความรู้ เพื่อนำพาไปสู่เป้าหมายได้อย่างถูกต้องเที่ยงตรง ความอดทน มีความเพียรประกอบการงานด้วยความตั้งใจ ไม่ละเลย ไม่ทอดทิ้ง เป็นความเพียรที่มีลักษณะกล้าแข้ง ไม่ขาดสาย มีความหนักแน่น อดทน ไม่ท้อถอย ทำให้การดำเนินงานรุดหน้าเรื่อยไป และความรอบคอบระมัดระวัง ที่จะพิจารณาเรื่องต่าง ๆ ให้กระจ่างแจ้งในทุกแง่ทุกมุม ก่อนที่จะจัดการให้ถูกจุด ถูกขั้นตอน ถูกเหตุผลและสามารถนำความรู้ต่าง ๆ มาพิจารณาให้เชื่อมโยงกัน เพื่อนำไปสู่ผลลัพธ์สามประการด้วยกัน คือความสมดุล การพร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลง และความยั่งยืน (พิพัฒน์ ยอดพฤติการ, 2550, น. 42)

แนวคิดของเศรษฐกิจพอเพียงปรากฏอยู่ในการดำเนินโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริมาช้านาน ในรูปของหลักการสร้างความ “พออยู่-พอกิน” และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานแนวคิดนี้เพื่อใช้ปรับทิศทางการพัฒนาประเทศไทยเป็นครั้งแรกแก่นิสิตมหาวิทยาลัย เกษตรศาสตร์ เมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม 2517 (พิพัฒน์ ยอดพฤติการ, 2550, น. 33)

สรุปว่า ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ทรงมีพระราชดำรัสชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมาตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2517 และได้ทรงเน้นย้ำอย่างชัดเจนในวันที่ 4 ธันวาคม พุทธศักราช 2540 ภายหลังวิกฤติเศรษฐกิจพุทธศักราช 2540 จวบจนปัจจุบัน นานกว่า 40 ปี เป็นแนวทางการแก้ไขเพื่อให้รอดพ้น และสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่างๆ

2.3.6 แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชน (The Idea of Community Economy)

2.3.6.1 ความหมายของเศรษฐกิจชุมชน

เศรษฐกิจชุมชน มีความหมายได้หลายมิติดังต่อไปนี้ รอบบิ้นส์ (Robbins)ได้ให้ความหมายเศรษฐกิจชุมชนไว้ว่า “เศรษฐกิจชุมชน หมายถึงพฤติกรรมของชุมชนในการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ เพื่อสนองตอบความต้องการของชุมชน” (กรมการพัฒนาชุมชน, 2543, น. 8)

กรมการพัฒนาชุมชน (2543, น. 9) ได้ให้ความหมายเศรษฐกิจชุมชนไว้ว่า “เศรษฐกิจชุมชน หมายถึงกิจกรรมที่บุคคลหรือองค์กรชุมชน หรือเอกชนร่วมกิจการช่วยกันดำเนินงานด้วยตนเองทั้งหมด หรือบางส่วน โดยประสานทำงานกับพหุภาคีและผู้คนในท้องถิ่น มีการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและเทคโนโลยีที่เหมาะสมช่วยเหลือการผลิต การตลาด ทุนการจัดการร่วมกันในเรื่องเกี่ยวกับการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร การค้าขาย การบริการการท่องเที่ยว การพัฒนาส่งเสริมวัฒนธรรมในท้องถิ่น เพื่อมุ่งให้เกิดรายได้ ส่งผลต่อบุคคละครอบครัวและชุมชน”

ประเวศ วะสี (อ้างถึงใน สมศักดิ์ ฉันทะ, 2542, น. 13) ได้ให้ความหมายเศรษฐกิจชุมชนไว้ว่า “เศรษฐกิจชุมชน หมายถึงเศรษฐกิจที่คำนึงถึงการบำรุงพื้นฐานของตัวเองให้เข้มแข็ง ทั้งทางสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจ”

สรุปว่า เศรษฐกิจชุมชน หมายถึงกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจของชุมชน ซึ่งประกอบด้วยกิจกรรมทางการผลิต การแปรรูป การขายผลผลิต การซื้อ และการบริโภคในชุมชน อาจจะเป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดรายได และกำไรในชุมชน

2.3.6.2 แนวคิดพื้นฐานของเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง

กรมการพัฒนาชุมชน (2543, น. 9) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองไว้ ดังนี้

1. เริ่มที่ชุมชนในชนบทหรือภาคเกษตรกรรม ในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของประเทศซึ่งเป็นเศรษฐกิจพื้นฐานของประเทศ อันเป็นรากฐานของการพัฒนาเศรษฐกิจในระดับภาค จุดสำคัญของเศรษฐกิจชุมชนคือยึดชุมชนเป็นหลัก ประชาชนต่องสามัคคีร่วมมือกัน ช่วยเหลือกัน การพึ่งตนเองและสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งเป็นเสมือนทุนทางสังคม โดยเริ่มจากการส่งเสริมการผลิตพื้นฐานคือเกษตรผสมผสานซึ่งภาครัฐ ภาคเอกชนต่องเข้าไปให้การช่วยเหลือสนับสนุน จัดหาสระน้ำในแปลงไร่นาของเกษตรกร และทำแหล่งน้ำขนาดเล็กในพื้นที่ให้เป็นแหล่งน้ำสำรองสำหรับเติมน้ำในแหล่งน้ำในแปลงไร่นา ขณะเดียวกันก็เป็นมาตรการป้องกัน และแก้ไขปัญหาภัยแล้งในช่วงฤดูภัยแล้งด้วย ทั้งนี้การดำเนินการดังกล่าว ต้องเน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในชุมชนเป็นหลัก

2. ส่งเสริมการรวมกลุ่มของประชาชน โดยการใช้กิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นเครื่องมือเป็นปัจจัยที่เชื่อมความสัมพันธ์ของสมาชิก เพราะกิจกรรมทางเศรษฐกิจนี้เป็นสิ่งที่สมาชิกเห็นประโยชน์ที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องใกล้ตัว เช่น การรวมกลุ่มที่มีเป้าหมายทางการผลิต การรวมกลุ่มเพื่อระดมทุน การรวมกลุ่มเพื่อการแปรรูปผลผลิต การรวมกลุ่มเพื่อการตลาด และการรวมกลุ่มอาชีพอุตสาหกรรมในครัวเรือน เป็นต้น

3. การสร้างเครือข่ายองค์กรชุมชน โดยที่ประชาชนในชนบทมีการรวมกลุ่มมานานแล้ว ซึ่งมีทั้งที่ประสบปัญหาและที่ประสบผลสำเร็จ มีการพัฒนาตัวเองให้เข้มแข็งสามารถพึ่งตนเองได้ก็มีอยู่มากมาย แต่กลุ่มเหล่านั้นกระจายกันอยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ ขาดการเชื่อมโยง ดังนั้น หากจะสร้างความเข้มแข็งให้แก่กลุ่มชาวบ้านจะต้องส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดเครือข่ายของกลุ่มชาวบ้านขึ้น โดยจะต้องสำรวจว่า มีกลุ่มชาวบ้านอยู่ที่ไหนบ้าง ทำอะไรกันอยู่ และมีความสามารถในการบริหารงานกันอย่างไร ในขณะเดียวกันจะต้องรู้ว่ากลุ่มมชาวบ้านนั้นมีปัญหา มีข้อจำกัด มีอุปสรรคในการดำเนินกิจกรรมอะไรบ้าง เพื่อให้ภาครัฐสามารถให้การสนับสนุนได้ตรงตามความต้องการ อันจะทำให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจพื้นฐานแบบพึ่งตนเองของชุมชนได้

4. สนับสนุนส่งเสริมการตลาดรูปแบบต่าง ๆ ปัญหาพื้นฐานภาคเกษตรกรรมหรืออุตสาหกรรมในครัวเรือนคือตลาดซึ่งเมื่อชาวบ้านทำการผลิตผลผลิตทางการเกษตรและยังไม่สามารถจำหน่ายได้ในราคาที่เป็นธรรม แนวคิดในการแก้ปัญหาดังกล่าว คือการจัดให้มีตลาดนัดชุมชนหรือลานค้าชุมชนในทุกอำเภอเพื่อให้กลุ่มเกษตรกรหรือกลุ่มอาชีพนำผลผลิตออกมาจำหน่าย ซึ่งจะทำให้เกษตรกรมีตลาดที่ขายผลผลิตได้อย่างเป็นธรรม และประชาชนในเมืองเองก็ซื้อผลผลิตได้ในราคาถูก ในขณะเดียวกันเกษตรกรและกลุ่มอาชีพ ก็สามารถใช้ลานค้าชุมชนเป็นเวทีแห่งการเรียนรู้ แลกเปลี่ยน

ประสบการณ์ในการผลิต ซึ่งจะเป็นการช่วยให้มีการพัฒนาคุณภาพผลผลิต หรือผลิตภัณฑ์ของตนเองได้ดียิ่งขึ้น และยังเป็นสถานที่ที่จะทำให้ภาคธุรกิจได้เข้ามาคัดเลือกซื้อ สั่งซื้อผลผลิตหรือผลิตภัณฑ์ที่จะนำไปจำหน่าย

5. จัดให้มีเวทีประชาคมเศรษฐกิจพื้นฐานของชุมชนในทุกระดับ เพื่อเป็นเวทีในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ปรึกษาหารือแก้ไขปัญหาของชุมชน วางแผนจัดทำโครงการและการแสวงหางบประมาณในลักษณะแบบคิดเองทำเอง ระหวางเพื่อนด้วยกัน โดยมีผู้แทนจากส่วนราชการหน่วยงานองค์กรพัฒนาเอกชนคอยเสริมความช่วยเหลือให้เป็นเวทีประชาคมเศรษฐกิจชุมชนหรือหมู่บ้าน และขยายเป็นเวทีประชาคมในระดับอำเภอต่อไป ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ว่า “ตนแลเป็นที่พึ่งแห่งตน”

สุวารีย์ ศรีปูณะ (2541, น. 129-130) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองไว้ สรุปได้ 4 ประเด็นหลัก ดังนี้

1. มนุษย์จำเป็นต้องบริโภคปัจจัยสี่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาหาร จึงควรผลิตเพื่อบริโภคเองให้ได้มากที่สุด ดังที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสว่า “ไม่จำเป็นต้องพึ่งพาตนเองให้ได้หมดทั้งร้อยเปอร์เซ็นต์ เกษตรกรอาจเริ่มต้นพึ่งตนเองจาก 10 เปอร์เซ็นต์ เป็น 20 เปอร์เซ็นต์แล้วค่อย ๆ ยกระดับขึ้นไปเรื่อย ๆ ก็ได้” รูปแบบการผลิตที่เป็นพื้นฐานและเป็นอุดมคติเพื่อการพึ่งตนเอง คือการทำเกษตรแบบผสมผสานที่เหมาะสมกับสภาพภูมิศาสตร์ และทรัพยากรของท้องถิ่นที่ผ่านมาเน้นการเพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยว (Mono Crop) เพื่อขายได้เงินไปซื้อข้าวอาหาร สิ่งของเครื่องใช้มาบริโภคทำให้มีหนี้สินไม่เป็นตัวของตัวเอง สถาบันครอบครัวและชุมชนล่มสลายเพราะรายได้ไม่เพียงพอต้องอพยพแรงงานเข้าสู่เมืองและภาคอุตสาหกรรม สิ่งจำเป็นต่าง ๆ ล้วนถูกกำหนดราคาโดยกลไกตลาด สินค้าบริโภคจึงมีราคาสูง คนส่วนใหญ่จึงเกิดภาระหนี้สินแต่เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองจะส่งเสริมให้ครอบครัวมีผลผลิตเพื่อบริโภคอย่างเพียงพอส่วนที่เหลือจึงนำไปขาย ผลผลิตส่วนเกินที่ออกสู่ตลาดจึงเป็นกำไร เกษตรกรเป็นผู้กำหนดีหรือตัวกระทำ (Actor) ต่อตลาด ไม่ใช่กลไกตลาดเป็นผู้กำหนด

2. การรวมกลุ่มของชาวบ้านระดับชุมชน หมู่บ้าน และตำบล จะทำให้เกิดพลังและเกิดการต่อรองในระบบตลาดได้ ในขณะที่เศรษฐศาสตร์กระแสโลกาภิวัตน์ให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มพ่อค้าและสมาคมอุตสาหกรรมมากกว่า แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองมุ่งให้ชาวบ้านเป็นทั้งเจ้าของทุนและผู้ประกอบการทางเศรษฐกิจเองโดยถือว่า วัตถุดิบ แรงงาน ทักษะ ทุน และยุทธศาสตร์ทางธุรกิจ ตองอยู่ภายใต้การตัดสินใจด้วยตนเอง (Self-Determination) ของสมาชิกชุมชน รัฐเป็นเพียงผู้สนับสนุนข้อมูลข่าวสารความรู้ในการบริหารจัดการสนับส.นุนการทำวิจัยเพื่อการพัฒนาผลผลิตและเทคโนโลยีการผลิต รวมทั้งปรับปรุงแก้ไขกฎหมายระเบียบต่าง ๆ เพื่อสนับสนุนธุรกิจ

ชุมชนให้มีอนาคตการรวมตัวเป็นกลุ่มของชาวบ้านเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นและขาดไม่ได้ หากไม่รวมตัวกัน เศรษฐกิจตลาดจะทำลายชุมชนเพราะการแก่งแย่งแข่งขัน ตลาดก็จะปั่นป่วนเพราะคนในชุมชนและในประเทศขาดกำลังซื้อ

3. ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง (Self-Reliance Economic) ของชุมชนใช้คุณธรรมและวัฒนธรรมดั้งเดิมของไทยเป็นแกนกลางของการจัดกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ทั้งการทำความดี มีสัจจะ มีเมตตา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และคำสอนพระพุทธศาสนาทั้งหลาย โดยที่สิ่งเหล่านี้เป็นทั้งแบบแผนพฤติกรรมในสังคมและเป็นมิติในการทำธุรกิจพร้อมกันไประบบเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง จึงเป็นระบบเศรษฐกิจที่กำกับด้วยคุณธรรม (Moral Economic) ส่วนระบบเศรษฐกิจแบบตลาดตามหลักเศรษฐศาสตร์กระแสโลกาภิวัตน์นั้น มุ่งใช้วัตถุคือกำไร เป็นแรงจูงใจในการทำธุรกิจเพียงอย่างเดียว การขายสิ่งที่ตนมีและการส่งออกเพื่อให้ได้เงินตราจึงเป็นเป้าหมายสำคัญ

4. การประสานเชื่อมโยง (Articulation) ระหวางแนวคิดเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองกับแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสโลกาภิวัตน์ โดยระบบเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเองไม่ได้ปฏิเสธระบบตลาด แต่ถือว่าตลาดมีความจำเป็นแต่ต้องเปลี่ยนความสำคัญทางการค้าระหวางเกษตรกรกับพ่อค้านักธุรกิจ และระหวางปัจเจกบุคคลกับปัจเจกบุคคล มาเป็นความสัมพันธ์ระหวางชุมชนกับพ่อค้าเป็นกลุ่มกับปัจเจกชน ชุมชนเป็นเจ้าของหรือผู้ประกอบการเอง และมีการสร้างเครือข่ายชุมชนระดับอำเภอจังหวัด ภาค และประเทศ อาณาจักรธุรกิจและอำนาจการต่อรองของชุมชนก็จะมากยิ่งขึ้น และเป็นประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่ของประเทศมากขึ้นด้วย

สรุปว่า แนวคิดเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง เป็นการพัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่นให้มั่นคง โดยเริ่มต้นจากการปรับกระบวนทัศน์การพัฒนาแบบแยกส่วน (Split Type Development) ไปสู่การพัฒนาอย่างบูรณาการ (Holistic Approach) ซึ่งทุกส่วนมีความเชื่อมโยงกันว่า เมืองและชนบทที่ไม่สามารถแยกส่วนกันได้ ในการพัฒนาเกษตร อุตสาหกรรม และการบริการเกื้อกูลกัน ขณะเดียวกันควรสร้างโอกาสการเรียนรู้ให้แก่คนในชุมชน คือการสร้างอาชีพหลากหลาย โดยคนในชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้วยตนเองและสอดคล้องกับศักยภาพ ทรัพยากร เทคโนโลยีที่เหมาะสม และภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ในการเพิ่มพูนความรู้ รายได้ ทรัพยากร ความเอื้ออาทรต่อกัน อันจะนำมาซึ่งความเข้มแข็งของชุมชนภายใต้การพัฒนาอย่างยั่งยืน

2.4 บริบทพื้นที่วิจัย

เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร ที่ตั้งและอาณาเขต ตั้งอยู่ทางตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา (ฝั่งธนบุรี) มีอาณาเขตติดต่อกับเขตข้างเคียงเรียงดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับเขตธนบุรีและเขตบางคอแหลม มีคลองดาวคะนองและแนวกึ่งกลางแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นเส้นแบ่งเขต

ทิศตะวันออก ติดต่อกับเขตยานนาวา และอำเภอพระประแดง (จังหวัดสมุทรปราการ) มีแนวกึ่งกลางแม่น้ำเจ้าพระยาและคลองบางพึ่งเป็นเส้นแบ่งเขต

ทิศใต้ ติดต่อกับเขตทุ่งครุ มีลำรางสาธารณะ คลองแจงร้อน ลำรางสาธารณะ คลองข้างโรงเรียนขจรโรจน์วิทยา คลองราษฎร์บูรณะ คลองตาเทียบ และลำรางสาธารณะเป็นเส้นแบ่งเขต

ทิศตะวันตก ติดต่อกับเขตจอมทอง มีคลองกอไผ่ขวด คลองยายจำปี คลองบางปะแก้ว และถนนสุขสวัสดิ์เป็นเส้นแบ่งเขต

ที่มาของชื่อเขตเขตราษฎร์บูรณะ

ความหมายของชื่อเขตที่เป็นอยู่ในขณะนี้ มาจากคำว่า "ราษฎร์"+"บูรณะ" มาเป็น "ราษฎร์บูรณะ" ตามพจนานุกรม "ราษฎร์" แปลว่า "พลเมืองของประเทศ" หรือ "แว่นแคว้นบ้านเมือง" "บูรณะ" แปลว่า "ทำให้เต็ม ปฏิสังขรณ์ซ่อมแซม" เมื่อนำมาสมาสรวมกันเป็น "ราษฎร์บูรณะ" จึงมีความหมายได้เป็นสองนัย คือ พลเมืองของประเทศช่วยกันสร้างขึ้นหรือรวบรวมกันตั้งขึ้นเป็นหมู่บ้านอำเภอหนึ่ง และอีกนัยหนึ่งมีความหมายว่า เป็นเมืองที่ราษฎรช่วยกันค้ำจุนส่งเสริม และบำรุงรักษาทุกวิถีทางที่จะให้เป็นเมืองที่มีความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นสมกับเป็นเขตหนึ่งของกรุงเทพมหานคร และให้มีความเจริญเท่าเทียมกับเขตอื่น

ประวัติศาสตร์เขตราษฎร์บูรณะ

เดิมเขตราษฎร์บูรณะเป็นอำเภอที่อยู่ในเขตการปกครองของจังหวัดธนบุรี ครั้งหนึ่ง ได้ถูกโอนไปอยู่ในเขตการปกครองของจังหวัดพระประแดง ซึ่งสมัยนั้นเรียกว่า นครเขื่อนขันธ์ ต่อมา จังหวัดพระประแดงถูกยุบเป็นอำเภอและไปขึ้นกับจังหวัดสมุทรปราการ อำเภอราษฎร์บูรณะจึงกลับมาขึ้นกับจังหวัดธนบุรีตามเดิมอีกครั้ง ปัจจุบัน เขตราษฎร์บูรณะ เป็นเขตการปกครองขึ้นกับกรุงเทพมหานครความหมายของชื่อเขตที่เป็นอยู่ในขณะนี้ มาจากคำว่า "ราษฎร์"+"บูรณะ" มาเป็น "ราษฎร์บูรณะ" ตามพจนานุกรม "ราษฎร์" แปลว่า "พลเมืองของประเทศ" หรือ "แว่นแคว้นบ้านเมือง" "บูรณะ" แปลว่า "ทำให้เต็ม ปฏิสังขรณ์ซ่อมแซม" เมื่อนำมาสมาสรวมกันเป็น "ราษฎร์บูรณะ" จึงมีความหมายได้เป็นสองนัย คือ พลเมืองของประเทศช่วยกันสร้างขึ้น หรือรวบรวมกันตั้งขึ้นเป็นหมู่บ้าน

อำเภอหนึ่ง อีกนัยหนึ่งมีความหมายว่า เป็นเมืองที่ราษฎรช่วยกันค้ำจุนส่งเสริมและบำรุงรักษาทุกวิถีทางที่จะให้เป็นเมืองที่มีความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้น สมกับเป็นเขตหนึ่งของกรุงเทพมหานคร และให้มีความเจริญเท่าเทียมกับเขตอื่น

หากจะพิจารณาตามหลักภูมิศาสตร์แล้ว จะเห็นว่าอำเภอราษฎร์บูรณะ เดิมคงเป็นชายทะเลแถวป้อมพระจุลฯ ต่อมาแผ่นดินตอนนี้งอกและสูงขึ้นเรื่อยๆ จนพ้นน้ำมีต้นไม้งอกงามเป็นป่าดงอยู่ทั่วไป ราษฎรที่อาศัยอยู่จึงช่วยกันหักล้างถางป่าทำมาหากินมาเป็นลำดับ ครั้นมาถึงสมัยของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงตั้งกรุงธนบุรีเป็นเมืองหลวง ราษฎรทั้งหลายจึงกระจัดกระจายกันออกมาและช่วยกันหักร้างถางป่าสร้างเป็นเมืองขึ้นแล้วช่วยกันปฏิสังขรณ์ให้สมบูรณ์ขึ้นเรื่อยๆ เพื่อจะได้เป็นกำแพงป้องกัน หรือเป็นด่านแรกของเมืองหลวงธนบุรี หากถูกชาติใกล้เคียงรุกรานทางเรือในสมัยนั้น เมื่อ พ.ศ. 2423 อำเภอราษฎร์บูรณะ ตั้งที่ทำการอยู่ที่บ้านหลวงธนาบาล (ปุ้ย รัตนจีนะ) ตอนกลางของคลองราษฎร์บูรณะและตั้งอยู่ริมลำกระโดงแห่งหนึ่ง ชาวบ้านเรียกลำกระโดงนี้ว่า "คลองตามั่ง" คนรุ่นปู่ ย่า ตา ยาย เรียกว่า “คลองโรงพักเก่า” นายอำเภอราษฎร์บูรณะคนแรกในสมัยนั้น คือ หลวงธนาบาล (ปุ้ย รัตนจีนะ) สถานที่ทำการอำเภอนี้ยังไม่มีตัวอำเภอเป็นอิสระ หลวงธนาบาลดำรงตำแหน่งนายอำเภอตั้งแต่ พ.ศ. 2423 จนถึง พ.ศ. 2468

เมื่อสิ้นสมัยหลวงธนาบาลแล้ว พระวิเศษอักษรสาร มาดำรงตำแหน่งแทน จึงย้ายที่ทำการอำเภอมาปลูกสร้างเป็นอิสระในที่ดินของวัดราษฎร์บูรณะด้านทิศเหนือริมแม่น้ำเจ้าพระยา ต่อมาบริเวณดังกล่าวถูกน้ำเซาะตลิ่งพังอยู่เรื่อยๆ พระวิเศษอักษรสาร นายอำเภอเห็นว่าจะเป็นการไม่ปลอดภัยในอนาคต จึงขอซื้อที่ดินซึ่งเป็นสวนของนายเกี๊ยะ สินธุ์ฉาย เนื้อที่ 3 ไร่ 3 งาน 52 ตารางวา ก่อสร้างที่ว่าการอำเภอขึ้นใหม่ เมื่อ พ.ศ. 2471 เมื่อ พ.ศ. 2512 นายเปรมศักดิ์ วิเชียรภักดี นายอำเภอราษฎร์บูรณะ พิจารณาเห็นว่าที่ทำการอำเภอหลังนี้สร้างมาตั้งแต่ พ.ศ. 2471 รวมระยะเวลาประมาณ 42 ปีเศษ ตัวอาคารชำรุดทรุดโทรมมาก ยากแก่การซ่อมแซมให้อยู่ในสภาพดี จึงเสนอขอเงินงบประมาณทำการก่อสร้างที่ว่าการอำเภอขึ้นใหม่ สำนักงบประมาณได้จัดสรรเงินมาเป็นค่าก่อสร้างอาคารที่ว่าการอำเภอเป็นอาคารตึก 2 ชั้น นอกจากนี้ สุขาภิบาลราษฎร์บูรณะ และพ่อค้าประชาชนได้ร่วมกันสมทบทุนในการนี้ด้วย อาคารสร้างเสร็จเรียบร้อยเมื่อปี พ.ศ. 2513 และเปิดทำการในปีเดียวกัน



ภาพที่ 2.1 สำนักงานเขตราษฎร์บูรณะ

ต่อมาในปี พ.ศ. 2526 กรุงเทพมหานคร ได้อนุมัติงบประมาณมาสร้างที่ทำการเขตเพิ่มเติม เป็นอาคารตึก 3ชั้น ต่อเนื่องกับตึกเก่า และได้ทำพิธีเปิดที่ว่าการเขตราษฎร์บูรณะ เมื่อวันที่ 8 มกราคม พ.ศ. 2526 ต่อมา กรุงเทพมหานคร ได้อนุมัติงบประมาณผูกพัน 3 ปี คือ ในปีงบประมาณ พ.ศ. 2537, 2538 และ 2539 เพื่อให้สร้างสำนักงานเขตเพิ่มเติมเป็นอาคาร 11 ชั้น ประกอบด้วย ชั้นล่าง เป็นที่เก็บของ ห้องโถง ถังเก็บน้ำ และห้องไฟฟ้า ชั้น 2-5 เป็นลานจอดรถยนต์ ชั้น 6-10 เป็นห้องทำงาน และชั้น 11 เป็นห้องประชุม โดยได้ลงนามสัญญาก่อสร้าง เมื่อวันที่ 14 กันยายน พ.ศ. 2537 กำหนดแล้วเสร็จ วันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2539 และในวันที่ 25 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2541 ได้มีพิธีเปิดอาคารสำนักงานเขต 11ชั้น โดยสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายกเป็นประธานในพิธี

เหตุการณ์สำคัญของเขตราษฎร์บูรณะ

วันที่ 22 พฤศจิกายน พ.ศ. 2530 เปิดใช้สะพานพระราม 9 เป็นสะพานขึงโดยใช้สายเคเบิลขนาดใหญ่ เริ่มดำเนินการก่อสร้าง เมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2527 โดยมีกิจกรรมวิ่งมาราธอนลอยฟ้าในเวลา 06.00 น. ในวันที่ทำพิธีการเปิด โดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จเป็นองค์ประธาน มีผู้เข้าร่วมกิจกรรมกว่า 85,000 คน และในเวลาค่ำ พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรี เป็นผู้นำประชาชนจุดเทียนชัยถวายพระพรพร้อมกับร่วมร้องเพลงสรรเสริญพระบารมีและมีการแสดงพลุดอกไม้ไฟอย่างตระการตา

สถานที่สำคัญ

1. โรงเรียน

   โรงเรียนสมรรถภาพวิทยา โรงเรียนแจงร้อนวิทยา

   โรงเรียนบางปะกอกวิทยาคม โรงเรียนเยาวลักษณ์วิทยาธนบุรี

   โรงเรียนสารสาสน์สุขสวัสดิ์ โรงเรียนวัดบางปะกอก

   โรงเรียนขจรโรจน์วิทยา

2. วิทยาลัย

   วิทยาลัยพณิชยการเชตุพน

3. สะพาน

   สะพานพระราม 9

4. วัด

   วัดเกียรติประดิษฐ์ วัดแจงร้อน

   วัดบางปะกอก วัดประเสริฐสุทธาวาส

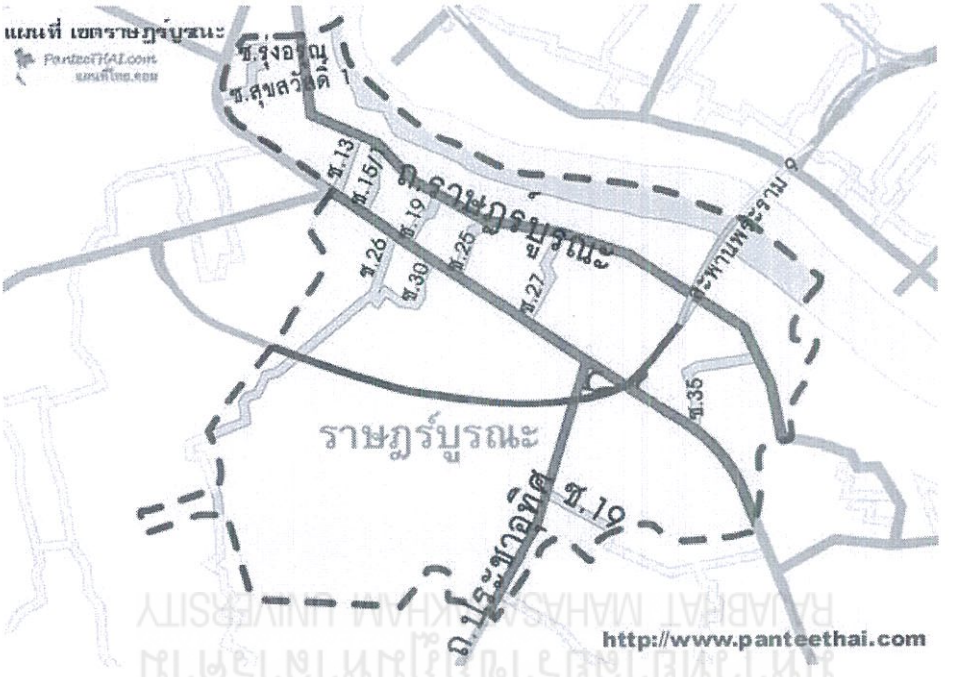
   วัดราษฎร์บูรณะ วัดสน

   วัดสารอด

5. โรงพยาบาล

   โรงพยาบาลบางปะกอก

   โรงพยาบาลราษฎร์บูรณะ



ภาพที่ 2.2 ที่ตั้งและอาณาเขตของเขตราษฎร์บูรณะ

ข้อมูลทั่วไปของเขตราษฎร์บูรณะ

อักษรไทย เขตราษฎร์บูรณะ

อักษรโรมัน Khet Rat Burana

รหัสทางภูมิศาสตร์ 1024

รหัสไปรษณีย์ 10140

ข้อมูลสถิติ

พื้นที่ 15.782 ตร.กม.

ประชากร 81,806 คน (พ.ศ. 2561)

ความหนาแน่น 5,183.50 คน/ตร.กม.

สำนักงานเขต

ที่ตั้ง เลขที่ 1 ถนนราษฎร์บูรณะ แขวงราษฎร์บูรณะ เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร 10140

พิกัดทางภูมิศาสตร์ 13°40′56″N 100°30′20″E

หมายเลขโทรศัพท์ 0 2428 4747, 0 2428 4884

หมายเลขโทรสาร 0 2427 4727 ต่อ 6809

การคมนาคม

ถนนสายหลักในพื้นที่เขตราษฎร์บูรณะได้แก่

1. ถนนสุขสวัสดิ์ เริ่มตั้งแต่ซอยสุขสวัสดิ์ 1 (รุ่งอรุณ) ไปจนถึงซอยสุขสวัสดิ์ 60 รวมทั้งหมด 44 ซอย

2. ถนนราษฎร์บูรณะ เริ่มตั้งแต่ซอยราษฎร์บูรณะ 1 ถึงซอยราษฎร์บูรณะ 48 (บูรณะสุดเขต 5) รวมทั้งหมด 45 ซอย

3. ถนนประชาอุทิศ เริ่มตั้งแต่ซอยประชาอุทิศ 1 (สายสำรวจ 1) ถึงซอยประชาอุทิศ 37 (มติมิตร) รวมทั้งหมด 31 ซอย

4. ทางพิเศษเฉลิมมหานคร (ระบบทางด่วนขั้นที่ 1 หรือ "ทางด่วน 1")

5. ถนนสายรอง มีทั้งหมด 3 สายได้แก่ ถนนราษฎร์พัฒนา ซอยสุขสวัสดิ์ 13 และถนนจอมทองบูรณะ

เขตราษฎร์บูรณะมีสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยา แห่งเดียว คือสะพานพระราม 9 ซึ่งเชื่อมระหว่างแขวงราษฎร์บูรณะกับแขวงบางโพงพาง เขตยานนาวา

2.5 ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

2.5.1 ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ (Functional Theory)

นักมานุษยวิทยาที่มีความสำคัญต่อการกำเนิดทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ คือ ทฤษฎีนี้มีมานานเริ่มด้วย อีมิลล์ เดอร์ไคม์ นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศส ต่อทาลคอต ฟาร์สัน โรเบิร์ต เมอร์ตัน และคนอื่นก็นำความคิดนี้ไปขยายเพิ่มเติมในแนวคิดที่เห็นว่า จะเป็นประโยชน์แก่สังคม

สุพัตรา สุภาพ (2545, น. 171-172) กล่าวถึงมโนทัศของทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ของอีมิลล์ เดอร์ไคม์ไว้ว่า เป็นการมองสังคมเป็นระบบที่มีการจัดระเบียบ สมาชิกในกลุ่มยอมรับบรรทัดฐานนิยมบทบาท และสถาบันต่าง ๆ ก็ผนึกเข้าหากันเป็นหนึ่ง ขณะเดียวกันสมาชิกของสังคมต่างก็ประพฤติปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เพราะสมาชิกเห็นพร้อมกันในเรื่องคุณค่า ท่าทีของบรรทัดฐานบางอย่าง เช่น การที่คนเคารพกฎหมาย เพราะเห็นว่าให้ความยุติธรรมแก่ทุกคน ทฤษฎีนี้เชื่อว่าสังคมอยู่ในสภาพสมดุล เคลื่อนที่ การเปลี่ยนแปลงในส่วนหนึ่งจะมีผลกระทบต่อส่วนอื่น ๆ ด้วย โดยแต่ละส่วนมีหน้าที่ทำให้เกิดการสมดุล เช่น สถาบันเศรษฐกิจจะบริการด้านอาหาร ที่อยู่อาศัย และเสื้อผ้าซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นต่อการอยู่รอด ขณะที่สถาบันการศึกษาก็ฝึกอบรมให้สมาชิกมีทักษะเพื่อจะได้ค้ำจุนสังคมให้เป็นไปตามเป้าหมาย

นิยพรรณ วรรณศิริ (2540, น. 108-110) การถึงการศึกษาพฤติกรรมของคนในสังคมในเชิงความสัมพันธ์ของหน้าที่ตามโครงสร้างของสังคมของแรดคลิฟฟ์ บราวน์ว่า ในทางวิชาการเรียกว่า "Holistics" เป็นการองสังคมทีเดียวทุกโครงสร้างเพื่อความเข้าใจสังคมทั้งสังคม โดยแรด คลิฟฟ์ บราวน์เชื่อว่า การศึกษาเฉพาะโครงสร้างใดสร้างหนึ่งเพียงโครงสร้างเดียว ไม่สามารถจะเข้าใจถึงโครงสร้างนั้น ๆ ได้ เช่น ถ้าจะศึกษาโครงสร้างทางการปกครองของสังคมไทย ก็ต้องศึกษาระบบค่านิยม เศรษฐกิจ ศาสนา การศึกษา ครอบครัว และเครือญาติของสังคมไทยด้วย เพราะทุกระบบดังที่กล่าวมาแล้วมีผลโครงสร้างทางการปกครองทั้งสิ้น มโนทัศน์ของและบรอนิสลอ มาลินอสกีเสนอไว้ว่า มนุษย์มีความต้องการพื้นฐานซึ่งต้องได้รับการตอบสนองจากสังคม 3 ประเภท คือ

1. ความต้องการพื้นฐานด้านร่างกายและจิตใจ เช่น อาหาร ทีอยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม การพักผ่อน การเจริญเติบโต และการสืบพันธ์ เป็นต้น

2. การตอบสนองร่วมกันของสมาชิกในสังคม หมายถึง การทำงานร่วมกันของสมาชิก เพื่อตอบสนองความต้องการพื้นฐานทางร่างกายและจิตใจ การทำงานร่วมกันของสมาชิกก่อให้เกิดการจัดตั้งระบบเศรษฐกิจเพื่อการผลิตอาหาร การแลกเปลี่ยนและการกระจายอาหารออกไปยังสมาชิกของสังคม ความต้อการด้านการเจริญพันธุ์ก็จะได้การตอบสนองด้วยการจัดตั้งระบบครอบครัว การแต่งงาน และระบบเครือญาติ ดังนั้นสถาบันสังคมต่าง ๆ ก็คือผลของการตอบสนองร่วมกันของมนุษย์ในสังคมต่อความต้องการพื้นฐานมั่นคง

3. ความต้องการเชิงสัญลักษณ์ ความต้องการประเภทนี้ได้รับการตอบสนองโดยการพัฒนาระบบวิทยาศาสตร์ ศาสนา ไสยศาสตร์ และศิลปะขึ้นมาในสังคม ซึ่งมาลินอสกีอธิบายว่ามนุษย์เป็นสัตว์ประเภทเดียวที่สามารถสะสมความรู้และประสบการณ์ และรวบรวมให้เป็นระบบ เพื่อนำไปดัดแปลงแก้ไขวิถีชีวิตของตน ระบบความรู้หรือวิทยาศาสตร์ทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการในการเรียนรู้และเข้าใจปรากฏการณ์ธรรมชาติ แต่วิทยาศาสตร์ไม่สามารถอธิบายปรากฏการณ์บางอย่างมนุษย์ก็คิดค้นระบบไสยศาสตร์และศาสนาขึ้นมาแทนที่เพื่ออธิบายปรากฏการเหล่านั้น และเพื่อช่วยให้มนุษย์มีความปลอดภัย ศาสนาและพิธีกรรมต่าง ๆ ยังมีหน้าที่เสริมสร้างความเป็นน้ำหนึ่งน้ำใจเดียวกันและความร่วมมือระหว่างสมาชิกในสังคม ความแตกต่างของแรดคลิฟฟ์ บราวน์และมาลินอสกีอยู่ที่มาลินอสกีเน้นการทำหน้าที่ของแต่ละโครงสร้างของสังคมว่า ตอบสนองต่อความต้องการพื้นฐานของสมาชิกในสังคมอย่างไร มาลินอสดีสนใจในแง่พฤติกรรมของคนมากกว่าในแง่ของสังคม ส่วนแรดคลิฟฟ์ บราวน์เน้นการมองที่โครงสร้าง และมองต่อไปถึงความสัมพันธ์ทุกส่วนของโครงสร้างในแง่บวก เขาสนใจสถาบันทางสังคมมากกว่าพฤติกรรมส่วนบุคคล งานเด่นของมาลินอสกีคือ Argonauts of the Western Pacific พิมพ์เผยแพร่เมื่อปี 1922 เป็นการศึกษาหมูเกาะ Trobriands และเกาะอื่น ๆ ในแถบเดียวกันในด้านเศรษฐกิจ ศาสนา ไสยศาสตร์ และด้านอื่น ๆ และผลงาน The

Andaman Islands เป็นการศึกษาระบบศาสนา ไสยศาสตร์ และพิธีกรมของชาวเกาะ Andaman พิมพ์ในปี 1922 เช่นเดียวกัน

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2550, น. 25-27) ได้ให้รายละเอียดไว้สรุปได้ว่า A.R. Radclifte–Brown (pp. 1881-1955) และ Bronislaw Malinowski (1960) ได้เสนอความคิดในทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยม โดยมีความเห็นร่วมกันว่า สังคมต้องมีโครงสร้างที่ดีเพื่อการปฏิบัติงานอย่างมีเอกภาพ องค์ประกอบต่าง ๆ ในโครงสร้างต้องเอื้ออำนวยระหว่างกัน ตามวิถีที่ควรจะเป็น เพื่อรักษาดุลยภาพของระบบส่วนรวม ดังนั้น ขนบธรรมเนียมประเพณี และสถาบันต่าง ๆ ควรมีหน้าที่สนับสนุนระหว่างกันอย่างต่อเนื่อง ประการที่สำคัญ คือระบบสังคมและวัฒนธรรม ควรมีหน้าที่เป็นสื่อกลางให้สมาชิกในสังคมสามารถปรับตัว จนเข้ากับสภาพแวดล้อมได้ ควรทำหน้าที่เป็นเครื่องมือ เชื่อมโยงสมาชิกในสังคม ให้เข้ามาร่วมกันทำงาน ทำกิจกรรมทางสังคมอย่างมีเสถียรภาพการจะสร้างอะไรสักอย่างหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นบ้าน ตึก รถยนต์หรือสิ่งอื่นใดจำเป็นต้องมีโครงสร้างของสิ่งนั้นเสมอ เช่น บ้าน ต้องประกอบด้วยฐาน เสา พื้น ขื่อ หลังคา ฝาเพื่อช่วยค้ำและพยุงกันและกันให้ตัวบ้านดำรงอยู่ได้ สังคมมนุษย์เช่นเดียวกันต้องมีส่วนประกอบหลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็นคนแต่ละคน สิ่งแวดล้อมแต่ละอย่างต้องอิงอาศัยกันเพื่อเป็นโครงสร้างให้สังคมดำรงอยู่ได้ ทุกส่วนของสังคมจึงมีหน้าที่ที่จะต้องปฏิบัติด้วยเหตุนี้เองทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยมจึงเกิดขึ้นมาหัวใจของทฤษฎีนี้จึงมีสมมุติฐานที่ว่า สังคมเป็นเสมือนสิ่งมีชีวิตอย่างหนึ่งสิ่งมีชีวิตนี้จะมีส่วนประกอบหลายอย่าง แต่ละอย่างมีหน้าที่เฉพาะจะต้องปฏิบัติเพื่อการคงอยู่ของส่วนรวมคือตัวสิ่งมีชีวิตนั้น สังคมมนุษย์ก็เป็นอย่างนั้นทุกส่วนของสังคมมีหน้าที่จะต้องปฏิบัติ ส่วนต่าง ๆ เหล่านั้นของสังคมรวมกันเข้าก็เป็นโครงสร้างของสังคม ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยมนับเป็นทฤษฎีแม่บทที่ยิ่งใหญ่ที่สุดทฤษฎีหนึ่งในบรรดาทฤษฎีแม่บททั้งหลายทั้งในแง่ของความเก่าแก่ มีชีวิตยาวนานมาจากอดีตและในแง่ของความนิยมของนักสังคมวิทยาสำหรับในประเทศสหรัฐอเมริกาช่วงที่ทฤษฎีนี้ได้รับความนิยมสูงสุดคือช่วงปี 1940 จนถึงราวปี 1965 หลังจากนั้นความนิยมก็เสื่อมถอยลงบ้าง แต่ก็ยังมีอิทธิพลไม่น้อยตราบเท่าทุกวันนี้

ตัวแบบสังคม (Model of Society) ทฤษฎีนี้ ถือว่าสังคมเหมือนกับสิ่งมีชีวิตอย่างหนึ่ง (Biological organism) บิดาของวิชานี้ เช่น Herbert Spencer มีความระมัดระวัง ในการใช้ตัวแทนแบบนี้ คือ จะมีเพียงบอกว่าสังคมมนุษย์เสมือน (Like) อินทรีย์อย่างหนึ่ง แต่ศิษย์ของเขา เช่น Paul Von Lilenfield Bene Worms ต่างเน้นชัดเจนลงไปว่าสังคม คือ อินทรีย์อย่างหนึ่ง (An Aclual Living Organism) สำหรับในปัจจุบันเป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไปในหมู่นักสังคมวิทยาว่า ตัวแบบ (Model) เป็นเพียงอุปมา (Analogy) เพื่อประโยชน์ในการวิเคราะห์สังคมเท่านั้น ไม่ใช่สิ่งที่เป็นจริง (Reality)

ย่างไรก็ดี จากข้อเปรียบเทียบเช่นนั้นทำให้เกิดฐานคติ (Assumptions) เกี่ยวกับสังคมขึ้นมาสามประการ คือสังคมเป็นระบบ ๆ หนึ่งระบบนั้นประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ ที่สัมพันธ์ซึ่งกัน และกันระบบมีขอบเขตแน่นอน พร้อมทั้งมีกระบวนการรักษาบูรณาการและอาณาเขตนั้นไว้เสมอ ต่อจากนั้นก็ได้มีการขยายต่อเติมความคิดนี้ให้ครอบคลุมสมบูรณ์ยิ่งขึ้นตามแต่ความคิดของนักสังคมวิทยาที่นิยมอินทรีย์อุปมานี้ แบบที่สุดโต่งกว่าแบบอื่นในหมู่นักโครงสร้างหน้าที่นิยมมองเห็นสังคมมีลักษณะ ดังนี้

สังคมในฐานะที่เป็นระบบ ที่มีอาณาเขตแน่นอนเป็นสังคมที่วางระเบียบตนเอง ควบคุมตนเอง (Self Regulating) โดยมีแนวโน้มที่ส่วนประกอบต่าง ๆ พึ่งพาอาศัยกันและรักษาดุลยภาพไว้ได้ในฐานะที่เป็นระบบที่บำรุงรักษาตนเอง ทำนองเดียวกับอินทรีย์ทั้งหลายสังคมมีความต้องการจำเป็นจำนวนหนึ่ง (Needs or Requistes) ซึ่งเมื่อสนองได้แล้วจะให้สังคมดำรงชีวิตอยู่ได้ ส่วนต่าง ๆ สามารถพึ่งพากันได้ (Homeostasis) และสามารถรักษาดุลยภาพไว้ได้เมื่อเป็นดังนั้น

การวิเคราะห์ระบบที่บำรุงรักษาตนเอง (สังคม) เชิงสังคมวิทยาจึงควรมุ่งสนองความต้องการจำเป็นของส่วนประกอบต่าง ๆ ของสังคม ซึ่งการทำเช่นนั้นจะส่งผลให้เป็นการรักษาความพึ่งพากันและกันในระบบที่มีความต้องการจำเป็นเช่นนี้ สังคมจึงจะต้องมีโครงสร้างแบบใดแบบหนึ่งขึ้นมาเพื่อเป็นหลักประกันให้มีการพึ่งพา (Homeostasis) ดุลยภาพ (Equilibrium) และการมีชีวิต (Survival) อาจกล่าวได้ว่าโครงสร้างหลายโครงสร้างสามารถสนองความต้องการใด ๆ หรือความต้องการจำเป็นหลายอย่างได้ในขณะเดียวกันสำหรับผู้มีส่วนวางรากฐานอันสำคัญของทฤษฎีหน้าที่นิยม (Functionalism) ควรจะได้แก่ Emile Durkheim, Bronislaw Malinowski, A.R.Radcliffe – Brown ท่านทั้งสามจะช่วยตอบคำถามสำคัญบางอย่าง เช่น เป็นความจริงที่ว่า สิ่งที่มีชีวิตทั้งหลายหรืออินทรีย์ทั้งหลายมักจะมีชีวิตอยู่อย่างพึ่งพาอาศัยกัน (Homeostasis) แต่สังคมต่าง ๆ เป็นเช่นนั้นจริงหรือ เป็นความจริงที่ว่าสิ่งมีชีวิตทั้งหลายแสดงให้เห็นว่า การที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้จะต้องสามารถสนองความจำเป็น (Needs) จำนวนหนึ่งเสียก่อน แต่สังคมมนุษย์ต้องมีความตจ้องการจำเป็นนั้นด้วยหรือ เป็นความจริงที่ว่าสิ่งมีชีวิตทั้งหลายแสดงให้เห็นว่า สิ่งมีชีวิตจะต้องมีองค์ประกอบ หรือส่วนต่าง ๆ หลายส่วน ที่ผสมผสานสัมพันธ์เพื่อที่จะสามารถสนองความต้องการจำเป็นเหล่านั้นได้ แต่ละสังคมมนุษย์จำเป็นต้องมีส่วนประกอบต่าง ๆ เหล่านั้นหรือไม่ การได้ทราบความคิดของท่านทั้งหลายจะเป็นการปูพื้นอันสำคัญในการเข้าใจเนื้อหาของทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่นิยม

สรุปสาระสำคัญได้ว่า สังคมประกอบด้วยโครงสร้างที่เป็นระบบย่อย ๆ หลาย ระบบ แต่ละระบบจะมีหน้าที่ของตนเองแตกต่างกันออกไป แต่ละระบบย่อย ๆ เหล่านี้จะบูรณาการและปรับตัวเข้าหากัน ตามระบบค่านิยมของสังคม ซึ่งสมาชิกยอมรับร่วมกัน สังคมทุกสังคมมีลักษณะเป็นพลวัต คือมีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา จึงต้องมีการปรับตัวอยู่ตลอดเวลา เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความตึงเครียดขึ้นในสังคม และทำให้สังคมเกิดดุลยภาพ การปรับตัวนี้เป็นการใช้วิธีการต่าง ๆ เพื่อควบคุม

สังคม เช่น การใช้กฎระเบียบ การกำหนดสถานภาพและบทบาท การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม จากแนวคิดของนักคิดคนสำคัญของทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ อาจสรุปได้ว่า ทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ เป็นการศึกษาถึงหลักแห่งความเชื่อมโยงและพึ่งพาอาศัยกัน ระหว่างสถาบันสังคมต่าง ๆ ซึ่งสถาบันทางสังคมต่าง ๆ มีความเกี่ยวพันและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน สังคมตามสภาพธรรมชาติเป็นสังคมที่กลมกลืนและปรองดอง เพราะสถาบันต่าง ๆ ทำหน้าที่ขจัดความขัดแย้งและรักษาความสมดุลไว้นั่นเอง

2.5.2 ทฤษฎีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Diffusion Theory)

นักทฤษฎีวิวัฒนาการวัฒนธรรมเข้าใจว่า วัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกันเกิดจากการแพร่กระจายวัฒนธรรม การศึกษาประวัติศาสตร์ตามแนวอเมริกัน เสนอแนวความคิดว่า การแพร่กระจายเป็นขบวนการวัฒนธรรมที่สำคัญ ถึงแม้ว่าจะกำหนดขอบเขตเพื่อการศึกษาการแพร่ กระจายวัฒนธรรมภายในพื้นที่ซึ่งกำหนดไว้แน่นอน ทฤษฎีการแพร่กระจายมีลักษณะร่วมสมัยกับวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ ตามแนวอเมริกัน นอกจากนี้นักมานุษยวิทยาชาวยุโรป ยังได้พัฒนาทฤษฎี โดยนำผลการแพร่กระจายวัฒนธรรมมากำหนด ขอบเขตพื้นฐานวัฒนธรรมในภูมิภาคต่าง ๆ ของโลกขึ้น แนวความคิดพื้นฐานของทฤษฎีนี้คือ การประดิษฐ์คิดค้นอย่างอิสระ (Independent invention) และวิวัฒนาการแบบคู่ขนาน (Parallel evolution) มีโอกาสเกิดขึ้นยากมาก หมายความว่า วัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน เกิดจากขบวนการแพร่กระจาย (The Process of Diffusion) กลุ่มนักคิดทฤษฎีแพร่กระจายวัฒนธรรม คัดค้านผลการศึกษาของทฤษฎีวิวัฒนาการ เพื่ออธิบายการประดิษฐ์คิดค้นอย่างอิสระ และลำดับปรากฏการณ์ เปลี่ยนแปลงแบบคู่ขนาน โดยไม่คัดค้านแนวความคิดอื่นๆของทฤษฎีวิวัฒนาการวัฒนธรรม

ในยุโรปได้แบ่งกลุ่มนักทฤษฎีการแพร่กระจายวัฒนธรรมออกเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มหนึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่อังกฤษ เป็นนักคิดกลุ่มที่มีจำนวนน้อย เน้นศึกษาองค์ประกอบวัฒนธรรมในโลกทั้งหมด รวมทั้งวัฒนธรรมชน เผ่าดั้งเดิมว่ามีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมอียิปต์โบราณอย่างไรวิถีซึ่งวัฒนธรรมแพร่กระจายไปยังภูมิภาคอื่น ๆ ในโลกเนื่องจากมนุษย์มีการติดต่อระหว่างกัน ทางภาคพื้นดิน และทางภาคพื้นสมุทร ชาวพื้นเมืองดั้งเดิม บางกลุ่มก็พัฒนาวัฒนธรรมขึ้น หลังจากได้รับอารยธรรมอียิปต์ บางสังคมไม่สามารถพัฒนาอารยธรรมนั้นได้ ผลก็คือเกิดความเสื่อมแบบถอยหลังเข้าคลอง

กลุ่มนักคิดทฤษฎีแพร่กระจายวัฒนธรรม ที่มีบทบาทสำคัญอีกกลุ่มหนึ่ง คือ กลุ่มวงแหวนวัฒนธรรม (Kulturkreislebre or Culture-circle School) หรือกลุ่มประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ถึงแม้ว่าจะได้รับอิทธิพลจากแนวความคิดทางมานุษวิทยาภูมิศาสตร์ ของเยอรมันคริสต์ศตวรรษที่ 19 ในระยะหลังกลุ่มวงแหวนวัฒนธรรม ย้ายศูนย์กลางไปอยู่ที่เวียนนา ผู้นำกลุ่มคนสำคัญ 2 คน คือ เกรบเนอร์ (Fritz Graebner, pp. 1877-1943) ได้พิมพ์เผยแพร่ผลงานชื่อ Method of Ethnology ในปี

คริสต์ศักราช 1911 และชมิดท์ (Father Wilhelm Schmidt, 1868-1954) พิมพ์เผยแพร่ผลงานเป็นภาษาอังกฤษ ชื่อ The Culture Historical Method of Ethnology ในปีคริสต์ศักราช 1939 ผู้นำกลุ่มวงแหวนวัฒนธรรม ก็เหมือนกับนักคิดกลุ่มชาวอังกฤษ ได้เสนอวิธีการเก็บข้อมูลเพื่อนำไปสร้างทฤษฎีโดยการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของภูมิภาคต่าง ๆ ในโลก นักคิดกลุ่มนี้มีความเห็นว่าในระยะแรก นักมานุษยวิทยามุ่งศึกษาความสำคัญของการประดิษฐ์คิดค้นอย่างอิสระ และลำดับวิวัฒนาการ แบบคู่ขนานมากเกินไป ความแตกต่างระหว่างนักคิดกลุ่มวงแหวนวัฒนธรรม กับนักคิดกลุ่มแพร่กระจายวัฒนธรรมของอังกฤษ คือ กลุ่มวงแหวนวัฒนธรรม เห็นว่า การแพร่กระจายวัฒนธรรมเกิดจากจุดกำเนิดหลายศูนย์กลาง แต่ละศูนย์กลาง จะมีองค์ประกอบวัฒนธรรมแตกต่างกันไปแต่ละกลุ่ม เรียกว่าวงแหวนหนึ่ง ตัวอย่างเช่น วงแหวนวัฒนธรรมหนึ่ง ประกอบด้วย การเพาะปลูกมัน เรือไม้กระดาน ไม้พลอง และการสืบทอดเครือญาติ ฝ่ายมารดา ทั้ง ๆ ที่มีการเปลี่ยนแปลงปรับตัว มีการผสมผสานวัฒนธรรม หรือองค์ประกอบวัฒนธรรม บางอย่างสูญเสียไป แต่ละวงแหวนวัฒนธรรมยังคงรักษาดุลยภาพอารยธรรมที่ได้รับมาจากศูนย์กลาง และแพร่กระจายไปยังส่วนต่างๆ ของโลก ความสัมพันธ์อันมีเสถียรภาพมั่นคงนี้ ทำให้นักมานุษยสังคมวิทยา สามารถกำหนดเขตวงแหวนวัฒนธรรมได้หลายเขต และนำไปสร้างประวัติศาสตร์วัฒนธรรมได้

ในหลายภูมิภาค มนุษย์ได้สร้างศูนย์กลางวงแหวนวัฒนธรรมขึ้นและได้ถ่ายทอดวัฒนธรรมให้กับชุมชนอื่น ๆ ดังนั้น วัฒนธรรมหนึ่งอาจประกอบด้วยวัฒนธรรมหลายจุดศูนย์กลาง นักมานุษยวิทยาสามารถวิเคราะห์องค์ประกอบวัฒนธรรมในแต่ละพื้นที่ ประการที่สำคัญ คือสามารถจัดลำดับวงแหวนวัฒนธรรม ศึกษาระดับ ความสัมพันธ์ระหว่างวงแหวนวัฒนธรรมที่แพร่กระจายออกไป การศึกษาอายุจุดกำเนิดวัฒนธรรมในแต่ละพื้นที่เป็นการศึกษาวงแหวนวัฒนธรรมตามลำดับชั้นวัฒนธรรม วัฒนธรรมชั้นสูง หรือวัฒนธรรมปัจจุบัน อาจศึกษาได้จากหลักฐานที่จารึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร วัฒนธรรมระดับชั้นต่ำที่มีอายุมาก อาจจะศึกษาได้จากหลักฐานโบราณคดี

จากแนวคิดแพร่กระจายทางวัฒนธรรมที่กล่าวมาทั้ง 3 สำนัก (นิยพรรณ วรรณศิริ, 2540, น. 93-94) ได้สรุปหลักการหรือปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมไว้ว่า ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่อไปนี้

1. หลักภูมิศาสตร์ ต้องไม่มีอุปสรรคทางภูมิศาสตร์ขวางกั้น เช่น ไม่มีภูเขา ทะเลกว้าง ทะเลทราย แหล่งหิมะ ป่าทึบ เป็นต้น เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นอุปสรรคต่อการเดินทางของคนที่มีวัฒนธรรมติดตัว

2. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ การที่ผู้คนต้องเดินทางติดต่อไปมาหาสู่กันส่วนมากเนื่องมาจากปัญหาทางเศรษฐกิจ บ้างก็ต้องเดินทางไปติดต่อค้าขาย หรือแสวงหาโอกาสที่ดีกว่าทางเศรษฐกิจ คนที่มีเศรษฐกิจดีจะมีโอกาสนำวัฒนธรรมติดตัวไปสังสรรค์กับวัฒนธรรมอื่นได้

3. ปัจจัยทางสังคม ได้แก่ การจงใจไปแลกเปลี่ยนวิธีการ พฤติกรรมใหม่ และความรู้ เป็นต้น การไปศึกษายังถิ่นอื่นเป็นการแพร่กระจายวัฒนธรรมโดยตรง การรู้จักรักใคร่ และแต่งงานกับคนต่าง

วัฒนธรรม การไปร่วมปฏิบัติตามพิธีกรรมทางศาสนา และการอพยพโยกย้ายถิ่นเพราะเกิดภัยทางสังคม เช่น เกิดสงคราม เกิดความขัดแย้ง ประสบภัยธรรมชาติ ข้าวยากหมากแพง ความแห้งแล้ง และการยึดครองโดยผู้รุกราน สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยให้เกิดการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม

4. การคมนาคมขนส่ง เป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม เช่น ถนนดี พาหนะสำหรับการโดยสารและการเดินทางในระยะทางไม่ไกลเกินไปนัก ล้วนเป็นอัตราเร่งการแพร่กระจาย

นิยมพรรณ (ผลวัฒนะ) วรรณศิริ (2540, น. 93-96) ได้ให้รายละเอียดไว้สรุปได้ว่า สำนักแนวคิดการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Schools of Diffusionism) ทฤษฎีนี้เป็นทฤษฎีการแพร่กระจายของวัฒนธรรมจากที่หนึ่งหรือแหล่งหนึ่งไปยังอีกแหล่งหนึ่งซึ่งเนื้อหาของวิธีการแพร่กระจายจะกล่าวถึงสาเหตุของการแพร่กระจาย โดยปัจจัยที่สนับสนุนการแพร่กระจายและผลของการแผ่กระจาย ทฤษฎีนี้เกิดขึ้นตอนปลายศตวรรษที่ 19 และแพร่หลาย ในต้นศตวรรษที่ 20 ซึ่งเป็นช่วงที่ทฤษฎีวิวัฒนาการ (Evolutionism) ของ Edward B. Tylor และ lewis H.Moran กำลังโด่งดัง อย่างไรก็ตามทฤษฎีการแพร่กระจายไม่ได้มีผู้หนึ่งผู้ใดคิดขึ้นโดยตรง เพราะในขณะนั้นความคิดในเรื่องการแพร่กระจายมีหลายแนวคิด ซึ่งสามารถรวบรวมแนวคิดในเรื่องนี้เป็นกลุ่ม ๆ หรือเป็นสำนักได้ดังนี้

1. สำนักอังกฤษ (British School) นักมานุษยวิทยาวัฒนธรรม เช่น Elliot Smith Willian J. Perry และ W. H. R River ในอังกฤษ ปฏิเสธแนวคิดที่ว่า วัฒนธรรมต่างเกิดได้ทุกเมื่ออย่างอิสระด้วยตนเองโดยไม่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม ใครคิดอะไรขึ้นมาได้ก็สร้างและทำตามความคิดของตน ปราชญ์ค่ายอังกฤษมีความเห็นว่า คนมีลักษณะเหมือน ๆ กันทางชีวภาพไม่แตกต่างกันในด้านของความต้องการพื้นฐาน ดังนั้นคนย่อมคิดอะไรคล้าย ๆ กัน ถ้าจะสร้างวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่นที่ต่างกัน วัฒนธรรมก็จะต้องเหมือนกัน ๆ ในส่วนพื้นฐานอยู่นั่นเอง ส่วนวัฒนธรรมหลากหลายที่แตกต่างกันไปได้นั้นย่อมเป็นผลมาจากสิ่งแวดล้อมที่ต่างกันเป็นตัวแปรมาช่วยให้วัฒนธรรมมีวิวัฒนาการไปจากเดิม ค่ายอังกฤษนี้ยังเชื่อต่อไปว่า วัฒนธรรมที่ดีและเจริญที่สุดแล้วจะแพร่กระจายไปยังแหล่งอื่น ๆ ที่ยังไม่เจริญเหมือนน้ำที่ท่วมสูงสุดในแหล่งหนึ่งจะบ่านองไปยังที่ๆ ไม่มีน้ำหรือน้ำน้อยและวัฒนธรรมดังกล่าวคือวัฒนธรรมอียิป เพราะประเทศอียิปต์มีความเจริญทางด้านการค้าและเกษตรกรรมมาก่อนและกลายมาเป็นแม่แบบวัฒนธรรมของโลก จะเห็นได้ว่านักคิดชาวอังกฤษเชื่อในเรื่องการสร้างวัฒนธรรม(Invention) ในสิ่งแวดล้อมหนึ่ง ๆ มากกว่าการหยิบยืมวัฒนธรรม

2. สำนักเยอรมัน (German School) การแพร่การจายทางวัฒนธรรมของสำนักเยอรมันนำโดยบาทหลวง Wilhelm Schmidt (1868-1954) และ Fritz Graebner (1877-1934) (1911) สำนักนี้มีแนวคิดว่า ปกติมนุษย์ไม่ชอบสร้างวัฒนธรรมขึ้นมาเอง แต่ขอบหยิบยืมวัฒนธรรมจากเพื่อนบ้าน (Uninvertive Habit) วัฒนธรรมอาจจะแพร่กระจายไปได้จากหลายๆ เขตภูมิศาสตร์ในรูปแบบ

วงกลมหลาย ๆ วงตามพื้นที่วัฒนธรรมที่ปลายทางจะต้องเหมือนวัฒนธรรมต้นกำหนดไม่มากก็น้อย อาจจะเหมือนกันในเชิงปริมาณหรือรูปลักษณ์ (Style) ก็ได้ การแพร่กระจายตามแนวคิดของสำนักเยอรมันนี้ เกิดจากการอพยพโยกย้ายถิ่นของผู้คนและเป็นแนวคิดที่เน้น “หยิบยืม (Borrowing) ทางวัฒนธรรมมากกว่าการสร้างวัฒนธรรม (Invention)

สรุปว่า การเผยแพร่ทางวัฒนธรรม (Cultural diffusion) ย่อมแตกต่างไปจากวัฒนธรรมทางสังคมอื่น ๆ ทั้งนี้เพราะวัฒนธรรมมิได้เกิดขึ้นมาในภาชนะที่ถูกผนึกตราบเท่าที่มนุษย์ เช่น นักท่องเที่ยว พ่อค้า ทหาร หมอสอนศาสนา และผู้อพยพยังคงย้ายถิ่นที่อยู่จากแห่งหนึ่งไปยังแห่งอื่นๆ เขาเหล่านั้นมักนำวัฒนธรรมของพวกเขาติดตัวไปด้วยเสมอ ซึ่งถือได้ว่าเป็นการเผยแพร่ทางวัฒนธรรมเป็นไปได้อย่างสะดวกรวดเร็วและกว้างขวางประจักษ์ พยานในเรื่องนี้จะเห็นได้ว่าน้ำอัดลมชื่อต่าง ๆ มีอยู่ทั่วทุกมุมโลกวัฒนธรรมของสังคมอื่น ซึ่งได้เผยแพร่เข้ามาในสังคมไทย วัฒนธรรมหนึ่ง ๆ จะแพร่กระจายไปยังเหล่าอื่น ๆ ได้ต้องยึดหลักว่าวัฒนธรรมความคิดและความพฤติกรรม (ผลของความคิด) ที่ตัวบุคคล บุคคลไปถึงที่ใดวัฒนธรรมก็จะไปถึงที่นั่น ดังนั้น การแพร่กระจายของวัฒนธรรมขึ้นอยู่กับปัจจัย ดังนี้

1. หลักภูมิศาสตร์ต้องไม่มีอุปสรรคทางภูมิศาสตร์ขวางกั้น เช่นไม่มีภูเขาสูง ทำเลกว้างทะเลทรายแห่งหิมะ ป่าทึบเป็นต้น เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นอุปสรรคต่อการเดินทางของคนที่มีวัฒนธรรมติดตัว

2. ปัจจัยทางเศรษฐกิจ การที่ผู้คนต้องเดินทางติดต่อไปมาหาสู่กับส่วนมากเนื่องมาจากปัญหาทางเศรษฐกิจบ้างก็ต้องการไปติดต่อค้าขายหรือแสวงหาโอกาสที่ดีกว่าทางเศรษฐกิจบ้างก็ต้องการไปเที่ยวเตร่ดูสิ่งแปลกใหม่ แต่ก็ต้องมีเงินทองถึงจะไปเที่ยวยังถิ่นอื่นได้ คนที่มีเศรษฐกิจดีจึงมีโอกาสนำวัฒนธรรมติดตัวไปสังสรรค์กับวัฒนธรรมอื่นได้

3. ปัจจัยทางสังคมได้แก่ การจงใจไปแลกเปลี่ยนวิธีการ พฤติกรรมใหม่และความรู้เป็นต้น การไปศึกษายังถิ่นอื่นจึงเป็นการไปแพร่กระจายวัฒนธรรมโดยตรง การรู้จักรักใคร่และแต่งงานกับคนต่างวัฒนธรรมการไปร่วมปฏิบัติตามพิธีกรรมทางศาสนาและการอพยพโยกย้ายถิ่นเพราะเกิดภัยทางสังคม เช่น เกิดสงครามและความขัดแย้ง การประสบภัยธรรมชาติ เช่น ข้าวยากหมากแพง แห้งแล้ง และการยึดครองโดยผู้รุกรานเหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยให้เกิดการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมทั้งสิ้น

4. การคมนาคมขนส่งที่ดีเป็นปัจจัยเอื้อการแพร่กายทางวัฒนธรรม เช่น ถนนดีพาหนะสำหรับการโดยสารและการเดินทางในระยะทางไม่ไกลเกินไปนัก ล้วนแล้วแต่เป็นอัตราเร่งการแพร่กระจายที่ดี

2.5.3 ทฤษฎีนิเวศวัฒนธรรม

Julian Steward (1963, p. 36) ได้ให้รายละละเอียดไว้ว่า นิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Culural Ecology) เป็นแนวคิดทางมานุษยวิทยาแนวหนึ่งที่สนใจศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม โดยเน้นถึงอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมว่าเป็นตัวกำหนดกระบวนการวิวัฒนาการทางสังคม จูเลียน สจ๊วด (Julian Steward) นักมานุษยวิทยาอเมริกัน ได้อธิบายแนวคิดแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมว่า เป็นการศึกษากระบวนการปรับตัวของสังคมภายใต้อิทธิพลของสิ่งแวดล้อม โดยเน้นการศึกษาวิวัฒนาการหรือการเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากการปรับตัว (Adaptation) ของสังคม แนวความคิดนี้มองสังคมในลักษณะเป็นพลวัตหรือเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงเป็นผลมาจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม โดยมีพื้นฐานสำคัญ คือ เทคโนโลยีการผลิต โครงสร้างสังคม และลักษณะของสภาพแวดล้อมธรรมชาติ เป็นเงื่อนไขหลักกำหนดกระบวนการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของสังคมวัฒนธรรม ตามแนวคิดของ สจ๊วด (Steward) ถือว่า นิเวศวิทยาวัฒนธรรมแตกต่างไปจากนิเวศวิทยาสังคม (Social Ecology) เพราะว่านิเวศวิทยาวัฒนธรรมมุ่งมั่นเสาะแสวงหากฎเกณฑ์เพื่ออธิบายถึงที่มาของลักษณ์ และแบบแผนของวัฒนธรรมบางประการซึ่งมีอยู่ในแต่ละสภาพแวดล้อมมากกว่าการมุ่งแสวงหาหลักการทั่วไปที่ครอบครุมถึงสภาพวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมทุกแห่ง

สนิท สมัครการ (2538, น. 20-22) ได้ให้รายละเอียดไว้ว่า จูเลียน สจ๊วด (Julian Steward) นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกัน แห่งมหาวิทยาลัยอิลลินอยส์ มองเห็นข้อบกพร่องของแนวคิดวิวัฒนาการสายเดี่ยวของกลุ่มนักวิวัฒนาการศตวรรษที่ 19 และในขณะเดียวกันเขาไม่ยอมรับวิธีการศึกษาของกลุ่มวิวัฒนาการสากลของเลสลี ไว้ท์ (Leslie White) วี กอร์ดอน ชายด์ (V. Gordon Chide) เพราะเขาเห็นว่ากฎของไว้ท์ และชายด์ แม้ว่าจะถูกต้อง ถ้ามองในแง่วิวัฒนาการโดยส่วนรวมของวัฒนธรรมมนุษย์ แต่ก็ไม่สามารถจะตอบปัญหาหรืออธิบายถึงสาเหตุว่าทำไมวัฒนธรรมบางวัฒนธรรมจึงเปลี่ยนแปลงได้รวดเร็วในขณะที่บางวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงช้ามาก Steward ปฏิเสธแนวความคิดแบบวิวัฒนาการเส้นตรงของนักทฤษฎี วิวัฒนาการรุ่นเก่า ซึ่งเสนอว่า วัฒนธรรมของทุกเผ่าพันธุ์จะมีวิวัฒนาการเป็นเส้นตรงผ่านขั้นตอนต่าง ๆ เหมือนกันหมด จูเลียน สจ๊วด (Julian Steward) แย้งว่าวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมอาจเกิดขึ้นได้หลายสาย และแต่ละสายย่อมมีความแตกต่างกัน ความแตกต่างนี้เกิดจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม เทคโนโลยีและโครงสร้างสังคมเป็นหลัก จูเลียน สจ๊วด (Julian Steward) เป็นผู้ริเริ่มวางเกณฑ์ทางความคิด และวิธีการศึกษาวิวัฒนาการในหลายสาย โดยให้ความสนใจศึกษาวัฒนธรรมต่าง ๆ ในแต่ละวัฒนธรรม ซึ่งวัฒนธรรมที่มีอยู่มีลักษณะที่คล้ายคลึงกันในหลายท้องที่ ทั้งในแง่ของรูปแบบ (From) แง่การทำหน้าที่ (Function) และในแง่ความต่อเนื่อง (Sequence) ซึ่งได้ทดสอบแล้วว่ามีความถูกต้องวิธีการศึกษาของกลุ่มวิวัฒนาการหลายสายนี้ จูเลียน สจ๊วด (Julian Steward) ได้คิดสร้างแนวคิดใหม่ที่สำคัญคือ แนวคิดเรื่อง “นิเวศวิทยา

วัฒนธรรม" (Culural Ecology) นั่นเอง Steward เสนอว่าในการศึกษาวัฒนธรรมของสังคมระดับประเทศชาติ (Nation State) นั้น จะใช้วิธีการทางมานุษยวิทยาซึ่งใช้ศึกษากับสังคมระดับเผ่าพันธุ์ (Tribal Societies) ไม่เต็มที่ เพราะสังคมระดับประเทศชาติมีระดับการเคลื่อนกลืนทางวัฒนธรรมที่จะต้องพิจารณาด้วย เขาจึงเสนอให้พิจารณาวัฒนธรรมสังคมประเทศชาติออกเป็น 2 ระดับ คือ วัฒนธรรมแห่งชาติ (National Culture) ซึ่งก็อาจมีความหมายแตกต่างกัน ออกเป็น 3 ความหมาย คือ

ประการแรก อาจหมายถึงมรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าสูงทางวัฒนธรรมถึงระดับเป็นวัฒนธรรมของชาติ

ประการที่สอง อาจหมายถึงสถาบันทางสังคมต่าง ๆ ที่ทำหน้าที่ระดับชาติ เช่นระบบการเมือง การบริหาร การเศรษฐกิจของประเทศโดยส่วนรวม เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังอาจหมายถึงลักษณะประจำชาติ (Nation Characters) ซึ่งเป็นผลรวมของค่านิยมทางวัฒนธรรมวิธีการศึกษาวัฒนธรรมแห่งชาติต้องใช้หลายวิธี เช่น การใช้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี รวมทั้งการสำรวจที่มีตัวอย่างเป็นตัวแทนของกลุ่มต่าง ๆ อย่างเพียงพอ วัฒนธรรมอีกระดับหนึ่งในประการที่สาม คือ ระดับย่อยลงมาซึ่งเป็นกลุ่มชนต่าง ๆ ที่ได้ รวบรวมกันเข้ามาเป็นประชากรของประเทศชาติหนึ่ง ตามวิธีการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม และประวัติการก่อตั้งประเทศของแต่ละประเทศ ในการศึกษาวัฒนธรรมของกลุ่มท้องถิ่น กลุ่มอาชีพและสถาบันระดับท้องถิ่นต่าง ๆ เหล่านี้ อาจศึกษาได้หลายวิธีทั้งการสังเกตพฤติกรรมได้โดยตรง รวมทั้งการสัมภาษณ์โดยละเอียดได้ด้วย แต่กลุ่มฒนธรรมย่อยหรือวัฒนธรรมท้องถิ่นเหล่านี้ไม่อาจนำไปกล่าวอ้างได้ว่าเป็นตัวแทนวัฒนธรรมระดับชาติได้

ยศ สันตสมบัติ (2537, น. 35) ได้ให้รายละเอียดไว้ว่า จูเลียน สจ๊วด (Julian Steward) เสนอแนวคิดประเด็น คือ วัฒนธรรมแต่ละสังคมมีการปรับตัวต่าง ๆ กันเมื่อได้รับอิทธิพลจากภาพแวดล้อมใดสภาพแวดล้อมหนึ่งแล้วก็จะมีววัฒนาการเฉพาะวัฒนธรรมนั้น ๆ และ Steward ได้เสนอบทสรุปกฎวิวัฒนาการวัฒนธรรม เพื่ออธิบายนิเวศวิทยาวัฒนธรรมว่าเกิดจากปัจจัยพื้นฐาน สำคัญ 3 ประการคือ

ประการแรก ความสัมพันธ์ระหว่างเทคโนโลยีวัฒนธรรมกับสภาพแวดล้อมควรต้องวิเคราะห์ประสิทธิภาพทางวัฒนธรรมที่สามารถนำเอาทรัพยากรมาใช้ให้เป็นประโยชน์สูงสุดเช่น มาใช้ให้เป็นอาหารและที่อยู่อาศัยของมนุษย์ในสังคม

ประการที่สอง ศึกษารูปแบบพฤติกรรมที่มีความสัมพันธ์กับเทคโนโลยีวัฒนธรรม โดยวิเคราะห์วิธีการที่มนุษย์ในแต่ละสังคมสร้างวัฒนธรรม กำหนดพฤติกรรม และกิจกรรมต่าง ๆ รวมทั้งศึกษาวิถีการทำงาน เพื่อให้ชีวิตอยู่รอดได้หรือไม่เพียงใด

ประการที่สาม ความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบพฤติกรรม และระบบวัฒนธรรมวิเคราะห์พฤติกรรมและกิจกรรมคนในสังคม ว่ามีส่วนทำให้สังคมอยู่รอดได้หรือไม่เพียงใด สำหรับการศึกษาวิจัยนั้น จูเลียน สจ๊วด (Julian Steward) ได้เสนอระเบียบวิธีวิจัยนเวศวิทยาวัฒนธรรมที่มีลักษณะผสมผสานระหว่างระเบียบวิธีวิจัยตามทฤษฎีหน้าที่นิยม และการวิจัยตามแบบสังคมศาสตร์สมัยใหม่ โดยมีจุดมุ่งหมาย เพื่อประการแรก เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภาพแวดล้อมกับวัฒนธรรมประการที่สอง เพื่อศึกษาระบบวัฒนธรรมของสังคมส่วนรวมทั้งหมด โดยไม่เน้นศึกษาปัจเจกบุคคลในระบบวัฒนธรรม ประการที่สาม เพื่อศึกษาการปรับตัวของวัฒนธรรมให้เข้ากับสภาพแวดล้อมนั้น ประการที่สี่ เพื่อศึกษาระบบวัฒนธรรมในฐานะเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลในการกำหนดความสัมพันธ์ประการสุดท้ายนิเวศวิทยาวัฒนธรรมพยายามชักนำ ให้มนุษย์หันไปสนในความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมกับองค์ประกอบวัฒนธรรม

ยศ สันตสมบัติ (2540, น. 13) ได้ให้รายละเอียดไว้ว่า นิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology) เป็นแนวคิดทางมานุษยวิทยาแนวหนึ่งที่สนใจศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม โดยเน้นถึงอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมว่าเป็นตัวกำหนดกระบวนการวิวัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรม จูเลียน สจ๊อต (Julian Steward) นักมานุษยวิทยาชาวอเมริกันได้อธิบายแนวคิดแบบนิเวศวิทยาฒนธรรมว่า เป็นการศึกษากระบวนการปรับตัวของสังคมภายใต้ อิทธิพลของสิ่งแวดล้อม โดนเน้นการศึกษาวิวัฒนาการหรือการเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากการปรับตัว (Adaptation) ของสังคม แนวความคิดนี้มองสังคมในลักษณะเป็นพลวัตหรือเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงเป็นผลมาจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม โดยมีพื้นฐานสำคัญ คือ เทคโนโลยีการผลิตโครงสร้างสังคม และลักษณะของสภาพแวดล้อมธรรมชาติเป็นเงื่อนไขหลักกำหนดกระบวนการเปลี่ยนแปลงและปรับตัวของสังคม วัฒนธรรม จูเลียน สจ๊อต (Julian Steward) มองวัฒนธรรมว่า เป็นเครื่องช่วยให้มนุษย์ปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม ประเด็นสำคัญสำหรับการศึกษาเชิงมานุษยวิทยาจึงมีอยู่ว่า วัฒนธรรมมีการปรับตัวอย่างไรให้เข้ากับสภาพแวดล้อม และมนุษย์มีวิธีการอย่างไรในการใช้เทคโนโลยีและระบบเศรษฐกิจในการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อม ถึงแม้ว่าวัฒนธรรมจะถูกกำหนดโดยสภาพแวดล้อม แต่จูเลียน สจ๊อต เสนอว่าเราไม่ควรแยกแยะสภาพแวดล้อมออกจากความต้องการทางด้านร่างกายและจิตใจ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญ อีกส่วนหนึ่งในการอธิบายพฤติกรรม และเขาได้ปฏิเสธแนวคิดแบบวิวัฒนาการเส้นตรงของนักทฤษฎีวิวัฒนาการรุ่นเก่า ซึ่งเสนอว่า วัฒนธรรมของทุกเผ่าพันธุ์จะมีวิวัฒนาการเป็นเส้นตรงผ่านขั้นตอนต่าง ๆ เหมือนกันหมด จูเลียน สจ๊อต แย้งว่าวิวัฒนาการทางวัฒนธรรมอาจเกิดขึ้นได้หลายสาย (Multilinear Evolution) และแต่ละแนวย่อมมีความแตกต่างกัน ความแตกต่างนี้เกิดจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม เทคโนโลยีและโครงสร้างสังคมเป็นหลัก อาจกล่าวได้ว่าแนวคิดแบบวิวัฒนาการหลายสายนี้ เป็นแนวคิดใหม่ซึ่งพัฒนามาจากทฤษฎีวิวัฒนาการรุ่นเก่า แนวความคิดนี้เน้นความสัมพันธ์

ระหว่างวัฒนธรรมกับสภาพแวดล้อมว่ามีความแนบแน่นใกล้ชิดและส่งผลกระทบซึ่งกันและกันอย่างแยกไม่ออก ในยุคสมัยที่พัฒนาด้านเทคโนโลยียังอยู่ในระดับต่ำ มนุษย์จำต้องปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมและทำให้สภาพแวดล้อมมีอิทธิพลเป็นตัวกำหนดรูปแบบของวัฒนธรรม แต่เมื่อเทคโนโลยีเจริญก้าวหน้ามากขึ้น มนุษย์ย่อมมีศักยภาพในการเปลี่ยนแปลงหรือดัดแปลงสภาพแวดล้อมได้มากขึ้น อิทธิพลของสภาพแวดล้อมก็ลดถอยลง หากแต่รูปแบบและลักษณะทางวัฒนธรรม ประสบการณ์และความเคยชินในอดีต ตลอดจนวิถีชีวิตและขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่างจะยังคงอยู่ และได้รับการสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง

ยศ สันตสมบัติ (2540, น. 40) ได้ให้แนวคิดเสริมนิเวศวิทยาวัฒนธรรมตามทัศนะของ จูเลียน สจ๊วต (Julian Steward เป็นความพยายามศึกษาวิเคราะห์ เกี่ยวกับ

1. ความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมกับเทคโนโลยีทางการผลิต ซึ่งเป็นตัวกำหนดสำคัญต่อ การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม
2. ความสัมพันธ์ระหว่างเทคโนโลยีกับพฤติกรรมของมนุษย์
3. ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีต่อวัฒนธรรม

สรุปว่า นิเวศวิทยาวัฒนธรรมตามทัศนะของ จูเลียน สจ๊วด (Julian Steward) พยายามศึกษา เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสภาพกับเทคโนโลยีทางการผลิต ซึ่งเป็นตัวกำหนดสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ระหว่างเทคโนโลยีกับพฤติกรรมของมนุษย์ และผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีต่อวัฒนธรรม

2.5.4 ทฤษฎีสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม

Clifford Geertz (1973, p. 249) เป็นนักมานุษยวิทยาผู้ได้ชื่อว่าทำหน้าที่ส่งผ่านแนวคิดทฤษฎีของสำนักทันสมัยนิยมให้สอดรับกับทฤษฎีหลังทันสมัยนิยม เกียตซ์ได้ให้ความสนใจกับการวิเคราะห์และตีความหมายของวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นกลไกควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ ซึ่งเขาเชื่อว่ากลไกดังกล่าวนี้ ทำงานอยู่ในระดับวิธีคิดและการให้เหตุผลของคน วัฒนธรรมทำหน้าที่คล้ายกับโปรแกรมควบคุมการทำงานในเครื่องคอมพิวเตอร์และสูตร หรือตำรับอาหารของคนปรุงอาหาร วัฒนธรรมทำงานในฐานะที่เป็นตัวแบบของความคิดที่ฝังลึกอยู่ในห้วงคิดและจิตสำนึกของคนอย่างอัตโนมัติ เพราะความหมายของวัฒนธรรมมา จากประสบการณ์การเรียนรู้และการถ่ายทอดปลูกฝังมาเป็นเวลานาน ในฐานะสมาชิกในสังคม การที่นักวิจัยจะเข้าถึงความหมายของวัฒนธรรมใด ๆ จำเป็นจะต้องเข้าถึงทรรศนะของคนที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรม โดยผ่านวิธีการตีความหมาย ที่อาศัยการศึกษาภาคสนามอย่างละเอียดเข้มข้น รวมทั้งจะต้องเข้าถึงความคิดเห็น จินตนาการ อารมณ์ ความรู้สึกสุนทรียภาพ และโลกทัศน์ของคนในกลุ่ม ตามทรรศนะของเกียตซ์ เขามองว่า การศึกษาวัฒนธรรมไม่

ต้องการเปรียบเทียบ วัฒนธรรมสามารถเข้าใจได้ด้วยการเข้าถึงความเป็นตัวตนของวัฒนธรรม เข้าถึงอารมณ์ ความรู้สึกและตรรกวิธีคิดของคนในวัฒนธรรมนั้นๆ

ยศ สันตสมบัติ (2540, น. 15) ได้ให้รายละเอียดไว้ว่า คลิฟฟอร์ด เกียตซ์ (Clifford Geertz) ให้ความสำคัญขององค์ความรู้เฉพาะถิ่น มุมมองเกี่ยวกับความจริง คุณค่าทางจริยธรรมและระเบียบกฎเกณฑ์ของคนแตกต่างกัน นักมานุษยวิทยาสัญลักษณ์หลายท่าน รวมทั้งเกียตซ์มีความเชื่อตรงกันว่า ระบบคิดของมนุษย์ ซึ่งประกอบด้วย สมอง ระบบประสาท จิตใจ และต่อมต่าง ๆ นี้ เป็นระบบที่ธรรมชาติให้มา สามารถทำงานได้เอง โดยอัตโนมัติ ไม่มีใครบงการและเป็นไปอย่างมีเหตุผลในรูปของตรรกศาสตร์ เราจะเห็นความคิดของมนุษย์ที่เป็นรูปธรรมได้ โดยผ่านทางศิลปะ ความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ พิธีกรรมทางศาสนา ภาษา และระบบสัญลักษณ์ทุก ๆ ระบบ ระบบความคิดที่มีเหตุผลในใจของมนุษย์ ซึ่งธรรมชาติได้วางโครงสร้างได้อย่างเป็นระบบ

ยศ สันตสมบัติ (2540, น. 167) ได้ให้รายละเอียดไว้ว่า การวางโครงสร้างไว้อย่างเป็นระบบนั้น มนุษย์สามารถนำมาอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ รอบตัวเอง นอกจากนี้ยังมีความคิดในเชิงเปรียบเทียบ ที่มีลักษณะเป็นคู่ในขั้วตรงข้าม ซึ่งมีลักษณะอธิบายส่งเสริมและสนับสนุนซึ่งกันและกัน การที่จะรู้จักขั้วใดขั้วหนึ่งได้ ก็จะต้องรู้จักอีกขั้วหนึ่งเสมอ ขั้วหนึ่งจะอธิบายอีกขั้วหนึ่ง เช่น การจะรู้จักความดี ก็ต้องมีความชั่วมาเทียบเคียง ที่จริงแล้ว คำว่า “ดี” และ “ชั่ว” เป็นเพียงคำในภาษาที่แทนลักษณะที่มองเห็น มันบอกถึงลักษณะในเชิงบวก ที่ตรงข้ามกับลักษณะเชิงลบ มีชั่วจึงจะรู้ว่ามีดี มีดีจึงจะรู้ว่ามีชั่ว ความเป็นจริงในธรรมชาติรอบตัวมนุษย์มีลักษณะเช่นนี้ มนุษย์จึงเลียนแบบธรรมชาติมาเป็นรูปแบบจำลองของการจัดระเบียบสังคม ระบบดังกล่าวนักมานุษยวิทยาเรียกว่า “ระบบคิดแบบคู่ตรงข้าม” (Binary Opposition) อันหมายถึง สิ่งที่มีสองหรือเป็นคู่ ๆ แต่มีลักษณะตรงข้ามที่ไม่ขัดกัน แต่ส่งเสริมซึ่งกันและกัน เพื่อการอธิบายถึงลักษณะที่ตรงกันข้ามจึงจะสามารถเข้าใจได้ แนวคิดในการศึกษาทางด้านมานุษยวิทยาสัญลักษณ์ ซึ่งเป็นเรื่องของการตีความพฤติกรรมของมนุษย์ หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการอธิบายความคิดของมนุษย์ ซึ่งแสดงออกในทางภาษาและการกระทำที่มีต่อสัญลักษณ์นั้น สรุปได้ดังนี้

1. ความคิดของมนุษย์เป็นขบวนการทำงานโดยธรรมชาติ และเป็นอิสระจากการทำงานของร่างกาย ตัวอย่างเช่น ความฝันเป็นการทำงานของระบบความคิดและจิตใจ เกิดเมื่อตอนร่างกายหลับใหล และบงการความฝันไม่ได้

2. ขบวนการทางความคิด มีเหตุผลในตนเองโดยปราศจากการบงการของร่างกาย ตัวอย่าง เช่น ระบบกฎไวยากรณ์ในภาษาทุก ๆ ภาษาของมนุษย์ จะมีพื้นฐานเหมือนกัน กล่าวคือ หน่วยที่มีอำนาจและสามารถกระทำการใด ๆ ต่อผู้อื่นได้ จะมีตำแหน่งเป็นประธานของประโยค และอยู่หน้าประโยค หน่วยอ่อนแอและถูกกระทำต้องเป็นกรรม และถูกวางไว้ส่วนหนาของประโยค

3. ความคิด จะเป็นตัวบงการการกระทำของคน ซึ่งจะถูกแสดงออกได้สองทาง คือ ทางภาษา (Verbal Action) และทางการกระทำ (Body Action) ถ้าต้องการจะรู้ว่าใครคิดอย่างไรก็ดูได้จากคำพูด (รวมทั้งการเขียน) และการกระทำของเขา

4. ผู้ที่ต้องการสื่อความคิดของตนให้ผู้อื่นรับรู้และเข้าใจ ต้องจงใจใส่ความหมาย (Encode) เข้าไปในคำพูดหรือการกระทำของตนและมุ่งสื่อต่อคนที่จงใจให้รับรู้

5. ผู้ที่จะเข้าใจความคิดของผู้อื่นได้ ต้องสามารถตีความหรือถอดความหมาย คำพูด หรือ การกระทำของผู้อื่นได้ (Decode)

6. ผู้สื่อความคิดและผู้รับความคิดจะเข้าใจซึ่งกันและกันได้ ต้องเป็นผู้รู้กฎวัฒนธรรมเดียวกันหรืออยู่ในสิ่งแวดล้อมแบบเดียวกัน

7. ระบบการตีความพฤติกรรมดังกล่าวแล้ว เรียกว่า “ระบบสัญลักษณ์” หมายถึง การตีความหมายหลายชั้น ตัวแทนความหมายและตัวที่ถูกแทนความหมาย บางครั้งอาจไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกันมากนัก เป็นการแทนความหมายโดยอิสระโดยการตกลงกันเอง เป็นกฎเกณฑ์ในระหว่างผู้คนในสังคมเดียวกัน คนนอกสังคมจะไม่มีความเข้าใจในความหมายนั้น ๆ เช่น “แม่โขง หมายถึง เหล้า” ในสังคมไทยและคนไทยก็รู้จักความหมายนี้กัน ทั้ง ๆ ที่แม่โขงในความเป็นจริงแล้ว คือ ชื่อแม่น้ำโขง ผู้ที่ไม่ใช่คนไทยจะเข้าใจเพียงว่าแม่โขงเป็นชื่อของแม่น้ำเท่านั้น

8. ระบบสัญลักษณ์มาจากขบวนการทำงานของระบบความคิดในใจของมนุษย์ซึ่งเป็นระบบเชิงนามธรรมที่ลึกซึ้ง

9. พฤติกรรมทุก ๆ ด้านของมนุษย์เป็นระบบสัญลักษณ์ เพราะพฤติกรรมของมนุษย์มาจากระบบความคิดนั่นเอง

2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่อง ประเพณีงานศพ: การศึกษารูปแบบที่เหมาะสมทางสังคมวัฒนธรรม และเศรษฐกิจ ในการจัดพิธีกรรมของชาวพุทธ เขตราษฎร์บูรณะ กรุงเทพมหานคร ผู้วิจัยได้ศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่มีผู้ศึกษาวิจัยไว้ และได้นำเสนอเนื้อหาแห่งงานวิจัยเหล่านั้น ตามลำดับเวลาที่ผลงานวิจัยเหล่านั้นเกิดขึ้น เพื่อให้เห็นถึงวิวัฒนาการเกี่ยวกับเรื่องนี้ ตามลำดับดังนี้

2.6.1 งานวิจัยในประเทศ

พระครูปริยัติสารการ (2551,ก) ได้ศึกษาเรื่อง "รูปแบบการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมความเชื่อพื้นฐานระหว่างพุทธพราหมณ์และผีต่อความมั่นคงของสังคมอีสาน" ผลการศึกษาพบว่า "ความเป็นมาของความเชื่อของสังคมอีสานเกี่ยวพันกับพุทธศาสนา เชื่อในหลักธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จะปรากฏในประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ของสังคมอีสานที่เรียกว่า "ฮีตสิบสอง" ความเชื่อพุทธศาสนามีความผูกพันกับวิถีชีวิตของชาวบ้านหล่อหลอมให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ชาวอีสานยังมีความเชื่อเกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพราหมณ์เชื่อในเรื่องของวิญญาณเทพเจ้า และให้ความสำคัญของพิธีกรรมในแต่ละขั้นตอนของชีวิตตั้งแต่แรกเกิดจนถึงตาย โดยจะมีหมอพราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธีกรรม พิธีพราหมณ์ที่บรรพบุรุษได้กระทำสืบต่อกันมาจากในอดีตรุ่นต่อรุ่น ได้แก่ 1) การสะเดาะเคราะห์ 2) ความเชื่อเกี่ยวกับฤกษ์-ยาม และ 3) พิธีบายศรีสู่ขวัญ เป็นต้น ชาวอีสานมีความเชื่อภูตผี มีทั้งความเชื่อในผีดีและผีร้าย ซึ่งกลุ่มชนต่าง ๆ จะมีการเคารพสักการะและปฏิบัติในรูปแบบของพิธีกรรมอันจะแตกต่างกันไป ตามแบบแผนวัฒนธรรมความเชื่อของกลุ่มคน ความเชื่อผีที่ปรากฏในประเพณีฮีตสิบสอง ได้แก่ บุญไหว้ผีตาแฮก บุญซำฮะ บุญข้าวประดับดิน บุญข้าวสาก"

พระมหาเกรียงไกร แก้วไชยะ (2553, ก-ข) ได้ศึกษาเรื่อง "รูปแบบที่เหมาะสมของการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมความเชื่อและพิธีกรรมเรื่องเทพในพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดูเพื่อความสงบสุขของสังคมไทยในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล" ผลการศึกษาพบว่า "สภาพปัจจุบันและปัญหาของการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมความเชื่อและพิธีกรรมเรื่องเทพในพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล พบว่า ชาวกรุงเทพฯและปริมณฑลคือจังหวัดนครปฐม ต่างพากันนับถือเทพในพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เพื่อให้เกิดโชคลาภ ร่ำรวย ปราศจากทุกข์โศกโรคภัย มีความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงาน จนกลายเป็นวัฒนธรรมความเชื่อที่ปฏิบัติตามกันมา เมื่อมีปัญหาในชีวิตต่าง ๆ เกิดขึ้น ก็เชื่อว่าเป็นเพราะเทพบันดาลการและแก้ปัญหาชีวิตด้วยการพึ่งเทพ ทำพิธีกรรมบูชาเทพ อ้อนวอนขอพรจากเทพเพียงอย่างเดียว

ถือเอาวัตถุมงคลมากกว่าธรรมะมงคลมาเป็นที่พึ่ง ไม่สามารถแก้ไขปัญหาชีวิตได้ด้วยวิถีทางที่ถูกต้อง จนเกิดความงมงายและตกเป็นเหยื่อของมิจฉาชีพที่อาศัยช่องทางของระบบธุรกิจหลอกลวงได้ง่ายรูปแบบที่เหมาะสมในการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม ต้องเป็นรูปแบบที่ประกอบศรัทธาและปัญญา โดยการนำเอาความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับเทพมาเป็นกำลังใจในการดำเนินชีวิตควบคู่กับการนำเอาหรือคติธรรมพุทธศาสนาในเรื่องจากเทพ มาปรับประยุกต์ใช้ เพื่อชีวิตที่ดีงามและมีความสงบสุข โดยเฉพาะหลักธรรมที่ทำให้เกิดเป็นเทพที่เรียกว่า เทวธรรมคือหิริและโอตัปปะ อันประกอบด้วยความละอายต่อการคิดชั่ว พูดชั่ว ทำชั่ว และเกรงภัยของการคิดชั่ว พูดชั่ว ทำชั่วที่จะมาถึงตน ทั้งนี้เพื่อทำให้เกิดความสงบสุขที่แท้จริงโดยสรุป ประชาชนมีอิสระที่จะเชื่อในวัฒนธรรมและถือปฏิบัติในพิธีกรรมที่หลากหลาย แต่การถือปฏิบัตินั้นจะต้องผสมผสานกันระหว่างความศรัทธากับปัญญา ไม่เช่นนั้นแล้ว คนสุจริตทั้งหลายก็อาจตกเป็นเหยื่อของพวกมิจฉาชีพได้ง่าย สมควรที่สถานศึกษา และสื่อมวลชนทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งหนังสือพิมพ์และโทรทัศน์ ควรให้การศึกษาในเรื่องนี้แก่ประชาชนตามที่แต่ละฝ่ายมีความเชี่ยวชาญในแต่ละอาชีพ ซึ่งจะนำสังคมเราปลอดภัยจากการหลอกลวงหลากหลายวิธีและอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข”

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2525, น. 110-120) ได้ศึกษาเรื่อง “ศาสนาและความเชื่อในกรุงเทพมหานคร” ผลการศึกษาพบว่า “พุทธศาสนิกชนมี 2 ประเภท คือ นับถือแบบพุทธศาสนาเถรวาทแบบปรัชญา ยึดหลักคำสอนเป็นหลัก กับพุทธศาสนาแบบชาวบ้านคือความเชื่อที่ผสมผสานคำสอนของพระพุทธศาสนากับลัทธิพราหมณ์ ความเชื่อในเรื่องผีสางเทวดาไว้ด้วยกัน พระภิกษุสงฆ์มีหน้าที่สำคัญ ให้คำแนะนำจิตใจแก่พุทธศาสนิกชนทั้ง 2 ประเภทดังกล่าว พิธีกรรมที่สำคัญทางไสยศาสตร์ คือ พิธีสวดภาณยักษ์ คาดว่าในปีพุทธศักราช 2545 พิธีนี้จะหมดไปเพราะขาดผู้เล่าเรียน ต่อเนื่อง ผลการสัมภาษณ์พบว่า ส่วนใหญ่มีความเห็นว่าพุทธศาสนา ในปัจจุบันเสื่อมลงมาก พบว่า ผู้ที่เชื่อถือทางไสยศาสตร์มีมากขึ้น”

พิฆาต เพ็ชรอินทร์ (2524, น. ก-ข) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความตาย ในหลักคำสอนของพุทธศาสนาและคริสตศาสนาที่มีผลต่อพฤติกรรมของศาสนิกชนของทั้ง 2 ศาสนาในจังหวัดนครนายก” ผลการศึกษาสรุปได้ว่า “ในหลักคำสอนจากพระคัมภีร์ของทั้ง 2 ศาสนา ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับความตายนั้น ต่างก็เชื่อว่าความตายมิใช่เป็นการสิ้นสุดของชีวิต ยังมีชีวิตหรือสภาพหลังความตายต่อไปอีก ซึ่งสภาพภายหลังความตายดังกล่าวจะมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป ทางพระพุทธศาสนากล่าวถึงสิ่งที่มีอิทธิพลต่อการสืบต่อของชีวิตอยู่ยังไม่มีที่สิ้นสุดแม้จะตายไปแล้ว คือ กิเลส กรรม วิบาก ชีวิตจะสิ้นสุดลงเด็ดขาดก็ต่อเมื่อได้ทำลายวัฏจักรของ กิเลส กรรม วิบาก เสียได้ เข้าสู่สภาพอนเป็นอุดมคติของพระพุทธศาสนา คือ พระนิพพาน ผู้ที่จะบรรลุซึ่งนิพพานจำเป็นต้องมีวิปัสสนาเป็นองค์ประกอบสำคัญ ส่วนคริสตศาสนากล่าวถึงสิ่งที่มุ่งหวังภายหลังความตาย คือ ผลจากการที่

ได้กระทำความดีในชีวิตปัจจุบันจะนำไปสู่สภาพการมีชีวิตอันประเสริฐเป็นนิรันดร์ในสวรรค์ของพระเจ้า ผลแห่งความเชื่อต่อพฤติกรรมของศาสนิกชน คือ ชาวคริสต์จะมีความเคร่งครัดจริงจังในการปฏิบัติทางศาสนามากกว่าชาวพุทธ เพราะชาวคริสต์ถือว่ามีโอกาสทำความดี-ชั่วเพียงครั้งเดียว โดยไม่สามารถแก้ตัวได้อีก ส่วนชาวพุทธมีโอกาสเวียนว่ายตายเกิด แก้ตัวได้หลายครั้ง"

ณัฐยา วาสิงหน (2541, น. 49) ได้ศึกษาเรื่อง "ความหมายของความตาย" ผลการศึกษาสรุปได้ว่า "ความตายเป็นภาวะที่มีอยู่จริง สิ่งที่ยืนยันความมีอยู่จริงของความตายก็คือความเปลี่ยนแปลง เพราะความเปลี่ยนแปลงสามารถแสดงถึงความมีอยู่ให้ปรากฏได้ โดยเราสามารถสังเกตเห็นได้จากความไม่คงที่ของสิ่งต่าง ๆ ความไม่คงที่ของสิ่งต่าง ๆ นั้นเอง คือการปรากฏตัวของความเปลี่ยนแปลง ความตายในฐานะความเปลี่ยนแปลงอีกรูปแบบหนึ่งจึงเป็นสิ่งที่มีอยู่จริง ความมีอยู่จริงของความตายจึงเป็นสิ่งที่ไม่สามารถปฏิเสธได้ อย่างไรก็ตามแม้เราจะยอมรับว่าความตายเป็นสิ่งที่มีอยู่จริงความมีอยู่จริงของความตายนี้ ก็อาจทำให้เราสงสัยต่อไปอีกว่าเหตุใดความมีอยู่จริงเช่นนี้จึงมีอยู่ พุทธศาสนามีปรัชญาซึ่งเราสามารถนำมาวิเคราะห์เพื่อหาคำตอบต่อปัญหาดังกล่าวนี้ได้ กล่าวคือเราจะสามารถเข้าใจความมีอยู่จริงของความตายได้หากเราพิจารณาปัญหานี้ผ่านทัศนะของพุทธศาสนาที่ว่าสิ่งทั้งหลายที่เป็นสังขตธรรม หรือสิ่งปรุงแต่งย่อมมีสภาพที่เป็นไปตามกฎของไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่มีสิ่งปรุงแต่งใดที่ที่จะหลีกพ้นสภาพดังกล่าวได้เพราะสภาพดังกล่าวเป็นลักษณะประจำหรือเป็นธรรมชาติของสิ่งปรุงแต่งนั้นเอง ความตายในฐานะความเปลี่ยนแปลง หรืออนิจจังรูปแบบหนึ่ง จึงเป็นลักษณะที่ต้องมีอยู่ประจำในสังขารธรรมหรือสิ่งปรุงแต่งทั้งหลายซึ่งย่อมหมายรวมถึงมนุษย์ด้วย เพราะมนุษย์เป็นสภาพธรรมอย่างหนึ่งที่เกิดจากการปรุงแต่งหรือการประชุมกันข้าวของส่วนประกอบต่าง ๆ คือ ขันธ์ 5 หรือนามกับรูป"

นวรัตน์ แก่อินทร์ (2542) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง "การวิเคราะห์โครงกระดูกมนุษย์และประเพณีการฝังศพที่แหล่งโบราณคดีปราสาทพนมวัน อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา" การศึกษาวิจัยดังกล่าวเน้นการวิเคราะห์โครงกระดูกมนุษย์และประเพณีการฝังศพที่ปราสาทพนมวัน อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเรื่องราวของชุมชนโบราณก่อนการสร้างปราสาทพนมวันในช่วงเวลา 2 สมัย คือ สมัยที่ 1 ประมาณก่อน 370 ปีก่อนคริสตกาล ถึง 1,400 ปีก่อนคริสตกาล จากการกำหนดอายุแบบสัมบูรณ์ด้วยวิธี Accelerator Mass Spectrometry การศึกษาโครงกระดูกมนุษย์ในครั้งนี้แบ่งออกเป็นสองแนวทาง คือ ศึกษาด้านมานุษยวิทยากายภาพ โดยการสังเกตและอธิบายลักษณะทางกายภาพด้วยตาเปล่า ร่วมกับแนวทางการศึกษาด้านมานุษยวิทยาวัฒนธรรม เพื่อศึกษาเรื่องประเพณีการฝังศพภายในแหล่ง รวมทั้งการศึกษาเปรียบเทียบกับแหล่งโบราณคดีในบริเวณใกล้เคียงจากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีซึ่งอยู่บริเวณระหว่างปราสาทประธานและปรางค์น้อยในปีพุทธศักราช 2540 และบริเวณโคปุระตะวันออกในปี พุทธศักราช 2535 พบว่ากลุ่มโครงกระดูกที่

ศึกษา 7 โครง เป็นผู้ใหญ่มีทั้งเพศชายและเพศหญิงอายุเมื่อตายอยู่ในระหว่าง 30-40 ปี และมีความสูงเฉลี่ยประมาณ 162-171 เซนติเมตร จากโครงกระดูกทั้งหมดสามารถศึกษากะโหลกศีรษะได้เพียง 2 กะโหลก ปรากฏลักษณะมองโกลอยด์ และมีลักษณะที่ไม่แตกต่างไปจากคนไทยปัจจุบัน อีกทั้งผลการวิเคราะห์พยาธิสภาพที่ปรากฏในกลุ่มโครงกระดูก พบว่ามีโรคฟันผุ โรคปริทันต์หรือโรคเยื่อหุ้มฟันอักเสบ และพบการเสื่อมของกระดูกนอกจากนี้ได้ศึกษาเปรียบเทียบประเพณีการฝังศพในบริเวณ 3 บริเวณ คือ บริเวณระหว่างปราสาทประธานและปรางค์น้อย ปีพุทธศักราช 2540บริเวณโคปุระตะวันออกปี พุทธศักราช 2535 และการขุดค้นภายในโคปุระตะวันตกปี พุทธศักราช 2536 ผลการศึกษาพบว่า รูปแบบพิธีกรรมและความเชื่อในเรื่องความตายของชุมชนในแหล่งโบราณคดีปราสาทพนมวันทั้งสมัยที่ 1 และสมัยที่ 2 มีความคล้ายคลึงกัน ภาพรวมของรูปแบบพิธีกรรมทั้งสองสมัยมีการจัดวางศพ 3 ลักษณะ คือ นอนหงายเหยียดยาว ฝังศพครั้งที่ 2 และบรรจุศพเด็กในภาชนะดินเผา มีการมัดและห่อศพก่อนการฝัง ตลอดจนมีการอุทิศสิ่งของเครื่องใช้และเครื่องประดับให้ผู้ตายนอกจากนั้นยังมีการทุบภาชนะดินเผาปูรองศพหรือวางร่วมกับศพ แต่ไม่สามารถกำหนดทิศทางการหันศีรษะแน่นอนได้ ดังนั้น เมื่อสรุปผลการวิเคราะห์โครงกระดูกประกอบกับผลการศึกษาประเพณีการฝังศพ พบว่าทั้งสองสมัยมีการอาศัยต่อเนื่องกันมา ผลจากการศึกษาลักษณะทางกายภาพของโครงกระดูกมีความคล้ายกันซึ่งสัมพันธ์กับผลการศึกษาประเพณีการฝังศพที่มีรูปแบบพิธีกรรมและความเชื่อในเรื่องความตายที่คล้ายคลึงกัน ทั้งภายในแหล่งโบราณคดีเดียวกันและแหล่งโบราณคดีบริเวณใกล้เคียง อนึ่ง ผลจากการวิเคราะห์โครงกระดูกมนุษย์และประเพณีการฝังศพที่ปราสาทพนมวัน สามารถใช้เป็นข้อมูลที่เป็นประโยชน์อย่างมากในการศึกษาแหล่งโบราณคดีอื่นๆ ที่มีการอยู่อาศัยในลักษณะเดียวกันกับแหล่งโบราณคดีปราสาทพนมวัน

ดารณี คำแหง (2544, น. 166) ได้ศึกษาเรื่อง “การวิเคราะห์ภาวการณ์ตายในประเทศไทย พุทธศักราช 2513-2544” ผลการศึกษาพบว่า “เวลามีอิทธิพลเชิงลบต่อภาวการณ์ตายของทารก ภาวการณ์ตายโดยรวม ภาวการณ์ตายจำแนกเพศ ภาวการณ์ตายจำแนกตามกลุ่มอายุ ภาวะการตายจำแนกตามเพศและกลุ่มอายุ ภาวะตายรายภาค ในลักษณะที่แนวโน้มการตายมีค่าลดต่ำลงตามลำดับเวลาสถานการณ์ด้านการตายเฉพาะสาเหตุการที่สำคัญสามอันดับแรกคือการตายด้วยโรคหัวใจ อุบัติเหตุและโรคมะเร็ง พบว่า เวลามีอิทธิพลเชิงบวกต่อภาวะการตายด้วยสาเหตุทั้งสาม ในลักษณะที่แนวโน้มการตายมีค่าสูงขึ้นตามลำดับเวลา จากการศึกษาภาวการณ์ตายจำแนกตามกลุ่มเพศและอายุพบว่ารูปแบบการตายของประชากรไทยทั้งเพศชายและเพศหญิงยังคงเป็นรูปตัว U เวลามีอิทธิพลต่ออัตราการตายเฉพาะกลุ่มอายุและเพศ คือ เมื่อเวลาเพิ่มขึ้นนั้นการตายของประชากรไทยลดลงทุกกลุ่มอายุอย่างต่อเนื่อง”

วีรยุทธ นาคเจริญ (2545, น. 167) ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมที่ใช้เทศน์ในพิธีศพแบบล้านนา” ผลการศึกษาพบว่า “วรรณกรรมที่ใช้เทศน์ประกอบในพิธีศพแบบล้านนานั้น ในปัจจุบันได้มีการใช้วรรณกรรมอยู่ 3 ประเภท รูปแบบแรกเป็นวรรณกรรมประเภทอานิสงส์ มีทั้งสิ้น 5เรื่อง ส่วนเนื้อหาจะกล่าวถึงการชักชวนให้ผู้ไปร่วมงานศพได้ฟังเทศน์คัมภีร์อานิสงส์ รูปแบบที่สองเป็นวรรณกรรมคำสอน มีจำนวนทั้งสิ้น 7 เรื่อง ส่วนเนื้อหาจะกล่าวถึงข้อคิดให้กับผู้ฟังในความไม่แน่นอนของสังขารร่างกาย ในประเภทสุดท้ายเป็นวรรณกรรมประเภทต่าง ๆ ที่ถูกใช้ตามความนิยมในท้องถิ่น เนื้อหาจะมีหลากหลาย มีความยืดหยุ่นในการใช้ ส่วนการใช้และบทบาทหน้าที่ในพิธีศพแบบล้านนา ผู้ใช้วรรณกรรมมี 3 กลุ่ม คือ พระสงฆ์ อาจารย์วัด เจ้าภาพงานศพ”

ลดารัตน์ สาภินันท์ (2545, น. 25) ได้ศึกษาเรื่อง “ภาวะธรรมทัศน์ในวัยสูงอายุ และการเตรียมตัวเกี่ยวกับความตายของผู้สูงอายุ” ผลการศึกษาพบว่า “แนวคิดเกี่ยวกับความตาย ยอมรับความตาย ความตายเป็นเหตุการณ์ที่สิ่งมีชีวิตทุกสิ่งต้องเผชิญ ซึ่งการยอมรับต่อความตายของตน รวมทั้งตระหนักว่า ความตายเป็นโอกาสสุดท้ายที่สำคัญของบุคคลในการดำเนินชีวิตอย่างมีความหมายและบรรลุผลสำเร็จตามที่ตนพอใจในเวลาที่เหลือ จะทำให้บุคคลมีการเตรียมตัวเกี่ยวกับความตายโดยเป็นการเตรียมตัวสำหรับตนเองและเตรียมตัวสำหรับผู้อื่นในการเผชิญกับภาวะใกล้ตายและการตายของตน เพื่อให้ตนสามารถพบกับความตายที่ดี (Good Death) และเพื่อให้บุคคลมีความพร้อมที่จะเผชิญกับภาวะใกล้ตายและความตาย รวมทั้งช่วยลดภาระทั้งด้านความเครียดและด้านการเงินของบุคคลอันเป็นที่รัก โดยหลีกเลี่ยงกระบวนการของภาวะใกล้ตายที่ยาวนานเกินไป และเสริมสร้างสัมพันธภาพต่อสมาชิกในครอบครัวให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ลักษณะการเตรียมตัวตายทั้งสี่ด้านที่พบมากที่สุด คือ ด้านร่างกายเลือกวิธีจัดการศพของตน ด้านจิตใจคือเห็นใจผู้อื่นที่มีอาการป่วยหนักระยะใกล้ตายและการตายที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ ด้านวิญญาณคือปฏิบัติตามความเชื่อของศาสนา ด้านสังคมคือการมอบความรักและความห่วงใยหรือปรับความเข้าใจกับครอบครัวและผู้อื่น”

วาสินี วิเศษฤทธิ์ (2546, น. 223-225) ได้ศึกษาเรื่อง “ความหมายของความตาย : ทัศนะของผู้ป่วยโรคเอดส์ระยะใกล้ตายและครอบครัว” ผลการศึกษาพบว่า “ความหมายของความตายสามารถอธิบายได้ 3 ลักษณะ ได้แก่ 1) ความตายหมายถึง “หมดบุญ หมดกรรม” อธิบายได้ว่าคนเราเกิดมาและมีชีวิตอยู่นั้นขึ้นกับบุญกรรมที่ทำไว้ ถ้าตายไปก็หมดภาระหมดบุญหมดกรรม 2) ความตายหมายถึง “หลุดพ้น” อธิบายได้ว่าโรคเอดส์เป็นโรคร้ายแรงน่ากลัว รักษาไม่หายและก่อให้เกิดความทุกข์ทรมานเป็นอย่างมากทั้งร่างกายและจิตใจ เวลาเจ็บป่วยจะทุกข์ทรมานมากถ้าตายไปก็คงจะหลุดพ้นโล่งใจไม่ต้องทุกข์ทรมานอีกต่อไปและ 3) ความตาย หมายถึง “ดับสูญ” อธิบายได้ว่า เมื่อถึงเวลาที่จะต้องตายไม่มีความรู้สึก ไม่รู้สึกตัว ไม่ทันตั้งตัว สูญสิ้น ดับสิ้นไม่ตื่นอีกต่อไป ซึ่งการให้ความหมายดังกล่าวมีความเกี่ยวข้องและเชื่อมโยงกับบริบทที่เกี่ยวข้องได้แก่ 1) การรับรู้ต่อความตาย 2) ทัศนคติ